

פירושי שד"ל ז"ל

על ירמיה, יחזקאל, משלי ואיוב

והם הפירושים שהניח אחריו ברכה בכת"י

החכם הגדול הנודע לתהלה מו"ה

שמואל דוד לוצאטו ז"ל

אוצר החכמה

יצאו עתה לאור פעם ראשונה

לעמברג

בשנת אחרית טוב לפ"ק.

5234567

Erläuterungen

über einen Theil der Propheten und Hagiographen von sel.
Professor Samuel David Luzatto aus Padua

Verlag von A. Isaak Menkes.

LEMBERG 1876

Schnellpressdruck v. C. Budweiser.

אמר ישעיה בן לא"א שד"ל ז"ל: אבא מרי לא השלים הפירושים האלה, ולא חזר עליהם, ולא הקדים אליהם הקדמה ראויה, כי שכב עם אבותיו; ואני אמרתי אציגה לפני הקוראים הנכבדים, ואולי ייטב בעיניהם, האגרת שהשיב שני חדשים לפני מותו, לחכם אחר מעיר ווינן יע"א, (לא ידעתי מי הוא באמת), כי בה מספר בקצת תולדותיו ומזכיר כל חבוריו ומכתביו שהוציא לאור ע"י הדפוס. — האגרת הזאת כתובה בלשון צרפת, ועתה העתיק אותה ללשון הקודש ה"ר יצחק ברוך הלוי רב בעיר פירארא יע"א.

ואני אבוא אחריה ואספח אליה רשימת חיבוריו שהוציא לאור יורשיו מוזמן פטירתו עד היום הזה. ואי"ה בסוף החומש עם תרגום איטלקי ופירוש עברי אשר הוא תחת מכבש הדפוס פה פאדובה יע"א אודיע חיבוריו שעדיין המה בכתובים, ובלב יורשיו להדפיסם:

פאדובה בחדש זיו שנת התרל"ו לפ"ג.

אדוני!

אין דבר המעכב מסביב תמונתי במכתב פתי הי"ל בווינן. אס' כך עלה במחשבה לפני. — המאמר על משפחת לוצאטו אשר דפס בספר Jahrbuch von Busch בשנת 1848 הוא שלי שלי. כי ההמשך לא בא. אני החילתי לכתוב ספר תולדותי בהמגיד בפלס שלו מיום ז' למדש מאי 1858 והלאה. אבל דברתי על עניי עד שנת עשרים לימי חיי ולא יותר.

והוא לך קצת מהדברים הנוגעים אלי.

1800 — כ"ב אנוסטו — נולדתי בטריאסטי. צבית אשר עליו רשום מספר 666. בסדר המחמון שלו:

1819 — כ"ד אנוסטו — שיר זהב בלשון איטלקי לכבוד יורש עזר (הגאו הקיסר פֶּרְדִּינַנְד) אשר בא אל בית הכנסת בטריאסטי לרחותו. אז אבא שמי בדפוס בפעם הראשונה:

22—1821 — סדר תפלה כמנהג אשכנז מתורגם בלשון איטלקי (ווינן 22, 29, 1821):

III.

- 1851—אגרות על השומרונים בברמי שומרון (פ"פ דמיין) :
- 1851—פירושים בבן גרני (אמסטרדם) :
- 1852—ויכוח על הקבלה (גורליאה) :
- 1852—אגרות בספר חורת חמת על קצת משפטי העפמים (ראדעלהיים) :
- 1852—Giudaismo Illustrato. II. (פארוזה) :
- 1853—חיוב מתורגס איטלקית (טריאסטי) :
- 1853—שיר עברי וסורי בספר הגרפס בפארוזה בשם .
Attentato del 18 Febbrajo 1853
- 1853—57—ד' כרכים מרקדוק לשון הקדש (פארוזה) :
- 1853 והב"ח — מאמרים במ"ע Educatore Israelita (ווירגילי) :
- 1854—כ"ה גינאריו מיתח בני בכורי אהב גר. בן כ"ד שנים. מחבר כמה חיבורים. איש מלא רוח חכמה. אשר יגע יומם ולילה למלא דברי חמת :
- 1854—שיר עברי במ' הגרפס בפארוזה בנישואי הקיסר :
- 1855—63—ה' כרכים במ' ישעיה מתורגס איטלקית ומפורש עברית (פארוזה) :
- 1856—מבוא למחזור כמנהג בני רומי (ליורנו) :
- 1856—59—מאמרים במגד ירחים וביסרון (לעמברג וברעסלאי) : *
- 1856—64—מאמרים בארבעת הכרכים של אולר נחמד (וויטן) :
- 1857—Discorsi Morali (דרושי מוסר) (פארוזה) :
- 1857—מאמר על מחברות G. B. de Rossi המובא במ' Letteratura Italiana di Camilo Ugoni (מילאנו) :
- 1857 והב"ח — מאמרים בהמגיד :
- 1856—שיר עברי וסורי (חשורת בית מדרש הרבנים בבוא הקיסר במדינות חלו) (פארוזה) :
- 1858—60—חומש והפערות עם תרגום איטלקי (טריאסטי) :
- 1860—אנוסמו — נשואי בני ישעיה ביום מלאת לי ששים שנה :
- 1862—מיתח בתי יחידתי מרים. בת שמונה עשרה שנה. יקרה היתה בבנות מפני יושר מדותיה ורוחב ידיעותיה. אחרי מיתח בואו עלי מקרים רבים וילחמוני בדוחק גדול. החכם Mannheimer מעיר וויטן בבוא הדבר לאזינו השתדל בשבילי ושלח אלי, לפני מותו זמן מה, כסף להחזיק בי, וזכר צדיק לבדכה !
- 1862—Lezioni di Teologia Morale (פארוזה) :
- 1862 והב"ח — מאמרים במ"ע Corriere Israelitico (טריאסטי) :
- 1863—Lezioni d. Teologia Dogmatica (שם) :
- 1864—דיואן לר' יהודה הלוי (ליק) :
- 1864—יד יוסף והיא רשימת ספרי יוסף אלמנאי ז"ל. (פארוזה) :

II.

- 1825 והצאות אחריה — מאמרים בזכורי העתים (וויטן) :
- 1825— כנור נעים בזכורי העתים (וויטן) :
- 1826— צחדס סיטימברי — נישואין שלי הראשונים :
- 1829— ביאחי בפאדובה להרביץ חורס בבית מדרש הרבנים . אשר נפתחו
ללתותיו צחדס מוסימברי שנת 1829 :
- 1829— סדר חפלה כמנהג איטליאני מתורגם בלשון איטלקי (וויטן 1829 .
ליורנו 1839 . מנעונה 1865 חמת הרפוס) :
- 1830— חוסב גר . (וויטן) :
- 56—1833 — מאמרים בתשעת הכרכים של כרס חמד (וויטן , פראג , ברלין) :
- 1835 — הערות בלשון נרפת על ישעיה . הוציאן לאור ראזענמיללר בראש ספרו
Scholia in Jesaje vaticinia in compendium redacta (Lipsiae):
- 1836— *Prolegomeni ad una Grammatica ragionata della*
(מבוא אל דקדוק לשון הקדש) *lingua ebraica (Padova)* :
- 41—1839 מאמרים צמ"ע *Israelitische Annalen* של יאסע (פ"פ דמיין) :
- 41—1840 — מאמרים בלה"ק בל יון (שס) :
- 1840 — בתולת בת יהודה (פראג) :
- 1841 — אבני זכרון (שס) :
- 1842 — נישואין שלי שנית :
- 1844 מאמרים צמ"ע *Rabbinische Gutachten über die Beschneidung*
(פ"פ דמיין) :
- 1845 — "Osservazioni" (דיוקים) בחלק שלישי לספר
Storia degli Ebrei di A. Bianchi Giovini (מילאן)
- 1846 — מאמרים בהליכות קדש (אמסטערדם) :
- 47—1846 — המשחדל ופירוש קלת ההפטרות בנתיבות השלום (וויטן) :
- 47—1846 — מאמרים צמ"ע *Rivista Israelitica* (פארמא) :
- 51—1846 — מאמרים צמ"ע *Orient* (לייפציג) :
- 65—1846 — מאמרים בזכורי יאסע (וויטן) :
- 1847 — בית האור (לעמברג) :
- 1847 — כתבו את שמי בספר החברים של *Istituto Veneto* האיש המורה
חכמת פילוסופיא במדרש החכמות בפאדובה השתדל למען יתנו לי את הכבוד
הזה . ואני לא ידעתי . — בוועד החכמים אשר היה צוייליאס צחדס סיטימברי
לשנת 1847 הביעתי ופירשתי קמיע בלה"ק כתוב על גבי טס של
מחכת אשר נמלא בלי *Sicilia* קלת החכמים חשבו שהאותיות היו יווניות .
וקלת מהס חשבו שהיו *cuneiformi* .
- 1848 — *Il Giudaismo Illustrato* (פאדובה) :
- 1849 — *Calendario ebraico per 20 Secoli* (מחזור שטת עבריות
בער עשרים דורות) (שס) :

לוח תיקוני טעות הדפוס

מאת הר"ר יצחק ברוך הלוי רב בעיר פירארא במדינת איטליאה

עמוד	שורה	טעות	תיקון
ה	האחרונה	Pelusia	Pelusiae
ז	22	טוריה	טוריה
יג	19	יקרה	יקרה
לה	8	נשאים	נשאים
לו	15	שפער	שפער
לז	32	וזהו	וזהו
לח	24	חו מפני	מפני
לט	36	Baalus	Racchus
מא	27	סיקוטוס	סיקוטוס
מב	18	לרושלס	לירושלם
מג	30	וברזל	הברזל
מש	24	פי'על	פעיל
נא	22	בלבנס	בלבנס
נו	10	Chalybi	Chalybs
נש	10	חלהים	לאלהים
ס	האחרונה	השנה	בשנה
סא	6	שהיה	שהיו
"	21	כפירושו	כפירושו
סב	21	החל	האל
"	28	נבואס	נבואה
סג	3	כי המלכים	כי העשירים
סח	34	ולסוב	ולשוב
עד	33	אחבתי	אחבתי
פ	8	ממני	ממני
פב	30	Symmictoris	Symmictors
פג	22	חתה	עתה
"	23	המדה	חמדה
פה	24	לאורו	לוארו
פח	5	בניהם	בניהם
צ	23	מקיים	מסיים
צב	14	ועשן	ועשו

1865—אגרת בם' מעשה אפור (וויטן) :

1865—אגרת בם' חומס תנ"ית (אמסטרדם) :

וכתה חתה מכנש הדפוס קונטרס הדקדוק של לשון ארמית שנמקרה ושל לשון
תלמוד בבלי (Ellementi grammaticali del Galdeo Bibbio e
(del dialetto talmudico babilones,)
(פאדוזה) :

השמטתי

ההערות לס' מגדל עוז (ליכסיא 1837) ולס' עמק הבכא (וויטן 1852) .
ולס' הכוזרי אשר הדפיס החכם ברעכער (פראג 1839) . ולס' הרקמה
לבן גנאה (פ"פ דמיין 1856) :

האגרות בם' מכתבי שפת קדש (פראג 1857) . בם' הפלאה שבערבי
(וויטן 1859) . ובמכלול (ליק 1862) :

ומאמרים במ"ע Archives Isralites ובמ"ע Univers israélite היונאים
לאור בפאריז . בהמזכיר היונא שבערלין . בן חגיה היונא בסטנעדן .
בכרמל אשר בוויילנא . בהמנשר אשר בלעמברג . בנייציט אשר בוויטן . ודברים
אחרים אשר ראו אור הדפוס קנאס במקום זה וקנאס במקום אחר :

פאדוברה כ"ה לחדש לוליו 1865

מוקירו ומכבדו

שד"ל

ע"ב לשון האגרת. ואלו הן חיבורי שד"ל ז"ל שהוציאו לאור יורשיו

1866 השלמת דפוס דקדוק ל' ארמי עיין שנת 1865 (פאדוזה) .

1867 השלמת פ"י ישעיה עיין שנת 1855 (שס)

1869 השלמת דקדוק לה"ק עיין שנת 1853 (שס)

דיוסי Discorsi storico religiosi (שס)

75—1866 חנ"ך מחורגס איטלקית מאת שד"ל ומלמדיו (רווינו)

76—1870 חומס מחורגס איטלקית ומפורש עברית (פאדוזה) :

ירמיה א

א (א) דברי . כולל כל ענין . דברי נבואה כמו כאן וכן דברי עמם ;
ודברי חכמה וסברה . כמו דברי קהלת . ומה שכתב רד"ק
כי לכך אמר דברי ירמיהו מפני שנכלל בספר הזה גם ספור מה שקרה לו
בעיני עצמו . הוא מתישב בירמיהו ואינו מתישב יפה בעמם ובקהלת למעוט
מה שסופר בספריהם ממה שקרה להם . מלבד כי לפי זה יותר היה ראוי לומר
דברי יונה . והנכון כי כל א' מהנביאים קרא לספרו השם אשר ישר בעיניו .
ומכאן ראה כי הנביאים כתבו וסדרו ספריהם . ולא אחרים לקטו נבואותיהם .
כדעת קצת מהחוקרים האחרונים . שא"כ היו המאספים קוראים בשם אחד לכלם
ולא היו משנים וכותבים חזון ישיהו . דברי ירמיהו . דבר ה' אשר היה אל
הושע . אל יואל . אל יונה . אל מנחם . אל צפניה . חזון עובדיה . חזון נחום .
המשא אשר חזה חבקוק . משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי . הן אמת כי אין
כל דברי הנביאים מסודרים לפי סדר הזמנים ובפרט דברי ירמיהו אשר על כן
אמרו כי אחרים לקטו וסדרו דבריהם ; אמנם חף אס אמת היה הדבר הזה
שאין ספרי הנביאים מסודרים בידיו באותו סדר עצמו שסדרו הס"ע"ה .
אלא אחרים סדרו דבריהם . לא יצא מזה . כדעת אותם החוקרים . שהמסדרים
והמאספים גרעו והוסיפו ותקנו הלשון כאשר ישר בעיניהם . אלא לשון הנבואות
ושם הספרים הם אותו היום כאשר כתבו הנביאים ע"ה : בן חלקיהו .
דעת ר' יוסף קמחי . שזה חלקיהו בן שפן הכהן הגדול בימי יאשיהו . רחוקה
מאד . כי למה לא זכירו בשם הכהן הגדול . או בשם בן שפן ? : עגרות .
מערי הלויס ממטה בנימין (יהושע כ"א י"ח) . רחוקה מירושלם ג' מילין כדברי
ירונימוס . או עשרים רים (Stadia) כדברי יוסף פלאויוס (רו') :
(ב) אשר היה דבר ה' אליי . מודיע כאן התחלת זמן שליחותו כמפורש
למטה כ"ה ג' :

(ג) ויהי בימי יהויקים . רש"י (ואחריו ק' ב' מיכאילים) פירשו ויהי
נביא . ורד"ק ודון יצחק (ואחריהם י' ד' מיכאילים ורו') פירשו
ויהי דבר ה' אליו . וכל זה לא יתכן . כי הנה ירמיה נבא גם אחר הגלות
(מ"ב מ"ג מ"ד) לפיכך נ"ל טעם ויהי כמשמעו . שהאריך ימים עד הגלות להגיד
שראה בחייו קיום נבואתו . והנה נבא ירמיהו קודם הגלות קרוב לארבעים שנה
ואח"כ לא ידענו כמה :

(ה) במדבר אצרך . משרש יצר . ואמר זה לירמיה מפני שידע שיסרב ללכת
בשליחותו לפיכך הודיעו שהוא מוכן לנבואה מן הבטן (רד"ק) ולמשה לא
היה אפשר לומר כן הואיל ולא היה בטבעו מוכן לכך כמו שאמר לא איש
דברים חנכי . ואז לא היה נער אלא זקן וישיש : נביא לגוים . לישראל ולחומות
לא שילך וירבר אל האומות . אלא בדברו לישראל זכיר מה שאירע לקצת האומות :

לוח התיקון

תיקון	מעות	שורה	עמוד
פרצה	פכצה	30	צז
אח אבי	אב אבי	25	צט
הנשרים	הנשרים	32	"
רבי	רבי	30	קא
praecisum	precisum	4	קד
בן	בין	26	"
incurvare	incurisare	19	קז
Uafré	Hafré	11	קטו
אלל	אבל	10	קכו
החחכס	החחכס	31	קל
הדמים	הדמים	23	קמג
הלרות	והלרות	10	קמד
הנפשות	נפשות	9	קנו
ואמר	ויאמר	30	קסב
Lect.	Sect.	30	קעא
מרצה חסה המכילה	מרצה חס המכיל	4	קעב

בזמנך כי הבאים מבבל לא"י היו צריכים ללכת דרך דרך רבלה וחמת
 שהן לצפון א"י. וזה מפני המדבר שבין בבל וא"י. ועדיין קשה מה שכתוב
 אחר זה הנני קורא לכל משפחות ממלכות אפונה כי זה לא נאמר בבחינת דרך
 בואם חלל בבחינת מקום מושבם; לפיכך נ"ל כי אנשי יהודה בראותם שהבאים
 מבבל באים אליהם מדרך צפון. חשבו כי באמת תכונת ארצם אפונה לא"י. והכתוב הולך
 לדבר כלשון העם. שאם היה אומר להם ממזרח לא היו מבינים שהכוונה על בבל:
 (עו) ובאו ונתנו איש כסאו וגו'. ד"מ כאלו האל קורא לאנשי צפון לשפוט
 בינו ובין איש יהודה והם יכינו מושבם בשער העיר כמשפט השופטים
 (וכן מנאתי אח"כ שהיא דעת י' ד' מיכאילים):

(עו) ודברתי משפטי אותם. אריב עם אנשי יהודה ואזכירם על מה
 שחטאו לי. ואח"כ אנשי צפון ינזרו עליהם את הדין ויעשו בהם משפט כתוב:
 (יז) אל תחת... פן אחתך. לשון נופל על הלשון. הראשון ענין יראה
 ופחד והשני ל' שבר כתר גוממו. וכן בחרגוס מורי (סיבאסט' שמיט ורח'):
 את כל אשר אנכי אצוך. אנכי. נראה כמויחר. ובא לחזק את
 לבו כלומר התבונן מי הוא המלואה כי אנכי הוא:

ב.

(ג) זכרתי לך חסד נעורריך. החסד הוא באהבה. והמן הוא בנאחב
 (עין פירושי בבראשית ל"ט כ"א ולמטה י"ז י"ג) וכאן הכוונה זכרתי
 לך החסד והדבקות שהייתי דבק בך בימי נעורריך ואהבתי אותך בימי כלולותיך
 ולפיכך אף אם אענישך. הנה חסדי מאחך לא ימוש. וקדם ישראל לה' וגו'.
 ומכל מקום הנני מוכרח להוכיח אתכם על פניכם ולומר לכם מה מלאו אבותיכם
 בי עול וגו' וגו'. ויונתן ורש"י (וגו' ואחרים) פירשו חסד נעורריך דבקותך בי
 בימי נעורריך. ונ"ל כי דבקות האדם באל לא תקרא חסד. ואעפ"י שהאזהב את
 ה' נקרא חסידו [לאיש חסידך. אספו לי חסידיו. כי טוב נגד חסידך. וזולתם]
 מכל מקום לשון חסד לא נמצא רק בין אדם לאדם או מהאל לאדם ורק בדורות
 האחרונים (בנחמיה ובדברי הימים). אולי נקראו מעשי חסידות שבין אדם למקום
 בשם חסדים. וגו' הביא כי חסד חפנתי (הושע ו' ו') להוראת החסידות והוא
 שבוש. והנכון כפירוש רד"ק. והנה הנביאים היו מלמדים את העם כי חסד
 יחפץ האל ולא זבח ושרעת אלהים אינה אלא לדעת כי הוא עושה חסד ומשפט
 ולדקה בארץ ושכחלה הוא חפץ. כי דרך ה' (בראשית י"ח י"ט) אינה אלא
 לעשות דקה ומשפט. ונראה כי כשבעלו הנביאים נפלו המון ישראל בטעות
 גדולה וקראו חסד וחסידות למעשים שבין אדם למקום. והנה קודם שיתחיל
 להוכיחם ולאיים עליהם רצה להודיעם שאם יעמישם לא יהיה זה משנאחו אותם
 כי עדיין חביבים הם בעיניו: דברתי לך לכת. אחרי במדבר כלו'
 זכרתי מה שאתה עושה מאלהים. וגם מה שאת היית דבקה בי והולכת
 אחרי במדבר. ולדעת חלמידי מוהר"ר אח"א מלבוז גם-זה חסד האל עם ישראל

(ז) על כל אשר אשרך. אל כל מקום שאלמך. כמו ורוח ה' ישאר על אשר לא ארע (מלכים א' י"ח י"ב) והסעס (כדברי רד"ק) כי בענות בזה לו הגבולה בחלה והיה רצון האל לשלחו לירושלם להוכיח גם המלך והשרים :

(ח) בפניהם. מפני אנשי יהודה ואעפ"י שלא הזכירם עדיין הדבר למד מענינו וכן למטה (פסוק י"ז) ודברתי משפטי אומם וגו' ועדיין לא פירש על מי הוא מדבר ולכסוף פירש למלכי יהודה לשריה לכהניה ולעם הארץ :
(ט) ויגע על פי. הפעיל. הגיע ידו. עשה שחגע ידו על פיו ואמר לו הנה עתה נתתי דברי בפך. והכל במראה הגבולה לחזק את לבו לדבר אל העם :

(י) הפקדתך על הגוים. כמו ויפקידהו על ביתו. נתינת רשות על דבר לעשות בו כרצונו. והטעם אחר שנתתי דברי בפך הנה כל מה שמדבר יהקיים הן לטוב הן לרע והרי זה (דרך משל) כאלו נתתי שליט בגוים ובממלכות לעשות בהם כחפץ : לנתיש. משל לקוח מעקירת הנטיעות כמו ולנטוע על נטיעתן וכן למטה (מ"ב י') ונעתי אחס ולא אחוש : ולנתיש. הוא על הבנינים והוא הפך לבנות :

(יא) מקד שקד אני רואה. הכירו בעלהו ובפרחיו (רו') ולא כדעת רד"ק (ואחריו ר"מ אברמיק) שלא היה בו עלה ובכל זאת הכירו ושעל כן אמר לו היטבת לראות. כי אין היטבת לראות שבה לו על שהבחין והכיר המקל אלא כאומר יפה הראיתך מקל שקד. כי כן יהיה שאשקוד על דברי והנה דבר הנוג ולדק ראית :

(יב) כי שוקד אני. לשון הנופל על הלשון. ואין הכוונה כי ממחר אני לקיים דברי כמו השקד שממחר להוציא פרח שח"כ הי"לל כי ממחר אני. כי אמנם אין שרש שוקד מורה על העשייה מהר כ"א על ההשגחה על הדבר בלא התרשלות ובלא שכחה. וגם הענין הזה לחזק את לבו שלא יירא מלדבר אל העם. כי לא יטוש ה' את הדברים אשר ישים בפיו. לעשותם :

(יג) סיר נפוח. מעלה עשן צרתיחתו ודוגמתו מחיריו ילא עשן כדור נפוח (איוב מ"א י"ב) והסיר הוא משל לעיר הבאה במלור על דרך היא הסיר ואנחנו הבשר (יחזקאל י"א ג') : ופניו מפני צפונה. מלת מפני לא תחפרם בדיוק לפיכך נ"ל שהיה כחוב מפני כלומר מפנים כמו מדרך שער העליון אשר מפניה לפונה (יחזקאל ט' ב') ולטנין פירוש המליצה נ"ל כפירוש ר' יוסף קמחי. כי הלא שהיו מכניסים בו האש תחת הסיר היה לצד לפון וזה היה סימן שהמבעיר אש המלחמה והרעה ילא מלר צפון. והנה כשאל לו מה אלה רואה. לא שאל לאיזה צד הוא פונה. ולא היה לו לירמיהו להשיב על זה ; אמנם להיות שהכל היה במראה הגבולה. גם תשובת ירמיהו הייתה כרצון האל :

(יד) מצפון. מבבל. והנה בבל איננה לצפון א"י כ"א למזרח וכתב הסכם

אחך (משלי כ"ג י"א) וכן חרנס יונתן : ואת בני בניכם אריב. המפרשים פירשו על העתידים להולד כי ידע צדק הקדש שגם הם יחטאו. וזה רחוק בעי שיתחיל להנבא שיאמר אל העם ידעתי כי לא תשמעו לי. ואין הענין כן במשה שאמר קרוב למותו כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון. ויונתן חרנס אם יעשו כמעשיכם. וא"כ יהיה המאמר אך למותר. ונראה לי כי באמרו עוד אריב אתכם עם האבות שכבר מתו דבר ולהם אמר ואת בני בניכם אריב והכוונה על אותם העומדים בימי ירמיה. וי"ו ואת בני בניכם איננה לחבור אלא לפירוש וכמות הרבה :

(יא) איי כתיים. אי. קפרוס ושאר האיים אשר למערב איי : וקדר. שם משפחה ממשפחות הערביים למזרח איי : הן היתה בזאת. היתה כזאת. מלת הן שגורה בלי ארמית להוראת אם [וכען הן על מלכא טב יתבקר בבית גמולא עזרא ה' י"ז] וגם להוראת ה [הן אחי די מן כרש מלכא. שם שם] וכן בעברית. והן לא יאמינו לי. הן נזכר את תועבת מצרים. ותלמידי שמשון יינטלומו ע"ה אומר כי אולי היה כתוב הנדירותה כזאת כמו הנהיה כדבר הגדול הזה. ובאמרו כי עברו איי כתיים וראו וגו' אינו מדבר לישראל אלא למי שיהיה כמעט חזקו ידים רפות (ישעיה ל"ה ג') וחברו (ע' שם רד"ק) ועל ישראל מדבר בלי נסתר. ועמי המיר כבודו. כי שמים רעות עשה עמי וגו' :

(יב) שערן. לשון סערה : חרבו. לי חרבה. ומורה ג"כ תמיהה כחבריו שמים ושאה ע' פירושי ברא' ח' ב' :

(יג) בארות. לקבל מי המטה. והם פשוים בבנין. ואם הכותל נשבר המים נבלעים בקרקע :

(יד) העבד ישראל. וכי ישראל עבד הוא או בן השפחה שטולד בעבדות והלא בן חורין הוא ואיך היה לבו ? ונ"ל שאמר זה על מה שהיה בימי מנשה שבאו שרי הנבא אשר למלך אשור והגלו את מנשה (ד"ה ב' ל"ג י"א) :

(טו) עליו ישאגו בפירים. הם שרי הנבא הנ"ל : וישיתו ארצו לשמה. זה לא נזכר בד"ה. אבל רחוק הוא שיאמרו את המלך במשחים ויוליכוהו בשבי. בלי שתהיה שם מלחמה ושבר גדול בעם : עריו נצחו. ענין חרבה והמלה משרש נצח ומעין שרש נצה כמו עריך תלינה (למטה ד' ז') להשאות גלים נלים (ישעיה ל"ז כ"ו). ורז' אומר כי לפי הכתיב נצחה הוא על משפטו משרש ללה ובא הפועל בלשון יחיד אחר שם רבים נקבה : כמו בנות צעדה עלי שור. גם בהמות שדה תערוג אליך (יואל ח' ב') ומטאמנו ענתה בנו (ישעיה נ"ט י"ב) שאל לא בהמות וחורך (איוב י"ב ז') ואחרים. וכן המנהג בלי ערבי. וכל זה איננו שוה. כי מלאנו : למטה כי נלחו מבלי אים עובר (ט' ט') והוא כתוב בוי"ו. ע"כ נ"ל שאין מנוס מהודות כי אמרו לפעמים שרש נלח להוראת שרש נלה. ורש"י (וגי'ו) פירשו ענין שרפה אך העדר מלת באש ומטיבות מליצת מבלי יושב מורים שהוא לי שממה כחרגומו :

(טז) נף Memphis : תחפנחם. Daphnes Pelusie שחיהו במצרים

ירמיה ב

כלי זכרתי מה' שהייתי עולך אותך במדבר. באופן שהיית הולכת אחרי במדבר :
 (ג) קדש ישראל דה' ראשית תבואתו. ישראל הם לה' כקדש וכחרומה
 שאוכלים חייבים עליה מיתה. כאלו ה' הוא בעל השדה וכל הגוים הם
 תבואת שדהו וישראל הם החרומה וראשית התבואה. ואם יבא אדם ויאכל משאר
 תבואתו יש לו תשלומין. ואם יאכל מן החרומה הוא חייב מיתה : יאשמו.
 עיין בראשית מ"ב כ"א. ורו' פירש הפסוק הזה לשעבר. קדש היה ישראל לה'
 בדור המדבר. אך באחרו בסוף הפסוק גלוס ה' משמע כי גם עתה הדבר
 כן הוא. וכל זה לא יתנגד למה שהוא עתיד להוכיחם ולחייב עליהם. כי הכוונה
 שלא ירע להם אדם מצלעדי גזרת האל. ורק בשיעור אשר חגזור מדת דינו ולא
 ימאסם ולא יגעלם לבלותם :

(ה) מה מצאו. כאן תחלת התוכחה. ותלת הקלקלה באבותם הקדמונים
 שהתחילו לזנות מאחרי ה' ומהם נמשך אח"כ להוכיח את בני דורו :
 עול. הפך אמונה כמו אל אמונה ואין עול וכן לא תעשו עול במשפט במדה
 במשקל ובמסורה : וידברו אחרי ההבל. זו רעה אחרת. ולמטה מפרש כי שמים
 רעות עשה עמי :

(ו) איה ה'. אנה עזבוהו. כלומר השליכוהו אחרי גוס ולא זכרוהו : בארץ
 ערבה ושוחה. רו' פירש שיש בה שוחות ונמוות. וא"כ היל"ל
 בל"ד. ול"י ארץ שוחה ארץ קבר. שאלו ארץ שהיושב בה כאלו הוא בקבר ובמקום
 אשר לא יהיה אדם שם. והנה הזכיר תחלה ערבה שהוא כמשמעו ואח"כ שוחה
 שהוא לשון מושאל. וכן אח"כ הזכיר תחלה ארץ ליה כמשמעו ואח"כ ללמות
 שהוא לשון מושאל. שענינו חשך גדול והושאל על כל מקום נורא ומפחיד :
 (ז) ואביא אתכם. היל"ל המביא אותנו אל ארץ הכרמל. והפסיק הענין

כדי להתחיל בתוכחה ושם הדבור בפי האל. ואביא אתכם. עם האבות שכבר
 נחו מדבר ותחילה הזכירם בל' נסתר [מה מלאו אבותיכם וגו' ולא אמרו וגו']
 ועתה "מדבר עמהם לנכח : ארץ הכרמל. כל ארץ טובה לקראת כן ע"ס הכרמל
 שהיה הר טוב ונחמד. ורו' וניז' אומרים כי כרמל היה מתחלתו שם כללי נגזר
 מן כרם והיה ענינו ארץ טובה ואח"כ הונח ביחוד להר הכרמל. ואני אומר
 כי כרמל נגזר מן כרם אל וי"א מן כר מלא : ונחלתיו שבתם. בעפפא
 מרכא (רע"ח) :

(ח) ותופשי התורה. אנשי ההוראה. כמו חופשי המלחמה (במדבר ל"א
 כ"ז) שנקראו ג"כ אנשי המלחמה (שם כ"ח). הדבקים במלאכה מיוחדת נקראו
 חופשים אותה (שנוריר ורו') : לא ידעוני. לא שמו לב אלי כאלו
 מעולם לא ידעוני. כעס האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר
 ואת בניו לא ידע : הרנעים. המלכים והשרים : והנביאים. המוכיחים והמדברים
 אל העם. ואין תחלת הוראת שרש נבא הגדת העתיד כי אם [כדעת רש"י]
 דבור אל העם :

(ט) לכן עוד אריב אתכם. אפקוד עליכם עונכם כמו הוא יריב את ריבם
 ארצ' החכמה

ירמיה ב

ז

נקשר יפה עם סוף הפסוק. ורוח' ולפניו י' ד' מיכאילים ואחרים
פירשו שברתי ונתקתי כאלו היו ד' יתרה [כמו למטה פסוק ל"ג למדתי את
דרכיך וכן ד' י"ט שמעתי נפשי וזולתם] והכוונה את שברתי עלך ונתקתי מוסרותיך
ותאמרי לא אעבוד (בדל"ת); ונ"ל כי לפי זה היל"ל שברתי עול נתקתי מוסרות
בלא כנוי כמו למטה אך המה יחדו שברו עול נתקו מוסרות (ס' ה') או
שברתי עולי נתקתי מוסרותי. כמו ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו. אך
שברתי עולך נתקתי מוסרותיך היא מליצה כמליצה ואשבר מוסות עלכם (ויקרא
כ"ו י"ג) ומוסרותיך אנתק (ירמיה ל' ח') ומוסרותיך אנתק (נחום א' י"ג) ויליחם
מחשך וללמות ומוסרותיהם ינתק (תהלים ק"ז י"ד) שענין כלם הולאח אחרים
משעבוד. ותלמידי מוהר"ר אהוד לולי מוסיף כי לא יתכן שהגביא עצמו בדברו
בשם האל יקרא עבודת האל בשם עול ומסרות : את צועה זונה. יפה
פירש שרש לפה ל' ג' שרידיר על פי לשון ערבי שפנינו נטיה. כריעה
וכפיפת הגוף וכאן אמר ל' כריעה במשל על הזנות ובנמשל על עבודת האלילים :
(כא) בלה זרע אמת כרס אשר כלו זרע טוב. אשר כל יודעו יחשוב שלא
יתכן שילמחו בו באושים. כשהנטייה עושה כחקות הזרע והנוטע או
נקראת זרע אמת. וכשהענין בהפך נקראת מכחשת כמו כחש מעשה זית. ותירוש
יכחש בה : סורי הגפן נכריה. רד"ק ודון ילחק פירשו סורי ענפים ובלים
שמסירים אותם להיותם רעים. ורוח' פי' שם מפשט degenerationes. וי' ד'
מיכאילים הגיה סוריה גפן נכריה. ודמה לל' ערבי שרייה שהוא מין נטייה בלתי
יודעה בלמאוס. והגהתו קרובה בעיני. אך נ"ל לפרש סוריה מל' ארמית סרא
סרי שפנינו כמו בעברי באש. והנה סוריה היא גפן באשים (ע' ישפיה ס')
והנה הענבים נקראים באושים והגפן עצמה נקראת סוריה :
(כב) בנתר. הוא הנקרא בערבי נטרון והוא מין alkali fossile ונמצא לרוב
בארס ואשור ומצרים. ופליניוס ושאר הקדמונים קראו לו nitrum. ועושים
ממנו בורית לכבס הבגדים (יומן ד' מיכאילים ורוח' וע' ג"כ חילוק' חרט'
נאסרוס) : בורית. י' ד' מיכאילים וגז' אומרים שהוא פאטאשח
ויירוגימוס אומר שהוא מין עשב וכן בתרגום המיוחס לע' זקנים מתורגס מין
עשב : גבתם. מל' כחש בארמית ובלשון חכמים. עונך עומד לפני כחש קשה ובלתי
עוזר בכביסה והנה המקרא קצר אם חכבסי בנתר לא יועיל לך כי נכחם עוקר
לפני. וענין הפסוק הזה אינו כלל (כדעת רד"ק וכדעת המדרש שהביא) אם
חטארי עצמך בתשובה לא יועיל לך. חלילה לאל מזה. אך הכוונה (כפירוש דון
יחזק) אם תחשבי להנקות הבחן ולהסתיר ממני עונך לא יועיל לך כי האם
הם נגר עיני וכמו שאמר איך תאמרי לא נעמאחי :
(כג) ראי דרכך בגיא. בגיא בן המס שהיו שורפים שם את בניהם למוך
(רוח' וגז' וכן נראה כוונת התרגום המיוחס לע' שתרנס Polyandron
מקום רבוי בני אדם כלו' בית הקברות) : בברה. גמל נקבה נעירה לימים :
משרכת דרכיה. התופה כס וכה מפני תאותה לזכר : משרכת. שרש

ירעוך קרהר . ירעו על קדקדך . קוליום פירש יכריחוך למרוט
שער ראשך . לייסטי רוח' ואחרים פירשו יסימוך קרהה ול"ג דרך מלילה כמו
על גבי מרשו חורשים, כך ירעוך קדקד ירמסו אותך : חחת כפות דגליהם
כאלו קדקדך יהיה להם מקום מרעה. והמפרשים פירשו ענין רלילה אך לפי זה
היה ראוי להגיד ירעוך כמו מרעם בשבט ברזל משרש רעע. ועוד אין רלילה
הקדקד נמכים : עם יתר : המאמר שהוא דרך משל ומלילה. ועם
הכתוב הזה כמו שמפורש בסוף הסימן גם ממלרים תבושי כאשר בוסת מאשור
ול"ל שהיו קלת מן העם חפלים לכרות ברית עם מלך מלרים ולבטוח בו
שיושיעם בעת צרתם :

(י) הרע זאת תעשה לך . תעשה לשון נקבה חוזר לעוזבך שהוא מקור
כמו הנקלה בעיניכם התחתן במלך (רד"ק ורוז') אלא שאין הגדון דומה
לראיה כי שם הכוונה הדבר נקל הוא התחתן במלך ובא התאר בל נקבה כמו
קטנה או גדולה שענינו דבר קטן או גדול. ואפשר ליישב כי גם פה הכוונה
הלא זאת תעשה לך הדבר הזה שאת עושה כלומר עוזבך את ה' : בעת
מוליכך בדרך . בעת שהוא מוליך אותך תמיד בדרך הטובה והישרה ואת
עזבת אותו ללכת בדרכים אחרים למלרים ולאשור וכמו שמפרש :

(י) ועתה מה לך לדרך מצרים וגו' . ל"ל מה צורך לך לנעות מעל ה'
ולשים בטחונך בצר ודס ? מה צורך לך ללכת בדרך מלרים לכרות
עמם ברית לשחות מי נילוס. כלומר לקבל תועלת משם. ומה צורך היה לך
לשעבר ללכת בדרך אשור לכרות ברית עמם. לשחות מי הגהר הגדול שהוא פרת
כלומר לקבל תועלת מהם. והנה הזכיר התחברותם עם מלך אשור לרמז כי
כמו שאבותיהם כרתו ברית עם מלך אשור ובטחו עליו שיושיעם ואח"כ נהפך
להם לאויב כן יקרה להם עתה בצטחם במלרים ולזה נזכר דברי היגקיר
אמנם לייסטי גרועים ורוז' פירשו דרך על עבודה זרה וסוף הסימן כי
מאס ה' במצטחך מסייע לפירושי : שחור . כן נקרא נהר נילוס וכן בל' יוני
Melas שנינו שחור ע"ש שחרות ועכרות מימיו (י' ג') וואסיום
(ורוז'). והנה גם מימי נילוס גם מימי פרת עכורים מאד ואינם ראויים לשתייה
אם לא יסגנו אותם היטב (Harmer) ולפיכך אומר כאן דרך לעג לשחות מי
שחור לשחות מי נהר. והכל כנגד אותי עזבו מקור מים חיים :

(ט) תיסרך רעתך . ל"ל הלא תמה שראית שבטחונך באשור לרע לך. היה
ראוי שרעתך עלמה תיסרך. שתקוני מוסר תמה שגרמה לך רעתך וכמו
שמפרש אח"כ ורעי וראי וגו' :

(כ) כי מעולם שברתי עלך. כשהולאתיך ממלרים כדי שתהיו עבדים לי כמ"ש כי
עבדי הם אשר הולאתי אותם מארץ מלרים. ועם כל זה לא חבית לשמוע
לי ומאמרי לא אעבור כלומר אחר שנגאלתי משעבוד מלרים אין רצוני לעבור
משעבוד זה לשעבוד אחר רק אהיה חפשי. וכתיב לא אעבור והענין אחר
והמפרשים פירשו לא אעבור עוד על דברך אך אשמע בקולך אמנם אין זה

(לא) הדור אתם ראו דבר ה' . מדבר עם כל בני . עולם אשר באותו דור וקורא להם להתבונן במה שהוא בא לומר בדבר ה' : המדבר הייתי לישראל . וכי לא העבתי ולא הופלתי להם כאלו הייתי להם ארץ מדבר : מאפליה . לשון אפלה ושם האל בסוף המלה כמו שלהבתיה הררי אל : רדנו . רד"ק ודון יחזק פירשו ל' ממסלה יש לנו מלכים ושרים ורש"י פי' נדלנו ממך לשון הרודה פת מן התנור ויונתו תרגם איטלטלנא וכן פי' ל' ג' כרידיר ואחריו רז' וגז' על פי לשון ערבי ראד . הליכה כה וכה וטפל על הבטמות והחיות הרועות בשדה ומתפזרות הנה והנה , ומנחם פירש ל' ירידה כמו והיום רד מאד (שופטים י"ט י"א) וכן תרגם עקילס התרחקנו וכן יירונימוס וכן ג"ל כי אחר שאמר המדבר הייתי אס ארץ מאפליה אמר מדוע אמרו לי עמי . סוף סוף ילאנו מחוכך ארץ מדבר ומאפליה (כדרך שאדם אומר בשעה שהוא נמלט מסכנה גדולה) וכל כך אגמנו שמחים על זה שלא נשוב עוד לבוא אליך . ולפירוש שרידיר נראה שהיה ראוי שתהיה המלה בלשון עתיד נרדך מלבד שלא מלאנו לשון זה בכל המקרא : (לב) עדיה . קשוריה . לקוח ממליצת ישעיה מ"ט י"ח : ועמי שבחוני . אחר שהייתי כבודם ותפארתם יותר מהעדיים לגשים וכמו שאמר למעלה ועמי המיר כבודו . וגם כאן באמרו המדבר הייתי לישראל יש במשמע כי בהפך מזה היה להם לישועה ולתהלה ולתפארת :

(לג) מה תיטיבי דרכך . לפני לבקש אהבתי וכמו שהוא אומר למטה ^{אוצר החכמה} ותאמרי כי נקיתי אך ¹²³⁴⁵⁶⁷ שב אפו ממני (לודו' די דיין) : לכן . אם יועילך זה הנה אז גם את הרעות למדת את דרכיך . תלמדי את כל הנשים הרעות לעשות כמעשיך ולהיטיב דרכן למראה עינים כדי לפתות את בעליהן המשיג ישראל לאשה ואמר הרעות . על הנשים הרעות הנחפזות מתחת בעליהן והטעם הלא אם אתפתה לחלקלקותיך נמלאתי מחזיק ידי עובדי עברה :

(לד) נפשות אביונים נקיים . נביאי האמת שנהרנו : לא במחלתרר מצאתים . לא באו לחסור כחלך כדי שתהיה הריגתם מותרת כלו' לא בקשו להרע לך אלא הוכיחוך בשמי : כי על כל אלה . רש"י (ורו') פירשו אלא הרגת אותם על כל הדברים האלה שהיו מוכיחים אותך . וזה רחוק ול"נ שהוא מקרא קצר . סתם ולא פירש והטעם כי על כל אלה הגני נשפט אותך ואענישך ועיין בפסוק שאחר זה , ודעת שנירריר דאטאי ואחרים כי הוא מחובר למקרא שלמטה כי על כל אלה אמרת כי נקיתי ולפי זה אין טעם למלת כי . והיל"ל ועל כל . וגם וי"ו ותאמרי לא תחכן :

(לה) ותאמרי כי נקיתי . אחר שהתחיל לומר כי על כל אלה הגני נשפט אותך הפסיק לומר כי מלבד חטאתם הנה הם מוסיפים חטאת באמרם לא חטאתי . ואמר כי יותר ממה שראוי לו להענישם על חטאתם ראוי לו להענישם על אמרם לא חטאתי . ובאמרו אך שב אפו ממני . משמע שהיו באים לבית המקדש והיו מקריבים קרבנות להשיב חמת אל והיו אומרים לא חטאתי לא שלא חטאו לשעבר אלא שאינם חוטאים עכשו . וגם עכשו היו עובדים אלילים

שׁוּךְ קְרוֹב לְשֵׁרֶשׁ שָׂרָג. וּמִמֶּנּוּ שָׂרָגִים וַיִּשְׁתַּרְגּוּ עִיִּין סָבֹךְ (ג'ז') וְהִטְעַם שְׁאִינָה
הוֹלֶכֶת בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל לֹכָאן וּלְכָאן וְהִנֵּה דִרְכֶּיהָ נִסְכָּכִים זֶה בָּזֶה :
(כד) פָּרָה לְמוֹד מְרַבֵּר . אַחֲרַי שְׁהַמְשִׁיל יִשְׂרָאֵל לְבִכְרָה קֹלָה הַמְּשַׁרְכַת דִּרְכֶּיהָ
וְחוֹמָה כֹּה וְכֹה הַמְּשִׁילֵם לְפָרָא הוּא חֲמוֹר הַבֵּר וְכָאן הַכוֹוֶנָה עַל נִקְבָּה
וְהִנֵּה הַפָּרָא הוּא רִגִיל לְשִׁכּוֹן רְחוֹק מִן הַיִּישׁוּב כִּמּוֹ שְׁכֵחוּב פָּרָא בּוֹדֵד (הוֹשַׁע
ח' ט') אֲבָל כְּשִׁנִּיעַ הַחֲדָשׁ שֶׁהוּא עִת יִחַס שְׁלוֹ הוּא יוֹלָא מִמִּלְפּוֹנֵיו לְבִקֵּשׁ בֵּית
זִגְוֹ וְכֵן תֵּלָא הַנִּקְבָּה לְבִקֵּשׁ בֵּן זִגְוָה. וְכַעֲיִן מִה שְׁשׁוֹרֵר וּוִירְגִילִיּוֹם עַל-נִקְבוֹת
הַסּוּם בַּעַת יִחַס (Georg. III 250) Superant montes et flumina tranant
זֶה טַעַם כָּל מִנְקֻשֵׁיהָ לֹא יִיעָפוּ בַּחֲדָשָׁה יִמְלֹאוּנָה. כִּי בִּחְלוֹתוֹ חֲדָשׁ תֵּלָא מִמִּלְפּוֹנֵיהָ
וְתַחֲמָה כֹּה וְכֹה וְלֹא נִקַּל לְלַכְדָּהּ : בִּאֲוֹת נִפְשָׁה . בַּעַת תֵּלָא לְמַסְגֵּל .
שְׂאִפָּה רוּחַ . לְקִרְר הַחֲמִימוֹת שֶׁנִּקְרְבָה : תֵּאֲנִתָּה . לִשׁוֹן חֲמִימוֹת מִשְׁרַם
אֲנִי בַּעֲרִבִי (י' ג' שְׂרִידִיר) :

(כה) מִנְעִי רִגְלֶךָ מִיַּחַף . רִשְׁי וְדוֹן יִחַף פִּי מִנְעִי עֲלִמָךְ מִע"ז שְׁלֹא תִלְכִּי
יַחַף בְּגִלּוֹת. וְרַד"ק פִּירֵשׁ מִנְעִי עֲלִמָךְ מִלִּכְתּוֹ בְּדִרְכֵּים רְחוֹקִים לְהַעֲזֹר מִן
הָאוֹמוֹת. וְרַח' וּלְפָנֵיו אֲוִרְיוּלִיּוֹם פִּי שֶׁהוּא לִשׁוֹן נִקְיָה כְּלוֹמַר אֵל תִּזְנִי עוֹד
אֵל תִּנְלִי עֲרוֹתְךָ . וְכָל זֶה רְחוֹק מִהַמְּשַׁךְ הַמַּשָּׁל וּלִיג' כִּי אַחֲרַי שְׁהַמְשִׁיל חֵת
יִשְׂרָאֵל לְבִהְמָה וְחִיהָ הַחוֹמָה כֹּה וְכֹה אָמַר עֲתָה. אֲנִי אֲמַרְתִּי לָךְ אֵל חֲמִשִּׁי כֹּה
וְכֹה בִּחְלוֹפֵן שֶׁתִּחִיף רִגְלֶךָ וַיִּלְמָא גְרוֹן מְרוֹב הַדֶּרֶךְ אֶךְ הַרְגַּעִי וְשִׁקּוּטִי וְדִבְקִי בִּי
וְזֹאת נִרְאִית כּוֹנֶנֶת ח' יוֹנָתָן : וְתֵאֲמַרִי נּוֹאֵשׁ . לִשׁוֹן יִיאוֹשׁ. אֵין תּוֹעֵלֶת.
בְּכָל מָה שֶׁתֵּאֲמַר אֲלֵי :

(כו) בֵּן הוֹבִישׁוֹ . הִיָּה רֹאזִי לְהַם שִׁיבוֹשׁוֹ (רַד"ק) כִּמּוֹ הוֹבִישׁוֹ כִּי חוֹמָה
עָשׂו גַם בּוֹשׁ לֹא יִבוֹשׁוּ (לְמַטָּה ו' ט"ו וז' י"ב) וּמִלֵּת הוֹבִישׁוֹ מִשְׁרַם יִבֵּשׁ
וּמִעֵיִן שֶׁרֶשׁ בּוֹשׁ :

(כז) יִלְדַּתְנִי . יִלְדַּתְנִי קָרִי. לְהַשׁוֹתוֹ עִם תַּחֲלַת הַכְּתוּב וּסְפוֹ שֶׁהוּא לִר'
אֶךְ אֵין סִפֵּק שְׁכוֹנָתָה הַנִּבְיָא לֹמַר יִלְדַּתְנִי לִשׁוֹן יַחֲדִי. כִּי אָמַר אֲבִי אֲתָה
וְלֹא אָמַר אֲבִינוֹ אֲתָה וְקִמֵּץ הַחֲי"ו הוּא זֶר (כִּי הוּא רֹאזִי חִירָק אוֹ לִירִי) וְכִמּוֹ
מִשְׁבּוּעַתְךָ אֲשֶׁר הִשְׁבַּעְתָּנוּ (יְהוֹשֻׁעַ ב' י"ז) : וּבַעֲת רַעֲתָם יֵאֲמְרוּ. אֲלֵי. וְזֶה
הוּא מִה שֶׁהִיָּה רֹאזִי לְהַם לְהִיֹּת בּוֹשִׁים :

(כח) יְקוֹמוּ אִם יוֹשִׁיעוּךָ. אִם יֵשׁ יִכּוֹלֶת בִּידֵם לְהוֹשִׁיעוּךָ חֲמוֹר לְהַם שִׁקּוּמוֹ :
(כט) לִמָּה תִרְיִבוּ אֲדִי . מִה יוֹעִיל לְכֵס אִם תִּרְיִבוּ עִמִּי לֹמַר לֹא חֲטָאוּ
כ"כ כִּמּוֹ שֶׁאֲתָה אֹמַר. כִּי אֲמַנֵּס כֵּן הוּא כִּי כֹלֵס פִּשְׁעָתָם בִּי :

(ל) דִּשּׁוּא הַבִּיתִּי אֶת בְּנֵיכֶם . נִלְ שֶׁאֵין הַכֹּהֵן זֶה לִשׁוֹן הַרִיגָה. כִּי אַחֲרַי
שִׁימוֹתוֹ לֹא יִקְחוּ מוֹסֵר אֲלָא הִיא מִכָּת מוֹסֵר כִּמּוֹ שֶׁמִּכִּים אֶת הַיִּלְדִּים
כְּטַעַם מִהֲכוֹת כְּסִיל מֵאָה (מִשְׁלִי י"ז') לָץ תִּכָּה וּפְתִי יַעֲרִים (שֵׁם י"ט כ"ה)
וּבִאֲמָרוֹ אֶת בְּנֵיכֶם הַמְּשִׁיל הַגּוֹי כָּלוּ לִילְדִים שְׁלֹא הוֹעִילוּ לְהַם הַמְּכּוֹת : אֲכַדָּה
חֲרַבְכֶּם וְגו' . וְאֵיךְ יוֹעִיל הַכּוֹת אֲחִיכֶם וְאֲחֵם מִתְּקוּמָתִים נֶגֶד מוֹכִיחִיכֶם וְהוֹרִגִים
אוֹתָם ג"כ :

(כ"ד ה') והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות וגו' אבל תירוש אמללה
בפן וגו'. וזה ג"כ ענין ולא תחניפו את הארץ אשר חתם בה כי הדם הוא
יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו (במדבר
ל"ה ל"ג) וכן ותחנק הארץ בדמים (תהלים ק"ו ל"ח). והנה לא יחס הענין
לה' ואמר וימנעו רביבים. לא ואמנע. כי נראה שגם האומות היו מאמינות בענין
הזה שהחטאים הגדולים גורמים חנפות הארץ והשחתתה. ואינו ענין פרטי
שייחס לחללי העברים בפרט. ואולי מענין המבול נמשכה האמונה הזאת חו
מאמונת נדקת האללים שלא יעשה עולה ולא יענה מלכו ולפיכך כשהיה חיו
מקרה רע בעולם היו חוקרים ובודקים ^{ל"ח} חיוה חטא גדול נעשה בקרב העם וזה
ידוע בכל הגוים הקדמונים. ולפי זה גם מה שכתוב למעלה הלא חנוף תחנק
הארץ ההיא ענינו תשחת הארץ עלמה בהשחת דרכי יושביה. והנה מה שאמר
ותחניפי ארץ הוא לפי המשל שמדבר באשה ^{ל"ח} וזנה והזנות מחניף את הארץ.
אך לפי החמת אין הכוונה אלא על ע"ז ואין עבודת האלילים מחנפת את הארץ
ולפיכך אמר לפי המשל וימנעו רביבים. ולפי הנמשל היל"ל ואמנע רביבים כי
המענים על עבודת האלילים חינו אלא חללי ישראל ובישראל לבדם ולא באומות:
(ד) הלא מעתה. ועתה אחר כל מה שעשית את חושבת לפחותני כמעשה
אשה מנאפת שעושה געגועין לבעלה והנה את אומרת לי אבי ואלוקי
נעורי ותחשבי לכפר פני בדברי שקר. והכוונה על בואם אל בית ה' בלב ולב
ובלא תשובה שלמה ובלא עזיבת החטאים: אבי. הוא ל' כבוד וחבה כאחר
וזן אומרים לכל מי שגבדיס אותו וגם אזהזים אותו. כי שנים חלה באב. וכאן
האשה המנאפת המבקשת לפייס את בעלה אומרת לו. אדוני אהובי: אדון.
מודע ורע כמו אלופי ומיודעי מלשון חלף שענינו למוד והרגל וכן בל' ערבי
אלה ^{ל"ח} ענינו היות רגיל. ואלוקי ענינו חבר ומודע שהוא רגיל עמו:
(ה) הינשור לעורם. כך אמרת בלבבך וחשבת כי באמרך אלי אבי ואלופי
אתה אשכח כל מה שעשית עד כה: הנה דברת ותעשי הרעות
ותוכל. ל' תתירה. היתכן שבדבר אחר שמדברי (והוא אמריך אלי אבי ואלופי
אתה) תלחשי תלחשי ויועיל לך. כעס כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל.
חזקתני ותוכל (למטה כ' ז') וישר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב ד') והמפרשים
הלכו בדרכים אחרים: ותוכל. חסרה יו"ד הנקבה:
(ו) בימי יאשיהו המלך. גם נבואה שלמעלה היתה בימי יאשיהו וגם
נראה כי הנבואה הזאת איננה אלא המשך הקודמת כי למעלה אמר
הינשור לעולם וכאן הוא אומר לא חסור לעולם. אך נראה כי ירמיה כשסדר
ח"כ נבואותיו הוסיף ההודעה הזאת כאן מפני שהולך לומר ויאמר ה' אלי
מפני שהדבור מוסב אליו ולא אל העם כמו למעלה והיה אפשר לטעות ולהבין
שהיא נבואה אחרת האמורה בזמן אחר. והנה הנבואה הזאת והקודמת נאמרו
בימי יאשיהו כשהחל לשוב אל ה' וקודם שקרא בספר התורה. והנה לא היתה
עדיין תשובתו שלמה וקצת מן העם היושבים אל ה' בנגלה מפחד המלך ולא

אך היו ג"כ מכבדים את אלהי ישראל וזהו מה תיטיבי דרך:
 (לו) מה תזרי. לשון זלזול רש"י (ויירונימוס) מה יועיל לך מה שאת
 מזלזלת בכבודך מאד לשנות דרך ומנהגך כדי למצוא חן בעיני העמים
 למען יכרתו ברית עמך: גם ממערים שאת כועסת בהם: באשר בוששת
 מאשור. שקרא אחז למלך אשור שיושיעו מאפרים וארם ואח"כ בא עליו
 סנחריב ולולא ה' שהיה לנו היה מגלה את יהודה:
 (לז) גם מאת זה. מהעם הזה שאת מבקשת עזרתו והוא מזרים. עיין למעלה
 פסוק י"ח: וירידך על ראשך. סימן חבלות וכושה כמו בחמר ותסס
 ידה על ראשה (ס"ב י"ג י"ט):

ג.

(ח) ראמר. המלה הזאת קשה מאד במקום הזה וי' ד' תיכאילים אמר כי
 חסר ויהי דבר ה' אלי: הן ישלח איש את אשתו. כמפורש בחורה
 (דברים כ"ד ח'.. ד') שהבעל חסור להחזיר גרושתו אחר שנשאת לאחר: הלא
 חנוף תחנוף הארץ יהיא. שאם יהיה הענין הזה מותר יהיו בני אדם
 מחליפים נשים זה לזה לזמן מה ותתקלקלה מדות יושבי הארץ וכן אמר בחורה
 כי תועבה היא לפני ה' ולא חטא את הארץ. ולענין חנפות הארץ ע' למטה
 פסוק ג': ואת זנית רעים רבים. הלכת אחרי אלהים אחרים: ושוב
 אלי. מקור. היטכן שחשובי אלי עוד? לא לפי הדין. ורו' ואחרים מחכמי הגוים
 לא הבינו כלל ענין הכתוב הזה. ושורריר חמה על הכתוב הזה מאד חין
 ירמיה שהיה מוכיח את העם על כל חטאתם חין יזכיר כדבר חסור שישוב
 אדם לקחת אשתו אחר שלוחיה. וע"כ פירש ואמר כי הנביא ערבב המשל עם
 הנמשל כי האשה משל על הארץ והארץ משל על העם והיל"ל הלא חנוף תחנוף
 האשה ההיא והסכים עמו רוח' ולפני שניהם כתב כדבריהם יירונימוס. והנה המפרשים
 כלם רש"י ורד"ק ורון ילחק הבינו הענין על אמתו. והנכדים האלה נראה שלא
 הבינו דבריהם כי לא הזכירו כלל ונשתבשו השבוס הגדול הזה:

(ב) שפיים. הרים וגבעות נשאות ע"ש שהיו עובדים את אלהיהם על ההרים:
 ישבת להם. המתנת להם: להם. לרעך ומאהבך: בערבי במדבר
 שהוא עומד על הדרך ומלפה מתי יעברו עובדי דרכים למכור להם ולקנות
 מהם (רד"ק); ורו' ולחרים אומרים כדי לגזול ממנוס וי' ד' תיכאילים אומר
 כדי לאספס אל ביתו. ועוד יש לומר כערבי במדבר חינו דבק עם ישבת להם
 אלא היית תועה אחריהם כה וכה כערבי במדבר. ובעין שאמר בכרה קלה.
 פרה למור מדבר:

(ג) וימנעו רביבים. לא אמר שהאל הענישם אלא שמתנמו נהיה הדבר
 הזה וזה פירוש ותחניפי ארץ שאמר בפסוק הקודם. כי זה עומק ענין
 חנפות הארץ שהיא משחמת דרכה ליושביה ותמנע פריה מהם. וכן אמר ישעיה

(יב) צפונה . לעשרת השבטים שהיו בגלות באשור ומדי ואין הכוונה שילך הנביא שם אלא שינבא עליהם במקומו (רד"ק) : ^{י"ז} ר'א אפיל פני בם . אין פנים מורה על הכעס כדעת רש"י ורד"ק . גם אין המליצה הזאת נענין מליצת וימר לקין מאד ויפלו פניו כדעת רח' ולפני קולצום אלא פני נמו עמתי שכינתי כמו פני ילד . אם אין פניך האלכים : ופניך האלכים ^{י"ז} בקרב ^{י"ז} (שמואל ב' י"ז י"א) ואפיל פני כעסם אפול ושרש נפל שאחריו ב"ת נעמנו נלחם בזעם ופתאום . כמו ויפלו בהם (יהושע י"א ז') והיה כנפול בהם נתחלה (ש"ב י"ז ט') וקרובים לזה דברי גו'טיוס :

(יג) ותפזרי את דרכיך . לשון משכב כמו ברוב דרך ינפת (ישעיה כ"ז י"ד) ^{י"ד} היה משכבך מפוזר לזרים . נתתיו להם בפזר מעין פזר נתן לאביונים ורו' פירש הלכת כה וכה לבקש מאהבים :

(יד) כי אנכי בעלתי בכם . בעל שאחריו ב"ת לשון הרמקס וגרושין וכן למטה (ל"א ל"ב) אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בם וכן לשון ערבי (ר' יוסף קמחי ואחריו שנודריר גרמתי ורו' וגז') : אחר מעיד . אפילו המפוזרים אחד בעיר . וכל זה על זמן עליית הגולה בימי כורש שהיה מושל גם במדי ובאשור והוא הרשה את כל ישראל אשר תחת ממלכתו לשוב אל ארץ יהודה :

(טו) ונתתי לכם רועים בלבי . ר"ל שהזכיר זה מפני שירצעם מלך יהודה הוא אשר הדיחם מאחזי' ה' . ועתה הנביא מבשרם שלא יקרה להם עוד דבר כזה : ^{אוצר החכמה}

(טז) והיה כי תרבו ופרייתם בארץ בימים ההמה . ר"ל כי מפני שראג ירצעם אם יעלה העם לעשות זמרים בבית ה' (מ"א י"ב כ"ז) מפני קדושת הבית שהיו כל ישראל באים שם אמר כי לא בלבד יהיה בית ה' קדוש בעיני עשרת השבטים כי גם ירושלים כלה מקרא כמא ה' . והנה לא יאמרו עוד ארון וגו' . כאלו אין השכינה אלא בבית קדש הקדשים כי אמנם כל העיר תהיה בחזקת קדושה . ור'א יעשה עוד . דבר שיפמוד במקומו כמו שעשה ירצעם :

(יז) כל הגוים . כל השבטים כמו גוי וקהל גוים יהיה ממך (בראשית ל"ה י"א) וזה מוכרח מפני שאמר ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע ולא מלאנו שתייה עבודת האלילים נחשבת לשאר האומות לחטאת ולב רע : שרירות . תרגומו הרהור ורש"י פירש משרש שורר לשון רח"ה ורמב"ן ורד"ק ורו' פי' מלשון שריר וקיים ואחרים מן שריר בערבי שעיטו רע ואין דעתי נוחה באחת מאלה . ודעת המתרגם ורש"י היא הקרובה לפי הענין כי מלאנו ואשלחנו בשרירות לבם ילכו במועלותיהם נראה מזה שרירות ענין מחשבת וענה אך אין משקל שרירות מחישב על שרש מחחי ע"ן . אלא מן הכפולים :

(ח) ילכו בית יהודה עד בית ישראל . יתחברו לשוב מגלות בבל לא"י והנה כאן ירמיה רומז על גלות יהודה לבל שהוא עתיד להנבא עליה

ירמיה ג

בכל לבנס: ותזני שם. לשון נסתר והיו"ד נוספת. ע"ד לי סורי:

(ז) ותרא בגודה אחותה יהודה. ולמדה ממנה ועשתה כמעשים:

(ח) וארא כי על כל אודות. רש"י פירש נסתכלתי בה ליפרע ממנה ולפי זה אין מלת כי מחשבת יפה; ורד"ק פירש וארא כי אחר ששלחתי את ישראל לא יראה יהודה ולא שבה אלי כי אם בשקר והזכיר וארא כי האל שהוא צופן לבות ראה שלא היתה חשבתם שלמה. ושורריר ואחריו אייכהארן והימליר הגיהו וארא מבנין הפעיל אני הראיתי את יהודה ששלחתי את ישראל ולפי זה חסרה מלת אותה ובלעדיה לא חובן הכוונה. ותלמידי חביבי החכם יעקב חי פאדרו ז"ל היה מפרש וארא. אני ראיתי פשעי ישראל ולא העלמתי עיני מהם כי אמנם על כל אודות אשר נאפה שלחתי וגם זה דחוק. והנה בתרגום סורי מתורגם וחזות כאלו כתוב ותרא וכן נמלא ג"כ בכ"י אחד לקניניקוט וז"ל כי זה הנסח הגדול בלא ספק ונחלפה התי"ו באל"ף כי בכתב הקדמון הנשאר ביד הכותים האל"ף והתי"ו קרובות מאד בצורתן וכיוצא בזה. אני אומר כי מה שכתב ואמר להרנך ותחם עליך (ט"א כ"ד י"א) משפטו ואחם באל"ף ואין צורך לדחוק ולפרש ותחם נפשי: על כל אודות אשר נאפה. שיעורו על אודות כל אשר נאפה:

(ט) מקל. אעפ"י שהוא חסר וי"ו אינו זו מלשון קול כי במקומות הרבה נאמרו חסר וכן נראה כי גם רש"י מפרש לשון קול כי אמר ויונתן חרגם לשון קלות; וכן פירשוהו לשון קול שורריר ודאטי חלא שפירשו הכתוב בדרכים אחרים ויונתן ורד"ק (לייסטי ורו') פירשו מאשר היתה זנותה קלה בעיניה הוסיפה להחניף את הארץ ותנאף וגו'. ואמנם לפי זה היה צריך שיאמר מקל זנותה בעיניה. ובלא מלת בעיניה העקר חסר: והיה מקול זנותה ותנאף את הארץ. זנותה של יהודה היתה כל כך מפורסמת וגלויה לכל עד שמפני כך חנפה הארץ תחת יושביה ומלת את יתרה ומורה על הפועל (תלמידי אהוד): ותנאף את האבן ואת העץ. הוא תוספת ביאור למה שאמר מקול זנותה ולפי המשל הניאוף עם העצים ועם האבנים הוא תכלית הקלקול באשה על דרך ותעשי לך כלמי זכר ותזני בס (יחזקאל י"ו י"ז). אבל לפי הנמשל אין זה מוסיף כלום כי אין הכוונה חלא שעבדו אלילי עץ ואבן:

(י) וגם בכל זאת. על דרך ואמר אחרי עשותה את כל חלה אלי חשוב ולא שבה. ועל דרך ותחניפי ארץ בזנותך וברעתך וימנעו רביבים וגו' ואעפ"י כן ומלא אשה זונה היה לך מאנת הכלל: אחותה יהודה. מלת אחותה היא שלא לצורך כי האחרונה המכרת קודם לכן איננה ישראל אלא יהודה אבל היא לזוג המליצה עם מליצת פסוק ו' וח'.

(יא) צדקה נפשה. שלא היה לה ממי ללמוד רש"י (ורו') והנה הנביא מלייר כאלו ה' החוכה עם עשרת השבטים והם הצטרקו לפניו ולפיכך הוא מנחם אותם ומבטיחם [בפסוקים הבאים] שישובו מגלותם (תלמידי משה קוניאן):

(ב) ונשבעת. אף כשתהיה עבודתך אותו בלב שלם באופן שכשתשבע ותאמר חי ה' לא תאמר אלא באמת ובמשפט אז תהיו כלכם מבורכים ומלכים ואז הגוים והם השבטים (ע' למעלה ג' י"ז) כלם יתברכו באל. יאמרו כי בעזרתו הם מלכים ובו יתהללו וזה סימן לרוב הצלחתם. והמפרשים כלם פירשו גוים כמשמעו ורובם מפרשים בו כמו בך חוץ מי' ד' מיכאילים שמפרש בו על האל ומפרש הענין על שוב האומות לאמונת היחוד. ואמנם אין ענין זה תלוי בתשובת ישראל :

(ג) גידו לכם ניר. ולחרוש חרישו (ש"א ח' י"ב) מתורגם ולמינר ניריה ולשון ניר ידוע בל' משנה אמר חרשו תחלה שדה שלכם והסירו מתוכו הקולים ושרשי העשבים הרעים ואל תפזרו את הזרע לבין הקולים והכוונה אם תרצו לשוב אלי ושקבל תשובותיכם לא די שתתקרב אלי למרחק. אך צריך שתסירו רוע מעלליכם מנגד עיני וכמו שאמר ואם תסיר שקולך מפני והמשיל התשובה לזריעה ועזיבת החטא לחרישה אשר בלעדיה לא תועיל הזריעה. ובפסוק הסמוך מפרש הכוונה :

(ד) המולו לה'. פירושו אחריו והסירו ערלות לבבכם (רד"ק) וטעם מליצת ערלת הלב כמליצת כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם (ישעיה מ"ד י"ח) כאלו יש דבר המכסה על הלב ומונעו מעשות פעולתו ; וכיוצא בזה ערל שפתים. והנה טעם הכחוש. אם תרצו לשוב אלי צריך שתשובו בכל לבבכם : ¹²³⁴⁵⁶⁷פן תצא באש. מפני שהזכיר ואל תזרעו אל קולים הזכיר משל האש המולאה קולים ואוכלת גדים :

(ה) הגידו ביהודה. אחר שאמר פן תלך כאש חמתי התחיל להנבא על ביאת נבוכדנאצר : הגידו השמיעו. שני הצווים האלה אינם לאנשים מיוחדים אלא דרך מליצת השיר להודיע כי מה שהוא צא לומר הוא דבר הראוי. נהודע לכל : תקעו שופר בארץ. כתיב ותקעו. ולפי זה אחר שאמר ואמרו חזר לחזק הענין ואמר. קודם שתאמרו דברי ההכרזה תקעו שופר כדי שיתחברו אנשים רבים לשמוע דבריהם וקראו ומלאו המון עם ואח"כ אמרו דברי ההכרזה שהיא האספו ונבואה אל ערי המצור. וקרי תקעו ולפי זה תקעו שופר בארץ הם דברי ההכרזה (תקעו שופר כדי שיתאספו העם לבוא אל ערי המצור) ואח"כ חזר הנביא ואמר קראו ומלאו ואמרו. ואח"כ סיים דברי ההכרזה שהם האספו ונבואה אל ערי המצור. וכן היא דעת זה"ט : קראו מדאז. אספו קהל גדול מלשון אשר יקרא עליו מלא רעים (ישעיה ל"ח ד') יחד עלי יתמלאון (איוב י"ז י"ד) (רש"י ורד"ק) ואין קבוץ זה לבוא אל ערי המצור אלא לשמוע ההכרזה. וטעם רצו' שאמר כי לפי זה ענין אחר הוא עם האספו ונבואה שאחריו ולפיכך פירש קראו ומלאו קראו בקול מלא בקול גדול וכן מתורגם בחרגום המיוחס לשבטים וכן תרגמו ירונימוס ולוער וכן פירש קוליום ואינו אלא טעות ולא מלאנו מליצת קול מלא או קריאה מלאה :

(ו) שאז גם ציונה. אינם דברי ההכרזה אך הנביא מפרש מה שאמר

ברחבה בספר זה. ודון יצחק אומר כי כבר קודם לכן גלו קצת מיהודה לאשור
פיין בדבריו וע' ישעיה י"א י"ג וגפולות יהודה יקבץ :

(יט) ואנכי אמרתי. עכשו חוזר לתוכחתו ומדבר עם האומה בכללה יהודה
וישראל : איך אשיתך בבנים. אמרתי לבני שאין ראוי לי לשום אותך
ישראל בתוך שאר בני הס שאר אומות כלומר אין ראוי שיהיה חלקך בחלקם
ולפיכך בררתי לך מנה יפה ונחתי לך ארץ חמדה (רש"י). והנה שאר אומות
נקראו בניס למקום וישראל בני בכורי : ואתן לך. הראוי ואתן : נחלת
צבי צבאות גוים. כמו בכל בני ממלכות (ישעיה י"ג י"ט) צבי היא לכל
הארצות (יחזקאל כ' ו' וט"ו) ואינו זו מלשון חיל וצבי כטעם חילת אהבים
ויעלת חן (משלי ה' י"ט) וזה מפני יופי החיה הנקראת גאזיללי שדרך משוררי
הערביים להמשיל אליה חשוקותיהם ; ומלת לבאות הוא הרבוי מן צבי כשהוא
לי נקבה כמו לבאות או בחילות השדה. וכאן במיכות לבאות. וקנה צבי לבאות
כמו שיר השירים. קדש קדשים. מלך מלכים. והטעם נחלה שהיא היותר נחמדת
ונכבדת בכל נחלות הגוים :

(כא) קוד על שפויים נשמע. הנביא מצייר את ישראל שבים אל ה' ומודים
חטאיהם. והאל שב אליהם ומדבר על לבם ; וכל זה כדי להזכיר כי
עדיין הכל תלוי במעשיהם :

(כב) משובותיכם. הרעות אשר גרמו לכם פשעים וכן ארפא משובתם
(סוּסַע י"ד ה') וכמו שהעונם נקרא עון וחטאת כן עונם המשובה נקרא
משובה : אתנו. מנחי ל"א במקום אתאנו כמו ולמה לא מנחי חן בעיניך
(במדבר י"א י"א).

(כג) אבן לשקר מגבעות. לשקר היה מקוה שיבא עזרו מן הגבעות אותו
המון חונג שהיה עובד ע"ז על ההרים. וקרוב לזה תרגם יונתן וקרוב
לזה פירש דון יצחק. ור' יוסף קמחי פירש לשקר היינו מלפני שיבא עזרו מן
הגבעות ושיבא המון גוים לעזור לנו מן ההרים וכיוצא בזה פירשו שורריר
ורו"ל לשקר מגבעות לשקר המון מהרים אלא שפירשו המון עושר וגכסים מה
שאין לו עיין עם סוף הפסוק שהוא תשובת ישראל :
(כד) והבשתי. דבר המביא מי שבוטח בו והוא עבודת האלילים : מנעורנו
מנעורי האומה ר"ל מימי קדם :

ד

(ה) תשוב. השני לי ישיבה. כמו שצתי בבית ה' כל ימי חיי (תהלים כ"ז
ד') אם שוב תשובו בארץ הזאת (למטה מ"ב יו"ד) וכן ושביה בלדקה
(ישעיה ח' כ"ז) והיה משפטו תשוב וטעמו תעמוד ותחזיקי כמו ואחזה ה'
לעולם תשב וכדי לומר לשון הנופל על הלשון אמר תשוב. וקרוב לזה פירש רד"ק
פיין מנוחה מעיין משובה ונחת. ודא תנוד. הו"ו. לתשובת התנאי כמו אם
תלכי עמי והלכתי :

דבריו ואמר שאמר דרך כלל כי אז יודע כי יש חלסים בישראל סומיף ואמר
דרך פרט כי אז יודע כי הוא ידעם הים נביא חמת. ואמר אז יודע כי רוח
נבואתי הים רוח מלא יותר מרוח נבואתם של חלו שמים רוח דים. כלומר רוח
סקר; ואמר מלא כנגד סקר שהוא מלא וסמכן הוא דים: יבוא לי. יתני לי
יכירו שמים בים. וכאלו אז יבא לי. כי פתח לפי מחשבתם חינו בים חס כמעט
סבו לה' כבוד ועוז שפנינו הכירו כי לו הכבוד וספון: עתה גם אני רגז.
אמר עתה על הזנן הסתיר. כאלו הוא עומד בו בדרך הנביאים. וספס: אז
כשיתקיימו דברי ויתבטלו דברי נביאי הסקר אוכל גם אני להתוכח פתחם פשו
פעתם הם מתוכחים עמי:

(יג) הנה בעננים יעלה. חתר לתחלת הפגין ומשמית גרים נמש ילא מעקמו;
ואומר כעננים וכסופים כנגד רוח נח שפיים שאמר למעלה: אזי רגז כי
שורדנו. הנביא מלייר כאלו פתח סאויב בא והוא גם הוא במוך סידחים
והמאחיס על בואו:

(יד) עד מתי תלין בקרבך. תלין לשון יחיד לנסחרת. חתר למשכנות כמו
בנות לעדה עלי שור. ורבים כמו (י' ד' מיכאילים). ואחרים פירשו
כמו תליני. בחסרון סי'ור. כמו ותפשי הרפות ותוכל. ואז יסיה פפל יולא.
וסלינס נאמרת בלשון מושאל על עמידת דבר מה במקום מה כמו בנאורו ילין
עו (איוב מ"א י"ד): מחשבות אונך. מחשבות און שלך. כמו בבית
חפתי (ישעיה לו ו') בית תפלה שלי: בית שבו "מתפללים חלי:
(טו) כי קול מגיד מרן: הנה נשמע קול מגיד שבה מרן. שהוא בכול
נפן. ומשמיע און ורעם נשמע שבה מהר חפרים הסמוך לנר נפן.
ס"כ מהרי לשוב:

(טז) הובירו לגוים. לשבטי ישראל וליושבי ערי יאורם: בוצרים. מתנים
מלור (רש"י). כמו כפיר נגורם. ויונתן הים קורא בוצרים. וי' ד'
מיכאילים מקיים נסחת הסגרים בנוין. מפני מקרא שאמר זס כשומרי שרי
היו עליהם מסביב. שהוא פירוש נולדים. ואין לו ענין עם בולרים:
(יז) בשומרי שרי היו עליה מסביב. הוא פירוש הקודם. ואולי סנביא חמר
היך לשון עוז כמעט ערכו על-בבל סביב כל דרכי קשת ידן חלים אל
חממנו "אל חן כי לה' חמאס (למעט ל' י"ד) ושם מלות אל' חממנו
מוכיחות בלא ספק שהמאמר הוא דרך לווי. וכמו שאמר שם כי לה' חמאס.
חמר כאן כי חותי מרתם. חלא כי שם מדבר נגד בבל. וכאן שמדבר נגד
ישראל הים הדבר קשה שיהיה סנביא מרן חת האויב להרע להם. ולפיכך
נקדו היו ל' עבר:

(יח) עשו אלה דך. לפי המסרה הוא בחולם. וכן הים קורא רש"י. ולפי
הפסע הוא בשורק. והוא עבר במקום עחיר. וכן חרגס יונתן: זאת
רעתך. הטעם זה פרי רעמך. וספרי הוא מר:
(יט) מעי מעי. במעי: אחילה. לשון חיל ורעם. וסראוי אחילה אז

למעלה בדרך משל ואמר שאלו גם לליון כרי שיאספו הפס בתוכה כי זה המכון
בגם שיהיה לאות לאנשי המלחמה ויחזקו כלם סביבותיו: ציונה. לליון והוא
מקרא קצר שאלו גם כרי שיעלו הפס לליון: העיון. בואו במקום מעוז ומחסה
כמו שלח העז את מקנך (שמות ט' י"ט) יושבי הגבים העיון (ישעי' י' ל"א):
(ז) עלה אריה מסבכו. דרך אריה לישוב במארב בין סבכי היער (רש"י):
מסבכו. מן סבך והדגש היה ראוי בכ"ף וי"א שהוא מן סבך והיה
ראוי מסבכו: ומשחית גוים. פירוש המשל: רצינה. משרש נצה ענין חרבה
כמו גלים גלים (ישעי' ל"ז כ"ו):

(ח) כי לא שב. כי עתה אהנו רוחים כי תשובתנו לא הועילה להפיר
חמתו מעלינו. ואמר זה להזכיר כי עדיין אין תשובתם שלמה:

(ט) והגביאים. הכוונה נביאי השקר שהיו מבטיחים את הפס כי שלום
יהיה להם:

צורח החכמה
אח"כ 1234567

(י) ואמר. כשאמר לי ה' את הדבר הזה. לעקתי ח"כ אתה על ידי הגביאים
השחת את העם בשקר שאמרו להם שלום יהיה לכם ואתה גזרת בהפך
שחגיג החרב עד הכנש; וכאן ירמיה עושה עצמו כאלו מאמין שהם נביאי אמת
כמו שההמון היה מאמין בהם: השיא. ענינו הסרת הפחד בדברי שקר כמו
הנחם השיאני. אל ישיא לכם חזקיהו:

(יא) רוח צח. רש"י רד"ק (ורו') פירשו רוח כמשמעו ואמרו כי המשיל
נבוכדנאצר לרוח חזק ולא רוח ציוני המועיל לזרות התבואה ולברר הבר
מן החבן. וזה רחוק בעיני מאד ראשונה כי אין ענין זה נמשך עם פסוק
שלמעלה ועוד כי לפי זה מליצת לא לזרות ולא להבר מליצת מיותרת ודרך
לחוק ולא יתכן שיאמרו כן בעת ההיא כשיראו האויב בא אך יאמרו כמו
שאומר למטה חוי לו כי שדרנו; ועוד לא מלאנו מליצת רוח נח. ונ"ל (כדון
יחזק) רוח נח של נבואה נח וברור מלשון תמהר לדבר לחות ולענין כוונת
הכתוב נ"ל שהוא נמשך לנביאי השקר שזכר למעלה. אמר בעת ההיא יודו הכל
כי רוח נח ונקי כמו הרוח הנושב על הגבעות הנבואות אשר צמדבר (שאלן שם
אידים מימיים העולים מן הנארות או מן הים) הוא נושב דרך בת עמי כלומר
יודע כי יש אלהים בישראל ושהרוח הבאה מאתו היא נחה וברה כלומר שהנבואות
הבאות מאתו אין בהן לזרות ולהבר. אין בהן פסולת אלא הכל בר בלא חבן
כלומר הכל אמת ונכון וקיים. לפי שהרוח משמש לזרות ולהבר אומר לא לזרות
ולא להבר. ואמנם אין המליצת הזאת נאמרת על הרוח אלא על הנבואה
(הנקראת רוח) ואמר שאלן בה לזרות ולהבר וכמו שאמר ירמיה עצמו במקום
אחר בדברו בנבואות האמת ונבואות השקר מה לחבן את הבר:

(יב) רוח מלא. רש"י פירש רצון שלם שלא לחזור בי יבא לי מאלה הפורעניות
והם דברי האל. אך מליצת יבא לי רצון איננה בלה"ק. ורד"ק ורו' פירשו
רוח חזק יותר מאלה הדומות שהזכיר שהם לזרות ולהבר ורד"ק פירש יבא לי
שהם דברי ישראל. ורו' שהם דברי האל יבא בנזרתי ואני אומר כי ירמיה מפרש

עוֹבִים. מֵאֲהָבִים. וְהוּא לִשָּׁן בְּנֵי חָנוּת. וְהָרַבִּים נִמְלֵא בִּיחֻקָּהָל כ"ג :
(לח) חֲרִיפָּח. שֶׁרֶשׁ יָפֵחַ קְרוֹב. לִשָּׁרֵשׁ פֶּחַ וּנְפֹחַ. וּלְפָעֲמִים מוֹרֵה דְבוֹר. כִּי
קָמוּ בִּי עַדִּי שָׁקַר וַיִּפֹּחַ מִמֶּנּוּ. וְלֹאֵן נִרְחַם שְׁעִינוּ אֲנִתָּה :

1234567

ה.

(נ) וְאִם הִי הִי יֹאמְרוּ. סֵלֶשׁוֹן כָּרָר. וְהִטְעַם אִם חִבְקָשׁוֹ. אִם עוֹשֶׂה מִשְׁפָּט
יִדְעָתִי כִּי לֹא תִמְלֹאֲהוּ. וַיִּדְעָתִי שֶׁאִם אֲדַמְרִים חִי ה' אֵין שְׁבוּעָתָם אֲלֵה
לְשָׁקֵר לְרִמּוֹת חֲבִירֵיהֶם. וְהִנֵּה אֵין תְּשׁוּבָתָם אֲלֵה לְמִרְחָה :

(ג) ה' עֵינֶיךָ הֵלֹא לְאֲמוֹנָה. אֲתָה אֵינְךָ מִבְּקֶשׁ מִבְּנֵי אֲדָם אֲלֵה הֲאֵמַת
וְהֲאֲמוֹנָה. וְהֵם בְּהִפְךָ מִשְׁחַמְשִׁים בְּהִזְכָּרָת שְׁמֶךָ. לִקְיִים הַשָּׁקֵר (מוֹהַר־ר'
חֲבִירֵיהֶם חִי דִיגִיין). וְהִנֵּה אַחֲרָי כָּל מֵה שֶׁהִכִּיתָם מֵאֲנוּ לְשׁוֹב : וְלֹא חָלוּ. כְּמוֹ
וְאֵין חוֹלָה מֵמָס עָלֵי (ס"א כ"ב ח'). עַל כֵּן לֹא חֲלִית (יִסְעִיה נ"ז יו"ד) .
וְהִיא מִשְׁפָּט הִטְעַם לְהִיּוֹת מִלְרַע : כְּלִיתָם. הַבְּחָתֶם קְרוֹב לְכִלְיָה (ד"ק) :
(ד) וְאֲנִי אֹמְרָתִי. הַמִּשְׁךָ דְּבָרֵי הַנְּבִיא : אֲךָ דְּלִים הֵם. לִשָּׁן דִּלְת
הַעֵס. כְּלוּמַר אֲשֵׁים הַמוֹיִים. אֲמַרְתִּי אֵין סָפֵק שֶׁהִדְבֵּר כֵּךְ הוּא.

אֲלֵה הַמִּמְאֲרִים לְשׁוֹב הֵם דִּלְת הַעֵס וְלִכְךָ נִוְאלוּ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יָדְעוּ דֶּרֶךְ ה'. אֲבָל
הַגְּדוּלִים לֹא יָהִיו כְּמוֹהֶם. לְפִיכָךְ אֲלֵכָה לִי אֵל הַגְּדוּלִים וְנֹו' :

(ו) עַל בֶּן הַבָּם אֲרִיזָה. עֶבֶר בְּמִקּוֹם עֲתִיד. וְהִזְכִּיר הַחִיּוֹת. מִשָּׁל עַל הָאֲחֻזִּים :
יִשְׁדָּדִם. בֵּין הַקָּל עֵיין דְּקִרְוִקִי §. 390

(ז) אִי לִזְאָת. לֹאֵי זֹאֵת. כְּמוֹ אִי מִזֶּה בָּאת (בְּרִאשִׁית י"ו ח') שֶׁהוּא כְּמוֹ
מֵאִי זֶה בָּאת. וְכֵן בְּלִשָּׁן סוּרִי אֲמָרָא עֵינֵינוּ מֵהִיכָא ; וְהִטְעַם אִיזוּ הִיא
הַמִּצָּה וְהִיא הִיא הַדְּבָר אֲשֶׁר בְּעִבְרוֹ אֹכֵל לְסֻלּוֹחַ לָךְ. וְהִטְעַם הַמִּלִּינָה הַזֹּאת
הַסְּפֹכָה כֵּךְ הוּא : אִי הִיא הִיא הַדְּבָר אֲשֶׁר בְּעִבְרוֹ אֲסֻלָּח לָךְ. וְכֵן אִי מִזֶּה בָּאת.
אִיפֹה הוּא סִמְקוֹס אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ בָּאת :

(ח) סוֹסִים מִיּוֹנִים. לִי כְּלִי זֵין. וּמִמֶּנּוּ וַיִּתֵּד תְּהִים לָךְ עַל אֲזֹק. וְכֹאֵן
הַכוֹנֵס בְּעָלֵי אֲבָר גְּדוֹל : מִשְׁכִּים. כִּל מִשְׁכִּים. לִשָּׁן מִשְׁכִּי קֶשֶׁת .
מִטְעַם יוֹרֵה כַחַץ. כְּטַעַם וְזִרְמַת סוֹסִים זִרְמַתָּם. וְרַד"ק וְרוֹ' פִּירְשׁוּ מוֹזִיִּים
לִשָּׁן מוֹזֵן. וְרַש"י וְרַד"ק (וְקוֹלִיּוֹס) פִּירְשׁוּ מִשְׁכִּים לִשָּׁן הַשְׁכָּמָה. וְשׁוֹלְטִינִים פִּירְשׁוּ
מִשְׁכִּים חֲזָקִים וְחִקְיָפִים מִלִּשָּׁן עֶרְבִי. וְסִימוֹנִים וְרוֹ' פִּירְשׁוּ מִשְׁרַשׁ שְׁבָה בְּלִשָּׁן
חֲסִית מִשְׁוֹטִים אֵינָה וְאֵנָה :

(י) בְּשִׁדְוֹתֶיהָ : פִּירְשׁוּ מִלִּשָּׁן שָׁנָר. קִיר. כְּמוֹ וּבִאֲלֵהִי אֲרֵלָג שׁוֹר. וּלְפִי
זֶה אֵין עֵינָן לְהַסִּירוֹ נִטְיוֹתֶיהָ, וְלִי דִלִּית שֶׁל נִפְנִים. וְכֵן כִּל לְפִרְשׁ
בָּמַת לְעִדָּה עָלֵי שׁוֹר. וְכֵן בֵּין שׁוֹרֹתָם יִלְהִירוּ יִקְבִּים דְּרָכוֹ (אִיּוֹב כ"ד י"א) .
וְהַכֵּל מִעֵינָן שָׁנָרָה כְּדִבְרֵי רַש"י : הַסִּירוֹ נִטְיוֹתֶיהָ. הוּא פִירוֹשׁ וְכֹלֵה אֵל
מִשְׁפָּו. הַסִּירוֹ הַנְּטִיּוֹת (יִסְעִיה י"ח ה') . וְאֵל תְּכַחֲמוֹ הַשׁוֹרוֹת :

(יב) כְּחֶשֶׁךְ בַּה' וַיֹּאמְרוּ לֹא הוּא. אֵין הַכוֹנֵס שֶׁהִכְחִישׁוּ מִלִּיאוֹתוֹ, וְכֵן

אחריהם כעל סוגי ארץ. וכן הוא הכתיב וצמחים מקוויקים : קירות לבני
 בקירות ולבי : כי קול שופר שמעתי נפשי. היה ראוי שמעתי נפשי
 ונל להפחדם לשני מאמרים. כי קול שופר שמעתי : נפשי (שמעתי) חרועה
 מלחמה. ומה שאמר רד"ק כי אמר נפשי ולא חזני. כי עדיין לא שמע חלל
 בצבואה. טעות הוא. כי הנביא מלייר כאלו עומד באותו זמן. ואל תתמה על
 שלא חזר ואמר שמעתי וסמך על שמעתי שאמר תחלה. כי דוגמת זה הרבה
 כמו ציון במשפט חפרה, ושביה (יפיה) בלדקה :
 (כ) שבר על שבר נקרא. בני אדם קוראים ולועקים לאחר שבר. על שבר
 וכן פירש ק' ב' תיכחילים לשון קריאה כמשמעו והביא דוגמאות מספר
 חלקדאן. שהרשעים צנהים ילעקו שבר. וכן ביטעיה לעקת שבר יעוערו
 (ט"ו ה') : ויונתן ורד"ק פירשו לשון : מקרה :
 (כא) אראת גם : סימן מלחמה. ובאמרו עד מתי ארחה גם הנביא כמתרעם
 עם האל עד מתי תחבל הארץ. והאל משיבו בפסוק הסמוך כי חיל עמי וגו' :
 (ג) ראיתי את הארץ. דברי הנביא. והוא מלייר שממת ח"י. על דרך
 הפלגת השיר : ואר השמים. ואביט אל השמים :
 (ד) התקדקלו. לשון רעדה ורטוד. וכן בלשון ערבי וכן קלקל במצרים
 (יחזקאל ב"א כ"ו). (ר' תנחום צמ' השרשים כ"י ור"ו). ואולי
 מה נזר ח"י לשון קלקול בל"ח. שפניו השחמה. וקיולא בזה בלשון איטלקי
 conquassare :
 (ה) נדרו. לרוב שממת הארץ :
 (ו) ורגה הברמל המדבר. היה ראוי מדבר. ואמר המדבר לחזק
 כאלו הכרמל הוא כל כך שמש שנראה כאלו כבר גימתי קרם היה מקום
 מדבר. עד שירק לקרוח לו המדבר. (תלמידי מוהר"ר חא"א) :
 (ז) תאבל הארץ. ראוי שתאבל הארץ ויקדרו השמים. והכל דרך
 הפלגת השיר :
 (ח) ורומה קשת. רומה ומשליך חלים בקשת. לשון רמה בים : בעבים.
 לשון יער כתרוממו. וכן בלשון ערבי. וכן בארמית חבא : ובכפיים.
 צורים וצמלעים. והיא מלה ארמית. וכן באיוב (ל"ו) חורי עפר וכפיים :
 (י) ואת שרוד. חוזר למליצת האשה המנאפת. ואומר לה עתה אין עוד
 כהם לשברך. כי מאהביך מאסו בך ורוצים להרגך ; ואין לשאול מי הם
 המאסבים. כי אין הענין הזה חלל למשל. ולפיכך חפ"י שבנמשל העם היה
 שרוד ע"י האויב השודר. לא אמר ואתם שרוד. או ואת שרודה. כי האשה
 שהוא מדבר עמה במשלו איננה שרודה. אך מאסו בה העובדים. ויבקשו
 לסמיחה ; והנה טעם ואת שרוד. את הרומה לשדג שלקחו ממנו כל
 אשר לו. ואין לו עוד חקוק שישיבו לו דבר. וכן בס נפל שרוד (שופטים ה' כ"ז) ענינו
 תשולל מכל חקוק. כמו שרוד : כי תקרעי בפור עיניך. כל כמו חרקהני.
 ע"ן פירושי על פסוק הנה אנכי מרביץ בפור אנכיך (ישעיה נ"ד י"א) :

בזה למטה (פסוק כ"ד) ולא אמרו כלכם יורא נא את ה' אלהינו הנותן
גשם יורה ומלקוש בעתו. הכוונה ויש בידו ג'כ לפעור את השמים ולא יסיה
מטר. וכמו שאמר מיד פונותיכם הטו אלה : ויתגעשו. הגלים האמורים
למטה : ודא יוכלו. לא ינצחו את החול. מל' כי שרית פס אלהים ועס
אשים וחולל :

(כג) ודעם הזה היה רב סורר ומורה. עם כל זס אינס ירחים אומי.
אלא סרו מאחרי. והלכו ורחקו ממני :

(כד) ולא אמרו בדבכם וכו'. אינס מותנים לב ליכלתי ואינס מתכוונים
כי הטוב והרע ביד. כי אני הנותן המטר בעתו. ובידי לפעור את
השמים : יורה ומלקוש. יורה במרחשון בזמן הזריעה. ומלקוש בניסן. זה
משפט הגשמים בא"י, וכן כתוב ומלקוש ברחשון (יחל ב'). והגשמים האלו
נקראים בל"ח רביעה. לשון משכב. כי מטרם בעלה דארעא כלשון הכתוב
והולידה והלמיחה (תפירת ו') : שבועות חקות קציר ישמר לנו. ג'ל
טעמו ירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם בעתו למען ישמר לנו שבועות חקות
קציר. וזה טעם המקרא שאמר זה פונותיכם הטו אלה : שבועות חקות
קציר. שבעה שבועות שבין קציר שפורים לקציר חטים : ישמר לנו. ישמר
לנו אותן השבועות כתקון באופן שבהשלמתן יסיה לנו הקציר כתקונו. שאם
לא יסיה הקציר בזמנו הרי זה כאלו בעלו שבועות הקציר : שבועות. ל'
שבוע. ונקוד פו"א מפני הסמיכות כמו חג שבועות ימים (יחזקאל מ"ה כ"א) ;
ולדוביקים די דיון פי' לשון שבועה וחוזר למה שכתוב עוד כל ימי הארץ זרע
וקציר וכו' לא ישבתו. אך לא נזכר שם לשון שבועה :

(כה) עונותיכם המו אלה. גרמו כי השבועות האלה יטו מן החק והמשפט.
ולא יבא לכם הקציר על משפטו. ואך לא תירחו את ה' למען ישמור
בס את אלה ?

(כו) ישור. ל' מארצ. כמו שוררי. רש"י (ורו'). ואמר ל' יחיד לא על
רשעים אלא על העם עמי ישור ויארוב : בשך יקושים. יקום הוא
ייד העופות : כמו כי הוא יליך מפח יקום. וכליפור מיד יקום (משלי ו' ה') :
בשך. מקור משרש שך מן וישנו המים כמו שהלייד כופף קומתו ומתחבא
אלא יראהו העופות (קוליום וגוסיטיום) : הציבו משחית. כלי השחמה.
ימו. חרשי משחית (יחזקאל כ"א ל'). אנשים ירכודו. כדי ללכוד בהם
אשים. וכל זה משל על המרמה. כמו שפרש והולך :

(כז) בברוב מלא עוף. הזכיר המשל הזה מפני שהזכיר למעלה צידת העופות :
(כח) עשחו. גשרס אך ומוהיר. ל' ברזל פשות (יחזקאל כ"ז י"ט) רד"ק
קוליום. ורו'). ומוה לדעתי לפשחות שאק (איוב י"ב ה') : גם עברו דברי
ע. כשרואים אביונים נאמחים ונאנקים לא יפנו אליהם, רק ישטו מפליהם
פבורו. כן ל'. וקרוז לזומאלהי משפטי יעבור : דברי דע. מאורעות
סים. פנינים כל רע. וזס דרך השאגנים והפשירים שלא להקשיב ושלא לפנות

פשוט וכחש. ב' (שמים ר"ע י"ג) אם ביתם הכוונה שהכחישו מציאותו.
 מה פעם לומר אח"כ ונסיג מאמר חלשינו? אבל כשם ב' עינו מרדו בו.
 ופשו עצמם כאלו אינם עמו. ויפה עשו בפלי הנקוד שהדביקו פשוט וכחש וס
 לזה. וק (משלי ל' ט') פן חשבת וכחשתי ואמרתי מי ה'. מאמר מי ה' אינו
 הכחשת מציאותו. אך מרידה בו. וכן בל' איטלקי Rinnegare נאמר על
 המרידה: ויאמרו לא הוא. אין הכוונה כמו אינו אך מלת לא היא. ואין
 שם דבר (כמו בדניאל ד' ל"ב כלל חשיבין). כאן הוא חשוב כעצם מי ה'.
 האמר במשלי ל' אחר מלת וכחשתי (כ' חייך חרבי'ד):

(יג) והגביאים יהיו לרוח. העשך דברי הרשעים. שאומרים כי דברי
 הגביאים לא יתקיימו. וכשיראו שדבריהם יהיו לרוח יחרטו מהחנכה.
 ולא יהיה עוד בפייהם הדבר. היא הגבוהה: בה יעשה להם. הרעות שהם
 מימדים לנו על ראשם. תבונה (דן יחמק. גרוטעס ורו'):

(יד) יען דברכם. פתח לנכם החוטאים. וסיים לנכם הגביא. התחיל לדבר
 עמהם. ואח"כ הפך פניו מהם ודבר עם הגביא. על דרך לא חללה...
 יצונו עלם וכיוצא בזה למטה פסוק י"ט. ולדעת רד"ק הנינו נתן הוא מאמר
 מוסגר. ושיעור הכתוב. יען דברכם את הדבר הזה (כי הנינו נתן דברי בפך
 לאש ונ') הנינו מביא עליכם גוי ממרמק וגו':

(טו) אישפתו בקבר פתוח. כעטם ובלעם כשאלו חיים. כאלו השאלו בולע
 בני אדם ומושכם לנפול בתוכו. ואמר כקבר פתוח. כמו קבר והשאלו
 שהוא פתוח תמיד. כי הוא מאותן אשר לא חשבענה (משלי ל' ט"ז וע"נ).
 וכן אשפתו תבלע את החיים ותמית אותם בחייה:

(יז) ואבד קצירך ודחמך יאכלו בניך ובנותיך. להיות כל המצוק בל'
 יסיד חוץ מן יאכלו בניך ובנותיך. וגם להיות בלתי נכון שיזכיר הבגים
 והבנות באמצע בין הקציר והלחם והגלן והבקר. ל"ל למרש כדון יחמק. יאכל
 האויב קצירך ולחמך אשר יאכלו בניך ובנותיך. כלו' הלחם המצומן למאכל במך.
 אמנם הריגת בני אדם הזכירה לבסוף באמרו ירושם פרי מבצריך וגו'. במרד;
 ונראה כי לכך נחזקו גם ב' ט. ודוק:

(יט) בארצכם. כלו' כשהייתם על ארצכם בשמחה ובטוב לבב מרוב כל:
 (כא) עינים להם ודא יראו. אתם אשר עינים לכם ולא סיראו. פיין
 פירושי לישפיה ח' ד'; ופעם עינים להם ולא יראו חזנים להם. ולא
 ישמעו חוזר למע שהוא בא לומר אשר שמתי חול גבול לים וכו'. ויתגששו
 ולא יוכלו:

(כב) אשר שמתי חול גבול לים. ל"ל שהכוונה אינכם מתכוונים כי דבר
 קל הוא לי לעשות אתכם. כי אני עוצר מי הים לבלתי יבאו ויהפכו
 ארץ. ושמתי להם גדר חלם שהוא החול. וכל זמן שאני רוצה הים יולא
 מגבולו ושוטף הערים וכמו שאמר חז"ל (י"ב ט"ו) וישלחם ויהפכו ארץ; וזה
 ג"כ עצם כונס כנר מי הים טסן באולרות תהוומ ייראו מה' כל הארץ. וכיוצא

ממני שהיו אנשי מעמדתו ומיודעיו. וכי הוא היה מעמדות בארץ בנימין (ב) ובתקוע. פיר למטה יהודה (ד"ה ב' י"ח ה' ו') והזכיר אותם בפרס בצבור הלשון הנופל על הלשון תקיפת שופר: תקעו שופר. שיאסף הפס אל הסיד (ד"ק): בית הברם. שם כפר קרוב לירושלם. ומכר בנחמיה ב' י"ד. ובקמת בית כרם נזכרת במשנה (מה סוף פרק ב'). גם יירונימוס כתב כי בימיו היה נקרא בית כרמא: שאו משאת. שאו נס. רש"י (וינ'); נס ומשאת שניהם שרש אחד. ור"ק ואחרים פירשו ענין אש. כמו משיחין משאות (ד"ה פרק ב' משנה ב'). וכן ומשאת החלה (שופטים ב' מ'). ור"ל כי לא יתכן לומר על האש שאו בפנין הקל חלף בספיעל [כמו בצמח]: כי האש משאית אותו בידים. אבל האש מבעירים אותו. וסללהבת עולם מחליה. וזו הוראת ההפעיל:

(ב) הנוה. כמו סנאוס: דמיתי. ר' יוסף קמחי (ורו') פירשו חזי כזרת ומשחית. כמו ודמיתי אמן. (הושע ד' ה') ; וכמה הוא חפל מבלי מלח הדבור הזה: את הנאום והמעגלה אני משחית בת ליון. מלבד מדור המלות אשר לא נמלא כמוהו בהפך כזה. ול"ג דמיתי לנכח: וסו"ד יתרה. וכן חרגס יונתו. וענין המלה ל' שתיקה ובעול. כמו עיני נערה ולא תדמה מעמין דממה. וכמעט שבי דומם ובאי בחשך בת כשרים כי לא חוסיפי יקראו ק' נזרת ממלכות (ישעיה מ"ז ה'). וכדרך האבלים. וכן חרגס יונתו בסיחת לשון בושה. ואולי מפרשת רדי ושבי על עפר (— מ"ז ח') שבי דומם וגו' (— ה') לקח ירמיה המליצה הזאת ואמר נזה ומעגלם כנגד רכה ועטנה. דמיתי כנגד שבי דומם. ורש"י פירש המדבתי. אבל מלות חרגסו יונתו אין ספק שלא מתחת ידי רש"י ילאו. ואולי אחר מן המפתיקים כתב במעות סחריבתי מי ובא אחר ומשב כי מי הוא ראשי תבות:

(ג) אליה יבאו רועים. צ"ר את החויב בא להחריב ירושלם ותחלה לומר בלא מלחמה את שאר הערים. כאלו הן מקומות מרעם לפדריו. שסוף נוסב את מקנהו אל אשר יחפץ ואין מחריד: את ידו. את מקומו. הם מחלקים להם את הארץ:

(ד) קדשו עליה מדחמה. רד"ק דון יצחק (ורו') פירשו שהם דברי האויבים המזרזים איש את רעהו. ול"ג שהם דברי הנביא. והוא מוכיחם על החממהם. ואומר להם. לא לרעות באחם. חלף למלחמה: קומו ונעלה בצהרים. מהרו כדי שנעלה עליהם בעוד היום גדול; וכאן הנביא משתף עצמו עם האויבים; וכל זה להודיע כי שלוחי ה' המה: אוי לנו וגו'. הנביא מלייר כאלו פגרו במסלכם עד שחשך עליהם היום. והוא מלייר נערים בראותם שלא יוכלו לבא עליה בעוד היום גדול. כי כבר נעם היום. ואין ראוי להלחם בלילה:

(ה) קומו ונעלה בלילה. הנביא מחזק את לבם ואומר להם. אל תיראו. כי גם אם נעלה עליה בלילה נגליה ונשחית ארמנותיה:

לעמי עמי ומכאוב המדינים נפש. ואולי (כדעת מוסר"ר אח"מ) דברי רש
מטעים רעים כי מדבר בשופטים ואומר שהם מצלימים עין מעשי הצול והחמס.
דין יתום ויצליחו. דין יתום יפירוהו מנגד עיניהם, יסתירו פניהם ממנו.
כן כ"ל. כלל כמו עבר כמו וללחו הירקן לפני המלך (ש"ב י"ט י"ח). וי"ו
ויצליחו [כמו למטה וחורתי וימאסו בה] לגדולת הענין. כאלו המסק דבורו
ואחר הפסק מעט חזר והשלימו. ועתה שנת תר"ג בעצת נרחין לי דברי
(תלמידי מוסר"ר דח"א ז"ל) האומר כי מלות לא דנו עומדות במקום שמים.
דין יתום לא דנו ויצליחו. לא דנו אותו להצליחו ולהוציאו לאורס. כי חתום
שרש עבר מורה הרחקה בעלמא. אבל שרש כלל מורה תמיד עברה שהיא
לטובת העובר. ורד"ק פי' חשפ"כ יצליחו :
(ל) שמה ושערורה. מל' שמו שמים על זאת ושצרו. חשפ"י שום בש"ן
וזה בס"ן :

(לא) הנביאים נבאו בשקר. מדברים אל העם דברי שקר בשם ה' ומחזקים
ידי מרעם באמרים שלום יהיה לכם : ירדו על ידיהם. אינם מתקוממים
עד נביאי השקר להודיע את העם כי א"א שיהיה דבר ה' בפיהם. אחר
שאנם מוכיחים לרשעים מומם. אך בהפך הכהנים מתחזרים עמם וסס חודים
בעם אללם ובאגודה אחת עמם : על ידיהם. אללם כמו על ידי ארום
(במדבר ל"ד ג'). והאמונות רועות על ידיהם (איוב א' י"ד). ואולי יתכן
לפרש ירדו ל' חרישה [והוא חורש תרגומו והוא רד']. והוא משל ע"ד הבקר
היו חורשות והאמונות רועות על ידיהם. הנביאים נבאו בשקר. והכהנים מורשים
אללם. כלומר עומדים בצדס ומסייעים אותם : אהבו כן. חפלים בזה.
ואוהבים שכן יהיה תמיד : לאחריתה. לאחרית הענין. כשיצאו האורעות
המסובבים מן הענין הזה. כי יבאו עליכם פתאום בהיותכם יושבים לבטח בהחזקות
אתכם נביאי השקר :

ו

(ח) העיון בני בנימין מקרב ירושלים. מפרש וסולך מה שרצו במלת
לאחריתה. והנה למעלה (ד' ו') אמר : שאנו גם ליוגם כאלו משאר ערי
יהודה ינוסו לירושלים להשגב שם להיותה עיר בצורה. וכאן ה"א אומר לבני
בנימין שינוסו מתוך ירושלים. וזה כי למעלה צייר את האויב בתחלת בואו
אל ארץ יהודה. ואז העם גם אל ערי המבצר. וכאן אחר שהזכיר חסאות
ירושלים הוא מאיים עליה בפרט. והוא מציייר האויב שם פניו אליה לבדה.
ע"כ הוא אומר לבני בנימין שהיו בירושלים שינוסו לעריהם ויעזבו אותה ;
וגראה כי היו בירושלים אנשים הרבה משבט בנימין אשר מפני קרבת ארץ נחלםס
היו שוכנים בתוכה דרך עראי. ואליהם הוא אומר שישובו לארצם. ורד"ק
אומר כי ירושלים היתה ליהודה ולבנימין יחדו. ושירמיה אמר העיון בני בנימין

שפך על עולל הם דברי ירמיה שאומר כן לעלמו. ומלאת נאם ה' חורח למחמר כי חטא את די על יושבי הארץ: שפוך וגו'. אל חשור החמה בקרבך. אלא שפוך חורח. כלו' הגד בקהל כי עתיד חר' לשפך חמתי עליהם: שפוך על עולל בחוץ. לפי הטעמים פירו שפוך בחוץ על עולל ועל סוד בחורים. והיה אפשר לפרש שפוך על התיוקות המשחקים ברחובות; והזכיר כל אמי האדם מלידתו עד מותו:

(יב) לאחרים. הם האויבים;

(יג) בוצע בצוע. רודפים אחר הנאת עצמם באין השגחה להנאת חבנם. כמו בעון בלעו (ישעיה ל"ז וע' שם בפירושי):

(יד) וירפאו. הנביאים והכהנים שמוטל עליהם להזכיר את העם. ולהורותם: על נקלה. כאלו היה דבר נקל. וחולי קל: נקלה. דבר נקל. כמו קטנה או גדולה. ועל כמו ומשלם על יתר. משמש להרכבת אחר הפעל (לייטני): שלום. יהיה לכם. ובכלל שלום הצלחה וכל טוב: ואין שלום. וה' לא גור שיהיה שלום:

(טו) הובישו. כחרגומו עליהם למצבה. וע' למעלה (כ' כ"ו): בנופלים. בין המון הנופלים אשר יפלו חללים יפלו גם הכהנים והנביאים: בעת פקדתיים. בעת שאפקוד עון העם. אפקוד גם על הנביאים וסכהנים; ולמעט (ח' י"ב) כתוב בעת פקדתיים: יבשלו. אמר לשון כנגד יפלו שאמר: (טו) בה אמר ה'. אחר שאמר שאינם מקשיבים לדבר ה'. אומר להם עתה. שימו לבבכם על דרככם. והתבוננו בדעתכם מה הוא הטוב לכם ומה הוא הרע לכם. עשו כהולכי דרכים שעומדים על פרשת דרכים ומסתכלים איזה הדרך יבשר ללכת בו. ואם לא יוכלו להבחין מאליהם. ישאלו לעזרי דרכים. כך עשו אחס. זכור ימות עולם שאל איך ויגדך. ובחרו בדרך הטוב. כדי שתמלאו מרגוע" לפשכס. ועתה הנביא מלייר את האל כאלו הופך פניו מהם ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נלך בדרך הטוב: דרך השוב. דרך סעוד לטוב. דרך המוליך אל הטוב:

(יז) והקימותי וגו'. חוזר ומדבר אל העם. אחר שאינם רוצים ללכת מפלמיתם בדרך הטוב. אני אקים לכם לופים שיתקעו בשופר ויזהירו אתכם אס יבא רע עליכם. ואחס די לכם שתקשיבו לאותו קול שופר. ובזה תמלטו את נפשכם. וכל זה אמנם משל על הנביאים. ועתה חוזר והופך פניו מהם ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נקשיב:

(יח) לכן שמעו הגוים. כאלו האל מדבר דבריו לפני הגוים כלם. שיטפטו בינו ובין עמו: ערה. מלשון זקני העדם. כלומר עדת השופטים: את אשר בהם. שפטו מי יש בהם [בבני עמי]. אס יש בהם דבר טוב. או משחתם בהם מוס בם. ועוים בם ודמיהם בם:

(יט) וימאנו בה. להגדיל הענין בפסיק הדבור ואחר הפסק מעט אחר והשלימו ב"ו הסבור:

(ו) כרתו עצה. פליס הרבס רש"י (ורו'): סללה. פיין בפירוש ליטעם
 ל"ו ל"ג : הפקד. המפרשים ורו' פירשו ל' פקידת העוטה. ולא יתק
 לפי זה. כן הפעל. שאינו אלא תולדה דהפעיל ; ונ"ל מל' הפקדון אשר
 אשר הפקד אמו. שממרה ביד זרם. שאין אלהים מושיע לה. אפס באמת
 לשון פקדון. רמז כי עוד ישב לדרוש אותה מיד האויבים. ואמר הפקד ל'
 אר להיותו פעל סחמי (imperson) כמו ימא את הארץ :
 (ז) ברהקיד. הפעיל מעמן מקור : בור. קרי ביר ל' באר כי באר מימיו
 מובפין. וביר אין מימיו מובפין : חכם ושוה. שטושים זה לזם : על
 פני. בלא יראה ממני. כמו אם לא על פניך יצרכך : חדי וכבה. שטושים
 זה לזם :

(ח) חקע. חפרד. מל' ותקע כף ירך יעקב (בראשית ל"ב כ"ו) :
 (ט) עולדל יעולדו בגפן. זה פירוש פן אשימך שממם. אמר שאם לא יקמו
 מומר. אז גם השארית אשר תשאר בהם אמר המכה הראשונה שיכה ה'
 בהם יעוללו אותם האויבים. כמו שטושין בגפן בעת הבליה שחוזרים ללקט
 הסוללות השארות : השב ירך. רש"י (ורו') פירשו אתה השונא השב ירך
 עליהם. ור"ק פירש כל א' מהאויבים יאמר כן לחברו. ויונתן פירש דברי
 הנביא כנגד האל ; ול"ג השב מקור. והשב ירך מליצה פומדת במקום תאר
 הפעל. כמו בואכה. וטעמו בהשבת יד. כלומר האויב יעולל את שארית ישראל
 פ"י שישב ידו עליהם. כמו שיטסה הבולר שישיב ידו ללקט מלסלות : סלסלות.
 מנחם [הביאו רש"י] רד"ק (ורו') פירשו ל' סל שהבולר נותן הענבים בסל.
 ונ"ל כי סלסלות שם לאסכלות הנבזרים מל' סלו סלו. סלסלה ותרוממך וחבריו.
 ל' גובה ; ודוש פ"י פיין ענפים וולזלים :

(י) על מי אדברה. אמר שאמר הוסרי ירושלם. אמר שאין תקוה שיקמו
 מומר כי אינם מטיס אונם לשמוע את דברי ה' : ואעידה. ל' התראה
 ואזהרה. כמו העד העיד בנו האיש. ואין הטעם כדעת רד"ק כי המזהיר את
 חברו מזהיר אותו בעדים כדי שלא יכחיש בו אח"כ. אך המלה נזרת משרש
 עזר שטנינו בל' סורי ענין זכירה. והנה העיד כמו הזכיר : ערלה אונם.
 באלו יש עליה עור האונס אותה : היה להם לחרפה. כדבר נבזה שמחרפים
 אותו ולוטנים עליו. כמו ואל תתן נחלתך לחרפה. (יואל ב' י"ז) :

(יא) ואת חבת ה' מדאיתי. אפי"פ שידעתי שלא יקשיבו. א"א לי להמנע
 מהתנבא אליהם. כי מלאתי חמת ה' שהודיעני מה שגור עליהם ונלאתי
 להכיל אותה בקרבי : גדאיתי. אשחלד לריק. כמו וילאו למצוא הפתח (ברא'
 י"ט י"ח) : שפוך. המפרשים פירשו מקור במקום עתיד אשפוך. ולפי זה
 היה ראוי להנקד שפוך בקמ"ץ מקור נפרד. והנה המקרא שאחר זה הוא
 נקשר בענין עם הכחוב הזה. ושם מסיים נאום ה' : פ"ב נ"ל כדעת י'
 ד' מיכאילים כי שפך על עולל וגו' הם דברי ה'. והיא תשובת האל לדברי
 הנביא שאמר גלאתי ה' הכיל. ואפשר ג"כ (כדעת מוהר"ר אח"מ) שמאמר

ובעל תרנוס חויב מתרגס תמיד מלת חנק במלת דילטור . נראה שהמלשין
 סיס אלס מתועב בתכלית . וכן בתשגס ובתלמוד המלשנים והמסורות הם
 סיותר מתועבים . וזה מפני שהם מוסיקים במחר וקשה להשמר מהם :
 (כט) נחר מפוח . אחר שהמשילס לכסף סינים . הוסיף ואמר כי אין תקוה
 לנרוף אותו כסף . ולהפריד ממנו סיניו כי חף הם יהיה המפוח נחר
 ונחרך מרוב הגפיתה באש . ותחס העפרת שגזעורבים בכסף בשעת הצרפה הנה
 לשוא יצרוף אותם אדם . והרעים הם הסינים לא יציקו ולא יבדדו . וענין חס
 עופרת . הכוונה שתאבד צורתו ולא יהיה עוד בצורת עפרת . ע"י הוטרפיקאליון :
 (י) כסף נמאס קראו להם . הקוראים ובתרגום יוני המיוחס לפ' זקנים
 מתורגס בל' צוי קראו . וכן דעת י' ד' עיכאילים ואיננו רחוק :

ז

- (א) הרבר אשר היה אל ירמיהו . הדבר הוא הצוי עמוד בשער בית ה'
 וקראת סס וגו' . והנה הנבואה הזאת לא נאמרה בימי יאשיהו . רק
 בראשית פסקיבות יהויקים בנו . אחר שבא ירמיהו מעגלות לירושלם . והיא
 אשר נרמו עליה בסימן כ"ו . וראיה גדולה לזה כי כאן הוא מזכיר שהיו עובדים
 ע"ז בפרהסיא (י"ז וי"ח) וגם בבית המקדש עצמו (ל') מה שלא יתכן בימי
 יאשיהו (אייכהוין דאטי ואלטינג דו' ואחרים) :
- (ב) כל יהודה . צריך להיות בפשטא . וכן הוא ברע"ט וברפוסים
 אחרים מרזייקים :
- (ד) אל תבטחו לכם וגו' . אל תבטחו במה שאתם רגילים לומר או
 שניבאי השקר רגילים לומר . והוא שהמקום הזה הוא היכל ה' . ולא יתכן
 שיפול ביד חויב ומתוך כך אתם בועטים שגם אתם לא תפלו ביד האויבים :
 המה . כל כלפי שאמר ואשכנה אתכם במקום הזה . אחר היכל ה' המה
 המקומות האלה [אעפ"י שגליצת במקום הזה האמורה למעלה אין המכוון בה
 על בית המקדש . אלא על כל איי . ובמפורש למטה (פסוק ז') ושכנתי אתכם
 במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם] . ואמר ג' פעמים היכל ה' כגד
 ג' מקומות שבמקדש . אולם היכל ודביר (ר' יוסף קאמי) . ולרוביקוס ד'
 דין מוסיף כי אולי ירמיה מורה באצבע ג' המקומות ההם , ור' מאיר
 אבוריק פ"י המה כמו הנה כאן הוא היכל ה' . והוא שבו כי מלת הנה
 אינה נאמרת אלא כשהכוונה על חנוכה במקום למקום כמו והורדתם את אבי
 הגם . לא תבא הנה . ואינה נאמרת כשהכוונה על עמידה במקום . וע'
 בראשית מ"ה ה' :
- (ו) דם נקי אל תשפכו במקום הזה . בארץ הזאת . כי לארץ לא יכפר
 לדם אשר שפך בה כי חס צדס שופכו : דרע לבס . כי מס שתחשבו
 כי עבודת האלילים תסיס לטוב לכם . אינה אלא לרע לכם :

(כ) רמה זה לי לבונה . חזר להזכיר על תשובתם המזוינת :
 (כא) מבשולים . כלפי שאמר למעלה עמדו על דרכי וראו חזק דרך הטוב ולכו בה . ויאמרו לא נלך . אומר עתה כי בדרך אשר ילכו יתן לפניהם מכשולים והוא משל על בוא החוצצים : שבן ורעו : בלשון חיש יכשל גם שבו ורעו . ולא יוכל לעזור לו ולסמוך ידו :
 (כב) ועל סוסים ירכבו . הזכיר זה מפני כי ישראל שלח היו להם הרבה סוסים ולא היו בקיאים בהנהגתם במלחמה היו מפחדים מהם הרבה . ולפיכך היו חפצים להתחבר למצרים ויבטחו על רכבם ועל סוסיהם : ערוך באיש . כאלו הם חיש אחר . ואולי שלח היו ישראל מלומדים לערוך פלגם במלחמה מערכה דבקה . אלא מפחדים . וגם זה היה מפחדם יותר :
 (כד) שמענו את שמעו . הנביא מצייר כאלו מדבר הוזהרתם ; ובאמר שמענו ידעו וגו' הנביא משחק עמנו בצרת עמו :
 (כה) אל תצאו השדה . מדבר כאשר ידבר העם חיש אל רעשו בהיות החויב סביבותיו וכתוב תלמי : חלכי . כנגד בת עמי :
 (כו) והתפלשי באפר . החגלגלי . רש"י ורד"ק (וגי') . ע' למטה כ"ה לר' :
 (כז) בחון נתתיך וגו' . בחון הוא מגדל נעשה מתחלה להעמיד עליו טופס לנפות ולבחון למרחק . פיין פירוש לישעיה כ"ג י"ג . וסמס כמו שאמר למעלה ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר וגו' וסמקרא הוא הם דברי ה' לירמיה כנגד מה שאמר כי על דברי לא הקשיבו ותורתי וימאסו בה . הוא אומר לו . אני נתתיך בחון עמי כמו מבצר ועפל ובסן . ואין לך לירח מהם . אבל חרע ובחנת את דרכם . ותמיד תסתכל במעשיהם ותזכירם על מעשהם . בחון ובחנת . לשון המפל על הלשון ורז' וגו' פירשו בחון כמו בחון כלומר טורף מענין המקרא שאחר זה . ואולי כשאמר ירמיה בת עמי חגרי שק וגו' . קמו עליו ההמון לחרפו ולהכותו . וע"כ אחר בחון וגו' עד סוף הסיומן . להודיע כי מקולם לא יירא ומהמונס לא יחת :
 (כח) בלם סרי סוררים . היותר סרים וסוררים מכל הסוררים : נחשת וברזל . חיש כסף וזהב . אלא סיגים נחשת וברזל . והנה ירמיה באמר הכתוב הזה נראה שהיה בזכרוננו לשון ישעיה כספך הים לסיגים . סרי סוררים . והנה תחלה אמר סרי סוררים דרך כלל . ואח"כ אמר כלם משחיתים . גם הוא דרך כלל . ואח"כ חתם ואמר שהם סיגים וכסף נחש . הכל דרך כלל ולא הזכיר שום דבר ממעשיהם הרעים בפרט . ולמה זה פרט ואמר הולכי רכיל ? וכי לא היה לו מעשה רע יותר מזה להזכיר ? — כ"ל כי בהיות כוונתו לומר עליהם שהם סיגים וכסף נחש . כלומר פחותים וראויים להיות נבזים . פירש עון אח" שכלבד החתם שיש בו . יש בו ג"כ פחיתות וגריעות הכסף (viltā) והוא עון הולכי רכיל . שהם עושים עצמם כאוהבים והולכים בבית רעים . ורואים ושומעים . ואח"כ מלשינים עליהם וגורמים להם רעות גדולות . וקרוז לזה מלאט כי מלת חנה פניה חיש נשחת לגמרי ורע בתכלית .

כאלו ס' אמר לו . אל תחטלל בעד העם הזה . ואז תפגע בי . מלשון
פגיעה הנגזר מלשון נגיעה וענינו הפלרה שאדם ממליר בחברו ביד ובגופו כדי
שיעשה בקשתו ; וטפל כשאדם מבקש מחברו דבר שאין רצונו לעשותו . או שמן
הפחם לא יחפז לעשותו עיין בה"פ חקפ"ט עמוד 86 :

(יח) הבנים מלקטים עצים וגו' . לרעת שפילגרום שני ענינים הם :
והבערת האש חייבה לחפות בגנים . אלא שכן היה מנהג הגוים להבמיד
אש לפני ביתם ביום ראש חדש . וכדי להגדיל את המדורס ולהשמיכם זמן
רב היו הבנים מלקטים עצים על הדרך ; ולישת הבזק פגין אמר הוא . אבל
לפי המעשים הכל ענין אחר . והנביא מלייר איך החגשים וי נשים והמקף כלם
מתעסקים בזה . לעשות בונים למלכת השמים . היא הלבנה . וזה
מנהג עכו"ם להקריב לפניה ביום ראש חדש עוגות סלת ודבש : בונים . ק'
היו קוראים לאותן עוגות . ובתרגום היוני המיוסס לפ' זקנים שמרו סמלם .
Chawonas והיא כתובה באלוהות לשון יונית . ואין לה שרש בל' יזי . ואולי
מן הסוריים והפניניים נודעס אל היונים (רוח') : למלכת . לא רצו למקד
מלכה כדי שלא לייחס מלכות השמים לדבר נכבד . ויש מפרשים לפי המקור
כמו למלכת . כל' לנבא השמים . והוא רמז ; ורש"י פי' למלכה וכתב שכן
תרגם יונתן . ובספרינו אינו . בן אלה לכוכבת שמיא , וגי' בפירושו ישעיה (II 888)
הביא כי בל' סורי קוראים למלכה (כוכב נקבס) לכוכב טגס . S. Epraem
II 458 . ולפי זה חס הנסח שלפנינו בתרגום יונתן הוא הישר . אפשר
שהיחס דעת המהרגס לנכב טגס :

(כ) נחבת . כאלו חמת ס' היא מעור של אש . לשון ומער לא נחק ארצה
(שמות ט' ל"ג) ולפיכך אמר על האדס ועל הבהמה ועל עץ האדס ועל
מרי האדס : ובעורה ולא תבבה . החמת היוצרת בלדת מעור של אש לא
תכבה כשתגיע לארץ . אבל תהיה בוערת ואלכת :

(כא) עולותיכם ספו . הבאים לנש"מק היו מקריבים עולות כליל לה' חבתי
שלמים שהיה בשרם נאכל . וירמיה אומר . אותן הבסעות שאחס מעלים
עולה לה' חוכלו לעשותן זבחי שלמים ולאכול את בשרם . כי עולותיכם לא
לרצון : ספו משרש יסף . כמו רדו . או משרש ספה מן פטת סמחת על
סמחת רד"ק (ורו') :

(כב) כי לא דברתי וגו' . חייני כאלהי העמים אשר לפי מעשנת עובדיהם
חיינס מבקשים רק כבוד עצמם . עולות וחבסים וכיוצא בהם . אך אי
מבקש מבני אדם שיעשו רצוני לטוב להם . וישמרו מצותי אשר יעשו אותן
האדם וחי בהם ; על כן לא היתה תחלת מצותי לחבותיכם על דברי עולם
חבם . אלא תחלה לייחס עשרת הדברות ואח"כ המשפטים בין איש ובין רעמו
לחקקו בחברה . ואח"כ אציתי שיעשו לי מקדש ויקריבו לי קרבנות . וסנה
בשאינכם שומרים משפטי . גם זבחיכם לא לרצון . ודון יצחק אמר כי לא טס
על הקרבנות אלא אחר שששו בעבל . וזה שקר כי אמנס מיד אחר מתן תורה

אל תשפכו. הילל לא חפכו. ואמר אל. דרך חכם ועלה לפונתם וכן
בעבודת חללים הוסיף דרך פנה מלות לרע לכם :

(ז) למן עולם ועד עולם. מליצה היא. ואין פניה חלא פד עולם. והוא
חזר אל. ושכנתי אחכם. וכיוצא בזה למעט כ"ה ה' ורד"ק פירש נד
סגיומת אשר נחתי לאבותיכם מימים קדמונים :

(ח) על דברי השקר. לאמר היכל ה' המה כלומר פס כל מה שנחטא לא
יבואו רע. אם נבוא אל היכל ה' : רבלתי הועיל. באופן שלא תביאו
לפנמכם שום חופלת. ודוגמתו מי יר אל ופסל נסך לבלתי האפיל (ישעיה
מ"ד י"ד) :

(ט) הגנוב. היחכן לגנוב וגו'. מלת היחכן היא בהח ה"א : אשר לא
ידעתם. שאינם מדעים לכם לאלהים. כי לא נסתם כחם. ולא
נמאסם פעלם :

(י) למען עשות את כל התועבות האלה. וביאתכם לבית המקדש
חינוס בכוונה לשון מדריכהם הרעים. אלא להנלל מהעונם ולהוסיף ולעשות
התועבות המזרות למעלה :

(יא) המערת פריצים. סתמטבו כי הבית הזה הוא מקום מחסה ומשגב
לכל עושי רשע. סיכפיק לכם לבוא בו כדי להמלט מכל עונם. כמו
שהמפרס מחסה לפריצים ? גם אנכי הגה ראיתי. אם בעיניכם היא מערת
פריצים גם אני ראיתי כי כן הוא. ולכן אין לו עוד קדושה בעיני. ואפילו
בד חויב. ולא יהיה לכם למחסה. וכמו שמפרס והולך :

(יב) כי רבו נא. . . וראו. אמר כן דרך מליצת השיר. והכוונה החבוונה
נרעמכם על מה שהיה בימי קדם : אשר שכנתי שמי. העבודה
לשמי : את אשר עשיתי לו. שהנחתי לפלכתיים להגלות הארון וישראל נקף
במלחמה לא חשתי לכבודי. והיכל ה' לא עמד להם. ולא הצילם בהיוחס
חפאים לי. ומן היום ההוא בטל משכן שילו ולא שב הארון שם :

(יג) השכם ודבר. פעם אחר פעם. במליצת לבקרים :

(יד) והשדכתי אתכם מעל פני. דרך משל. על דרך אל חשליכני מלפניך
(מהלים נ"א י"ג). ואת הבית הזה אשר הקדשתי לשמי חשליך מעל פני

(ד"ה ב' ו' כ') ; ומ"מ ההשלכה לא חיה לצמיחות אלא לזמן מה : זרע
אפרים. עשרת השבטים שגלו. וכנה אותם לאפרים. לפי שהמלכות היתה
לאפרים ביום שנחלקם המלכות [כי ירבעם היה מאפרים]. ומשם וחילך
נקראו עשרת השבטים בשם אפרים רד"ק (ורו') וגם קודם לכן היה שם
יסף נכבד מאחיו. ושם אפרים היה גדול ממשה כמו שמאלנו. וימאם באהל
יסף ובשם אפרים (מהלים ע"ח ס"ו) :

(טו) ואתה אל תתפלל. להיות כוונת ירמיה להרחיקם מכל בטחון
סיכטמו בדבר זולת החשובה הולך להודיעם כי ימנו שביה"מ לא יגן
בעדם. כן לא תוכלנה להגן בעדם חפלות הנביאים והנדיקים. ע"כ הוא מלייר

ירמיה ז ח

לא

שמעו. לרד לקיות בטעם רביע. [העומד במקום בשטח בשיעורו בשלשה
מסגין לבא זה אחר זה. כמו אבל שרה אשתך וילדתך לך בן]. וכן הוא צירפוס
רפ"ח: אברה האמונה ונכרתה מפיהם. לל כלו מאמר ה'. האמונה
אברה מפיהם ונכרתה מפיהם:

(כט) גוי: כמו ויקס חיוב ויקרע את מעילו ויגז את ראשו. ואמר גוי בלשון
נקבה כנגד הנזי שהוא זכר. כי הוא ממשיך העם לאשה. כמו שראינו

במקומות הרבה. והנה הפסוק הזה הוא חסלוס ענין הפסוק הקודם: נזרד.

גדול השער נקרא כן ע"ש שהמיר מגדל שער (רד"ק): כי מאם ה' וישוש
את דור עברתו. הפסיק הענין והסב פניו מהעם ואמר. מה טעם אמרתי

אליהם גוי מרד וגו' ? מפני שמאם ה' ונטש את דור עברתו. ודור
עברתו כמו על עם עברתי (ישעיה י' ו'). והוא כנזי לאנשי הדור ההוא:

(לא) ובנו במות התפת. ל"ל כי אחר שהרס אותן יאשיהו. ועמא אותן ע"י
עלמות חרס. חזרו ובנו אותן בימי יהויקים. וזה טעם ובנו: התפת.

ע' ישעיה ל' ל"ג: בגיא בן הנום. כך היה נקרא הגיא ההוא (והוא סמוך
לירושלם) ע"ש בעליו מקדס. ומכאן נזר שם גיהנם למקום פורענות ואש.

כי כן בגיא בן הנום היו הבנים נשרפים: אשך לא צויתי. לעשות דבר כזה
לכבודי. והם עשו זה לאלהי נכר (דון יצחק):

(לז) הנה ימים באים וגו'. הנה יאשיהו עמא את החפת ע"י שהשליך שם
עלמות חרס. ועשה זה כדי שלא יוסיפו לעבוד שם ע"ז. כי לא היו

עובדים אותם במקום עמא. וכל זה לא הועיל. כי חזרו ובנו במות החפת.

על כן ירמיה אומר אחר שזה לא הועיל: הנה ה' מעמא את החפת ע"ד
אחרת שחועיל יותר. והוא שירבו החללים סביבות ירושלם עד שיהיה המקום

ההוא נקרא גיא ההרגה לרבו האנשים אשר יהיו נהרגים שם ומרוב המתים
ינטרו ג"כ לקברם שם בחפת. כלו' אחר שאין הרפואה מועלת להם. חועיל

להם המכה: והיתה נבלת. כ"כ ירבו החללים. כי גם החפת לא יספיק להם.
או לא יהיו להם קיבורים:

(לד) קול שישון וקול שמחה. קול מזמרים ומנגנים בשעת שמחה. ופי'
כגון בשמחת סחן וכלה:

ח

(ה) בעת ההיא וגו'. גם זה קשור בענין שלמעלה. כי יאשיהו לקח עלמות

חרס מן הקברים וישרוף על מזבחות ע"ז כדי לעמא אותם (מ"ב

כ"ג ע"ז). וכל זה לא הועיל להרחיק העם מע"ז. על כן ירמיה מחנבא כי

עלמות המלכס והשירים והבהגים והנביאס וכל העם ע"ז יהיו מוצאים מקבריהם.

ואמנם ח"ך יהיה הדבר הזה חמר ירונימוס כי האויבים יעשו זה כדי לשלול

את המתים שהיו בעדי עדים. ואפשר ג"כ כי בהאריך המלור קודם שתבקע

בארבעים יום ראשונים שהיה משם צהר נאמרו לו פרשת תרומה ותרומה הכוללות
מעשה המשכן והמזבח ומלות התמידין (שמות כ"ט ל"ח). ומעשה העגל לא
היה שבה לשיטתו על אלה. אבל בהפך גרס. פיכוב ואיחור לעשיית המשכן כי
בהיותם כחופים למקום לא היה ה' רוצה לשכן שכינתו בקרבם. ולא לזה הותר
על מעשה המשכן עד שנחפיים להם. פ' רש"י שמות ל"ג י"א. ויש שם טעות
סופר כי כתוב שם: וממר לו לוקות אחרונות וירד והתחיל ללוותו על מלאכת
המשכן ועשהו וכו'. ומלת ללוותו משובשת בלא ספק ול"ל ללוות או ללוותם.
אח"כ חפשי ומלאתי ביד ידי המשכיל והנבון הר"י אלמנאי רש"י דפוס ישן
משן בלי מקום וזמן. ושם כתוב: והתחיל ללוותן בכו"ן. והרמב"ן בהביאו לשון
רש"י כתב: התחיל ללוות בלא וי"ו ובלא נו"ן. ורש"י בפרשת פקד (דברים ט'
כ"ה) כתב וז"ל שהרי משכן לא נתעסקו בו עד לאחר יום הכפורים כי בדרתו
מן ההר לזה להם על מלאכת המשכן עכ"ל. ואמנם גם דון יצחק מודה בזה
כי פרשת תרומה ותרומה עם פסוק זה אשר מעשה על המזבח נאמרו קודם
מעשה העגל. אך בפירושו לפסוק זה אשר מעשה על המזבח כתב שהקב"ה
לא היה בקרבנות אלא אחרי מעשה העגל כשראה את העם כי ברע הוא ומוכן
לחטא. אז נתן לפניהם התרופה לרפאות מחלתם בעת הצורך בקרבנות. ומפני
זה אמר זה אשר מעשה על המזבח. להגיד שהתכלית הנכסף במעשה המזבח
ועבודת הכהנים היו לכפרת העוונות. אבל להקריב בו התמידין בצקר ובערב
שהם לא היו לכפרת העוונות. כ"א תודה לאלוהי ית' על כל הטובה שהיטיב
לעמו עכ"ל. והגני משיב א' כי אין הקרבנות לכפר על עוונות. אלא על
השגגות. ב' כי גם בלעדי מעשה העגל ידוע היה לאל ולכל אדם כי העם
עלולים לחטוא ובפרט בשגגה. ג' כי ירמיה לא הזכיר כאן חטאת ואשם. אלא
עולה וזבח. ולא פ"י היות כוונתו על קרבנות הבאים על חטא. אלא על
קרבנות סתם. והנה גם דון יצחק מודה כי התמידין נלטו קודם מעשה העגל:
(כד) ויהיו לאחור. כמו הירדן יסב לאחור. היו הולכים ומתרחקים ממני
ולא מתקרבים אלי:

(כה) יום: כל יום: השכם ושלוח. השליחה היתה בכל בוקר. כלו' בתמידות:
(כו) ודא שמעו. כאלו האל הופך פניו מהם. ואומר אל הנביא. אעפ"כ
לא שמעו אלי. ואח"כ ממשיך דבורו עם הנביא:

(כז) ודברת אליהם. וכמו שלא שמעו לשאר הנביאים כן לא ישמעו
גם אליך:

(כח) ואמרת אליהם. א"כ אין ראוי שתוכיחם עוד. אלא הגד להם הרעה
העתידה לבא עליהם: זה הגוי. מלת זה נאמרת פעמים רבות להורות
על המקום הזה. פה כאן. והיא בא לרוב מיותרת ודרך נחות כמו מי זה מה
זה. והנה זה מלאך (מ"א י"ט ה'); אף כאן היא להורות מלת פה והיא
מיותרת. והעם כאלו אמר גם פה אחת הגוי. והנה זה הגוי כמו אחת הגוי.
וכיוצא בזה זה סיני (שופטים ה' ה'). ותהלים פ"ח ט') כ"ל ענינו אחת סיני:

רחוקים מלדקה. נמצא כי לחגם ולהבל נתנה. ולשקר עשה פעולתו עט הסופרים הכותבים אותה. והעט ההוא חרי הוא עט שקר והבל. כי לא הועיל מאומה בפעולתו. כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה. וזה"ט שהפרידו עט בטפחא אולי נתכוונו להסיר כפילת מלת שקר. ופירשו לשקר עשה העט של סופרי שקר וכותבי פלסתר (שקר סופרים. כמו להט החרב. שענינו החרב הלוחטת):
(ט) חתו. גם הוא ל' בוש. כמו הוציט כל חת מרווד (למטה ל' ב'). חתו לא ענו עוד (איוצ ל"ב ע"ו): הנה בדבר ה' מאסו. אחר שבמפשיהם הם מואסים דברי ה' מעתה אין להם חכמה בחמת. ועל הכהנים והנביאים הוא מדבר:

(יב) יפלו בנפדים. ע' למעלה ו' ע"ו:

(יג) אסוף אסיפם. אסוף מקור מן אסף אלהים את חרפתי: אסיפם עתיד הפעיל משרש סוף [וחרס לא יסוף מזרעם. יחדו יסופו נאס ה'] וכמהו אסוף אסף כל מעל פני האדמה (לפניה א' ב'). ואח"כ פירש מה תהיה ההכרחה הזאת. אין ענבים וגו'. כן פי' רש"י רד"ק (ורח'); וג"ל שאלמלא הנקוד ותרנוס הקדמונים היה נכון יותר לקרוא אסף אסיפם. אכרית האסיף שלסם. אכרית מה שהיה להם לאסוף מן השדה. באופן ש"שלא יהיו להם ענבים בגפן וגו'. וזה ציור ביאש האויב שמעמית השדות: ואתן להם יעברום. הוא פירוש מה שלפניו. לא אכרית פרי אדמתם ממט. אבל אחר שאתן להם הענבים והתאנים וחולתם. יעברו מהם ולא יהיו להם. כי יבא האויב ויאכלם (קרוצ לפירוש רד"ק); ורח' פי' כפירוש ווינימא ושורדיר. אתן להם איוצים שיעברו בארסם:

(יד) על מה אנחנו יושבים. הנביא משהתק עמנו בלרת עמו. ומדבר כאלו כבר באה הרעה: על מה. מה לנו להתעכב בכפרים ובשדות אחר שאין תקוה להציל דבר מיד האויב: ונרמזה שם. נשב שם דומם כאבלים. ותלמידיו מוהר"ר אליעזר אליה אינל מוסיף. שאמר ונדמה כנגד השמחה שהיו שמחים בהביאם האסיף הביתה. אחר. נבא אל פרי המצבר. אך לא לחוגג ולשמח. רק לשבת דומם כאבלים:

(יז) רעת מרפה. ונקוה לעת מרפה והנה צעתה. מרפה זה"א כמו באל"ף. ולפיכך נקוד צירי ולא סגול. ובדפוס צ"צ ברישא הוא באל"ף:

(יח) מרן נשמע. דן לגבול כפון של א"י. ואמר דרך הפלגה. כי סוסי האויב רבים כ"כ שנחרתם נשמעת בירושלם תכף אחרי הכנסם בגבול א"י: נחרת. נשימה בעד הנומרים: אביריו. סוסים אבירים וחזקים. כמו מדהרות דהרות אביריו. ולפעמים הכוונה על פרים סזקים. כמו אבירי בשן כתרני: ויבאו. האויבים:

(יט) הנני. דברי האל: צפעונים. ע' ישעיה י"ד כ"ט: לדחש. ידוע במזרח כי ע"י קול זמר ושיר של כשפים יעשו שלא יזקו הנחשים. והאריך בזה בושארט בראיות מן הכותבים הקדמונים. ורוז' הוסיף מדברי המחברים האחרונים.

סעיר. האויבים הארץ עלים ישפכו ממתס על המתיים. ואולי (כדעת תלמידי מוהר"ר יאיר חוסימו) האויבים יפשו כן כדי להפחיד וללעזר אנשי הסעיר. למען ימסרו לפתוח להם דלתים: בעת ההיא יוציאו. הכתיב הוא ע"ד ביום השלישי וישא אברהם את עיניו:

(ג) בכר המקומות הגשארים. כמו הפך. הגשארים בכל המקומות (רד"ק). וסנכן שמלת הגשארים מיותרת וכתבם הספיר בטעות. כי במפר שהם לפיו הם כתוב בשם אחת הגשארים מן המשפחה הרעם הזאת בכל המקומות. ואמר שכתב בכל המקומות טעה והתחיל להפחית שגית השטם שהיא עצמה. ואמר שכתב מלת הגשארים הכיר טעותו וכתב אשר הדלתים וגו' שהיא בשמה האחרת:

(ד) היפדו ולא יקומו. היתכן שיפלו בעון ולא יקומו ממנו לעולם? — ^{אמר החכם} אם ישוב ולא ישוב. היתכן שיהיו שובבים ולא ישובו לעולם בתשובה. וכן מפרש מיד. מדוע שובבים וגו' מאנו לשוב; וכן מצאנו ירמיה פונק ל' משוכה לתשובה. באמרו שובו ביום שובבים (ג' ד' וכו'). שובה משוכה ישראל (ג' י"ב); ורוח' ולפניו גופיטיוס פי'. היתכן שיתרחק אדם מן הדרך הטובה ולא ישוב אליה עוד? והפנין א'. חלל שלח יאמר ישוב בענין סליחא מן סדרך. ובפסוק הסמוך פי' מדוע שובבה משוכה "ללח כנגד אס ישוב. ואח"כ אמר מאנו לשוב כנגד ולא ישוב:

(ה) מדוע שובבה העם הזה ירושלים. לרעת רד"ק בא העם לשון נקבה. כמו ומעלה עמך. וממרה מלת עם אחר העם הזה. העם הזה עם ירושלים. ונראה לי דברי תלמידי מוהר"ר שלמה חפץ כי שובבה מחר לירושלים ואמר הנביא. מדוע שובבה. וכוונתו לומר. מדוע שובבה ירושלים. והכנים בדבריו דרך פירוש מלת העם הזה. ופייס מחזיקו בתרמית ל' רבים על עם שזכר:

(ו) לא בן. הפך הגונה, כל' עולם ומרמה. ולרעת תלמידי מוהר"ר אהוד ללי. אומרים אין הדבר כן אין אנו מוטאים. אין אנו מחזיקים בתרמית. אך דרכנו טובה וישרה:

(ז) גם תכירה. אחר שהמשילם לכהמה באמרו כלו שב במרוצתם כסום שוטף במלסמה. הוסיף ואמר שהם פחותים מהבהמות. כי העופות יש להם מנהג וניעום. חק וזמן נתן להם ולא ישנו את חפקידם. ועמי מתנהגים בלא שום ניעום. רק אחרי שרירות לבם כאלו לא ידעו את תורת ה':

(ח) איבה תאמרו וגו'. אחר שאמר ועמי לא ידעו את משפט ה'. הוא מצייר כאלו העם והכנים בפרט פונים לאמר שקר דברת. כי אמנם סכמים אנוהו ובלו יודעים את החורה. או (כדעת מוהר"ר דח"א ז"ל) הוא סופך פניו אל הכנים ואל הנביאים ואומר להם. איבה תאמרו חכמים אנוהו? ותרדת ה' אתנו. ידענו אותם. כמו זאת פי אין כמו אלה (איוב י"ב ב'): אבן הגה לשקר עשה. ירמיה משיב א"כ שאתם יודעים את החורה. ואמנם

לחטוף חבואת שדהו . ואם יעבור זמן סקליר והקיץ ופדהו לא נתן יצולו
אין לו עוד תקוה , כן אהנו בושנו מבטחוננו כאשר יבוש אים האדמה אם עבר
קליר וכלה קיץ ואדמתו לא נתנה לו פריה :

(כא) עד שבר בת עמי . דברי הנביא : קדרתי . לי שמרות . והוא ד"מ
כטעם אותי להג ויולך חשך ולא אור . וכן קודר הלכתי בלא חמה (איוז
לי כ"ט) :

(כב) הצרי אין בגלעד . כי בגלעד גדל הצרי . כטעם ארחת ישמעאלים בזה
מגלעד וגמליהם נשאים נכחת ולרי . וכאן אינו אלא משל . והטעם איך
זה שבא לעמי שבר וחלי שאין לו תקנה ? דא עלתה ארכת בת עמי .
עלתה כמו למסה . כמו והנה עלה כלו קמטונים . וכן וארכתך מהרה חלמח :
ארכת . כן נקרא גם בערבי כשהשבר מתייבש ונסגר . ופיר חדש לומח בו :

ט.

(א) מי יתנני במדבר . כל מה שלייר מן הרעות העתידות אין המכוון בו
אלא אולי ישובו מדרכיהם הרעים . ועתה הוא חוזר לעיקר כוונתו ;
והנה למעלה אמר הצרי אין בגלעד כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי . ועתה
בא לפרש מדוע לא עלתה ארכתם : כי רבו פשעיהם : מי יתנני במדבר .
מוטב שאשכון במדבר . ובלבד שאעזוב את עמי : מלון אורחים . מי יתנני
שאלון באתן המלוות שעושים להם אנשי השירות :

(ב) וידרכו . לשונם היא קשתם . והחלים הם דברי השקר רד"ק (ואחריו
דיודאטי) : לשונם קשתם . כמו מרשע חרבך . אע"פ שאין דעת בעל
הטעמים כן ; ומלת וידרכו הפעיל . כמו וידבקו . והטעם עשו ללשונם
שדרך שקר . מלשון ידרך חליו (תהלים י"ח ח') . והנה פעל דרך
עקרו על הקשת (דרך קשתו) . ואומרים ידרך חליו כמו שאמרו אריק חרבי .
עיין שם רש"י : ולא דאמונה . ע"י מה שהוא הפך האמונה . כלו' בעולה
ובמרמה גברו בארץ : לא אמונה . כמו לא כן . לא טוב . לא חכם :

(ג) איש מרעהו השמרו . כדי לצייר לפניהם רעתם הוא עושה עלמנו כנותן
להם ענה : יעקוב . משיכה בעקב חברו . באופן שיפול . והוא אל לכל
מין מרמה :

(ד) העוה נדאו . להעוות עוד לפשות עצמם רשעים יותר ממה שהם .
לא יוכלו . כמו נלחתי הכיל . ונלאו מצרים לשחות מים מן היאור . ע'
רשב"ם בראשית י"ט י"א :

(ה) שבתך . דברי האל אל הנביא (רד"ק) : בתוך מרמה . אחת יושב
בתוך מרמות ותככים . כלו' בתוך אנשי מרמה : במרמה מאנו דעת
אותי . אפי' עמי הם מהגים במרמה . ובמרמה הוא כל מה שעושים לעבודתי
ולכבודי (כטעם הגמז רלוח וגו') . ולא רלה להסלים הענין כי גנאי כלפי

ולא כדברי יואל ברי"ל (בתהלים כ"ח ו'). והמקרא הזה משל על ביאת האויבים אשר לא יוכלו ישראל להתיצב נגדם :

(יח) מבליגיתי. דברי הנביא : מבליגיתי. המפרשים פירשו מסברה לשון התחזקות. אך שולטנים פי' מלשון ערבי ענין פנים להובות ^{יד} ושוחקות. וזה מחישב יפה בכל המקומות אשר בא בהם השרש הזה. ועדיין מלת מבליגיתי קשה מאד בדקדוק. כי אין מלה על משקלה רש"י ור' משה קמחי (ורו' וגיו'). פי' שם דבר כמו הבלגתי. ורמ"ק הביא לדוגמא שם מרבית. ואין המשקל מכוון בעבור היו"ד ^{יד} הראשונה. ואחרים פירשוה שם התאחר או בימוני. וגם זה לא יתכן בעבור היו"ד השניה. ורו' פירש הכנוי במקום לי. ^{יד} איפוא לי מבליגית על היגון ? והנה העקר חסר. ואני אומר לקרוא מבליגיתי בטעם מלעיל והוא פעל. והוא בגוי צין זר (כמו למטה ט"ו י' מקללני) ^{יד} ענינו מבליג הייתי. והטעם אני הייתי מבקש להזהיל פני ולהתגבר על ^{יד} היגון. אך היגון מתגבר עלי. ובעל כרחי לבי דוי :

(יט) מארץ מרחקים. נשמע למרחוק. מארץ מרחקים שומעים אותו. דוגמת מרן נשמע נחרת סוסי. או (כדעת רון יצחק) מארץ מרחקים אשר הלכו שם בגלות : הרי אין בציון. כך הם נוזמים כי היו בוטחים כי היכל ה' יילם : מלכה. אלהיה : מדוע הבעיסונו. רד"ק (ורו') פירשו כי זו תשובת האל. אך ממה שכתוב למטה הנרי אין בגלעד אם רופא אין שם כי מדוע לא עלתה ארונת בתי עמי. וכן ממה שכתוב (מ"ט א') הבנים אין לישראל אם יורש אין לו מדוע ירש מלכס את גד. וכן למעלה המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה מדוע אמרו עמי רדנו. וכן היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב מדוע שובבה הפס הזה. וכן מל' ישעיה מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באשמים. נראה כי מדוע היא שאלה קשורה עם השאלה הקודמת. ומלבד זה אם מדוע הכעיסוני היא תשובת האל. נראה שהיל"ל למה ולא מדוע. כי מדוע (כאשר העיר בעל אור השרשים ודבריו לקוחים מדברי ר' יואל ברי"ל במאסף תקמ"ח. ונדפסו שנית בסוף בכורי העתים תקפ"ז מן עמוד ל"ד והלאה) איננה אלא שאלה לדעת הסבה הפועלת או הגורמת. כמו מדוע לא יבער הסנה. מדוע מהרתן בוא היום : אך בתוכחות על עון אומרים למה כל' לאיזה תכלית. כמו למה תעשה כה לעבדיך. למה ידבר אדוני כדברים האלה. למה תשקלו כסף בלא לחם. למה תמרת אחותי היא. למה לא הלכת אלי. למה שלמתם רעה תחת טובה ; ומדוע יש במשמעה שהפנין נחשב למדבר כאלו לא היה אפשרי. על כן נ"ל כי הכל דברי ישראל. ומדוע הכעיסוני אמור על האויבים כטעם בגוי נבל חכמים. והכוונה. וכי אין ה' ציון ? ואיך א"כ היה כדבר הזה שהעמים עמ"י יכלו לי עד שהכעיסוני בפסיליהם והבליהם באמרים. ראי כמה גדול כחם של אלהינו יותר מאלהיך :

(כ) עבר קציר : הנה היינו בוטחים באלהינו שיכלנו כמו שיצטח איש בארמה

ירמיה ט

קז

שהוא על מה חבדה הארץ . ושנוררער פירשו יגיד את זאת אשר דבר ה' . והוא שבט :

(יד) מאכילם את העם הזה . כמו ומראהו את הילד : לענה . עשב מר (רש"י) . כמו ואחריתו מרה כלענה . ומה שחרגמתי הוא מה שחרגם ירונימוס והאחרונים :

(טו) בגוים . לא היה כאן מקום לה"א הידיעה . והיה ראוי : לנקוד בגוים . והיה ראוי להפריד והפילותם בזקף (והפילותם בגוים אשר לא ידעו) . אבל מפני שמלילת הפיץ בגוים או בעמים או בארצות מנויה הרבה בתנ"ך ובשום מקום אין שם מלות אשר לא ידעו . אך תמיד הכוונה בכל הגוים סתם (עיין דברים ד' כ"ז . כ"ח ס"ד . נחמיה א' ח' . יחזקאל י"א י"ו . י"ב י"ט . כ' כ"ג . כ"ד ע"ו . כ"ט י"ב . ל' כ"ב וכ"ו . ל"ו י"ט) . לפיכך עשו גם כאן והפילותם בגוים מליצה בפני עצמה . גם כי בפסוק הזה לא נשלים בה הענין : עוד בדותי אותם . דרך הפלגה :

(טז) בה אמר ה' צבאות . אע"פ שהוא מדבר בשם ה' (כי הוא אשר גלה לו הרעה העתידה) הנה הוא מדבר בלשון עצמו עלינו ועפעפינו : התבוננו . חקרו ובקשו אנה נמלאות : למחוננות . כך היה מנהגם לשכור נשים לבנות ולספור ולנגן ולזמר על המתים . וכן העיד ירונימוס שראה בא"י ואל החכמות . היומר חכמות בין המקוננות : ותבואינה ותבאונה . שני המשקלים נמלאים בנחי הע"ן . וכן תשובינה ותשבני :

(יז) ותשנה . נשמטה האל"ף : ותרדנה עינינו דמעה . באופן שע"י קיומיתהן תרדנה עינינו דמעה . והטעם ראוי לנו לבכות הרבה על השבר העתיד . כי רב הוא : ותרדנה עינינו דמעה . בדמעה . כאלו העין עצמה יורדת . ונחכת מרוב הדמעה (רד"ק) וכן יטפו ההרים עמים . יטפו ההרים מלד שיעוף מהם עמים . וכן כאלה נוכלת עלה . ורבים ככה : (יח) כי קול נהי נשמע מציון . הוא פירוש המשל דמעה . הקודם . כלו' הנה יוס בא ותבכו : כי השליכו משכנותינו . בלא יגיעה כי לא יכלנו להלחם בם . וזהו כי עזבו ארץ שעזבו ארצנו ביד האויבים . וזה טעם בשנו מאד . ועתה [כ"ח ניסן תרכ"א] כ"ל כי היל"ל כי עזבו ארצנו . מלבד כי הם לא עזבו ארצם . אבל האויבים הוליאו אותם משם . וכ"ל כי עזבו ארץ הנחנו לחומותינו שתרדנה לארץ (על דרך ומצור משגב חומותיך השם השפיל הגיע לארץ . ישעיה כ"ה י"ב) . וזהו בושא שלא יכלו לשמור חומותם מיד האויבים . אבל הניחו להם שיעשו כרעונם . באופן שהשליכו לארץ משכנותם . כמעט בלי יגיעה :

(יט) כי עלה מות בחרונינו . משל על אויב שאין חקומה מידו : דהברית עורל מחורץ . אם המות בא בעד החלון . אך ישחית בחולות וברחובות ? אלא טעמו להמית העוללים בבתיים באופן שיכרתו מן החולות . שלא ילכו עוד בחולות :

מעלה. ואמר מאמר אחר. תאנו דעת אותי. ותלמידיו מוהר"ר דוד חי אשכנזי ז"ל אומר שאין טרד להפריד המאמר לשנים והוא מפרש במרמה מאנו דעת אותי. בקרבס מאנו דעת אותי. אבל למראה עינים הם נזכרים אותי. והנה תיאונס לדעת אותי הוא במרמה :

(ו) הנני צורפם ובחנתים. אחר שאמר שהם נוהגים במרמה גם עמו. אחר שלא יחשבו שאינו רואה ויודע מה בקרבס ולכן הוא רואה לזרוק ולבחון אותם ולבער הקולים מן הכרס (כי אמנס מה שאמר כי כלס מנאפס וגו' אינו אלא דרך הפלגת השיר) : כי איך אעשה וגו'. איך אעשה שלא ארפס. אחר שהיא בת עמי כלומר לא אוכל שלא ארפס. כי איך אניחם ברעמס והם נקראים עמי (רד"ק) :

(ז) חץ שחוט. כתיב שוחט. ויש מפרשים (וכן רש"י) לשון שחיטה. חץ ממית. ויש מפרשים חר וחריף. ונמשך על המשמות לחדרו מן זהב שחוט שמפרשים נמשך ומרוקע ושולטענס בן שולטענס פירש שוחט משרש וחט. בערבי ענינו כניסה penetrare (ואולי מזה חוט ומחט) ותהיה המלה מבנין שפער הידוע בערבי : ישום ארבו. מל' שים לך אורב לעיר (יהושע ח' ב') : ארבו. מארב נגדו :

(ט) על ההרים אשא. הנביא מפסיק מאמר האל. כי בשאמר ה' אס בגוי אשר כזה לא תתקס נפשי הבין הנביא מה יהיה בהם ולעק במר נפשו על ההרים אשא בכי ונהי וגו'. ואח"כ מסיים דברי האל ונחתתי את ירושלם וגו' : על ההרים. רש"י (ורח"י) פירשו על מרבץ ההרים. ונ"ל כי אין להוציא המליצה ממשמעותה בשאר המקומות שהיו צוכים על ההרים ממס. כמו למעלה (ו' כ"ט) ושאי על שפיים קינה וכן (ג' כ"ח) קול על שפיים נשמע בכי תחנוני בני ישראל. וכן צבת יפתח ואבכה על ההרים ; ונ"ל כי הצוכה מבקש ההתבודדות שלא יטרדוהו בני אדם. ועל כן היו עולים וצוכים על ההרים. ולפי זה מליצת המקרא הזה נאותה ועמוקה. אמר תחלה לבכות על ההרים. כדי להיות בודד. ואח"כ הוסיף וגם על נאות מדבר אבכה. ואין צורך לעלות על ההרים. כי גם נאות מדבר נחתו מבלי איש עובר. ותלמידיו שבתו אנקונא אומר שאין צורך שיהיה על ההרים בכוונה להיות בודד. אלא כי נחתו מוסב גם על נאות מדבר וגם על ההרים : נאות מדבר. מקומות מרעה בבקעה. כמו בנאות דשא ירביצני. כי דשאו נאות מדבר (יואל ב' כ"ב) ירעפו נאות מדבר (תהלים ס"ה י"ג) : נצלתו. משרש נלח ומענין שרש נלה. ע' למעלה ב' ט"ז :

(י) ונחתתי : המשך דברי האל. עיין בפסוק הקודם : תגין. ע' ישעיה י"ג כ"ב :

(יא) מי האיש החכם. דברי הנביא. והוא מדבר בלשון העם אחר שיפלו לפני אויב. והוא אומר כי אז יתמהו העם על מפלתם ויאמרו מי האיש החכם שיבין סבת נפילתנו (תלמידיו מוהר"ר אח"מ) : ויגידה. יגיד את זאת :

כי קצוץ פחה היו משפחות קדר וחזור. ורוז' אומר כי מלות כל הגוים ערלים רחיה כי האומות המכרות כאן לא היו נימולות. אמנם אין הכרח שתהיה מלת הגוים חוזרת לאותן המכרים כאן. אלא תחלה אמר שיעניש כל הנימולים (כי באמת כל הגוים המכרים כאן נפלו ביד נבוכדנאצר) והודיע לישראל שאין להם יתרון אפי' על שאר הגוים ערלים. כי אמנם אם שאר כל הגוים ערלים. הגה בית ישראל ערלי לב. ומוהר"ר אברהם חי מינסער מוסיף כי ראוי היה שיאמר וכל בית ישראל ומכרים ואדום ועמון ומואב ערלי לב. אלא לא חש להזכירם כי אין כוונת הנביא להוכיח רק את ישראל :

יוד

(א) שמעו את הרבר. המשך הנבואה הקודמת. ודרך הנביאים בדבריהם המתחזק והמר. למען יטו לב העם לדבריהם. ולא יקולו בתוכחתם. והנה אחר שסיים ירמיה בתוכחות חמה ובהודעת הגלות העתידה חוזר עתה להוכיחם בלשון רכה להרחיקם מעבודת האלילים. וסיים בנחמה וישראל שבע נחלתו (ט"ז). ומיד חוזר לזכור את הגלות. ורוז' אומר כי נאמרה הנבואה הזאת בגלות. ונ"ל רחוק שיאמר וישראל שבע נחלתו והם בגלות :

(ב) אל דרך הגוים. ללכת אל דרך הגוים. וכוונת הנביא להרחיק את העם מעבודת האלילים. ויפה כתב דון יצחק אם אחס רוצים להיות מיוחדים נבדלים ונפרשים משאר הגוים מפני זאת ברית המילה אשר בבשרכם ראוי הוא שאל דרכם אל תלמדו מעבודת האלילים עכ"ל : ומאותות השמים אל תחתו. אל תחשבו שהמאורות הם אלוהות. ושאותות השמים מודיעים רצונם : כי יחתו הגוים. כי שאחר שלילה ענינו אבל. אל תחתו אתם. אך הניחו לגוים שיחתו מהם : יחתו הגוים מהמה. הם יחתו ולא אתם. היה אומר דרך ספור כי יחתו מהם הגוים : אותות. נקראו כן לפי מפשט הגוים שהיו מאמינים היותם סימן למה שעתיד להיות. עיין מה שכתבתי בצראשית על והיו לאותות ולמועדים. ואבערניק ואחרים חשבו שהכוכבים עלמם נקראים אותות השמים ונפתחו אחרי לשונות הגוים שאומרים signa zodiaci לטלה שור תאומים ושאר צורות הגלגל. ופירשו אל תחתו מהם לעבדם :

(ג) כי חקות העמים. האליל שהגוים עובדים בחוקותיהם : כי. לחזק : עץ מיער ברתו. הוא עץ שהכורת כרת אותו מן היער : מעשה ידי חרש במעצר. עשוי במעצר. ואולי חרש עלים נקרא חרש במעצר מפני שמלאכתו במעצר : מעצר. ע' ישעיה מ"ד י"ב :

(ד) יחזקום. מעתה מזכיר האלילים בל' רבים. וכן במקרא שאחר זה : ולא יפיק. ל' פיק ברכים (נחום ב' י"א) והי"לל יפיקו :

(ה) בתמר מקשה המת. הם מקשה כמו תמר : מקשה. ל' קושי. והכוונה שלא יוזו ממקומם : תמר. כמו תמר. כמו והיא יושבת תחת תמר. והזכיר התמר להיותו עץ גדול וחזק : ינשוא. ע"ד נחי למ"ד

(כ) דבר . דברי האל אל הנביא : ואין מאסף . כשאין שם אדם שיאספו . ויתכן ג"כ לפרש חוזר לנבלת האדם . כמו למעלה (ח' ב') לא יאספו ולא יקברו . אע"פ שהוא נגד הטעמים . ואולי הוא על דרך בעלם היום הזה בא נח (בראשית ז' י"ג) . את לאנס ואת בקרם (שם ל"ד כ"ח) שבאו הטעמים נגד מה שהיה מן הראוי . כדי שלא יהיה הפסוק בלא אהנה . או כדי שלא יהיה האהנה בסוף הפסוק :

(כב) כה אמר ה' . סיום התוכחה . להודיע שאין להם תקנה אלא בהיטיבם מעליהם . ובלעדי זאת אין דבר שיעמוד להם בעת צרתם :

(כג) השכל וידוע אותי . להיות משכיל המבין דבר לאשרו . ועל ידי כן ידע אותי ידיעה נכונה ואמיתית . וידע כי אני ה' עושה חסד ומשפט ולדקה בארץ : כי בארזה חפצתי . אלו הם המעשים שאני חפץ שיהיו בני אדם עושים . לפיכך אני אומר בזאת יתהלל המתהלל כשירע כי אני ה' עושה אלה . כי אז יתעורר לעשות גם הוא כמעשים האלה . ועיין מה שכתבתי בזה"ע תקפ"ט עמוד ק"ך וקכ"א :

(כד) ופקרתי על כל מור בעררה . אחר שאמר שאין תקנה אלא במעשי החסד המשפט והלדקה . הוסיף עתה שאל יבטחו במילה כל זמן שלא ימולו את לבם הערל . ולפיכך אמר שיפקוד על כל מי שנימול . והוא בערלה . כלומר שיש בו ערלה אחרת . והיא ערלת הלב . רש"י (קאלעיוס ויד"ת) . כי המילה לבדה לא תושיע מעונש העוונות . ולמען יתברר להם זה יותר . ויבטחו מבטחונם במילה . הזכיר עמים אחרים שהיו גם הם נימולים . והזכיר בתוכם את יהודה . להודיע שאין יתרון לשהאל על האומות . כל זמן שהם ערלי לב . כי כמוהם יחשבו . וסיים ואמר כי כל הגוים ערלים וגו' . כלומר אל תתהללו במילתכם . שהרי אם שאר הגוים הם ערלים . הנה כל בית ישראל ערלי לב . ואין אחס חסובים לפני יותר מהם . והזכיר מצרים תחלה . או מפני שאינם מורע אברהם . ואח"כ הזכיר יהודה ואדום ועמון ומואב וישמעאל שכלם מתשפחה אחת בני אברהם ולוט . והנה יירונימוס מעיד כי העמים הזכרים כאן היו באמת נימולים : אמנם יונתן ורד"ק (ורו') פירשו על כל מול בערלה על הנימולים ועל הערלים . ורו' דוחק ואומר כי לא היו המצריים כלם נימולים (כדעת הירודוט) אלא הכהנים שבהם . ואמר כי אדום לא היו נימולים . שהרי הורקנוס המלך הכריחם להמול (ומוהר"ר אברהם לאטש משיב . על דרך שאמרו וכי עמון ומואב במקומם הם עומדים . כי אדום נפלו ביד אויב ונכרתו כאשר נבא עליהם עובדיה ובאו אחרים במקומם) . וכן אומר רש"י כי חולי בימי ירמיה לא היו הערביים נימולים אעפ"י שהיו נימולים בימי אורינונים : קצוצי פאה . הנכון כחרגוס יונתן והאלכסנדר ופקילס וסומכוס וירונימוס : שהיו מקיפין פאת הראש או הזקן . וכן כתב הירודוט : שהיו הערביים נוהגים להחגלח כמו שהיה מתגלח האליל Baalus . ורש"י ורד"ק פירשו מוקלים בפאת המדבר . וע' למטה כ"ה כ"ג . מ"ט ל"ב . ומדברי ירמיה בסיומן מ"ט נראה :

שהם זו נהר הנקרא Phasis גם לשון ים הנקרא Pasi :
(י) ויה' אלהים אמת . ה' הוא האלהים אמת (רד"ק ורון יצחק) כלומר
אלהי אמת . אלהים באמת . כי באמת ראוי לו שם אלהים . והיה ראוי
הפסוק על זה' . ומונח תחת אלהים . והטעמים שלפנינו הם תקון שתקנו
חכמים . עיין פירושי על ואנכי ה' אלהיך : ורא יבילדו גוים זעמו . אם יעם
עליהם לא יוכלו לסבול . אבל יאבדו כרגע :

(יא) בדנה תאמרון להוים . הינסליר אומר כי ירמיה כתב המקרא הזה
למעלה אחר מעשה חכמים כלם . ונ"ל כי על מקומו יבא בשלום . כי
כאן הוא אומר די שמיא וארקא לא עבדו . ואחריו הוא אומר עושה ארץ בכחו
ובחבונתו נטה שמים . ורוז' ולפניו וויימי אמרו כי נראה להם שאין המקרא
הזה לירמיה . רק אדם אחר הוסיפו ; ואני משיב : מלאנו בכתוב הזה אלהי
וגו' יאבדו מארעא . ומלאנו למטה הכל המה וגו' בעת פקדתם יאבדו .
וחזרנו על כל המקרא ולא מלאנו בשום מקום זכרון האבדון אלל האלילים רק
במקום הזה . א"כ נראה כי מי שכתב הכל המה וגו' . והוא ירמיה : הוא עצמו
כתב יאבדו מארעא . וזה מלבד הדמוי שהזכרתי נגד דעת הינסליר . ודעת
הויציגאנט . כי ירמיה כתב המקרא הזה בלה"ק ואחר זה תרגם ספרו בלשון
ארמית . וכתבו המעתיקים כל פסוק עם תרגומו אחריו כמו שאנו רואים עד
היום בקצת חומשים כתיבת יד . וקרה מקרה שסופר אחר היה מעתיק העברי
לבדו מעל ספר שהיה בו העברי והארמי זה אחר זה . ונשתבש הסופר והעתיק
הארמי . במקום העברי . וזה חלוס . כי אנו רואים כי מאז בימי יונתן
בן עוזיאל היה המקרא הזה כתוב ארמית . כי רק לכך הוסיף ואמר דנה פרשנן
אגרתא וכו' . ולפני יונתן בן עוזיאל לא היה תרגום . ואף כי בכתב . ויונתן
עצמו לא כתב תרגומו . אלא אמרו על פה . והנה יונתן ורש"י ורד"ק חשבו
כי בכתב המקרא הזה ארמית . כי היא אגרת ששלח ירמיה לאנשי גלות יכניה .
וזה רחוק מאד שיגרה אותם לנאץ את שוביהם . והוא בהפך אמר להם ודרשו
את שלום העיר "אשר הגלית אתכם שמה כי בשלומה יהיה לכם שלום . ואין
יאמר להם שיקנוטים בדברים האלה . ואין יהיה להם שלום אם יעשו כזאת ;
ול"כ כי אחר שאמר ולא יכילו עמים זעמו . אמר כי אמנם עובדי האל הארמית
לא ייראו מזעם הפסילים ועובדיהם ראוי להם לדבר אליהם באומץ לב ובלשונם :
שיבינו דבריהם . כי האלילים ההמה ראוי שיאבדו מן הארץ וכדי שלא להראות
עצמו כמפחד מעובדי האלילים אמר בלשון ארמית גם המלות כדנה תאמרון
להוים . כדי שאם ימלאו שם בתוך העם קצת מאותם עובדי אלילים ישמעו שהוא
אומר לכל העם שיאמרו להם כזאת וכזאת : שמיא אלה . אחר שהם לא
עשו הארץ הזאת והשמים האלה יאבדו מעל הארץ ומתחת השמים האלה . וילכו
ועשו להם ארץ אחרת ושמים אחרים . ושם יהיו נעבדים . מלת אלה מחדת
גם למלת מארעא . ולפיכך מארעא צעעם תביר : אלה . מלה ארמית : כמו
אלה מאניא (עזרא ה' ט"ו) אפי"פ ששם קרי אל (רד"ק) :

ה"א. ובחוספת האל"ף השרשית לסימן לגזרת המלה: אין אותם. אין ביכלתם: אותם. במקום אתם. ומלת אח ועם מורות לפעמים על הקנין. כמו לך ושוב ומחר אחן. ויש אחך. יש בידך לתת לו:

(ו) מאין במוך: כמו אין כמוך. והמ"ס יתרה: וכן בפסוק שאחר זה (רו' וגו'). ולמטה ל"ז כי גדול היום הוא מאין כמו. אולי תחלת המליצה הזאת היה דרך שאלה מאין יבא כמו. מאין יבא כמוך. אלא כי שם שמדבר על היום הניחו המליצה כמשמעה. וכאן לא רצו לנקד מאין כמוך. שלא לתת מקום לטעות ולחשוב שיש מקום לשאל מהיכן יבא אלוה אחר גדול כמו: גדוד אתה. בנבורה חוזר לגדול אתה: וכן בה"ט: וגדודל שמוך. שמוך הנאה לך הוא האל הגדול. וכיוצא בזה שוכן עד וקדוש שמו (ישעיה כ"ז ט"ו) גואלנו מעולם שמוך (שם ס"ג י"ו) זר יהיר לך שמו (משלי כ"א כ"ד):

(ז) מי לא ייראך. כנגד אל תיראו מהם: יאתה. מגזרת יאה בארמית ובל"ח. וענינו יפה. ודומה בלה"ק נאווה (משרש אוה) ענינו נחמד ויפה. וזה וזה (יאה ונאווה) נאמרים להוראת הראוי: יאתה. היראה (רון יצחק): בבל חכמי הגוים ובבל מלכותם. על חפס של כל חכמי הגוים אין כמוך. צי"ת צל כבי"ת בכל זאת. שעיניה עם כל זאת. אף כאן עם כל מה שיאמרו חכמי הגוים אין כמוך. ותלמידי רמב"ם הלוי מפרש כי עם כל החכמה והשלטון שיש לגוים. עכ"ז אין אלהיהם כאלהינו ולא כזרנו לזרם. ואח"כ אומר כי חכמי הגוים הם החרשים עושי הפסילים. כמו שאומר למטה (פסוק ט') מעשה חכמים כלם. כלומר עם כל מה שחרשי הגוים מתחכמים בעשיית פסיליהם ועם כל המלכות שיש להם לגוים. עם כל זה אין כמוך. ורד"ק ורון יצחק פירשו כי כל חכמי הגוים יודעים שאין כמוך. ואין זה במשמעות בכל חכמי. ועוד איך הוא אומר אחר זה יבערו ויכסלו? ואם כמו שפירשו מוסר הצלים. שחכמים והמלכים מיסרים את העם כדי שיעבדו האלילים. והם עצמם יודעים שאין בהם ממש. א"כ אינם צוערים. אבל רשעים:

(ח) ובאחת. כלם כאחד רד"ק (ורו'). וכן בלשון סורי בחרא (גי''): מוסר הבלים. מאמר בפני עצמו. כלומר מוסר הגוים ויראחם ועבודתם הלא הוא מוסר הצלים כי האל שהם עובדים עץ הוא (שנוריר). או על דרך שפירשתי למעלה כי חקות העמים הצל הוא. אף כאן האליה שהוא מוסר הצלים שלהם עץ הוא (אח"מ):

(ט) כסף מרוקע. מרודד (רש"י) מן וירקעו את פחי הזהב. היו מביאין הכסף מרודד עסין עסין לרבקו על העץ. אולי בחרשים היו בקיאים במלאכה זו. ועדיין יש כמה מקומות שאין בהם חרשים בקיאים ברקוע פחי הזהב והכסף (תלמידי יוסף הלוי): וזהב מאופז. אופז לא נמצא אלא בדמאל "ה". ויש אומרים שהוא כמו אופיר. ובשארט אומר שהוא Ceylan.

להצליח את דרכו . ואם לא על פיך אין כח ביד האויב להחריב ביתך
דש"י (שנוררער ורוו') : דא לאיש הודך וגו' . כשאדם הולך אין בידו להכין
לערו שלא יכשל ויפול . כעסם לב אדם יחשב דרכו וה' יכין לערו (משלי י"ז
ט') . והטעם . אע"פ שהאויב קרוב ¹²³⁴⁵⁶⁷לגפול עלינו . יש צורך להצילנו .
או להקל הרעה מעלינו :

(כד) יסרני ה' . אם כן גם אם גזרת שיבא עלי האויב . אל תתנהו לעשות
בו כלה . ויסרני . אך במשפט . ולא באף :

(כה) שפוך חמתך . אם כוונת הנביא להתפלל על צרת הגלות שלא תבא
אך אמר כי אכלו את יעקב וגו' ואת נוהו השמו . שנראה כאלו נחרבה
א"י ? ע"כ כ"ל שהיה מחמת הנביא להשתמש בשני פסוקים אלה ממזמור ע"ט
כדי לסיים בתוכחה . ועם כל זה לא יחרה לב העם עליו . כי הוא כמתפלל עליהם :

יא

(א) הרבר . נבואה אחרת . ולא ידעתי זמנה :

(ב) שמעו . הרי זה מן הנווים שאינם כלפי אדם מיוחד . אלא כלפי כל
השומעים . כמו שכתב רד"ק בישעיה (ל"ה ג') . האל מדבר בסתם אל

כל השומעים שמעו וגו' ודברתם וגו' ואח"כ מיוחד הדבור לירמיה ואומר לו
ואמרת אליהם (אח"מ) . ולדעת אחרים כ"ל שמע או שמע ודברתם . וכן
העיר רד"ק כי יונתן תרגם ותמלליון . נראה שהיה קורא

ודברתם . וסוף מפרש שמעו את דברי הברית הזאת שהם הדברים שיאמר
ירמיה אל העם . וא"א איגל מסייע כי כן למטה פסוק ו' כתוב קרא את כל הדברים
האלה וגו' שמעו את דברי הברית הזאת :

(ד) אשר צויתי . כלו' אין זו ברית חדשה . אלא הברית אשר צויתי את
אבותיכם : ועשיתם אותם . אותם חוזר למלת דברי שהיא נשמעת

באמרו שמעו בקולי . וכיוצא בזה אם חבול תחבול שלמת ¹²³⁴⁵⁶⁷רעך .

עד בוא השמש תשיבנו לו . תשיבנו חוזר לשם חבול שהוא בכח הפעל אם

חבול תחבול . ורוו' אומר שאותם חוזר לדברי הברית . וזו זרות גדולה . כי הם

שני מאמרים . כי חרור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת

הוא מאמר שיאמר הנביא לבני דורו . ומאמר שמעו בקולי ועשיתם אותם הוא

מה שאמר ה' ליולאי מצרים . ולא אכחד תחת לשוני כי מלת אותם מיוחדת .

והנכון ועשיתם ככל אשר אצוה אתכם : בור וברזל . מל' פירוש . חפירה

בקרקע . שמבערים בה האש להקיף הברזל :

(ה) דמען הקים . המשך דברי ה' אל יולאי מצרים . עד חלב ודבש : ביום

הזה . דברי ה' אל ירמיה : אמן ה' . מפני שאמר לו ה' : חרור האיש

אשר לא ישמע . השיב כן . להכניס עצמו בכלל השומעים :

(ט) גמצא קשר . אנשי יהודה כלם בעצם אחת כאלו קשרו קשר זה עם

- (יב) עשה ארץ . ה' אלהים הנזכר למעלה :
- (יג) לקור תתו . יל כפי דון יחזק שהמקרא הזה קשור עם שלחמיו . אלא שהוא מפרש כשהמון יתן קולו ותפלתו לשמים בעבור המים . ואני מפרש (כרס"י) בהשמע קול ה' שהוא נותן בשמים המון מים ובהראות הנשיאים העולים מקצה הארץ . ובעשותו ברכים המורים על המטר . ובהולילו רוח מאולרותיו . אז בראותם כל הגבורות האלה נבער כל אדם מדעת הוביש כל צורף מפסל . כי גם הם יודעים שאין בהבלי הגוים מגשימים (למטה י"ד כ"ב) :
- (יד) נבער . לשון יבערו ויכסלו בינו . בוערים בעם . ואומרים כי הלשון נזר מן בעיר (בהמה) . ול"נ שהוא ל' ריקות . כל אדם נשאר ריק מדעת וחכמה . והכל מל' בעיר . גם הבהמה תקרא בעיר ע"ש ובער בשדה אחר . וגם לשון בערה הנאמר באש הוא ע"ד הבעור והכליון . והנה בער כמו ביר בל"ח . שעיניו ריק :
- (טו) מעשה תעוועים . מעשה שחוק והתול . כמו והייתי בעיניו כמתעטע . ומתעטעים בנביאיו (ד"ה ב' ל"ו י"ו) : בעת פקודתם . של עובדיהם , אבדו האלילים . ולא יושיעם :
- (טז) חרה יעקב . האל שהוא חלקם : כי יוצר הכר הוא . חלקם : וישראל שבט נחרתו . וכמו שהוא חלקם . כך הם חלקו :
- (יז) אספי וגו' . חוזר ומסיים בתוכחה ובציור הגלות . ואמר לירושלם הנני רואה אותך במאור . באופן שלא יוכלו עוד אנשיך לסחור ולסבוב בארץ כבתחלה : כנעתך . לשון סחורה . וסחורה לשון סבוב . ורד"ק פירש על צבל . אספי ההכנעה שהיית מכנעת כל העמים . ויפה השיב דון יחזק כי אין כאן זכר לצבל . וכל הנבואה על חרבן ירושלם . ורז"ל ולפניו שרודיר פירשו אספי ממוקד ואפי מארץ . והנה במקרא שאחר זה הוא מתנבא על הגלות . וההולכים בשבי לפני נר מה יועיל להם קבוץ ממונם . ומה שקנה עבד קנה רבו . ובני א"ג מפרש אספי מן השדה סחורתך ותבואתך קודם שיבאו האויבים לצור עליך :
- (יח) קולע . משליך למרחוק כמו בחור הקלע : למען ימצאו . לשון קצר . למען ימצאו מי הוא אלהי אמת . ומה הדרך הטובה ללכת בה . וימצאו האמת ולא יתעו עוד בהבלי הגוים . וכן היה כי אחר הגלות לא זנו עוד אחר ע"ז :
- (יט) אוי לי . הנביא מלייר כאלו עומד בזמן החרבן והגלות . והוא נותן הדברים בפי ירושלם :
- (כ) קור שמועה . אני שומע קול רגלי השמועה . ואני מבין שהיא קרובה לבוא . ולא השמועה לבדה אני שומע אבל אני שומע רעש גדול הבא מארץ לפון . והוא רעש לבאות מלך צבל הבאים לשום וגו' : רגלים . ע' ישעיה י"ג כ"ב :
- (כג) ידעתי . הנני שומע כי האויב מתקרב . אך יודע אני כי לא ביד האדם

אח"מ) לפי שהוא עתיד לומר למטה (י"ב ו') כי גם אחיך ובית אחיך גם המה
בגדו בך. ראה להקדים ולהודיע מה היתה בגידתם בו. אז מחזיר פניו כנגד
האל ואומר לו. כבר הראיתי מעלליהם. הודעתי אותם כאלו ראיתם :
(יט) אלוף. תאר כל' ערבי לכבש בייתי המלומד ללחוד בנר בעליו (בוסארט
אח"מ 1234567) : יובל לטבות. והוא לא בן ידמה : נשחיתה וגו'. כך היו
אומרים : נשחיתה עין בלחמו. מליצה היא. נשחית העץ. עודנו עשה
פרי : בלחמו. הוא פרי. ובערבי קוראים לפרי האילנות אכל (רו'). וסנה
ירמיה נמשל לעץ. ונבואותיו ותוכחותיו הן הפרי. והזכיר "המליצה הזאת. כי
השחתת העץ העושה פרי אסורה מן התורה. וכן ירמיה היה איש עושה פרי
טוב לעמו. והריגתו קשה מהריגת איש אחר. ורו' פירש העץ עם פרי
יחדו. ואין הכוונה מורה עם :

(כא) לאמר לא תנבא וגו'. לא שהיו אומרים לו בן. שא"כ איך יאמר
ולא ידעתי כי עלי וגו'. אלא כך היו מחשבותם : סיבאט' שמד.
ואח"מ אומר כי אנשי ענתות החמילו לבקש להמית ירמיה בעקבה. ולבסוף
בראותם כי לא יוכלו לו. כי היה נשמר מהם (כי ה' הזהירו) אמרו לו בפירות
לא תנבא בשם ה' ולא תמות בידנו. ואז אמר ירמיה הנבואה. והתחיל ואמר
וה' הודיעני וגו'. כלומר כבר קודם לכן הודיעני ה' שהם אורבים לנפשו ופר
הזמן ההוא הייתי כבשם אלוף וגו'. ומשעה שהודיעני מחשבתם בעמתי בו
שינקום את נקמתי. אך עתה שכבר גלו מחשבתם הרעה : כה אמר ה' על
אנשי ענתות וגו' :

(כב) ושארית לא תהיה להם. דרך הפלגה :

יב.

(א) צדיק אתה וגו'. חוזר לענין שלמעלה קודם וה' הודיעני (אח"מ).
והנה אחר שאמר ה' לירמיה ואח"מ אל תחפלי בעד העם הזה וגו'
וגו' עד לקטר לבעל. התחכם הנביא החסיד ללמד סניגוריא על בני עמו :
ואמר מדוע דרך וגו'. כלו' למה אתה מניח לרשעים מתי מספר אשר בקרב
ישראל שיליחו : זה גורם שאחרים ילמדו מהם וידבקו בדרכיהם הרעים : אך
משפטים אדבר אותך. אע"פ שידעתי כי צדיק אתה ושלא יתכן לי לריב
אתך. רוצה אני לדבר אתך משפטים. ולומר לך מה תעשה ; עיין המליצה
הזאת למעלה א' יו'. וד' י"ב. ולמטה ל"ט ה'. ונ"ב ט' :

(ב) שרשו. מוהר"ר אברהם לאטש אומר כי הראוי שרשו בקל. כי הפעל
כמו הפעל אביו לא יורה רק על עקירת השרשים (ושרשך מארץ חיים)
חיים) כמו ואלאחי ישרשו (איוב ל"א ח'). ויהיה הקל שום להפעיל
כמו אני ראיתי אויל משרים (שם ה' ג'). ונכון. ואולי גם בפסוק אף
כל שרש בארץ גזעם (ישעיה מ' כ"ד). הראוי שרש :

זה. ורד"ק ודון יצחק פירשו שאחר ששבו בתשובה בימי יאשיהו חזרו בימי יהויקים להרשיע. ודון' ולפניו היסליר פירשו שזה נאמר בימי יאשיהו. ושהכוונה שהיו חוטאים בהחבא. מפני פחד המלך. ולי היה נראה שהוא דרך מליצה כאלו האחרונים באו בקשר עם הקדמונים לשוב על עונותם. ולפיכך לא אמר קשרו קשר. אלא נמלא קשר. כי הרוחה מעשיהם מולא כאלו קשרו קשר. ולדעת יא"א הכוונה כי יושבי ערי יהודה ויושבי ירושלים הסכימו בענה אחת להכעים את ה' :

(י) והמה. הבנים גם הם כאבותם :

(יג) לברשת. כמי לע"ז שהבוטח בה יבוש ממבטחו. וכן ירובעל נקרא ירֶבֶשֶׁת (ש"ב י"א כ"א) :

(יד) בעד רעתם. כדי שאלים מרעחם. יונתן ושאר המתרגמים הקדמונים תרגמו בעת רעתם. וכן נמלא בהרבה ספרים כ"י ; ואע"פ כן רחוק הוא שיאמר בעת שתי פעמים בסמוך. בעת קראם אלי בעת רעתם :

(טו) מה לירידי. רבו הפירושים בכתוב הזה. וכלם דחוקים ורחוקים. והנני רואה כי מליצת יעברו מעליך היא כמליצת ראה העברתי מעליך פונק (זכריה ג' ד'). והנני מפרש המקרא הזה המשך הענין הקודם ואחיה אל תחפלו וגו'. מה לירידי ירמיה בבית הוא בית המקדש להתפלל על האומה בעשיתה המזומת והעונות הרבים. ועתה מחזיר פניו כנגד האומה ואומר. את חושבת כי ע"י בשר קדש. וע"י הקרבנות שתקריבי בבית הזה יעברו מעליך עונותיך : בי. לחזוק. והוא דרך התול. אם יהיה הדבר כן. אז ברעתך תעלוזי. ושלוס יהיה לך בכל חטאתיך. וזה לא יתכן. אח"כ מלאתי לר' מאיר אבריק פירוש קרוב לזה במקלאת :

(טז) זית רענן וגו' : הנביא מדבר כנגד האומה ואומר : הנה מקדס ה' עשה אותך כזית רענן יפה פרי ויפה תאר (רד"ק). או יפה מזר פרי

תאר שיש בו. כלו' מזר היות בו פרי בעל תאר כלומר פרי יפה (רוז') ; אך עתה בשמטת המולה גדולה. כי קול המון פשעין עלה באזניו. הוא מליצת אם סביבות הזית הזה. וענפיו ישברו באש לחלקים דקים. והזכיר הזית כל' זכר וכל' נקבה כמו שמלאנו גפן. ואלו הוכחו לקרוא ורעו. כמו רעו עמים וחתו :

(יז) הנוטע אותך. כנגד הזית שהזכיר למשל מדבר : אשר עשו להם. כי עשו הרע לעצמם. והנה מלת רעה נאמרת לשני פנינים. לענין

הנרות (דבר עליך רעה). ולענין המעשים הרעים (בגלל רעת בית ישראל). ודרך נחות הוא בלה"ק לומר מלה אחת לשתי הנרות מתחלפות לפיכך אמר שאמר בגלל רעת בית ישראל על ההוראה השנית. אמר אשר עשו להם. כלו' אשר עשו להם רעה. ורעה זו על ההוראה הראשונה (יא"א) :

(יח) זה' הודיעני. ענין אמר הוא. אמרו ירמיה כשהיה בעיר מולדתו בענתות. והכוונה ה' הודיעני מחשבות אנשי עירי עלי לרעה. ורק ע"י ק דעתי. כי מתחלה הייתי בוטח בהם ; ונכנס הענין הזה כאן. כי (כדבר

כחאת שהיתה לי נחלתי כעיט לבוע ! ואחר שהיא נהפכה לעיט . ראוי שיבא העיט סביב עליה . לכן לכו חספו וגו' . העיט הראשון הה"ח לתמיהה . ויפה נקדה פתח . והורחתה שהענין הוא זר ולא יאומן כי יספר והעיט השני הה"ח ליריעה . וראויה לקמץ ; וכן מלאתי ח"כ בדפוס ' ברישא : עיט . העופות הדורסים . ולבוע לשון אלבעות שאלבעותיו חזקות לדרוס : החיו . הפעיל משרש חתה :

(י) רועים רבים . משל על החרבן . והוא מצייר אותו כאלו כבר נעשה . והנה הרועים משחיתים הכרמים והשדות על ידי שלוח בעירים . וכן הכוונה על לבאות מלך בבל : בוססו . פיעל משרש בום ענין רמיסה :

(יא) שמה . פעל שלא חקר שם פעלו (impersonale) והכוונה על כל א' מהרועים המכרים . או על א' המיוחד שבהם . והוא מלך בבל : אבלה ערי שממה . בהיותה שמתה היא נראית לי כאבלה וכאלו היא בוכה עלי ולועקת אלי : כי אין איש שם על לב . לחקור את דרכיו . ולשוב אל ה' . ועד כאן דברי האל :

(יב) על כל שפיים במדבר באו . ביאה על . לשון מופל על נפילת האויבים . או הרעות והלכות על חיזה מקום או אדם . כמו למעלה ואביא עליהם את כל דברי הבחית . והזכיר השפיים לומר כי גם המקומות הגבוהים לא ימלטו : במדבר . לא מדבר ממש . אלא כל ארץ רחבת ידים : חרב לה' אבלה מקצה ארץ וגו' . מקלה ארץ יהודה ועד קצה מהלכת חרב ה' שהיא חרב אוכלת :

(יג) זרעו חטים . משל על העדר ההלחה : נחרו לא יועילו . לשון נחלה מנחתי (למעלה י"ד י"ט) . הם מדוכאים הרבה . ואין להם תעלה ורפואה : ובושו . לווי . והכוונה לעתיד . והפך פליו כנגדם ודבר להם לנכח . ואם היה כתוב מתבואותיהם היה זכוש עבר מהופך לעתיד לנסתרים . ואולי היה נכון יותר : (יד) כה אמר ה' על בר שכני . היל"ל שכניו . כי הם דברי הנביא . ודברי האל מתחילים הנני נותשם . אלא כי כן דרך הנביאים . וכן למטה (י"ד ט"ו) כה אמר ה' על הנביאים הנבאים בשמי : על בר שכני הרעים וגו' . הן האומות הקרובות לא"י . כגון עמון ומואב ואדום . שהם דרכם בכל דור ודור לבא בגבול ישראל לבלע ולהשחית . וירמיה מתנבא כי ישראל יגלו לבבל ועמהם יגלו גם הגוים ההמה אשר סביבונם . ואחר זמן אלה ואלה ישובו מן הגלות . ואז אם הנכרים ההם ייחזרו ע"ז שלהם יתקיימו בקרב ישראל . ואם לאו ה' יכריתם : כדי שלא יהיו לישראל למוקש . כמו שהיו בזמן הבית . והנה לעולם אין הקב"ה מעניש את האומות על סיותן עובדות אלילים . אמנם כדרך שהשמיד שבעה עממים כדי שלא יהיו למוקש לישראל . כך ירמיה אומר שהאל יתוש העמים ההם ויאבדם כלו' ירחיקם מעל גבולם וישליכם אל ארץ אחרת אם יוסיפו לעשות כאשר עשו . שלמדו את ישראל להשבע בצעל :

קרוב אתה בפיהם וגו'. חוזר לציור רשעתם. שאף אם מראים עצמם כלדיקים אין מוכס כזרם :

(ג) אתה ה' ידעתני. אתה יודע כי לא משנאה אני אומר לפניך מה שאני בא לומר: תראני ובחנת דבי אתך. אתה רואה אותי ואתה בוחן לבי איך הוא אתך: התקם. מל' עד התיקנו. אוחס מן העיר (יהושע ח' ו') הפרס והרחק את הרשעים מכלל האומה. והבדילם לרעה מכל שבטי ישראל. למען הנשארם ישמעו וייראו ולא יוסיפו לעשות כמעשיהם :

(ד) עד מתי וגו'. שאם אין אתה מעניש החוטאים: הגם האחרים. והם הרוב. בראותם הכלחחם. יאמרו אין דין ואין דיין. כי אין ה' רואה ומשגיח מה תהיה אחריתנו. עזב ה' את הארץ ואין ה' רואה. ומתוך כך ההשחחה הולכת ומתרבה בקרב האומה. ומתוך כך תאכל הארץ: ועשב כל השדה ייבש; ואמנם הזכיר יובש העשב. ומיתת הצהמה. כי בימי ירמיה היו ביהודה שנות בצורת זו אחר זו. עיין למטה י"ד א': ספתה בהמות. שם רבים ל' נקבה בא פעמים הרבה עם פעל יחיד על דרך ל' ערבי. כמו צנות לעדה עלי שור (ברא' מ"ט כ"ב) :

(ה) כי את רגלים רצת וגו'. זו תשובת האל. ושתי המליצות האלה משל הדיוט הן ובארץ שלום אתה בועט גם הוא משל. והוא לשון קצרה. וענינו. בארץ שלום היית בועט ואע"פ כן פגע בך רע. ואיך תעשה בגאון הירדן. והוא מקום חיות רעות. כתרנומו. וכמו שכתוב קול שאגת כפירים כי שדר גאון הירדן (זכריה י"א ג'). וכן למטה (מ"ט י"ט ו' מ"ד) הגה כאריה יעלה מגאון הירדן. וכן העידו עובדי ארמות כי על שפת הירדן בקצת המקומות יש יער מלא עצים [וככתוב ללכה נא עד הירדן ונקחה משם איש קורה אחת (מ"ב ו' ב')]. ושם נמצא חיות רעות. ואותו מקום נקרא גאון הירדן (רו'). וטעם שתי המליצות האלה הוא: לא יכלת בדבר הקל. ואתה מתפאר בדבר הקשה. והכוונה מפורשת בפסוק הסמוך: תתחרה. קרוב לענין אל תחמר במרעים. והיה אפשר לקרוא תחרה: וע' למטה כ"ב ט"ו :

(ו) כי גם אחריך וגו'. הכוונה איך תחשוב. שאתה יודע כי רובם זכאים. ולכן תתפלל שאעניש רשעים בעבור הכלל הרוב. שלא ילמדו מהם? הגה אחריך ובית אביך היית בועט בהם ומאמין בם. והגה גם הם בגדו בך. ראה איך אינך מכיר לבותם! מעתה אל תאמן בם. ודע כי אין מיעוט רשעים. אבל כלם או רובם. לפיכך כבר נחתם גזר דינם לכליון. ולא אחוש עוד להעניש קצתם להצלת קצתם. אבל אניח להם שיצליחו כי חפצתי להשמידם: קראו אחרריך מלא. מלשון אשר יקרא עליו מלא רועים (ישעיה ל"א ד'. ועיין למעלה ד' ה'). קראו בני אדם שיקבלו עליך :

(ז) עזבתי את ביתי. לכן מאחר שכלם או רובם רשעים הנני עוזב את ביתי וגו' :

(ט) העיט וגו'. אחר שאמר שהיתה לו כאריה: הוסיף ואמר איך היתה

ירמיה יג

מט

(יב) גבל. הוא כלי חרס :
(יג) היושבים דרוד על בסאו. וכן למטה כ"ז ד'. וכן ישבו לך על כסא ישראל (מ"ב י' ל' וט"ו י"ב). וכן מפרי בטן חשית לכסא לך (תהלים קל"ב י"א). גם צניהם עדי עד ישבו לכסא לך (שם י"ב) כשהממלא מקומו הוא בנו אומרים שהוא יושב לו. להנחתו של זקן. אבל אם איש מאומה אחרת או מתשפחה אחרת ימלוך תחתיו. לא יאמר שהוא יושב לו. אלא שהוא יושב על כסאו. ולא יכלתי לפרש הכוונה הזאת בחרגומי איטלקי: שכרון. משל ללרות המשיבות האדם נבאל ויולא מדעתו. כטעם ושכורת ולא מין (ישעיה כ"א כ"א) :

(יד) ונפצתים. משל לקוח מנבלי חרס שנשברים בהכאה. ודרך השוואה אחר ששמו ושכרו מריבים זה עם זה ומנפלים הכלים. ע"כ אמר שיתמלאו שכרון. ואחר שישכרו יהיו הם עצמם כנבלי חרס. וישתכרו זה בזה :
(טו) רתנו לה' : אלהיכם בבור. כמו בני שים נא כבוד לה' אלהי ישראל ותן לו תודה. הכנעו לפניו והתודו חטאתיכם : בטרם יחשיך. משל מחינם לענין השכרון שזכר. כי השכור יתבלבל מאור עיניו : יתגפפו. רגל אחת בחברתה כמו שיקרה לשכור. או בא ההתפעל להוראת בנין הקל. ולא יזכיר צמה יתגפפו. כמו ורגלך לא חנוף (משלי ג' כ"ג) : עד הרי נשף. בלכתכם על הרי נשף. לשון נגיפה חינו נקשר במלת על. אלא צ"ח. כמו פן חנוף באבן רגלך. וכאן הוא בודד : הרי נשף. משל. חמרים חמרים של חשך. חשך על גבי חשך. כאלו הוא הר גבוה : ושמחה. האל שים הענין כלו ללמות. והכנוי הנקבה כדרכו רומז לדבר וענין. כמו מאת ה' היתה זאת ; או (כדעת אח"מ) הכנוי חוזר למלת דרך (אעפ"י שלא חברה). שים דרכיכם ללמות : ושיית. מקור המשמש להוראת הזמן שלפניו. עיין פירושי בישעיה ח' ו'. ואולי הוא ע"ד לשון ארמית. כמו ומני שים טעם שהוא פיעל עבר והוראתו כהוראת בנין חתפיעל. וכאן יהיה עבר מהופך לעתיד :
(יז) במסתרים. במקום שיכל אדם לזכות ואין מחריד : מפני גוה. מפני גאותכם :

(יח) למדך ולגבירה. יהויכין ואמו שגלו ככתוב למטה כ"ט ז'. רש"י רד"ק (ורח'). הן אחת כי גם למטה כתוב הגבירה ולא פורש אם היא אמו או אשתו. ודון ילחק וגו' אומרים אשתו. והנה מלאנו (מ"א ט"ו י"ג) וגם את מעבה אמו ויסירה מגבירה. וכן ונרד לשלום בני המלך ובני הגבירה (מ"ב י"ג) שגראה שהכוונה בני המלך יהורם : ובני אהזבל אמו. כי מה צורך להזכיר בני המלך ובני המלכה ? השפירו שבו. שבו בשפל : כי ירד מראשותיכם. מה שהיה תחת ראשיכם. שהיה ראשיכם מתנשא. עתיד לירד ולנפול : מראשות. שם דבר. מורה על כל מה שנותנים עליו הראש. לא מה שנותנים על הראש כפירוש רש"י שחשב כי מראשותיכם היא עצמה עטרת חפארתיתכם. גם אינו שם המקרה (ראשית ושלטון כדעת רד"ק ואחרים) כי הוא כתוב צו"ד

ואת בית יהודה אתוש מתוכם. על ידי הגלות. כי לא יגלו חלה וחלה
למקום אחד :

יג.

(ח) **הַלֹּךְ וְקִנִּית וְגו'.** רמז"ס (שטיידלין ורח') ואחרים אומרים שלא כל זה
בפועל. והרמז"ס אומר שהיה במראה הנבואה. ושטיידלין
ורח' אומרים שלא היה חפ' במראה הנבואה. אלא שהנביא אמר נבואתו דרך
משל ומליצה (parabola) כאלו כך היה הדבר. וכענין האיש הרש והאיש
העשיר שאמר נתן לדוד. והוא דרך יונתן בהושע. ודון יחזק אומר כי בכל
מקום שהכתוב מעיד דרך ספור שכן היה הדבר. האמת שהיה כן. כמו ויעש
כן הלך ערום ויחף (ישעיה כ' ב'). אמנם כשהנביא עצמו אומר שהיה כן
או שפשה כן. אפשר שהיה במראה הנבואה (ע' בפירושו להושע א'). והחקירה
הזאת צריכה עיון גדול. אמנם בעינינו אין שום טעם לומר שלא היה הדבר
בפועל. אך נ"ל כי הטמנת האזור והולאתו לא היו לעיני כל העם. אלא
מתחלת הסיון כלם דברים שאמר ירמיהו באזני העם. והכוונה לומר כי ה'
אמר אליו שכבר היו חציצים לו. אבל עתה כבר נשחתו. ולפיכך צוה לומר
להם כל נבל ימלא יין. והנה הפרשה הזאת נבואה אחרת היא ונאמרה בימי
יהויכין (יכניה) בן יאשיהו. עיין פסוק י"ח. וכן דעת רח': ובמים לא
תביארו. לא תכנסו בשום זמן. כדי שיתמלא זיעה וימחר לרקוב (רש"י)
או כדעת דון יחזק. ע' דבריו. וטעם המשל הזה מפורש למטה כי כאשר
ידבק האזור אל מתני איש כהדבקהי אלי את כל בית ישראל : ושמתו עד
בתגיד. הכוונה סמוך לבשר :

(ד) **פִּרְתָּה.** בושארע ואחריו וויימאל ודאטי אומרים שאין זה נהר פרת.
כי לא אמר לא נהר ולא הגדר הגדול. כדרך המקרא. מלבד כי רחוק
פרת מירושלם הרבה. ורח' משיב שאין זו קושיא. כי הכל משל. אמנם אם
היה זה משל. היה צריך שיהיה נהר פרת רומז לאיזה ענין. וירמיה לא פירש
לנו דבר מזה : ע"כ הנכון שלא נבחר פרת אלא מפני שהיה שם נקיק סלע.
ואולי היה בירושלם או קרוב לה מקום הנקרא פרת. ובושארע והאחרים שהזכרתי
אומרים כי אולי פרת הנא אפרת. היא בית לחם. או כפר סמוך לו וסמוך
לירושלם :

(י) **הַמֵּאֲנִים.** הנפרד מאן. והוא שם התאחר (רד"ק) בשקל אלס אלמים
ודוגמתו סעפים מן סעף :

(יא) **לְשֵׁם וְלַתְּהִלָּה וְלַתְּפָאֲרִית.** ולהיות (לא ולהיות לי) כלומר
באופן שיהיה לשם ולתהלה ולתפארת. כטעם ולתתך עליון על כל הגוים
אשר עשה לתהלה ולשם ולתפארת. ואבערליק תרגם ולהיות לי לשם וגו'
ואין נראה לי :

(כג) היהפוך וגו'. אחר שאמר ברב עונך. חזק הענין ואמרו כי כ"כ הם משוקעים בחטא. שכמעט לא יוכלו לשוב. כמו שהכשי לא יהפוך עורו: חברבורותיו. כתמים הדומים לכתמי חבורה (רד"ק):

(כד) בהש עובר. כקש שהוא עובר ממקום למקום לקלותו: לרוח מדבר. חוזר לתחלת המקרא: אפי"ס לרוח מדבר. כלומ' ברוח חזק כמו הרוח הבא מלד המדבר שהוא יותר חזק. כמו והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר (איוב א' י"ט):

(כה) מנת מדיך. כמדתך. המנה הראויה לך. לשון מרו בר שהוא בגד כמדת ארך האדם:

(כו) נאופיך ומצהלותיך זמת זנותך. ראיתי. ועל גבעות בשדה ראיתי שקוליך. והיא מליצה קצרה: מצהלות. תחלת הנחתו על קול הסוס. מזהלות אביריו (למעלה ח' י"ו). והושאל לקול שמחה של זנות ואח"כ לכל מיני שמחה. כגון והעיר שושן צהלה ושמחה (אסתר ח' ט"ו): לא תטהרי וגו': אמר תחלה אי אפשר שתטהרי משקוליך. ואח"כ תקן הענין ואמר אחרי מתי תמחיני עוד להטהר? רמז בזה כי עוד יש בידם לשוב ולהטהר. מאלנו לשון המתנה מובן אחר מלת מתי: ואתה ה' עד מתי:

יר. 1234567

(א) אשר היה דבר ה': וכן למטה מ"ו ומ"ז. ענינו זה הוא מה שהיה דבר ה' אל ירמיה. זה הוא מה שבא בנבואה לירמיה: הבצרות. שנות בצורת זו אחר זו. ולא פורש מתי היו. ורוז' אומר שהיה זה בימי יאשיהו. והוא מביא ראיה מן וימנעו רביצים ומלקוש לא היה (ג' ג') ולא אמרו בלבכם יירא נא את ה' אלהינו הנותן גשם וגו' (ה' כ"ד) עד מתי תחבל הארץ ועשב כל השדה ייבש (י"ב ד):

(ב) קדרו ראדץ. יושבות לארץ לבושות שמורים כאבל. המשיל הערים כאלו הן בעלי נפש. ונראה שכבר היה הרעב כשאמר הנבואה הזאת. והוא נבא שימשך עוד ולא יפסוק:

(ג) ואדיריהם וגו'. הזכיר העשורים להגדיל הציור. כי זר הוא שיהיה העשיר חסר מים. שדרכם להמלא בלא כסף ובלא מחיר: באו עד גבים. הצעירים והמשרתים באו אל בארות מים שיש לאדוניהם. ואדוניהם מתפארים כי לא יחסרו שם מים: שבו בליהם. הכנוי חוזר לאדירים. העשירים כשרואים כליהם חוזרים ריקם בושו ונכלמו: ריקם. תאר הפעל. באופן ריק כלו' בלי מים: וחפו ראשם. סימן אבלות. וכן וראש לו חפוי (ש"ב ט"ו ל'): גבים: בארות. וכן עשה הנחל הזה גבים גבים (מ"ב ג' י"ו). ובמשקל אחר ולחשוף מים מגבא (ישעיה ל' י"ד). ואולי הוא מלשון גבא בארמית שענינו גומה וחפירה:

כמו מראשותיו. מראשותי שאל (ש"א כ"ו י"ב). ונקוד מראשותיכם הוא על דרך מלאכותיך (תהלים סוף ע"ג). ונקוד מראשותיו הוא על דרך מלאכה מלאכות. אלא שכאן נחה האל"ף ונחן לא נחה:

(ט) ערי הנגב. היא ארץ הדרום. למטה מירושלם: סגרו. מפחד האויב הבא מפניו. וזה אות כי כבר לכד א"י: הגלת יהודה. זה מוסף על הקודם. והוא מצייר כאלו באו האויבים והגלו את כל אנשי ארץ יהודה: הגלת. משפטו הגלית. כמו ועשת את הצבואה: הגלת שלומים. הגלתם גלות שלמה (כמו צעמוס ח' ו'). ומלת שלומים שם בל' רבים. עומדת במקום תאר הפעל. כמו וחרד פלאים:

(כ) העדר וגו'. מדבר עם ירושלם שגלו אנשיה. ואומר לה חיה עתה העדר הניתן לך ושהיית מתפארת בו? כי בא האויב ולקחו וגלה ממך כבודך. והעדר הם אנשי ישראל. שקראם למעלה (י"ז) עדר ה'. והאל הוא אשר מסר עדרו לירושלם שהיא אם המלוכה. ובסוף הסימן הזכיר בפירוש שם ירושלם. חוי לך ירושלם. וזה "עמם שאו עיניכם וראו שהכתיב הוא "צו"ד שאי עיניכם וראו. והדבור כנגד ירושלם; ותחת שהתקינו. לקרוא שאו וראו היה ראוי שיתקינו לקרוא עיניך:

(כא) כי יפקוד. עליך: כשיבא בעל האן (הוא האל) לפקוד ולדרוש את לאנו מידך: ואת למדת אותם עליך אדופים לראש. ר"ק דון יצחק (רו' וגיו') פירשו אלופים לשון שררה. ופירשו אותם על הכשדים. והענין על אחר שקרא מלך אשור לעזרתו. והנה ידענו כי אין מלכות כשדים מלכות אשור. אלא אחרת. ולא מלאנו למלכי יהודה שהתחברו מעולה עם הכשדים. אלא חזקיה שקבל מלאכי מרודך. אך מימי מנשה ואילך היו הכשדים תמיד אויבים לישראל. ואני בראותי למעלה ואני כבש אלוק. ובראותי כאן פועל למדת. ובהיות ג"כ הענין על העדר והאן. ל"ל שהכוונה באותם על האן שזכר. ואלופים מענין כבש אלוק. והכוונה. ואת הנה כבר היית אוהבת את לאך מאד. עד שלמדת אותם לבוא על ראשך. על דרך הכשדים האלופים והמלומדים החביבים לבעליהם. וכל זה (מלבד פחדך כי יפקוד עליך) יוסף לך מכאוב כאשר ילכו בשבי. והנה צ"ר לער הרועה כשהייתה לאן מרעיתו אוהבת ממנו. כי יהיה לערו כפול. מאד אחד מצטער על חסרון כיסו. כי יבא בעל האן ומידו יבקש האוהבת. ומאד אחר יצטער גם מאהבתו אשר אהב את האוהבת אם היתה מלומדת וחביבה לו:

(כב) נגלו שולך. דרך בזיון לאשה כבודה. כעמם וגלית שולך על פניך ונראה קלונך (נחם ג' ה'). וכן למטה (כ"ו) חשפתי שולך על פניך ונראה קלונך. וכל זה סימן לירידה מכבוד. ועיין ישעיה מ"ז. ומליצת גלוי השולים איננה מליצה מדויקת. כי הבשר יתגלה בהגבהת השולים. וכן אריק חרבי. עיין שם רש"י: נחמסו. נגלו. וכן ויחמם כנן סכו (רד"ק). ונ"ל חמם בהפוך ובתמורה כמו חשף:

(יג) לא תראו חרב . כמו ומרע ורעב לא נראה (למעלה ה' יג) . וברפוס ברישא תיראו ביו"ד . כמו מרע ירחם (יחזקאל י"ח ח') . וגמל שלפ עיקר :

(יד) שקר הנביאים . סתהפך שבמלת שקר הוא ע"ס . וז"ל יתיב וכן הוא ברפוס ברישא ובתנ"ך רע"ס . וברפוס פיזארו פס פירוש דון ילחם . וכן מלא גם יוחן סייגרד תיכאילים בכ"י ערפורט ובקלס דפוסים . ועיין דקדוקי § 142 : לבס . כל"ל . עיין מנחת שי :

(טו) את רעתם . כאלו רעתם עלהם עליהם חסוד :
(ז) ואל תדמינה . משרש דמס . ענינו דומיה ושקט . וכן עיני נגדה ולא תדמה . ושרש דוס . דמס ודמס קרובים או אחדים בענין :

(יח) כי גם נביא גם בהן סתרו אל ארץ ודא ידעו . גם הנביאים והנביאים שמדרכם לשבת בחור העם להוכיחם ולנחמם ולהורותם . עתה סובבים ממדינה למדינה לבקש מנוח . ולא ידעו היכן ילכו וסיקן יקבעו דירתם :
אל ארץ . מארץ אל ארץ . ולא חוץ לארץ ישראל אלא מארץ יהודה לארץ בנימין וכיוצא בזה :

(כ) עון אבותינו . ע' משתלם שנות דף י"ב ריש ע"ב :
(כא) אל תנאץ . חוזר לבסא כבודך . והוא בית המקדש : זכור . חזר לביתך : זכור בריחך חתנו . ואל תפר בריחך חתנו (רד"ק) :
(כב) ואם השמים . מאלהם :

טו

(א) משה ושמואל . שהתפללו בעד עמם והגינו בעדם . וכן כתוב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו ; וחולי (כדעת מוהר"ר יח"א) הזכיר משה ושמואל . כי משה הוליד אים מאור החלמים . ושמואל הביא הגשם בלא עתו (שמואל ח' י"ב) . וכאן בשנת בצורת ועלירת גשמים היו עומדים : אץ נפשי אל העם הזה . לא תתקרב אליהם . אך תשאר רחוקה מהם . בטעם פן תקע נפשי ממך (למעלה ו' ח') : שלח מעל פני . בדבור . סודיעס שמאסתי גם ולא חפצתי קרבנם . והראיה שהכוונה בדבור . הפסוק הסמוך והיה כי יאמרו אליך אנה נלא :

(ב) אשר למות למות וגו' . היוצא למות יאל למות והיוצא לחרב יאל לחרב . כל' קלס מכס יאלו למות וקלס מכס יאלו לחרב וגו' והוא מליצה בלה"ק . ודומה לה מליצת ושמע השומע . ומליצת ושמע אשה ביום שמעו . וזה כי מלות מי שיהיה . מתי שיהיה חין בלה"ק . ואין הדבור העברי אהב לומר דבר בלתי מוגבל . לפיכך במקום שיאמר בשאר לשונות ושמע אישה בחיזה יוס שיהיה . יאמר העברי ושמע אישה ביום שמעו . וכן ופיוס פקדי ופקדתי . וכן לא ינוס להם גם . יומת המת : וגשית המליצה הזאת למקום

(ד) בעבור האדמה חתה. מפני האדמה שחתה ובושה. בושו אכרים עובדי האדמה :

(ה) כי גם אילת. שהיא זריזה לשמירת ילדיה הרבה מאד (ע' בושארט). גם היא יולדת ועוזבת ילדיה. כי אין דשא :

(ו) ופראים עמדו על שפיים: הפראים אוהבים לשכון על השפיים. וכן הביא רוח' בשם פחללום; וג'ל כי מדרך הפרא לנפש כה וכה. ועתה הפראים עמדו דומם על שפיים מפני חולשתם: שאפו רוח. מפני רוב החום. כי אין גשם. וגם מפני הרעב: בתנים. ג'ל כמו חנין. ודוגמתו החנים הגדול (יחזקאל כ"ט ג'). ומנהג החנינים להנבית רחשם ולפתוח פיהם ולשאוף שאויר וגם העופות העוברים דרך שם: כדון עיניהם. לשון כליון עינים ידוע בענין תחלת ממוסכה. כמו כלו עיני מישל לאלהי (תהלים ס"ט ז'). כאלו אדם יושב ומביט אם יבא הדבר המקווה עד שעניו כלום :

(ז) בגר בארץ. שאינו חושש לעוצת הארץ אשר הוא גר בה. נמה לדון. מטה מדרכו עלון כלילה :

(ט) למה תהיה באיש נדהם. למעלה החרעם על הסתרת השגחתו מהם כאלו אינו חושש להם. ועתה מוסיף שאם לא ישיג על פניו יראה כאלו לא יוכל להושיע: נדהם. כמו נדם משרש דמם (קוליוס) או משרש דוש. וכמו שמאלנו בארמית בהת' ענינו בוש וכן נהרה וגר. וכן מול ומהל: והעם כאיש משועמם ויושב דומם מפני התמיהה. ואעפ"י שהוא גבור לא יוכל להושיע :

(י) בן אהבו לנוע. מפני שזכר הפראים הזכיר להבנת ההתנועעות. כמו למעלה (ב' כ"ד) פרא למוד מדבר בלחות נפשה שאפה רוח. ואשריו מנעי רגלך תיחק וגו' לא כי אהבתי זרים ואמריהם אלך. וכן כאן הוא אומר הם אהבו לנוע ולשוט כה וכה אחרי אלהים אחרים ולהתחבר אלהאומות ורגליהם לא חשכו לשוט בארץ. ק. כמו הפראים המכרים למעלה לפיכך אני מוכרח לפקוד עונם. ולא אוכל להראות כחי להושיעם :

(יד) כי יצומז. ג'ל כי אין תחלת הוראת לשון צום העניי ממאכל ומשחה אלא קבוץ העם לפני אלהיו לשוב בתשובה כעם קראו צום והשיבו את צות בראש העם (מ"א כ"א ס') וכן הן לריב ומלה תלומו. וכן כאן אומר איני שומע אל רנחם משמע שהיו מתקבלים להתפלל. והמלה מלשון צומת הנידים. ולמנוס: וכן בערבי צומס לשון כוץ וקבוץ וכן מלאתי אח"כ דעת ר' יוסף קמחי. אלא שהוא מפרש כן רק בקללת מן המקומות שבאה בהם מלת צום. ולדעתי זה עקר הוראת לשון צום. אלא שאח"כ הושאל על העניי עצמו: כמו ברכי כשלו מנוס. בעבור הילך חי למת (ש"ב י"ב כ"א). אמנם התענית עקר שמו ענוי נפש. ואם הוא שם מושאל. וזה בהפך מה שקללת מינים אומרים שלא נתבאר בתורה ענין התענית ביום הכפורים. מפני שלא הזכירה לשון צום. ועיין פירושי ביטעיה ג' ג' :

כי ע' ו' מתחלפות. ואני מתחלה היה ל' ענין עיר ממש. אלא שהכוונה זעקת עיר שבני אדם זועקים ברחותם האויבים באים העירה. עיר! עיר!

(ט) אמלדה יולדת השבעה. אחר שאמר עצמו לי אלמנותיו. הזכיר כי גם בני אלמנות ימותו. והזכיר תחלה אותה שאין לה רק בן אחד. ועתה מזכיר אותה שיש לה שבעה בנים. והמשיל לרתם במיתת בניה באלו בא שמשם בעוד יומם: ושאדיתם. של עמי המזכר למעלה בלשון רבים (שלמה חפץ): נפחה נפשה. כמו ונפס בעליה הפחתי (איוב ל"א ל"ט). וחקותם מפח נפש (שם י"א כ'). ודאבון נפש מתורגס מפחת נפש. ענין אהבה. ולא כפירוש רש"י יליאת נשמה:

(י) אוי לי אמי. אחר שלא נתקבלה תפלתו על עמו. והשיבו ה' הנבואה הקודמת להנבא לרעה על יהודה. התחיל ירמיה מקונן על עצמו. כי לא על חמם בכפיו כל בני עמו ישנאוהו על נבואותיו ועל דבריו: מקללוני. ל' שהקריאה מקללני. והיא גזרה זרה. ואולי היתה נוהגת בפי ההמון לומר כמו בעבר ובעתיד פקדוני ופקדוני. כן בבינוני פקדוני להוראת מפקדים אחי (תחת כי מפקדי ענינו מפקדים שלי). וכזה מצאתי בתלמוד ירושלמי (פאה פרק ז') הב' דעתך. דאינון פקדוניך. ר"ל חושדים אותך; ובתלמוד בבלי מצאנו פעמים הרבה הבינוני לרבים מסיים בוי"ו על דרך העבר והעתיד כמו מודן להו (מגינה י"ז ע"ב) במקום מודין. דמפקד (פסחים כ"ב ע"ב) במקום דמפקין. משהו (שם ל' ע"ב) במקום משהין. מאלן (ברכות ח'). דלא מעלו (שם י"ד). ודוגמת מקללני אחר הפייטן ביוזר יום ראשון של שבעות המלבישוך לבוש עדנים. ענינו המלבישים אותך. וכיוצא בזה ומגדלתו ומרוממתו וחבריהם בלשון חכמים. בא הבינוני בכנוי פעל עבר (גנבתו) כדי שיהיה הכנוי מורה על הפעול (מגדלת אותו). תחת שחש היינו אומרים מגדלתו. היה ענינו מגדלת שלו. כמו אומנתו יועצתו. וזה כי הבינוני כחו לפעמים ככח פעל. ולפעמים ככח שם והכנוי בהם מורה על הגיטיף. מגדלתו ומרוממתו מקללני המלבישוך כחם כח פעל. והכינוי בהם מורה על הקואחטיף:

(יא) אם לא שריתך לטוב. רוב המפרשים פירשו על ירמיה. ויש מפרשים תחלת המקרא על ירמיה וסופו על ישראל. והנה אח"כ פסוק י"ג וי"ד הם בלא ספק על ישראל. ונ"ל כי הכל על ישראל. והמקרא הזה דבק עם הבא אחריו. ובהיות כי ירמיה מחרעם ומקונן על כי ה' בחר בו להנבא רק לרעה. אמר ה' אליו כי הרעות האלה סוף סוף אינן אלא לסובת ישראל: אמר. אם לא אשים אותך לשארית. לטובתך. כלומר אם לא אמצע אחכם עד שתהיו שארית פליטה. וזה אמנם לטובתכם. כדי שתשובו מדרכיכם הרעים (וכמעט שאר ישוב שאר יעקב אל אל גבור). ואם לא אפגיע בך בעת רעה ובעת נרה את האויב. אם לא אשלח בכם האויבים (כלשון וס') הפגיע בו את עון כלו). אז היתכן שיסבר הברזל והנחשת. כלומר היפגע

(מ"ג י"ח) ובה והנה את חרץ מצרים אשר למות ואשר לשבי ואשר לחרב לחרב :
 (ג) ופקדתי עליהם : לשון מנוי ונתינת שלטון . כמו יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה : לסחוב. לגרר. והוא נוול וגנאי יותר משיאכלוס. וכן לאכול ולהשחית. לאכול הפגרים המתיס. או להשחיתם ולשברם ולפזר עצמותם הגה והנה :

(ד) ונתתים לזעוה . כתיב לזועה . מלשון והיה רק זועה (ישעיה כ"ח י"ט) . שכל הכוזה אותם יזוע ויחרד . ובמורה (דברים י"ד כ"ח כ"ה) כתוב והיית לזועה . וכן ביחזקאל כ"ג מ"ו . אבל בירמיה כתוב לזועה בשלש מקומות אחרים (כ"ד ט' . כ"ט י"ח . ל"ד י"ז) . וכן בד"ה ז' כ"ט ח' : בגלל מנשה . שהדיח את יהודה לעבוד ע"ז . ואח"כ לא שבו עוד אל ה' בכל לבם . וכל נדקת יאשיהו והשתדלותו לא הועילה להחזירם למוטב . והנה נעשו על חטאתם שהיה בידם לשון . והסבה הראשונה היה מנשה :

(ה) כי מי יחמול עליך . אחר שהזכיר כל הרעות העתידות לבא עליהם . אמר כי ראויים הם לכל זה ושאינם ראויים לחמלה . כמו שמפרש והולך והנה המקרא הזה ושאריו הם כמו מאמר מוסגר . והוא מדבר לנכח ירושלם . ואח"כ חוזר לדבר עם ירמיה ומזכיר את ישראל בלשון נמחר (שלמה חפץ) : ומי ינוד לך . ענין מנוד ראש לנחם אכלים : עיין פירושי ליסעיה ל"ז כ"ב : (ז) אזורם במזורה . כמו שמפזרים הקש לרוח כשזורין את הדגן במזורה . כן הפלתי רבים מהם במלחמה : בשערי הארץ . בשערי המדינות . מקום המלחמה . כמו כי ידברו את אויבים בשער (תהלים קכ"ז ה') : שבלתי . עשיתי שימותו בניהם במלחמה . והאבות ישארו שכולים . ומה שכתוב ברד"ק כי בניו היו אין לו ענין ; וחלילה לומר שחסיס כוונתו כי ה' נשאר בלא בניס . ושחסיס המלה פעל עומד . כי לא מצאנו דוגמא לזה בכל המקרא . ורד"ק עצמו בשרשים (שרש שכל) כתב . ואשר הוא פעל יוצא שכלתי אצדתי את עמי . כאשר שכלה נשים חרבן וכו' : מדרכיהם לא שבו . לכך עשיתי בהם כל זה ; וכל זה ציור העמיד כאלו כבר היה :

(ח) הבאתי להם . לעמי המזכר למעלה בלשון רבים . אצדתי את עמי מדרכיהם לא שבו : על אם בחרור . על אם שאין לה חלא בן אחד בחור המכלכל את אלמנותה (דון יצחק) . ורש"י פירש על ירושלם אס ומטרפולין בא"י (ואחריו דאהליר ואייכהורן) . ורד"ק פירש על קהלת בחורים . ושנוררער ואחריו רח' פירשו הבאתי על האמות בחורים שודדים . ובאמרו אח"כ הפלתי עליה בלשון יחיד . כ"ל סיוע . לפירוש דון יצחק כי על אשה מיוחדת מדבר . היא אס בן יחיד . ואח"כ מדבר על יולדת השבעה : עיר . ר' יוסף קמחי ודון יצחק (ולודוויקוס די דיו) פירשו אויב מלשון ויהי ערף (ס"א כ"ח י"ו) ורח' . ולפניו שרודיר פירשו מלשון ערבי . ותלמידי חכמי החכם יח"ף ז"ל הביא סיוע ממלת ליר שעינה מכאוב . וידוע

(טו) נמצאו דברידך ואכלם. אכלתי זוויד כמו שמלחמים. כלו קבלתי בשמחה כל מה שנייתי להנבא. אם לטוב אם לרע: כי נקרא שמך ערי. וכל זה מפני שאני שלך וכל יעני ומפני לעשות רצון: (יז) מפני ירך. נבואתך. כאלו בידך אתה דוחק אותי: כי זעם מלא אתני. נבואת פורענות. כמו ואת חמת ה' מלחתי (למעלה ו' י"ח) יונתן רש"י. דון יצחק (ורו'). ודע כי אין לשון זעם דופל אלל האל. וגם ולכס זעמה ישראל ענינו קללה בשם ה'. וכן יעמדהו לאמים. וכן מועס לשונם (הושע ו' י"ו) ענינו מועס האל שבא עליהם בעבור לשונם וגדופיהם. וכן ופנים מעמים (משלי כ"ה כ"ג) ענינו כפי' רש"י לשון הרע גורם שיהיו פר הקב"ה מעמים:

(יח) למה היה באבי נצח. בשבת רודפי: ומכתי אנושה. שאין לה תקות רפואה. וכמו שמפרש מחנה הרפא. וכן ויאנש (ש"ב י"ב ט"ו). והנה לפי הפשט האתנה בפסוק זה חוץ למקומו. והיה מקומו במלת הרפא. ונ"ל כי התחכם בה"ט להוליא הכתוב מפשוטו. כי קשה הדבר מאד שיאמר האב"א כלפי האל היה תהיה לי כמו אכזב. והנה יונתן חקן הלשון ע"י תוספת מלת לא. וחרגס "לא יהא מימך לי כדבין. אמנם בה"ט לא היה בידו להוסיף על לשון הכתוב. לפיכך מה עשה? התקין שתפורש מלת תהיה. לא לנכח וכנגד האל. אלל לנסתרת וכנגד המכה. המכה תהיה לי כמו אכזב שאני מקוה שתרפא. והיא מכזבת תוחלתי. ולרמוח על מלת תהיה שהיא כנגד המכה נתן האתנה תחת אנושה. באופן שמלילת היה תהיה לי דבקה עם מלילת מחנה הרפא. ועי"כ הקורא מבין כי כמו שהמליצה הרחשונה כנגד המכה אף השניה כנגד המכה ולא כנגד האל: כמו אכזב. מולא מים אשר יכזבו מימיו. וכמו שמפרש מים לא נאמנו:

(יט) דבן בה אמר ה'. כוונת המחמר הזה לחזק את לבו להתחמץ במלחכות. ה' להוכיח את העם ולהנבא להם רעות בלא פחד ומורא: אם תשוב. ללכת בשליחותי ולא תירא: ואשיבך. כמו למעלה ד' ה' ופירשו לפני תעמוד תהיה נביאי ומשרתי. כטעם חי ה' אשר עמדת לפניו: ואם תוציא יקר מזורל. ואם תשחדל להשיב חטאים אלי. ומתוך דבר זולל ונבזה תוליא דבר יקר וחשוב כלו תוליא קלת בעלי תשובה מתוך המון רב של רשעים: כפי תהיה. כמו הוא יהיה לך לפה. תהיה נביאי ומליצי: ישובו המה אליך. אז לא תירא מהם ולא תטרוך ללכת לחלות פניהם. אבל הם ישובו להיות משחרים פניך. וכן היה:

טז

(כ) ולא יהיו דך. כדי שלא יהיו לך. וכל זה. וכן אל תבא בית מרחם וגו' לזה ה' לירמיה שיפשה כדי שישאלו העם. ואז ישיבם ויגיד

לבבכם הקשה כבדל (כמו וניד ברזל ערפך ומלחך נחושה) . ומליצה קרובה לזאת ביחזקאל (ו' ט') וחזרו פליטיכם אחי בגוים אשר נשבו שם אשר העברתי את לבם הזונה : שריתך . מן שרית שהיא במקום שארית . כמו וגם כל שרית ישראל (ד"ה א' י"ב ל"ח) . ומלת שריתך זרה מאד . אלא שכן דרך הלשון בפעלים הבגויים מן השם :

(יב) הירע . משרש רעע . וראויה היתה הירד להנקד לרי ולהיות נפעל . כי בקל הוא פעל יולא . כמו תרועס בשבט ברזל . אבל בפעל הנקוד והטעמים פירשו כרש"י הירע ברזל את ברזל . ולא כרש"י תמס . שאם כן היה להם להטעים כך . הירע ברזל ברזל מלפון : ברזל מצפון . הוא פירוש לברזל

שהזכיר תחלה . וברזל מלפון הוא ברזל קשה . כמו Chalybi שנקרא קן על שם חומה הנקראת Chalybes . שהיו יושבין ללפון א"י (בשחרט) :

(יג) לא במחיר . כמעט תמכור עמך בלא הון . וכן חנם נמכרתם כי ישראל חלק ה' וגחלתו . וכשארס לריך למעות הוא מוכרת למכור אחזת נחלתו .

אבל ה' נתן ישראל ביד זרים שאינם נותנים לו כלום בעצורם . והטעם שאין האויבים עוזרים את השם ונותנים לו כבוד ותודה על שנחן ישראל בידם .

אבל הם מכעיסים למיז ונמחסים הגבורה לחליהם : ובבל חטאתיך . אבל אני עושה זאת בעבור חטאתיך ובעבור מה שחטאת בכל גבולך :

(יד) והעברתי את אויביך : למטה (י"ז ד') כתוב והעברתיך את אויביך . וכן היה קודם גם כאן יונחן בן עוזיאל . וכן המתרגם האלכסנדר

והמתרגם הסורי . וכן נמלא גם בקצת ספרים כ"י . ולודוביקוס די דין ורח' פירשו והעברתי את אולרותיך את אויביך . מהלחש לאויביך . או עם אויביך ;

אמנם מה לי היכן ילכו אולרותי . אם למקום קרוב ואם לרחוק . אחר שילאו מתחת ידי ? ותלמיד מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר פירש (נגד הנקוד)

והעברתי את אויביך בארץ אעביר האויבים בתוך חרצך . וזה יהיה פתאום ; לא ידעת . כמו וט"ז ותבא עליך פתאום שואה לא תדעי (ישעיה מ"ז

י"א) . ודע כי מלת אשר הנמצאת קודם לא ידעת בנביאים אחרונים עם פירוש דר"ק ועם פירוש דון יצחק (דפוס פיזארו וממנו גם בדפוס אמסטרדם)

נמצאת ג"כ בדפוס רמ"ח וברישא :

(טו) אתה ידעת . משלום תלוות הנביא שהתחיל למעלה חוי לי אחי וגו' : אל דארך אפך תקחני . אל תקח משפטי ודיני לעכבו לאחר אפך .

כל' אל תשהה את נקמתי . וגו' ופירש פירש אל תקחני כדי להראות אריכות אפך שאתה מאיים את ישראל על ידי ואיך מקיים ; וחלילה שתהיה כזאת בלב

ירמיה . והלא תמיד היה מוכיחם שיסובו ואם יסובו תהיה להם תקוה . ועוד כמה פעמים מלאוהו מתפלל בעד עמו . והאמת כי על רודפיו בלבד אמר

והגקס לי . ולא על העם כלו : דע . כמו זכרני ופקדני . והכוונה הראה בפעל שאתה זוכר ויודע :

להם כה"א הוצרכו לנקד על אבל. כי להם על אבל לא היה עולה יפה :
(יא) ואותי עזבו ואת תורתִי לא שמרו. "אותי עזבו נאמר על
עבודת "האל בקרבנות ובעיניים שבין "הדם למקום. ואת תורתִי לא
שמרו בשאר התורה. כל' במה שבין דם לחבירו :

(יב) ועברתם שם את אלהים אחרים. על כרחנו אין הכוונה על עבודת
האלילים ממע. וזה מפני מלות יומם ולילה. ומלילת אשר לא אתן לכם
חנינה שאין להן ענין אלא אלל שעבוד לאדונים קשים ; ולפיכך נ"ל כי הכוונה
שעבדו אדונים קשים יומם ולילה. והם הגוים אשר יגלו ביניהם. ודרך לעג
קרא אותם אלהים אחרים. כי אחר שאמר שהעונש הזה בא להם על אשר
עבדו אלהים אחרים : הוסיף ואמר כי בהיותם בגלות ישתעבדו אלהים אחרים
ממין אחר. ויצטרכו לעבדם יומם ולילה : אשר לא אתן לכם חנינה.
לא אתן לכם חן בעיני אדוניכם ולא ירחמו עליכם. ודע כי החן הוא תמיד
בנאהב. לא בנאהב. והחסד הוא בנאהב. לא בנאהב (וע' למעלה ב' ב').
ואין נ"ל לפרש חנינה (שלא נמצא במקום אחר) בענין חסד : אלא בענין חן.
מפני מלת אתן. שלפניה שהוא הפעל המצוי לבא עם שם חן. ויתן חנו בעיני
שר בית הסהר. זה' נתן את חן העם. חן וכבוד יתן ה'. ולעמים יתן חן.
שכל טוב יתן חן. אבל אלל חסד לא מצאנו בשום מקום ל' נתינה :

(יד) לכן הנה ימים באים וגו'. הטעם כל כך יהיה גדול וקשה אותו
שעבוד שהנאולה ממנו תהיה גדולה בעיניכם יותר מליאת מצרים (רו') :
חי ה' אשר העדה. פשיהיה דם נשבע. והנה אע"פ שזו כנחמה אינה
אלא תוכחת חמה. כי אין נאולה חס אין לפניה שעבוד :

(טו) והשיבותים על אדמתם. אחר שהצטיה על הנאולה בדרך רמז באמר
שלא יזכירו בשבועתם ליאת מצרים. אלא ליאת לפון פירש דבריו בלא
משל. שישבם על אדמתם :

(טז) הנני שולח לדיגים רבים. חוזר לדבר על הגלות והדיגים משל לאנשי
הנבא שיהרגו בהם. והליידים משל לשוטים שיוליכם בגלות. כי הדגים
מתים כשילכדו אותם ולא כן החיות (רש"י ורד"ק). או (כדעת אח"מ וקצת
מזה גם ברש"י) הזכיר תחלה הדיגים שגדים דגים רבים ביחד. כל הנאים
מאליהם ברשת. ואח"כ הזכיר הליידים שלוכדים החיות אחת לאחת במארב
ובלדיה להוליאת ממאפוייהם בהרים ובנקיקים ; כך האויבים ילכדו תחלה הגמלאים
ואח"כ הנסמרים : מעל כל הר. מליצה נאותה בענין הליד : ודיגים.
ודיגים. כי מן דיג עשו הפעל דיג. ונחה היו"ד כדרכה. כמו
מירושלם מיהודה :

(יח) ושלמתי ראשונה. מפני שהזכיר הנאולה. אמר קודם לכן שלם להם
עונם עונם. ע"י שאוליכם בגולה : משנה עונם : לא הכפל. אלא
שזה בשום. כמו וכתב לו את משנה החורה "הואת : בנבלת שקוציהם.
שקוציהם (חליהם) המשוקאים "ומגוים כנבלה :

להם הרעות העתידות. עיין דון יצחק שהשיב יפה על קושיית רד"ק. והנה
 אין ספק כי ירמיהו נמנע מעשות הדברים האלה לא בחלוש. אבל בהקץ ומשך
 ימים ושנים הרבה. ואעפ"י שהכל היה להיות למשל ולחזות לבני מדי: ¹²³⁴⁵⁶⁷
 (ד) ממותי תחלואים ימותו. כל כי תחלואים הם חולים זרים ובלתי
 מאויים ברוב צני' אדם. וכמו את מכת הארץ ההיא ואת תחלואיה.
 וכל ג"כ כי מי שהיה מת בחלי כזה לא היו עושים לו כבוד במותו. כי היה
 בעיניהם נגוע מכה אלהים וכן מצונו (ד"ה ב' כ"א י"ט) ויהי לימים מימים
 וכעת זאת הקץ. לימים שנים ילאו מעיו עם חליו וימת בתחלואים רעים ולא
 עשו לו עמו שרפה כשרפת אבותיו. ומלת ממותי לא נמלאת רק פה וביחזקאל
 (כ"ח ח') לשחת יורידך ומתה ממותי חלל בלב ימים. שהוא שם בפלס מבוא
 מקום. וענינו מיתה. ימותו כמו במיתת תחלואים: לא יספרו ורא
 יקברו. המתים בתחלואים רעים לא היו עושים להם כבוד. אבל קבורה
 היתה להם. ואלו גם קבורה לא תהיה להם:

(ה) בית מרוח. לא נמצא רק פעם אחת בעמוס ו' ו' וסר מרוח סרוחים.
 וכל"ח נמצאת להוראת משתה. וקצת מחכמי התלמוד פירשו בית מרוח
 בית אבל. וכן נראה לפי הענין. ובשון ערבי ענינו הרמת קול; ולפי זה פירש
 ר' יוסף קמחי שהוא לשון נופל בין לשמחה (כמו בעמוס) ובין לאבל
 כמו כאן; ובתרגום האלכסנדרני מפורש בית משתה. ויירונימוס ואחריו רח'
 ואחרים אמרו שהיה המנהג לעשות משתה בבית האבל. וזה אמנם אמת אל
 היונים והרומיים. אך לא נמצאו רמז מזה בישראל. ולא בגוים שהיו שכנים
 להם. ואמנם סעודת הבראה הינה משתה. אך היא לאבלים לבדם. וכמו
 שמפרש לא יפרסו להם וגו'. והנה ירמיה מזכיר למטה ובית משתה לא תבא.
 אחר שהשלים ענין האבלות. והזכירו אלל שמחת חתן וכלה. אז"כ אין משתה
 לאבל. והנכון בדברי ר' יוסף קמחי. ושרש רוח קרוב לשרש רח (גז'):
 את שלמי. השלום הבא מאתי: את החסד ואת הרחמים. שלא יהיה
 אדם מרחם על רעהו ועל קרובו כמו שהוא הענין במנפות ובכל הצרות
 הגדולות. כן כל. כי לא אמר את חסדי ואת רחמי:

(ו) ולא יתגורר ולא יקרר להם. אעפ"י שזה אסור מן התורה. נראה
 שהיו עושים כן כמנהג הגויים אשר סביבותיהם:

(ז) ולא יפרסו. ל' שצירה ובליעה. כמו הלא פרס לרעב לחמך. והפרסה
 הזאת וכו' התנחומים הם סעודות הבראה שמאכילים את האבל. כאלו
 מכריחים אותו לאכול כדי לשמור בריאותו וכמו שמלאנו ויבא כל העם להצלת
 את דוד לחם בעוד היום (ש"ב ג' ל"ה). ואין כאן רמז למשתה. כמו שחשב
 רח': להם. אחר לכלל העם. ומלות לנחמו על אביו ועל אמו חוזרות אל
 היחיד. מי שיקרה לו שיהיה אבל. ובקצת ספרים כ"י כתוב ולא יפרסו לחם
 בחי"ת וכן בתרגום אלכסנדרני. ולפי זה יתכן לנקד על אבל ויהיה הדבור
 מדויק. ולא יפרסו לחם על אבל לנחמו על מת. ובעלי הנקוד שמלאו

בי יגלו מעל אדמתם. ואז בעל כרחם ישמטו חוצם מנחלתם. ואדמתם לא תוכרח עוד לתת להם כחה. ובהפך הם עלמם בגלותם אל ארץ אחרת ויכרתו לעבוד את אויביהם אשר לא יתנו להם מנוחה ומרגוע בשום זמן. ובאדר תר"ך פירשתי בלי חיקון תשמוט ותשבות מעבודת האדמה. כל' תלעבוד כך בגלותך. תשמוט מעבודת נחלתך. אבל תעבוד את אויביך:

(ה) אדור הגבר אשר יבטח באדם. רד"ק דון יצחק (ורו') פירשו שהם ישראל בועטים על מצרים. וכן ישעיה אומר ומצרים אדם ולא אל וסוסייהם נשר (ל"א ג'). אדור הפך ברוך. בפנימי בלתי מלחמים כמו ואשר תאר יואר: זרעו. חזקן ומבטחו. כמו שהזרע חזק הבוק:

(ו) והיה בערער. ל' עריה וערום. וכן ערירי: וכאן עינו נטע ערום בלא עלה ופרי. וכן פנה אל תפלת הערער. אדם ערום מכל עוז (ורו'). בערער בערבה. כמו הערער של הערבה. כמו חיתו ציטר. הרי בגלגוע. וכן חררים במדבר. מקומות שרופים ויבשים של מדבר:

(ח) ולא יראה כי יבא חם. כתיב ולא ירא. ואפשר לקרוא ירא. כלומר ירא. וכן תרגמו האלכסנדרי והסורי ויירונימוס. ויש סו' גמלית ולא ירא שחמיו. ובעלי הנקוד רצו להשוותו עם ולא יראה כי יבא עוז. וכן היה קורא יונתן:

(ט) עקב חלב מבר. מדבר על שלום בן יאשיהו (ע' למטה י"ב י"א) ואומר שהיה לבו פלא מרמה יותר מכל אדם. והוא אנוש ואין לו רפואה. בן השביל לפרש יוחן דוד מיכאילים. ובפירוש זה צמר ר' שלום הכהן ו'ל בפירושו לירמיה המדפס בפיוורדא בשנת התק"ע לתשלום פירוש ר' דוד אופטנחאסער שפירש עד סימן י"א. ואח"כ חלה את עיניו:

(י) אני ה' חוקר לב. אל יחשוב מי ידענו כי אני ה' וגו': ולדת. ואני לתת. אני עמיד וקרוז לתת. כמו שומר תבונה למלא עוז (משלי י"ט ח'). וכמו שפירשתי למהר שלל (ישעיה ח' א').

(יא) קורא דגר וגו'. כתרנוס יונתן ופירוש רד"ק: ונאמר על שלום בן יאשיהו. וכן אמר עליו למטה (כ"ב י"ג) הוי בונה ביתו בלא נדק וגו': דגר. עיין פירוש ביטעיה ל"ד ט"ו: יהיה גבל. נבזה כנבלה:

(יב) כסא כבוד מרום מראשון וגו'. הס דברי ירמיהו. והנה כל המפרשים פירשו מרום מראשון כענין נכון כסאך מאז. אמנם לא מלאנו מראשון על הסודרה הזאת. מלבד כי נכון כסאך מאז אינו אמור על בית המקדש כמו הכסא הסודר כאן שהוא מקום מקדש. כלומר המקום שהוא מקדש אללנו. ונ"ל לפרשו כמשמעו: מרום יתר מן הראשון. כטעם גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון (חגי ב' ט'): והנה ירמיהו התחיל לדברו בשבחו של הקב"ה ובזכרון ימות המשיח כמו שאמר למעלה אליך גוים יבאו מאפסי ארץ וגו'. אף כאן אמר ידעתי ה' כי ברוך הגבר אשר יבטח כך. כי גם

(יט) ה' עוזי . תשובת ירמיה להשיב מרון אף ה' מעל עמו : אליך גרים יבאו וגו'. אל ימר אפך על אלה שחללו את אדך . כי הלא הנה יום בא שכל יושבי תבל אליך יבאו ויכירו אלהותך . ומה לך אם אלה פוזבים אותך : עוזי ומעוזי . העוז הוא הכח והגבורה . והמעוז הוא מקום מבצר :
(כ) היעשה לו . המסך דברי הגוים לעתיד לבא : והמה לא ארדוים . השאלה ההללית יש במשמעה תשובה בהפך מלשון השאלה . והנה העטם . היעשה לו אדם אלהים ? לא כן . ואותם אלהים שיעשה . באמת אינם אלהים :
(כא) רבן . תשובת האל כי לא יאבה לסלוח ; והנה חמר . סגוים שלא נגליתו להם הם עתידים לבא אלי ולהכיר טעותם . וישראל שנודעתיו . להם מכמה דורות אינם רוצים להכיר ייחודי . לכן הנני מודיעם וגו' :

יז .

(א) חטאת יהודה . ביאר הטעם למה לא יוכל לסלוח להם . כי חטאתם . והיא ע"ז שלהם . חקוקה על לוח לבם . ולא יסורו ממנה : שמיך . הריאמנט נקרא בערבי סאמור . וכן תרגם ירונימוס : חרושה . כמו חרות על הלוחות . בחלוק ש"ן בתי"ו . ואולי חרת נזר מן חרש . כי גם המרישה חקיקה בקרקע : ולקרנות מזבחותיכם . הכוונה כי במזבחות העשויים לשם ה' היו חקוקים לורת ע"ז . בהרבה ספרים כתוב מזבחותיהם :
(ב) בזכור בניהם : כמו שהם זוכרים בניהם . כך היו זוכרים מזבחותם ואשריהם . שהם אלל עץ רעק וגו' (רש"י רד"ק ודון יצחק) :
(ג) הררי בשדה . אחר שהזכיר מזבחותם ואשריהם על גבעות הגבוהות . קרא דרך לעג לכל אנשי יהודה בכנוי הררי בשדה . יושב בהר ובשדה רחוק מן היישוב : במוותיך בחטאת וגו' . במוותיך אתן לבו מפני החטאת אשר בכל גבולך (מוהר"ר שלמה ספץ) וכן נראה דעת בה"ט :
(ד) ושמטתה ובך . מלת ובך קשה . ראיתי ושמעתי וחדשתי בה פירושים הרבה . ולא נתקררה דעתי באלה מהם . ויש שהגיהו במקום ובך ידך . חשמוט ידך מנחלתך ; ואחרים אמרו כי מלת ובך יתרה מכל וכל ושמטתה מנחלתך . תחת ותתרחק מארצך . וכטעם כי שמטו הבקר (שמואל ב' ו' ו'). ואולי יתכן שהה"א היתרה שבסוף ושמטתה היתה מתחלתה ח"ת . ושמטת חובך . והוא מל' שמוט כל בעל משה ידו . (דברים ט"ו ב') . וחוב נמלא ביחזקאל (שהיה בזמן ירמיה) חבולתו חוב ישיב (יחזקאל י"ח ז') . והכוונה (כפי רש"י) כטעם חז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה תשובות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה (ויקרא כ"ו ל"ד ול"ה) . והנה בעל הקרקע הוא כמו בעל חוב הנושה בו . והקרקע חייב לשלם לו תבואה בכל שנה ושנה . והתורה נותנת ששמוט ידינו מאותם שאנו נושים בהם בשנת השמטה . וגם מן האדמה נלטונו לשמוט ידינו השנה ההיא . והם לא עשו כן . והנביא מודיעם

(כח) ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלם. שלא יביאו תבואה ופירות וכל מנח מן הכפרים ומן השדה אל העיר. ודבר אל המלכים כי המלכים היו מצוים לעבדיהם שיביאו להם לרכיהם מן השדה. וזו מלאכה גם מלאכת עבודה ויגיעה. ואף אם יושם המשא על הבהמה או בעגלה. הנה היהודי מצווה על שביתת עבדיו ובהמתו. והנה כאן לא נזכר "ענין הממכר. ובנחמיה (י"ג) נזכר. ונ"ל כי באמרו בשערי ירושלם הכוונה להביא אל הרחוב למכור. שאם לא כן מלת שערי מיותרת. כי נראה שהיה אלס רחוב הממכר אלל שערי העיר. וכן נחוב סאה סלת בשקל וגו' בשער שמרון (מ"ב ז' א'). ומזה בלשון חכמים קוראים למחיר התבואות שער. כגון שער הזול. שער הגבוה. שער מקומו (מעשר שני פרק ד') שער הפירות (ב"מ ע"ד). וכן בארמית תרעא. והנה זה דומה למה שאומרים באיטלקי וצרפתי (mercato. marche) על המחיר. ותחלת הוראת המלה על הרחוב שמוכרים שם. ומזה ל' שיער ושיעור. כלם נגזרים משער. ונראה ג"כ כי לכך נקרא הרחוב חוץ (חוץ ירושלם) מפני שהיה סמוך לשער העיר חוץ מן המקום המיושב:

(כט) ולא תוציאו משא מבתיכם. להביא אל הרחוב למכור. ואין לדחוק ולפרש כרד"ק. ולא תוציאו מבתיכם חוץ לעיר. כי לפירושנו המקרא מדויק. ורבותיו פירשו הענין על איסור ההוצאה והכנסה. ואמרו שהזכיר ההוצאה מחוץ לעיר. כי ירושלם היו דלתותיה נעולות כלילה והיה מותר להוציא ולהכניס בתוכה. ואם היה הדבר כן. לא היה לו לסתום ולא תוציאו משא מבתיכם בלי שיזכיר מחוץ לעיר. ולפי דרכנו הזכיר המשא והמתן כי הוא חלול קדושת השבת בפומבי כי כשהמשא והמתן מותר כל העם עומקים בצרכיהם. ואין קדושת השבת נכרת כלל. ואף מדברי נחמיה נראה ברור כי הקנין עצמו אסור בלא הוצאה " והכנסה מחוץ לעיר. כי נחמיה קצף על שהאורים היו מביאים דג וכל מנח. ומוכרים בשבת לבני יהודה. א"כ היהודים לא היו אלא קונים מן הגוים בחוץ העיר. וזה היה רע בעיני נחמיה. והנה המכירה והקנין איננה בעצמה מלאכה ואיננה אסורה אלא משום גזרה שמה יכתוב (רמב"ם הלכות שבת פרק כ"ג). אמנם כשהעם עושה אותה בפומבי. קדושת יום השבת מתחללת. ויום השבת היה אות מצדיל בין ישראל לעמים. כי נראה שלא היה לעכו"ם שום חג החזור אחר מספר קטן של ימים כזה או קרוב לזה. ובחלול השבת היו ישראל מתדמים לגוים ושוכחים את ה' אלהיהם. ע"כ הוכיחם הנביא על זה כמו שהוא מוכיחם על עבודת האלילים: (כד) לברתי עשות בו. כתיב בה. כי שבת ל' נקבה. כי הוא במקום שבתת. כמו משרת במקום משרתת. וכן אחת במקום אחרת. ללל במקום ללדת. וקרי בו חוזר ליום. וכן כל שומר שבת מחללו. הכניי חוזר ליום " אעפ"י שלא נכתב:

ימים יבאו שיבנה בה"מ שני או שלישי שיהיה מרום לכבוד ולתפארת מן הראשון :
 (יג) מקוה ישראל וגו' . גם זה כהקדמה . ידעתי כי כך ראוי לקוות וכל
 עוזיך יבוש . וידעתי כי הסרים ממני וממאניהם לשמוע אל דברי אשר אדבר
 בשמך רעה תבא אליהם . כי בעזבם דברי הנביא . הם עוזבים . מקור מים
 חיים . כלו' עוזבים אותך : בארץ יכתבו . (Grotius) ואחריו שוררער ורוז'
 פירשו יהיו נכחבים בעפר . כלומר ימחה שמם כאילו הוא כתוב בעפר . אך
 לפי זה בעפר ה"ל . וג"ל בהפך . שיהיו נכחבים בארץ החיים . כלו' ישארו
 למוכרת עולם שהכל יאמרו . פלוני ופלוני שעזבו את ה' כך וכך אירע להם :
 וסורי . הסרים מעלי . כמו קמי הקמים עלי . וסוף בינוני פעול . כמו
 מולים שובי מלחמה :

(יד) רפאני וגו' . אחר מה שהקדים בשבח האל . ערך לפניו תפלתו :
 שירפאהו באופן שיהיה נרפא באמת . וישיעוהו תשועה שלמה . והכוונה
 שילכו מרודפיו שלא יזיקוהו . וכמו שמפרש :

(טו) ואני לא אצתי מרועה אחריו . אחרי חקירת ימים ושנים לא מצאתי
 למלות אלו פירוש מצוייק המת"ש על הדעת . ועתה (שבט תר"ו) נראה
 לי כי במקום מרעה ז"ל פרעה . וידוע כי הכ"ף והמ"ם קרובות הרבה במכתב
 שומרוני שהוא . סעברי הקדמון . והכוונה אני לא הפצתי . כך שמקיים
 דבריו . וכמו שמפרש והולך ויום אנוש לא התאויתי : אצתי . כמו ויחילו
 המלאכים בלוט . והיא מלה טבעית . כמו בל' איטלקי aizzare ובל' אשכנז
 hetzen . ואמר אחריו ולא אמר כך בעבור מלת פרעה : שענינו כמו שהרועה
 הולך אחרי הצאן ודוחק אותן לנכח למקום שהוא רוצה . כן אני לא הלכתי
 אחריו להפזיר כך שתמהר וחמיש מעשיך למען יראו : ויום אנוש . יום רעה
 גדולה שאין תקוה להמלט ממנה . כמו ויחוש (שמואל ב' י"ב ט"ו) ועיין
 למעלה ט"ו י"ח . ולמטה י"ח י"ב :

(יז) אל תהיה די למחיתה . א"כ אל תהיה אמה סבת . שברי . כי ירדפוני
 על אודות נבואותי : מחסי אותה . הנביא כמשיב לעצמו . חלילה שיהיה
 החל סבת שברי . כי בהפך הוא מחסי ציון רעה :

(יח) משנה שברון . שברון כפול . כמו לחם משנה . כסף . משנה . ומשנה
 כסף . וזה כשהוא מוכרת (נקוד סגול) . אבל כשהוא סמוך לדבר אחר
 ענינו שני לו כלומר שזה לו או דומה לו . כמו את משנה התורה הזאת : משנה
 עונם (למעלה י"ו י"ח) . וכן כשאחריו למ"ד . משנה . למלך . שני למלך . וכן
 מרכבת המשנה (בראשית מ"א מ"ג) שהיא משנה למרכבת המלך . שהיא שניה
 לה במעלה . וטעם שברון כפול . שברון גדול :

(יט) כה אמר . תחלת נבואה אחרת : בשער בני העם . אחד משערי
 ירושלם שהיה נקרא כן ע"ש רוב הנכנסים והיוצאים בו . ולזהו שידבר
 הדברים האלה שם תחלה ואח"כ בשאר השערים :

(כ) מרבי יהודה . המלך ובניו העתידים לשבת על כסאו . או המלך והשרים :

אחרת: כמו למעלה י"א י"ז. ובני החכם א"ג ז"ל מפרש אשר כמו יען או על אשר. כמו והמלפס אשר אמר. יען אמר. ואחרים זולתו:

(יא) הנה אנכי יוצר עליכם. חושב ונוצר. כמו ויצר מרחוק (ישעיה כ"ב י"א). ובחר בלשון זה להיותו לשון הנופל על לשון. אחר שהתחיל במשל היוצר (דן יחמק): וחושב עליכם מחשבה. כל חשב על. הוא לרעה: (יב) גואש. ל' יאוש. כמו למעלה ב' כ"ה. וקרוב לו חלוש ואנושה (פיין למעלה י"ז י"ז). והטעם אל תקוה. אין תועלת: דבו הרע. ירמיה קוראו רע. והס לא היו אומרים כן. עיין פירושי לישעיה ח' י"ט:

(יג) מי שמע באלה. שהמיר גוי אלהים. כמו שמפרש כי שכחתי עמי: שערורית. דבר הגורם תמהון גדול. לשון ושערו חרבו מאד אפ"פ שהוא בשי"ן. כמו משארותם בשי"ן קננזר מן שאור. בסי"ן: שערורית. עקרו שם התאר נקבה (מלתא שערורית). ושערורית מאד טעמו דבר נחשב מאד:

(יד) היעזוב מצור שדי. הכוונה להוכיח את ישראל על עזבם שבילי עולם ואלהי אבותיהם. והמשיל משל מן הדברים הטבעיים אשר לא ישנו את תפקידם. ואמר. היחדל מעולם להיות על צור שדי שלג לבנון? לא כן. כי מעולם לא יחדל שלג על ראש הלבנון. שטל שם השלג נקרא לבנון. וכן היחדלו ויחסרו מעולם המים הזרים הבאים ממקום רחוק. מן השלג הנופל מן הלבנון ונגר לארץ. שהם נובעים במעינות ונחלים בא"י? הלא אינם חדלים בשום שנה. וכן כתב (Tacitus Hist., lib. 5 cap. 6). וכן כתוב (ש"ה ד' ט"ו) מעין גנים באר מים חיים ונחלים מן לבנון: היעזוב מצור. מלילת עזב מן ענינה בערבי כמו חדל וחסר (ק' ב' מיכאילים): צור שדי. ענינו צור קשה. כי שדה ושדי אין ענינם ביחוד שדה נעבר. אבל אומרים חית השדה וחיתו שדי. להורות חיה מדברית. וכן איש יודע ליד איש שדה. הטעם איש יערי; וצור שדי זה הוא טלמו הלבנון. ואם תראה אמור כדון יחמק צור שדי בשי"ן. כמו חררי אל. צור גבוה מאד. וסיוע לזה כי מלאנו המליצה הזאת בשם בן אדם. צורי שדי: אם יגתשן: כמו הפוך יגתשו מן וגתשו מים מהים (ישעיה י"ט ה') (ק' ב' מיכאילים שורריר ורוז'): מים זרים. הבאים ממקום אחר: קרים. לא לשון קרירות כדעת המפרשים כלם. אלא לשון מקור וכמו שכחתי אלל אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה ל"ז כ"ה). והטעם שהם נובעים במעינות. וכן נראה דעת יוגתן שחרנס מי מבוע: נחלים. אפשר בנהרות ואפשר בבארות. כמו ונחלים מתוך בארץ (משלי ה' ט"ו):

(טו) ויבשלום בדרביהם: דמו בלגם ששבילי עולם והם המנהגים הקדמונים. הם מכשילים אותם. כלומר ההליכה בהם היא להם למכשול ולחזק. רש"י [וכן פירשתי כי ישרים דרכי ה' ודריקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (סוף הושע) יחשבו שאינם דרכים ישרים. רק דרכי מכשלה וחמק]. ועזבו אותם ללכת

(כו) ובאו מערי יהודה וגו'. אם יחדלו להביא תבואתם העירה למכור
ציום. השבת ה' יברך תבואתם. ומעשה ידיהם עד. שיטעוררו להביא לבית
ה' זבח ומנחה וקרבן חודש :

יח

(ג) האבנים. העיר ר' יונה צמ' השרשים כ"י שלו צל' ערבי כי ראה
יולר שבא מארצות המזרח והיה עושה מלאכתו ע"י כלי עץ עשוי
כמין שתי רחיים אחת גדולה והיא למטה ואחת קטנה והיא למעלה. והוא
אומר שהכלי ההוא היה נקרא בלש"ק אבנים. כלומר שתי אבנים. אעפ"י
שהוא של עץ להיותו דומה לרחיים שהן של אבן (העתיק) לשונו גיז'
צמ' השרשים שלו וקבל דבריו. ואחריו גם רח' ולא אכחד תחת לשוני כי
הקמץ שתחת האל"ף קשה מאד לפירוש זה :

(ד) ונשחת הבלי וגו'. מקרא מסורס הוא. הכלי שהיה עושה מן החומר
נשחת בעודו ביד היוצר. רש"י (ורח') וכן בספרים כ"י רבים מאד
ובדפוס רע"ח נמלא כחמר צב"ת. וכן נשחת בעל מנחת שי וכן העידה
המסרה הקטנה שצ"נה למטה (פסוק ו') כחמר צ'. והשני הוא זכר נא כי
כחמר עשיתי וכן נראה ברור שהיתה נשחת צב"ט שנחתו חביר בעושה. וכן
חרגמו המתרגמים הקדמונים חוץ מן האלכסגדרי שהשמיט המלה. ודעת
לודביקוס קאפיללום כי נכנסו כאן בטעות שלש תבות כחומר ביד היוצר
מפסוק ו'. ולנשחת כחמר צב"ק ל"ל (כמו שחרגס דיוחאטי) שהוא מאמר
משגג. נשחת הכלי אשר הוא עושה (כמו שהוא דרך החומר להשחת ביד
היוצר) ; ודע כי ונשחת הכלי צריך להיות בטעם רביעי. וטעות מפורסמת
היא בכל הספרים שיש בהם זקף על הכלי. וכן הוא בדביע בדפוס ברישא
ורע"ח ובפזארו פס רד"ק ועס דון יצחק :

(ו) הכיצד הזה וגו'. טעם המשל כי היוצר מתכוין לעשות כחומר כלי ידוע
וכשהכלי נשחת בידו. אז הוא עושה מן החומר ההוא כלי אחר משונה
ממה שהיה בלבו לעשות. כפי מה שעולה בדעתו עכשו ; כך האל גוזר
עובד על אומה, והיא חוזרת עורכיה ונהפכת ממה שהיתה. אז האל הופך
גזרתו. ומלבד האומה ההיא מתחלק לגמרי :

(ז) רגע. כתרומתו זמן. כלומר פעם (דון יצחק). בדפוס רמ"ח וברישא
כתוב לנחוש ולנחץ ולהרוס ולהאבד :

(ח) אשר דברתי עליו. מרעתו אשר בעצורה דברתי עליו מה שדברתי
(רש"י. רד"ק ודון יצחק. וכן נראה דעת בעל הטעמים) או חזר למלות
הגוי ההוא. הגוי ההוא אשר דברתי עליו מה שדברתי ישוב מרעתו. (תלמיד)
מזהיר שמואל שלמה אולפיר) ולדעת יא"א הטעם מרעתו אשר בגללה
דברתי עליו רעה. ומלת רעה היא בכח מלת מרעתו אלא שהיא להוראה

חמח שבחמיה מוטפה . ולריך להנקד נרי (כמו תפן שהוא קל) . וחמחי
בחוספת יו"ד הוא קל עם הסגול . כמו תשי שא"א שיהיה חלף קל : ויהיו
מכשרים לפניך . כמו יכשילך האלהים לפני חויב (ד"ס ב' כ"ה ח') .
לשון נפילה . וסנה ירמיהו אמר כל הקללות באזני העם . ולא ירא מהעלות
עליו חמת חויביו ורודפיו . וזו ראה גדולה על חמיתת שליחותו , שאלי"כ היה
נמנע מהנבא עוד לרעה . בראותו עצמו בסכנה . או היה מבקש מן המלך
שיתן לו שומרים לראשו . או היה מבקש מחבולה שישלימו עמו חויביו . והוא
בהפך העלה חמתם עד לאין מרפא :

יט

- (ח) בקבוק כלי שתייה שפיו נר . ונקרא כן ע"ש הקול שמשמיע
כששוחים בו או שופכים ממנו רד"ק (ורח' וגו') . וגו' מוסק
כי כן בלשון אי Malta נקרא Bakbyka . וקוראים אנשי האי ההיא
לרתיחת המים bakbak : ובזקני העם . מחר לפועל הלך (רש"י) כנחב
למטה (פסוק י') לעיני האנשים ההולכים אומך :
- (ב) שער החרבית . שער האשפות ששם זורקים חרסים הנשברים . וכן
תרגם יונתן (רש"י) . וזה מפני מה שהיה עתיד לומר כאשר ישובר את
כלי היוצר אשר לא יוכל להרפא עוד (קלינעברגער) :
- (ג) תצלנה . בנין הקל משרש ללל :
- (ד) וינברו . נתנוהו לאחרים (כלומר לאלהים אחרים) : כמו יכר אותו אלהים
בידי (ש"א כ"ג ז') :
- (ה) אשר לא צויתי וגו' . לא צויתי לעשות כן לשמי . והם עושים כן
לבעל . ולפיכך חזר ואמר עולות לבעל :
- (ו) ובקורתי . אשים עצמם ריק והבל . כמו ונבקה רוח מצרים בקרבן (ישעיה
י"ט ג') . ובחר בלשון זה להיותו נופל על לשון בקבוק . רש"י (ורח') :
- (ז) ולתת . וחתן . המקור משמש הוראת הזמן שלפניו : בתפת . כלל
מלאה הרונים כמו התפת שהורגים שם את הילדים למולך . רש"י (ורח') :
- (ח) במהום התפת הטמאים . לא יתכן שיהיה הטמאים הנשוא . ותהיה
המלה חוזרת לבתי ירושלים . כדעת רד"ק . שא"כ אין מקום לה"א ;
גם לא יתכן שתהיה חוזרת למקום התפת . כי הוא לשון יחיד ; וגל כי באמרו
מקום התפת הוא כאלו אמר כבתי מקום התפת . כי אולי היו שם בתים .
והטמאים חוזר לבתי מקום התפת . ואמנם התפת היה טמא לא מפני שטמאו
יאשיהו (כדעת רד"ק) . כי אחרי יאשיהו נראה שחזרו וטהרוהו לשרוף שם את
בניהם . אבל היה טמא מפני מה שנאמר למעלה ובתפת יקברו מאין מקום
לקבור : רכל הבתים . למ"ד הכללית שהזכיר רמבמ"ן בשמות י"ד כ"ח :

בנתיבות והם דרכים רחבים ודרך המלך (כטעם והולכי נתיבות ילכו ארחות עקלקלות). אבל הנתיבות אשר בחרו ללכת בהם. אינם נתיבות אלא במחשבתם. כי באמת אינם אלא דרך לא סלולה :

(יז) ברוח קדים. כמו רוח קדים שהיא חזקה ומפילה הקש והדברים הדקים. בן אפילס לפגי אויב (רד"ק). ובדפוס רמ"ח וברישא ברוח בבי"ת וכן בפיוארו פס רד"ק ועס דון יצחק. וברע"ח ברוח ובגליון ברוח : ערף ולא פנים אראם. אראה אותם פונים לאויביהם ערף ולא פנים ולא אושיעם (רש"י). ורד"ק ורוז' פירשו אסתיר פני מהם ואפנה אליהם עורף ולא פנים. וקשה לפי זה מליצת אראם. כי אין רואים בעורף. והיל"ל אפנה אליהם או תהיה הקריאה אראם בהפעיל :

(יח) ויאמרו. המשך דברי האל במפור פשעי העם : כי לא תאבד תורה מבהן. לא שהם היו חפצים בתורה ועלה ונבואה והיו אומרים כי גם אחרי מות ירמיה לא יחסרו להם כהנים ונביאים אחרים (כדעת רד"ק ורוז') אלא משל הדיוט היה. והם הזכירוהו בעבור סופו. לומר כי כל עוד שיהיה הנביא חי לא ישבות מהנבא. ועל כן צריך להתייחס : תורה. הוראה בפנינו חסור ומותר. עמא ועסור : ונבדו בדשון. בלשון הרע. יונתן רש"י רד"ק (וגיו'). ועיין למטה כ' י. גם סיוע לזה ממה שכתוב אח"כ כי כח שוחה לנפשי. כי כרו שוחה ללכדי ופחים טמנו לרגלי. ודון יצחק פירש לכרות את לשונו. אבל ירמיה מסיים ואחיה ה' ידעת את כל עצתם עלי למות : ואל נקשיבה אל כל דבריו. ואל נשית לבנו לכל הדברים אשר יאמר לאיים עלינו כשנבוא להלשין עליו ולהציא עליו משפט מות (אח"א). כי אמנם השופט כשיבאו לפניו שני עדים הוא מחויב לקבל עדותם. ולא יועיל דברי ירמיה להאריך את עצמו. אבל בכח מליצתו היה יכול לאיים על העדים עצמם שאל יזדו לדבר עליו מרה. כי ה' ינקום דמו. לכך אמרו ואל נקשיבה אל כל דבריו :

(יט) יריבי. שם בפלי הריב. כמו ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי. ואת יריבך אנכי אריב (ישעיה מ"ט כ"ה) :

(כא) לבן תן את ביניהם. אין זו חפלה ממם שהתפלל ירמיה לפני ה'. אך הם דברים שאמר לפני קהל ועדה לאיים על רודפיו. כי אמנם הסיוע הזה כלו ספור נבואה אחת שהשמיע לאנשי ענחות :

(כב) אל תבפר על עונם. אל תחסה עליו. וכן כל לשון כפרה ל' כסוי הוא : תמחי. תמחה. והיו"ד נוספת ועומדת במקום ה"א למ"ד הפעל. כמו : לור ילך תשי (רד"ק) שהוא במקום תש. העומד במקום תשה. שהוא בתשלומו תנשה. כמו תע מן תנשה. והנה מלאנו ואל תמח חסדי (נחמיה י"ג י"ד) בסגול. ולפי זה הוא הפעיל. ולפי זה אמר רד"ק (וגיו') שגם תמחי הפעיל. וזה קשה. כי ל' מחיית הכחב לא נמצא אלא בקל. ויותר יתכן לומר כי

ירמיה כ

סמ

(ט) ואמרתי. וכשאתי אומר בלבי: לא אזכרנו. לא אזכיר את ה' ולא אדבר עוד בשמו: אזכרנו. אעפ"י שלשון זכירה בבנין הקל ענינה זכירה בלב ולא הזכרה בפה. כאן נ"ל שפנינו הזכרה במאמר. וכן למטה ל"א כ': (י) כי שמעתי דבת רבים. שמועתי דבת רבים. וזה גורס לי מנור מסביב: הגידו וגידו. הם אומרים זה לזה הגידו אם שמעתם דבר רע על ירמיהו. ואנחנו נגידנו ונפרסם הלשון הרע יותר: כל אנשי שדומי שומרי צלעי. כל אוהבי ורעי מצפים לראות אותי ולע (רש"י רד"ק ודון יצחק). כלומר שאכל ^{אוצר החכמה} בדבר עברה. כדי שיוכלו להוציא לעז עלי. ואומרים "אולי יפתה באיזה חטא". ואז נוכל לו. כי נפרסם שהוא איש חוטא ונביא שקר. "וע"י כן נקח נקמתנו ממנו. ונקמתנו היא על שהוא היה מוכיחם תמיד על חטאתם. ואם תעלה בידם להראות שהוא עלמנו רשע. תהיה זאת נחמתם:

(יד) ארור היום. אייכסורן "שנורריר להליר ורזו' חשבו כי לא יתכן שאמר ירמיה המקרא הזה ושחריו בזמן שאמר המקראות שלמעלה. אלא בזמן אחר אמרם. ול"ג כי אין צורך להפריך בין הדברים. כי כל המקראות האלה אמרם ירמיהו באזני העם. והנה התחיל פתיתי ה'. כי מדי אדבר. ואמרתי לא אזכרנו. להראות לעם כי בעל כרחו ולא מלבו הוא מתנבא לרעה. ואח"כ אמר כי שמעתי דבת רבים עד שירו לה'. להודיע שאינו ירא משונאיו. כי באמת ה' איתו. ואח"כ חזר לפייס ציור לערו על היותו מוכרח להנבא לרעה לבני אדם שאינם מקבלים תוכחותיו. והם ממרפים אותו על דבריו. עד כי טוב מותו מחייו. כי אעפ"י שלא היה ירא שמת יעיתוהו. כי ילכו ה'. הנה היה תמיד לחרפה ולקלס. והנה אין ספק כי המקראות האחרונים האלה היו בדאי לגרום התפעלות גדולה בלב השומעים. כי יאמרו: הנה האיש הזה עתה ילך מן המהפכת. והוא יודע כי רבים מבקשים את נפשו. והוא מצטער "כ"כ על מלכו עד שהוא מקלל את יומו. ואעפ"י כן אינו נמנע מהתנבא. הלא זה אות כי לא מלבו הוא מדבר. ולכוונה זאת הוא מה שצחק לפייס בדבר רע ולא בדברי נחמה. כגון וה' אותי כגבור עריץ וגו' כי הציל את נפשי מבין מיד מרעים. כי התכוון לא היה להתנבאות על שונאיו ולהראות שאינו ירא מהם אלא להראות לכל העם כי רוח ה' דבר בו. והנה בלבול דבריו המתנגדים זה לזה. וכוללים בטחון בה' וגם כעס ולב סוער. הוא ציור אמיתי המתאמת בצדיקי הדורות. כי מנר אחד הם צוטחים בה' ואינם יראים מנכלי הרשעים. ומנר אחר אי אפשר שלא ירבישו נער וכאב לב בראותם "עצמם שונאים ורדופים. או לחרפה ולקלס. אמנם ענין קללת היום. וכן קללת המבשר אשר לא מותתו מרמס. אין ספק שהם דברי הבאי האמרים דרך הפלגת הסיר. כמו שאמר חיוז יאבד יום חולד בו וגו' וגו'. וכיוצא בזה אמר דוד (ש"ב א' כ"ח) הרי בגלבוני אל על ואל מטר עליכם וגו':

(ח) פקיד נגיד. פקיד פנינו מפקד וממונה מאחרים. כמו ויפקד המלך פקידים. הלא בן "ירבעל וחזול פקידו (שופטים ט' כ"ה). ונגיד עמיו מושל ומנהיג. מלשון נגד בארמית שהוא משיכה והנהגה. וגם המלך נקרא נגיד [גם מלך נגזר "מן מוליך"]. והנה פקיד נגיד הוא ממונה על הנהגת דבר מה:

(ב) על המהפכת. לא נמצא אלא כאן ולמטה כ"ט כ"ו. ובד"ה (ב' י"ו) בית המהפכת. ותרגם יונתן כיפתא. ופירש רש"י לשון פְּתָה (volta): ובמשנה (סנהדרין דף פ"א) מי שלקה ושנה בית דין מכניסים אותו לכיפה, ופירשו בגמרא מאי כיפה? מלא קומתו. כלומר בית נמוך וצר שאין בו מקום אלא לגוף אדם אחד. ואולי הייתה הכיפה בית למטה מן הקרקע. ונקרא בן מפני שעליו כיפה לסבול משא הבית שעליו. וכן אומרים באיטלקי volta לבית היין (cantina). וכן תרגם כאן המתרגם האלכסנדרני. אבל ממה שהוא אומר אח"כ וינלא לא ויעלה. נראה שלא היה מתחמת לארץ. ונוסחיוס אומר שאלו "נקרא" מהפכת מלשון מהפכת סדום. שהיה מקום בלא תקרה. ודומה למרבה:

(ג) ויוצא פשחור. אולי במצות המלך: לא פשחור קרא ה' שמך. רבים בקשו הוראת שם פשחור. שהיה לשון גדולה והללחה. ואין צורך. כי בן דרך הנבואות כמו ולא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם. וכן לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה. אין ספק כי שמות אברם ושרי אין להם שום הוראה מגונה. שבעבור כן נשתנו. אף כאן אפשר שאין לשם פשחור שום הוראת גדולה. אבל ירמיה אמר לו דע כי שמך הראוי לך אינו אלא זה. מגור מסביב:

(ד) הגני נותנך לכגור דך ולכל אוהבך. כמו למעלה (י"ז י"ז) אל תהיה לי למחסה, סבת מחסה, וכן למטה כי היה דבר ה' לי למרפה ולקלם. אף כאן חשים אותך סבת מגור לך ולכל אוהבך. חלק שהיית סבת בטחון לאוהבך אשר נבאת להם בשקר. כפירוש רד"ק (ורו'): "ונפלו בחרב אויביהם. לא כלם אלא קצתם. כי למטה אומר שיבאו בצלה ושם ימותו; ומסם מיתה אינה במרצ רק כמות כל האדם:

(ו) וכל אוהבך. הנשארים שלא נפלו במרצ (רד"ק):

(ז) פתיתני ה'. ירמיה חוזר ומתרגם על ה' ששלחו להוציא תמיד לרעה. וגם הדברים האלה אמר ירמיהו באזני העם כדי שיבינו כי בעל כרחו ועם כל מה שמאיימים עליו הוא מוכרח להוציא לרעה. ופ"י זה אולי יתעוררו להאמין בדבריו ולסוב אל ה': פתיתני. כענין שנאמר אל תאמר נער אנכי: ואפת. נפעל משרש פתה בהשמטת ה"א. כמו תגל ערותך: חזקתני. באה עלי בחזקה:

(יב) לבקר : יום יום . כלומר תמיד . כמו ותפקדנו לבקרים לרגעים
חבחנו . לבקרים אלמית כל רשעי ארץ . מלח לבקר ענינה בכל בקר .
כמו שנים ליום שענינו בכל יום . יספר לה' לדור . לכל דור ודור :

(יג) הגני אדיך וגו' . נתחבטו : המפרשים לפרש לור ומישור שהם שני
הפכים . וכלם פירשו שהכוונה על ירושלים . ורש"י פירש הר שכל
סביבותיו מישור . ורז"ל אומר כי ירושלים הייתה במקום הר וגבוהה משאר ארץ
יהודה . ואעפ"כ הייתה מישור לעומת ההרים אשר סביבותיה . ול"ל כי כלם
שנו ברוח . כי אין הגבול מדבר לירושלים . אלא לבית המלך . והיא ממשיך
אוחס כאלו הם מתפארים שהם עומדים במקום גבוה ונשא שלא יוכלו לר
ואויב לעלות לבס ולהורידם לארץ . וכמו שפירש החומרים מי יחס עלינו וגו' .
והנה המשיך בית המלך לעדה ואומה . ואמר להם בלשון נקבה יושבת העמק
אתם חושבים שאתם בראש ההר . ובאמת אין אתם אלא בעמק . ופירש ואמר
לור המישור . כלומר לור אשר באמת אינו לור . אלא מישור : מי יחת
עלינו . משרש נחת שענינו בארמית ירד . אבל בלש"ק אין ענינו תמיד ירדה
תמש . אלא לפי שהנפילה על האויב היא יותר קשה ומזקת כשהיא ירדה
מלמעלה למטה . לפיכך הושאל לשון נחת על כל נפילה על זולתו ככה . כמו
כי חליך נחתו בי . ולענין משל זה שממשיל בית המלך ללור ולעמק . מלאנו
דוגמתו למטה גלעד אהס לי ראש הלבנון וגו' (כ"ו ו') :

(יד) והצתי אש ביערה . חוזר למשל שהחליל בו . יושבת העמק לור המישור
העדר או הכח ההיא שהיתה מתפארת שהיא יושבת על הצור . אני
אני אש ביערה . והזכיר יעד כי בראש הצורים ימלאו היערים . ודוגמת זה
למטה כ"ב ז' :

כב

(א) כה אמר ה' . אינו דבק עם הסימן הקודם . אבל נאמר קודם בוא
בבוכדנאצר :

(ג) מיר עשוק . ענינו עושק . והוא ע"ד ל' ארמית . כמו ברוא קטלא :

(ו) גלעד אתה די ראש הדבנון . המשיך בית המלך
לארץ הגלעד (ארץ סיחון ועוג) המפורסמת בעבור הרים ויערה . ככתוב

הר גבוהים הר בשן . ועל כל חלוני הבשן . וכן המשיך אותו לראש הלבנון .

הר גבוה ונשא ונכבד בעבור ארצו : אם לא . ל' שבועה חי אני אם לא :

(י) אל תבכו למת . ענין אחר . אל תבכו כל כך על אותו שמת . והוא
יחשיבו שבו אותו כל ישראל הרבה . כי יותר ראוי שתבכו את שלום

המזכר אח"כ . שהלך מא"י . כי לא ישוב עוד לארץ מולדתו :

(יא) שלום בן יאשיהו . לא מזכיר אלא בר"ה (א' ג' ט"ו) ובני יאשיהו

הבכור יוחן השני יהויקים השלישי צדקיהו הרביעי שלום . ודעת רש"י

(טו) אשר בשר וגו'. עדיין המנהג כן אלל אנכי פרס שנהולד בן זכר
מנשרים הדבר אל האב. והוא נותן מתנה למבשר (רוז') :
(טז) ולא נחם. הפך אותן בלי שישוב מנזרתיו קודם שיוציאה לפועל (רש"י).
או שלא נחם אח"כ לשוב ולבנותן. והן ערי סדום ועמורה :
(יז) אשר לא מותרני. חוזר לאיש המבשר. אמר כי לא היה לו לעשות
כאשר עשה. אבל בהפך. אם היה אפשר לו. היה לו להמיתו מאז
כשהיה עדיין ברחם אמו : באופן שיהיה לו אמו קברו : שלא יצא משם לעולם
(אם היה זה אפשר) אפי' נפל. או חוזר ליום (ר' אליה בחרו בנימוקיו שרש
מות) היום הממונה על הלידה היה לו לסגור דלתי בטן אמי ומהיה הרת עולם :
ורחמה הרת עולם. שם רחם הוא לשון זכר. אמנם מאד הרה לא יאמר
בלשון זכר. כי הוא מטבעו לשון נקבה. וגם אם היה אומר הר עולם. " :
לא היה משמע לי' הריון. אלא לשון הר וגבעה :

כא

(א) הדבר אשר היה. נראה כי מקום הסימן הזה הוא בין סימן ל"ו
ול"ח (ווינימא ורוז'). ואולי נתנוהו כאן מפני [שמופ' דינו לבקר משפט]
דומה לחלל סימן כ"ב [עשו משפט ולדקה] :
(ב) בכל נפלאותיו. כנפלאותיו המרובות :
(ג) הנני מסב. הם היו מבקשים שהאויב יהפוך. ויעלה מעליהם. ואז
אומר להם כי בהפך. ה' יהפוך עלי מלחמתם והוא ילחם בהם בתוך
העיר. ואולי בחר במליצה זאת כנגד מה שהיו נביאי השקר אומרים (למטה
כ"ז י"ו) הנה עלי בית ה' מושבים מבבלה עתה תהרה :
(ד) ולבית מלך יהודה. דעת שווררער ורוז' כי מכאן עד סוף הסימן
הזה. וגם תחלת הסימן שאחר זה אינו המשך הנבואה הקודמת. אבל
נאמרו המקראות האלה בזמן אחר קודם לכן. כי הנה הוא אומר פן תלך
כאש חמתי. א"כ עדיין לא ילחם. ולמעלה משמע שכבר היה נבוכדנאצר נלחם
עמם. ושלא הייתה להם תשועה כי אם לגפול אל הכשדים. ואולי יתכן שיהיו
גם המקראות האלה המשך ענין שלמעלה. כי כשאמר הנני נותן לפניכם את
דרך החיים ואת דרך המות. גם המלך בכלל. וגם הוא אם יפול אל הכשדים
יחיה. וכמו שאמר לו למטה (ל"ח י"ז) אם יצא תלך אל שרי מלך בבל וחייתם
נפשו והעיר הזאת לא תשרף באש ; ומאמר כי שמתו פני צעיר הזאת וגו'
יהיה על תנאי אם לא יפלו אל הכשדים ; ואחר כן אמר לבית מלך יהודה
(לא לדקיה) שאם יפלו אל הכשדים וינללו ונבוכדנאצר ימליך על יהודה אחד
מבית דוד תחת לדקיהו. אז ישמרו בגפשותם שלא יוסיפו לחטוא פן תלך כאש
חמתי פעם אחרת ואמר להם האומרים מי יחת עלינו. ר"ל שהיו אומרים
כן בזמן שבער ; ואח"כ אמר גם אל המלך שמע דבר ה' מלך יהודה וגו' וגו'.
הכל אם יפול אל הכשדים וינלל :

אברתנו ; וזה לא יתכן . כי הוי ארון והוי הודו לא יתכן לפרשו אלא על יהויקים . ורו' ולפניו הינפליר אצרו כי כן היה לשון הספר המלכים מתחיל במלות האלה הוי אחי והוי אחות הוי ארון והוי הודו . וגם זה לא ידק . ש"כ לא היה חוזר ואומר לא יספרו לו שתי פעמים . והנכון כדעת ראשונה של רד"ק כי הוי אחי והוי אחות הוא לשון ההספר שהיו סופרים על האיש ועל האשה . אלא שהוא אומר שזה היה לשון הקרובים . ושהעם היו אומרים הוי ארון והוי הודו . ול"כ כי הוי אחי והוי אחות היה לשון ההספר על ההדיוטות ככתוב (מ"א י"ג ל') ויבא אל עיר הנביא הזקן לספור ולקברו וגו' ויספרו עליו הוי אחי ; והוי ארון והוי הודו היה לשון ההספר על המלכים . ככתוב למטה (ל"ד ה') בשלום תמות ובמשרפות אבותיך המלכים הראשונים אשר היו לפניך כן ישרפו לך והוי ארון יספרו לך . וכאן הוא אומר כי לא יספרו על יהויקים . לא כלשון שסופרים על ההדיוטות . שאומרים על האיש הוי אחי . ועל האשה הוי אחות . ולא כלשון שסופרים על המלכים שאומרים עליהם הוי ארון והוי הודו . ומלת הוי עיניה כמו בשאר מקומות קריאה בלבד . לא כענין הוי :

(יט) קבורת חמור יקבר . כמו שהחמור לא יקבר כן לא יקבר הוא . כי מה היא קבורת החמור ? שיסחבו אותו וישליכוהו לאשפה (רד"ק) . וכן הוא אומר למטה (ל"ו ל') ונבלתו תהיה מושלכת לחורב ביום ולקרת בגילה . והנה בד"ה (ב' ל"ו ו') כתוב על יהויקים . עליו עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויאסרוהו בנחשתיס להוליכו בבלה . על כן אמרו רז"ל כי נבוכדנאצר הוליד אותו בשבי . ולא הגיע לבבל . אלא מת בדרך ומלך בבל הלך לדרכו והניח נבלתו על הדרך . ובס' מלכים (ב' כ"ד ו') כתוב וישכב יהויקים עם אבותיו . ורו' אומר כי זה מורה שנקבר עם אבותיו . והוא מוסד אמת בעל ד"ה שמה בדה מלכו . מה שכתב עליו ; וכל זה שקר . כי מליצת וישכב עם אבותיו אין ענינה אלא מיתה . ואין ענינה כלל הקבורה אלא האבות . כי יעקב אמר תחלה וישכבתי עם אבותי ואח"כ וגשאתני ממארים . וכתוב (מ"א ט"ו כ"ד) וישכב אסא עם אבותיו ויקבר עם אבותיו . הרי שהם שני ענינים . וכן (שם כ"ב ל"א) וישכב יהושפט עם אבותיו ויקבר עם אבותיו . וכן (מ"ב ח' כ"ד) וישכב יורם עם אבותיו ויקבר עם אבותיו . וכן (שם ט"ו ז') וישכב עזריה עם אבותיו ויקברו אותו עם אבותיו . וכן ביותם (שם ט"ו ל"ח) . וכן באחז (שם י"ו ב') . וכתוב (מ"א ב' ו') וישכב דוד עם אבותיו . ואין נראה שנקבר עם אבותיו . כי הוא נקבר בעיר דוד . והם היו בבית לחם . ואמנם אמת הוא שאם היה הדבר כן שמלך בבל הוליד את יהויקים בשבי . יקשה מאד איך יסתוס בעל ס' המלכים ולא יאמר אלא וישכב יהויקים עם אבותיו וימלוך יהויכין כמו תחתיו . לפיכך נראה לי דברי בני בכורי אזהב גר כי יהויקים לא הגלה מירושלם . אבל שכב עם אבותיו בירושלם . ואמנם מה שנקבר קבורת חמור ולא ספרו לו הוי אחי והוי ארון . לא נבוכדנאצר עשה זאת . אלא

(וכן יירונימים) כי שלום הוא לדקיהו וכתב שנקרא הרביעי למלכות . כי תחלה
 מלך יהואחז ואחריו יהויקים ואחריו יהויכין וכתב . ואתה רואה כמה
 זה רחוק שיזכיר בספר סיחם איש אחד שתי פעמים [השלישי לדקיהו הרביעי
 שלום] ; ורד"ק כתב כי שלום הוא יהויכין . והזכירו עם בני יאשיהו (אעפ"י
 שלא היה אלא בן יהויקים) מפני שמלך בחיי לדקיהו דורו . וגם זה רחוק מאד .
 כי אח"כ הוא אומר ובני יהויקים יבניה בנו וגו' ויבניה הוא יהויכין . ורחב"ע
 ודון יצחק (ורו' וגו' בליקסיקון) אומרים כי שלום הוא יהואחז . ורו' אומר
 כי צפל ספר ד"ה טפה . כי לא הבין המקרא הזה וברא מלבדו בן רביעי ליאשיהו
 שלא היה ולא נברא . ול"נ כי כל אלה טעו מפני שפירשו המולך תחת יאשיהו
 אביו שבאמת מלך . וירמיה לא אמר אלא שהיה עתיד למלוך . והוא על דרך
 מבכור פרעה 'היושב על כסאו . שענינו העתיד (לפי מחשבתו ומחשבת אחרים)
 לשבת על כסאו ; והכוונה שהיה שלום מרמה בלבו ומתפאר בדבריו ובפעולותיו
 לאומר אני אמלך . והיה קורא עצמו . וגם אחרים היו קוראים לו המולך .
 כלומר העתיד למלוך . והנה נ"ל כי בן רביעי היה ליאשיהו . ושמו שלום . והיה
 מתנשא לאמר אני אמלך . ולא נזכר בס' מלכים כי באמת לא מלך . והגלה
 אותו פרעה נכה למצרים כשהגלה את יהואחז ומת שם במצרים :

(יג) הוי בונה ביתו . נאמר על יהויקים :

(יד) בית מדות . כמו אנשי מדות : וקרע לו חלוניו . חלונות פתוחות
 ורחבות הרבה . כדבר הנקרא שהוא נפתח בלא מדה : ספון . נ"ל
 וספון . כמו ומשוח שניהם מקור . ובדפוס רמ"ח ובריחא שניהם בשורק .
 והם תארים לבית : בש"ש . לא נמצא אלא ביחזקאל כ"ג י"ד ; ורו' מרמה
 אותו לאשרר בערבי . שענינו אדום . וכן מרגם המתרגם האלכסגרי וכן פי' רד"ק :
 (טו) התמרוד . המחשוב שתמלוך : מתחרה בארץ . לשון ואיך
 תחרה את הסוסים . אתה מבקש להדמות לארץ ולהתגדל יותר ממנו .
 והארץ הוא משל לבני יאשיהו . וכן נראה דעת יונתן . וכן דעת יירונימוס
 וי"ד מיכאילים . וכן נראה ממה שאומר מיד אביך וגו' . ומפני שאמר למעלה
 וספון בארץ המסיל את אביו לארץ (תלמידי מוהר"ר שלמה חפץ) : אבד ושתה .
 גם הוא נהג בעצמו גדולה וכבוד והתנהג כמלכי המזרח להרבות בהולאות .
 אבל מלבד זה עשה משפט ולדקה ; וכן בקהלת ב' כ"ד וגו' י"ג אכל ושתה
 נאמר על המרבה בהולאות :

(טז) הלא היא הדעת אותי . זו היא ידיעת דרכי . כעצם השכל וידוע
 אותי כי אני ה' עושה חסד משפט ולדקה בארץ :

(יז) המרוצה . משרש רץ . כמו ואת מי עסקתי ואת מי רציתי . והו"ו
 יתרה והיתה הנ"ד ראויה לדגש :

(יח) לא יספרו לו וגו' . הוי אחות איננו נופל על יהויקים . ויש שפירשו
 על אשת יהויקים . והנה לא נזכרה ; ושנודרר אמר כי העם יחמרו
 איש אל אחיו . הוי אחי . ואשה אל רעותה . הוי אחות . כלומר חוי לנו על

עושה עֲלֵמָו כְּשִׁמְחָה בְּלִרְתָּהּ . ויֵּאָחַז מִפֶּרֶשׁ דֶּרֶךְ הַחֹל (ironia) כְּמֵה אֵת יִפֶּה
 בְּזֹחַ לֶךְ חֲבִלִים . וְהַכּוֹנֶה בַּהֶפֶךְ כְּמֵה אֵת מְכֻוֶּרֶת . (וְרוֹז' וּגִז' פִּירְשׁוּ נִחֲנֹת
 וְהוֹקֵלָה לַמִּדָּה הַפֶּעַל . כְּמוֹ יִזְמֵן וְנִבְלָה בַּמָּקוֹם יִזְמֵן וְנִבְלָה . וְלִרְז'
 הַגּוֹ'ן הַרְחֹשֹׁנָה הוּא בַּמָּקוֹם יִזְמֵן חִירָק וְדִנָּה יִזְמֵן אֲחִירָיו עִד'
 לִשׁוֹן אֲרָמִית שְׁמוֹסִיפִין נוֹ'ן אוֹ מִדְּנִישִׁים אֵף שֶׁלֹּא בַּמָּקוֹם חֲסִרוֹן אֹת רַק כִּדִּי
 לְשִׁמּוֹר לֹוֶרֶת הַהִזְרָה כְּמוֹ שֶׁהִיָּתָה בְּשִׁרְשֵׁי הַשְּׁלֵמִים . כְּגוֹן הַנֶּעַל לִרְחִיֵּאל . שֶׁהוּא
 הַפֶּעַל מִשְׁרַשׁ עֲלִל . וְאִם הָיוּ אֲוֹמְרִים הַעַל לֹא הִיָּתָה הַהִזְרָה מִוִּרְכַּבָּתָה כְּמוֹ
 שֶׁהָיָה בְּשִׁלְמִים (הַפֶּקֶד) . וְכֵן אֲכַלֶּה וּמִדְּקָה הַפֶּעַל מִן דִּקָּק . וְכֵן בִּלְהִיָּק יִתָּם
 בְּנִין הַקָּל מִן חֲמֵס . כִּדִּי שֶׁתִּהְיֶה הַהִזְרָה מִוִּרְכַּבָּתָה כְּמוֹ
 שֶׁהָיָה בִּפְקֶד וּבַהֶפְעִיל וְיִסָּב אֱלֹהִים אֵת הַעַס . הַתֵּתֵב דֶּרֶכֶךְ . וּבִנְפֶעַל בִּלְרִי
 לִפְנֵי אֲהֵמָע הַנִּחְמָשִׁים בְּחֵלִים . בְּמֵאֲרָה אֲחֵס נִאֲדִים :
 (כִּד) בְּנִיהוּ . הוּא יְהוֹיָכִן בֶּן יְהוֹיָקִים . וְהוּא נִקְרָא יִזְמֵן נִכ'
 יִכְנִיָּה : חֲוֹתָם עַל יֶד יִמִּינִי . שֶׁאֵין מִסִּירִים אֲוֹתוֹ לֹא בִּזְיוֹס וְלֹא בִּלְיָה .
 כְּמוֹ יִמִּינִי כְּחֹתֶם עַל לֶבֶךְ כְּחֹתֶם עַל זְרוּעֶךְ (רִד"ק) . וְהַטַּעַם אֲפִי'
 הִיָּה קֶשֶׁה לִי לְהַשְׁלִיכְךָ מֵעַל פִּי כְּמוֹ שֶׁאֵין אִדָּם מַשְׁלִיךְ וּמִרְחִיק חֹתֶם מֵעַל יָדוֹ .
 כִּדִּי שֶׁלֹּא יִבָּא בִּיד זָרִים וְיִחַתְמוּ מֵה שִׁירְטוֹ . אֲעִפִּי'כָּ אֲשִׁלִּיכְךָ : כִּי מִשֵּׁם
 אֲתִקְנֶךְ . הַתְּחִיל בִּלְיָ נִסְתָּר . וְהַפֶּסֶק הַדְּבָר . וְהַתְּחִיל לְדַבֵּר עִמּוֹ לִנְכַח :
 אֲתִקְנֶךְ . מִשְׁרַשׁ נִתַּק . וְהַגּוֹ'ן שֶׁאַחֲרֵי הַקוֹ'ף הוּא כְּנוֹ'ן יִבְרַכְנֶהוּ (רִד"ק) וְכְמוֹ
 יִבְרַכְנִי :

(כֵּה) וּמִבְקֵשֵׁי נַפְשֶׁךָ . יִפֶּה אֲחֵר סִיבֵּאֲסִיחוֹנוֹם שְׁמִיד שֶׁאֵין הַכּוֹנֶה
 הַמִּבְקֵשִׁים מִיָּתֶךְ . אֲלֹא הַמִּבְקֵשִׁים שֶׁחַפּוֹל בִּידָם . שֶׁאִם הָיוּ חַפְּלִים
 מִיָּתֶמוֹ לֹא הִיָּה אֲוֹמֵר אֲחִי'כָּ וְהַעֲלֵתִי אֲוֹתְךָ עַל אֶרֶץ אֲחֵרֶת . כִּי לֹא הָיוּ
 מִבִּיָּאִים אֲוֹתוֹ בְּבִלָּה . אֵךְ הָיוּ מִמִּיתִים אֲוֹתוֹ בִּאִי' אִם הִיָּה זֶה חַפְּלָם : וּבִיד
 נְבוּכַדְרֶאצַּר . הוֹי'וֹ לִפְיֹוֹשׁ . כְּמוֹ לַמַּעֲלָה ב' ט' . וְע' בִּרְא' י' ג' ח' :
 (כו) וְהַעֲלֵתִי . מִשְׁרַשׁ טוֹל . כְּמוֹ וְיַעַל שָׂחַל אֵת הַחֲנִית . שֶׁאֲוִי וְהַעֲלֹנִי אֵל
 הַיָּם : הָאֶרֶץ אֲחֵרֶת . הַהִ' אֵת יִתְרָה . כְּמוֹ אֵת הַכֶּבֶשׂ אֶחָד תַּעֲשֶׂה
 בְּבִקֶּר : אֲשֶׁר לֹא יִדְרָתָם שֵׁם וְשֵׁם תְּמֹתוֹ . עֲגִמָּה נֶפֶשׁ הִיָּתָה לֵהֶם
 כְּשֶׁהָיוּ מִתִּים חוּץ לְאֶרֶץ מוֹלֶדְתָּם . וְזֹה נִמְשָׁךְ הַמִּנְהַג מִיָּמֵי קָדֶם וְעַד הַיּוֹם
 שֶׁהַחֲסִידִים מִבְּקֵשִׁים לִלְכַח לְמוֹת בִּאִי' . כִּי בִּזְיוֹה הֵם מַעֲדִידִים חֲבִיבוֹתָה אֲלֵלֶם .
 שֶׁהָיָה בְּעִינֵיהֶם כֹּאֲלוֹ הִיָּתָה אֶרֶץ מוֹלֶדְתָּם . וְהֵם מִשְׁחֻקִּים לְמוֹת בְּחֻכָּה .
 וְזֶה מִחֻזַּק הָאֲחֵדוּת וְהָאֲחֻזָּה בֶּן בְּנֵי הַנּוֹלָה . כִּי כֻלּוֹ עִם אֶחָד וּבְנֵי אֶרֶץ אֲחֵת .
 וְכֵן עָשׂוֹ ר' יְהוּדָה הַלֵּוִי בַּעַל הַבְּחָרִי וְהַרְמַבָּן :
 (כז) מִנְּשָׂאִים אֵת נַפְשָׁם . ל' בַּסְּחָן . כְּמוֹ וְאֵלָיו הוּא נוֹשָׂא אֵת נַפְשׁוֹ .
 חֲלִיךְ ה' נֶפֶשִׁי אֲשָׁא . לֹא נוֹשָׂא לְשׁוֹא נֶפֶשִׁי . וְהַפִּיעַל לְהוֹרֹת בֵּהֶם מִבְּטִיחוֹם
 אֵת עֲלֵמָם . בְּלִי שִׁיָּה לֵהֶם שׁוֹם הַבְּטָחָה בְּדַבָּר . וּמִן הַל' הַזֶּה נִגְזַר ל' הַשִּׁי
 [הַנֶּחֱשׁ הַשִּׁיחִי] אֲעִפִּי' שֶׁהוּא בִּשְׁ"ן . עִינֵינוּ הַבְּטָחָה וְהַסֵּרֶת הַפֶּחַד :

בני יהודה עלתם עשו לו בן משנחתם אותו מפני שהיה מלך עריץ. והוא ושריו
היו מדבאים את העם ויהויקים היה דבק בפרעה נכה שהמליכו. וגם אחר
שלקח מלך בבל מנחל מזרים עד נהר פרס (מ"ב כ"ד ו'). תמיד היה קשר
בין פרעה ויהויקים נגד מלך בבל. עד כי לבסוף עלה נ"ג שנית על יהויקים.
וקרה מקרה שקודם שיגיע מלך בבל לירושלם מת יהויקים. והעם השליכו את
נבלתו בציון והמליכו את יהויכין. ושלשה חדשים אחר שהמליכוהו בא נ"ג
והוליכו שבי. אבל מה שכתוב בר"ה (ב' ל"ו ו') ויאסרהו בנחשתיים להוליכו
בבלה אינו בפעם הזאת. אלא קודם לכן בשנת שלש או ארבע ליהויקים היא
השנה הראשונה לנ"ג. כי אז אסר אותו להוליכו ולא הוליכו. אך נתפטר
עמו והגיוו במלכותו. ועל אותה שעה כתוב בתחלת דניאל ויתן ה' בידו את
יהויקים מלך יהודה ומקצת כלי בית האלהים ויביאם ארץ שער בית אלהיו.
ומלת ויביאם אינה חוזרת על יהויקים והכלים. אלא על הכלים לבדם. ומה
שחזר ואמר ואת הכלים הביא בית אור אלהיו. הכוונה שאר הכלים שלא היו
ראויים לתשמיש בית אלהיו נתנם בית אור אלהיו:

(כ) עלי הלבנון וגו'. נבואה אחרת. והוא מדבר עם כנסת ישראל. ומתנבא
לה רעות. והכוונה על גלות יהויכין. ולבסוף מסב דבריו ליהויכין עלתמו:
עלי הלבנון. כעס על ההרים אשר בני ונהי. וכן בבשן. בהרי הבשן:
וצעקי. ע' דקדוקי § 391: מעבדים. בקלות ארץ. כמו ושלום היה לו
מכל עבריו מסביב (מ"א ה' ד'). וכן למטה (מ"ט ל"ב) ומכל עבריו הביא
את אידם: כי נשברו כל מאהביו. האומות שהיית בוטח בהן. נפלו ביד
מלך בבל. ככתוב בימי יהויקים (מ"ב כ"ד ו') ולא הוסיף עוד מלך מזרים.
ללאח מארצו כי לקח מלך בבל וגו'. ומלך מזרים הוא שהמליך את יהויקים.
ר"ק ורון יצחק (יירונימוס וי' ד' מיכאילים). ולרעת רוח' מאהביו הם מלכי
יהודה. כי כן למטה הוא סומך רועיו למאהביו. והרועים הם המלכים:
(כא) דברתי. הם דברי האל: בשלוותיך. בימי שלוםך. שלום. ימי שלום.
וכן נבורות לדקות. מעשי נבורה. מעשי לזקה (ר' שלום הכהן).
ואולי זה טעם נעורים. זקונים: מנעוריוך. מנעורי האומה. מימי משה
ויהושע והשופטים:

(כב) תרעה רוח. תגהלס הרוח. כל' רוח חשאים:
(כג) יושבת בלבנון. כנוי של גדולה. והוא כאן דרך לעג. אף שהיית
חושבת כי איתן מושבין וסיס בסלע קנך. ואין הכוונה כלל על הארמנות
הבנויים בעלי ארזים. ישבתי ומקיננתי כמו יושבת ומקיננת. ומשפט החווין להנקד
בחירק. כמו דבתי שרתי. אהבתי לדוש (הושע י"א): מה נחנת בבוא
לך חבלים. כל' דרך לעג (sarcastice). כמה את יפה
וגשאת מן בבוץ לך חבלים. דמה כנסת ישראל לאשה העומדת על המשבר.
שהיא מתחלחלת בחבלים. ובשרה מתחלה במקצת. והיא נושאת מן בעיני
הרואים הנלתי רחמים. והנביא אחר שאמר תבואי ויכלמת מכל רעתך הוא

ה' צדקנו . כטעם אלהי צדקי . אלהי ישועתי . 'כלו' ה' סבת חשועתנו והלחנתנו . ומאלנו שמות כאלה כמו ה' נמי . וכן בשמות בני אדם לורי שדי צורחל אליצור . ואולי רמו ב"כ בזה לשם המלך שהיה בימיו . שהיה שמו צדקיה . ואמר אז יהיה המושל ראוי להקרא בשם זה צדקיה או ה' צדקנו ולא כזה ששמו צדקיה ואין השם אחר :

(ט) דנביאים . מלה בפני עצמה . והיא הודעת ענין הנבואה כמו למטה (מ"ח) למואב . וכן (מ"ט) לבני עמון . לאדום ולדמבק . לקדר . (אייכורן דהליר ווינימא) . ומלות נשבר לבי דבקות עם מפני ה' וגו' . וזה נגד הטעמים : דחפו בר עצמותי . כל איברי רועדים ומחמוטעים . וכמו שפרש הייתי כאיש שכור וכנבר עברו יין . מליצה לקוחה מן המים השועפים . כטעם נחלה עבר על גפשו . אזי עבר על נפשו המים הזדונים . וכן עלי עברו חרוניך . כי עוטתי עברו ראשי (אח"מ) . ויש חלוק בין עבר על ועבר את . מליצת עבר על מושאלת מנחל שוטף . ועבר את מושאל ממים שהאדם בתוכם והם מתנשאים מעט מעט עד שמגיעים לראשו ועוברים אותו כלו' מתנשאים עד למעלה מראשו . וכן היין וכן העונות מתנשאים מעט מעט ומתגברים על האדם : מפני ה' וגו' . מפני הרעות שהודיעני שעתידות לבוא : (י) כי מפני אדה . קללות שהנזול והעשוק מקללים את הגזול והעושק . כמו את אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלתו וגו' (מ"א ח' ל"א) : אבלה הארץ יבשו נאות מדבר . ע"ד על בן אלה אכלה ארץ (ישעיה כ"ד ו') :

(יב) ירחו . פתח ומלעיל . משרש דחח . והוא אחד בענין עם שרש דחה . וענינו ההחלקה בדרך שאין האדם יכול לעמוד כרצונו . אלא הדרך החלק מושך אותו ^{ד"ד} צעל כרחו : שנת פקודתם : אביא עליהם זמן פורענות . וכן בטובת ושנת גאלי צאה . הכוונה זמן . ושנה לאו דוקא : (יג) ובנביאי שמרון ראיתי תפלה . התחיל לדבר על הנביאים . ואומר כי מאז בדורות הקודמים ראה צנצאי שמרון תפלה וסכלות . כי התנבאו בצעל . והתעו את ישראל . אבל מה שהוא רואה עתה צנצאי ירושלם קשה יותר . כי הם עושים תועבות ואומרים שקר בשם אלהי אמת : תפלה . מלשון היחל תפל מבלי מלח . וכן צנצאי חזו לך שוא ותפל . ענינו דבר שאין בו טעם ^{ד"ד} דבר של תהו :

(יד) לבלתי שבו . הראוי שבו . כשהתבה מתחלת באות שבסוף התבה הקודמת לפעמים היו הסופרים משמיטין אחת מהאותיות בהן . ואח"כ היו סופרים אחרים מוסיפין בין השמות האות החסרה ולבסוף היו סופרים אחרים כותבים אותה במקומה . אך היו עושים אותה זעירה . כגון ותאמר רבקה אל יצחק קלתי . ויקרא אל משה . ועיין למטה כ"ז י"ח . ועיין בישיעה מ"א כ"ה . וכן צד"ה א' י"ז כי מלאו ימך . וכן צד"ה א' ט' מ' וכן יסונחו מריב צעל ומרי צעל הוליד את מיכה . וכן ש"א י"ט ט' מנן ציד

(כח) העצב נבזה וגו'. נ"ל כי הנביא עושה עצמו כשואל מדוע היה הדבר הזה. ואח"כ משיב כי גזרת האל היא. ארץ ארץ ארץ וגו'. או (כדעת אח"מ) הנביא מזכיר מה שיאמרו הרוואים את יכניה בגלות. ע"ד ועברו גוים רבים (למעלה כ' ח'): העצב. הה"א לשאלה וע"כ נפתחה לפני העי"ן: עצב. מל' ידיך עלצוני ויעשוי. וכן העלבים הם פסילים ולורות; ואולי עלב כמו חלב. כמו הביטו אל צור חלבתם. מוהר"ר שמואל שלמה אולפיר אמר. וכי האיש הזה הוא צורה נבזית ושבורה. מלשון ככלי יוצר תאפס או הוא כלי שאינו מופיל לבלוס? והלא אין הדבר כן. כי איש נכבד היה. ואין היה שהשלך וגו' :

(כט) ארץ ארץ ארץ. השלש לחזק כמו למעלה ז' ד' היכל ה' היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה. וכיוצא בזה ביסעיה ו' ג' וביחזקאל כ"א ל"ב: (ל) כתבו את האיש הזה ערירי. יכתב האיש הזה שיהיה ערירי. כלומר יכתב על גזר דין זה: ערירי. חפ"י שבשאר מקומות ענינו בלא בנים. וכאן ח"א לומר כן. כי כבר אמר מדוע הוטלו הוא וזרעו; והאמת כי ערירי הוא מלשון ערער (למעלה י"ז ז'). והוא מלשון ערוס ועריה. ונקרא מי שמת בלא בנים ערירי. להיותו נעדר מכל טוב. וכאן ענינו דרך כלל נעדר מכל טוב. וכמו שפירש גבר לא ילד בנים: כי דא יצליח מזרעו. צלח עיקר ענינו עבר. כמו ולחו הירדן לפני המלך (ש"ב י"ט י"ח). וכאן נ"ל ענינו כמו ינא. לא ילא מזרעו איש שיהיה יושב וגו'. והנה ידוע כי זרובבל בן שאלתיאל בן יכניה היה פחת יהודה. על כן אמרו רבותינו כי יכניה עשה חסובה; והנכון בדברי בני אהב גר ז"ל כי זרובבל לא ישב על כסא דוד. ולא היה מושל ביהודה. אלא פחת תחת מתשלח מלכי פרס:

1234567

בג

(א) הוי רועים. ענין אחר. והכוונה על מלכי יהודה. ודוגמת זה ביחזקאל ל"ד: מאבדים. גורמים ללאמי להיות לאן אובדות ומועות כשה אובד: (ב) אשר הדרחתי אותם שם. תחלה אמר שהרועים הלחוס. כי המלכים היו סבה להשחתת מדות העם ועזבם את ה'. ואח"כ ה' הענישם: על גורן. מקום מרעה פז שבהן. כמו והיה השרון לנוה לאן (ישעיה כ"ה י'). שם חרבנה צוה טוב (יחזקאל ל"ד י"ד). ומזה בגלות דשא: (ה) הנה ימים באים. מדבר על זמן עליית הגולה מבבל: ולא על הגאולה העתידה: והקימותי לדוד צמח צדיק. אקיס מגזע דוד צמח ומטר שיהיה איש צדיק. ולא כאותם הרועים שזכר: (ו) אשר יקראו. אשר יקרא לו הקורא. ר"ל לאותו מושל. ולמטה (ל"ג י"ו). אומר כענין זה על ירושלם. וירושלם תשכון לבטח וזה אשר יקרא לה ה' צדקו. והענין אחר. כי המושל והעיר שניהם יוכלו להקרא בשם זה:

(כו) עד מתי . לשון קצרה . וכמו ואתה ה' עד מתי והטעם עד מתי יהיה זה : היש בלב הנביאים . סוף הענין בפסוק הסמוך . היש בלב הנביאים להשכים את עמי שמי . אלא מתוך שהאריך בדברים חזר ואמר המושכים : והה"ח לשללה . וכי מושכים הם . והוא כפל לשון של היש בלב הנביאים . כן השכיל לפרש שני המקראות האלה החכם לודביקוס די דיו . והנה לפירוש זה גם לפירוש רש"י עד מתי הוא מאמר בפני עצמו . והיה ראוי לזקק או לחתום ; אבל יונתן תרגם עד אימת אית בלבהון , עשה ה"ח התמיהה שבמלת היש כאלו היא יתרה . וכן עשו גם בעה"ט שנקדו עד מתי ברביע (תלמודי מוהר"ר חר"ג ע"ה) :

(כז) הלא כה דברי באש . אין לבעל החלום לומר כי חלומי נראה לו היותו דבר ה' . כי אמנם דבר ה' נדל וניכר משאר חלומות לעולם התפעלות האדם תמנו . רש"י ודון יצחק . ע' דבריו . (וקרוב לזה י"ד' מכאילים) : (ל) רבן הגני עד הנביאים . מזכיר שלשה מינים של נביאי השקר ע' רד"ק : (לא) הלוקחים לשונם . משתגשים בלשון שלהם . כלומר בדברים שברו מלכם . ומתנבאים בשם ה' :

(לב) מה משה ה' . דרך לעג היו אומרים לו כן : לשון משאוי ודבר כבד : את מה משה . מה הדבר שאתם קוראים בשם משה . כלומר ידעתי את אשר בלבכם . כי דבר ה' לבט למשא . והמתרגם האלכסנדר ויירונימוס תרגמו כאלו כחוב במקום את מה משא אתם המשא . והסכים בזה לודביקוס קאפיללוס . והוא מתיישב יפה עם ונטשתי אתכם וכפירוש רש"י : (לו) לא תזכרו . כאן בא הקל במקום ההפיל : כי המשא יהיה לאיש דברו . נתקמו בזה המפרשים . ו"ל פשוט , מאד . אך בשנוי נקוד הה"ח . ובשנוי הטעמים . כי המשא יהיה לאיש דברו . וכי דברו . כלומר דבר ה' . יהיה לאיש כמשא ? ויש אומרים כי דבר ה' איננו משא אלא לאיש דברו . לנביא השלוח לדבר בשמו ולפרסם דברו בקהל ; האיש הזה יהיה דבר ה' לו למשא כבד . כי ישגורו העם וירדפוהו . ולא לבט לאמר משא ה' . כי לא למשא הוא לבט . כי המשאוי אינו אלא לנביא . אך יקשה לפירוש זה כי מליצת איש דברו לא מלאכה להורות על הנביאים :

(לט) ונשירתי . לשון שכתה . והוא לשון הנופל על לשון משא : אלא שזה כס"ן וזה כס"ן : ונשירתי . ל' עזיבה . ואין לפרש לשון נתישה שפנינו עקירה . כי מעל פני ענינו הרחקה . ולא יתכן לעקור את העיר ולהשליכה מעל פניו : מעל פני . חטום ואעזוב אתכם באופן שתהיו רחוקים מעל פני . כלומר מהשגחתי :

כד .

(ח) דודאי . לא נמצא במקום אחר באל"ף . אבל בלא אל"ף ושיעורו את ראשיהם ברורים (מ"ב י' ז') : מועדים . מוכנים . ונדמו לו קפלי

ויבקש שאל ל"ל בידו. וכן שם פסוק בלילה הוא ל"ל ההוא. וכן ש"ב ה' ב' והמצי את ישראל ושם פסוק ד' במלכו ארבעים. וכן במ"ב י"ג ו' החטי את ישראל וכן נחום ב' ט' מימי היא משפטו מימיה היא. וכן למטה ל"ט י"ו מצי את דברי. וכן בישעיה מ"ה כ"ה פדיו יבא ויבשו. וכן ביחזקאל כ' ל"ח ואל ארמת ישראל לא יבא וידעתם. ל"ל יבאו. וכן למטה ל"ב ל"ה החטי את יהודה. וכן לעשות הרע בעיני ה' להכעיס וישם את פסל (מ"ב כ"א ו' ז'). משפטו להכעיסו: היו לי בלם וגו'. וע"י זה נהפכו לי כל הפס כסודם. ויושביה של ירושלים כיושבי עמורה. ויא"ח אומר כי כדרך שיושביה פנינו יושבי ירושלים: קן בלם פנינו נביאי ירושלים שנזכר. בראש הפסוק: (טז) רא מפי ה'. אינם מדברים מפי ה'. לא שמעו דבריהם מפי ה': (יח) כי מי עמר. כלומר אין אחד מהם שעמד בסוד ה'. וסוד ה' הוא דרך משל. כמלך הנועץ בסתר עם שריו. ואח"כ גוזר כחפזו: וירא וישמע. מי עמד בסוד ה' באופן שיוכל לראות את ה' יושב על כסאו וכל נבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו. ובאופן שיוכל לשמוע את דברו וגזרתו: מי הקשיב דברו וישמע. מי נטה אזנו מאחורי הפרגוד לשמוע דברו ושמע? — מי הקשיב דברי. אולי ירמיה כתב דבריו והסופר השמיט הוי"ו מפי וישמע שאמרה. וגשאר דברי. (תלמידי מוהר"ר דוד חזק):

(יט) סערת ה'. שלוחה מאתו. כלומר גדולה וקשה. כי הדברים הגדולים ייוחסו אליו. כמו הררי אל: חמה יצאה. הסערה הזאת היא חמת ה': יצאה חמר לסערת ה' שהיא חמת ה'. ולפי הטעמים שיעורו. הגה סערת ה' יצאה. הגה חמה יצאה: יצאה מלפניו ובשליחותיו: וסער מתחולל. גם זה פירוש סערת ה'. הסערה ההיא היא מתחוללת. ענין חנופה בסיבוב. קן הוראת שרש חול בערבי (י"ד מיכאילים). וכן בלה"ק לחול במחלות ובל"ח חוזר חלילה: על ראשי רשעים יחול. דרך הנביאים להשתמש בפסוק אחד בשרש אחד לשתי הוראות שונות. ולדעת תלמידי מוהר"ר דח"א פ"ה גם זה מן הפנין הראשון. וכן יחולו על ראש יואב (ש"ב ג') לא חלו בה ידיים (איכה ד' ו') כלם עיקר פנינם חנופה סבובית:

(כ) באחרית הימים וגו'. אם עתה אינכם שמים על לב. ידעתי כי לעתיד תתבוננו בדבר הזה שאני אומר לכם. וזה כשיחקיימו דברי: אחרית הימים. הנאמר כאן איננו לזמן רחוק אלא לזמן עתיד לעפ"י שהיה קרוב:

(כב) וישמיעו. ל' צווי. וסו"ו להודעת החלק השני מן המאמר. שהוא גזרת המאמר (apodosi) כמו אם תלכי עמי והלכתי:

(כג) האדרי מקרוב אני וגו'. וכי אינני אל אלא בקירוב מקום ולא בריחוק מקום שלא אראה המעשים הנעשים ברחוק ממני? אלהי מקרוב. פנינו אלהים מקרוב: וכן גמולי מחלב עתיקי משרים (ישעיה כ"ח ט'). לנביאי מלבס (יחזקאל י"ג ב'):

ירמיה ב' כה

פא

(ד) ושלח ה' אליכם. אין לתמוה אם לא שמעתם אלי. כי כבר כמה נביאים שלח ה' לכם ולא שמעתם :
 (ה) דאמר. חוזר להשכם ושלוח (יא"ח) : ושבנו. באופן שתשובו. ועי"כ תשובו. כמו שמור מצותי וחי :
 (ו) במעשה ידיכם. בעבדכם "אליהם מעשה ידיכם :
 (ז) ואל נבוכדראצר. "חוזר להגני שולח : עבדי. כעסם הוי אשור שבע אפי : והחרמתים וגו'. חוזר לארץ הזאת ויושבים וכל הגוים סביב : עד כל הגוים האלה סביב. לא שהגוים ילקו על מעלת ישראל. אלא הם ילקו על מעלת עצמם. והנביא מודיע זה לישראל כדי שלא יבטחו בגוים אשר סביבותם שיעזרו להם : חרבות עולם. הרי זה דרך גזמם :
 (ח) קול חתן וקול בלה. ע' למעלה ז' ל"ד : קול רחים ואור גר. סימן יישוב. והרחים הם רחים של יד שהיו טוחנים בביתם. כעסם עד זכור השמחה אשר אתר הרמים. וכן תטחן לאחר חשתי (איוב ל"א י') :
 (ט) ושמתי אותי לשממות עולם. אותו חוזר לגוי ולא לארץ. וחשפ"י שלשן שממה טפל יותר על הארץ. הנה כבר אמר למעלה (פסוק ט') והחרמתים נשמחים וגו' ולחרבות עולם :
 (י) את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיהו על כל הגוים. יפה אמרו ווייתא שגורריר ורו' שאין אלו דברי ירמיהו. אלא אח"כ נוספו לפירוש. כי לא יתכן שיאמר האל אביא על הארץ ההיא את כל הכתוב בספר הזה אשר נבא ירמיהו. וגם מלות על כל הגוים חיון מדוייקות. כי באן אין הכוונה אלא על צבל בפרט. לפיכך חזי. אומר כי כשאמר ירמיהו את כל דברי אשר דברתי עליה כוונתו על אשר דבר ישעיה במשח צבל (ישעיה י"ג). אמנם אחר זמן מי שלא הבין כוונת ירמיה הוסיף בגליון דרך פירוש את כל הכתוב וגו'. ודע כי רוח' היה קשה בעיניו כי מאז בשנה הראשונה לנבוכדנאצר יתנבא ירמיהו על מה שיגדל ויגבר על כמה גוים. וסיתנבא על מפלתו קודם שיתחיל להרע לישראל. "על כן אמר כי לא נבא ירמיהו בשנה הרביעית ליהויקים אלא עד פסוק י"א. אבל והיה כמלאת שבעים שנה ושאר הענין נוסף אחר זמן כשחזרו נבואות ירמיה כולן בספר אשר לפנינו. ואינו מוכיח היות הנבואה הזאת לירמיה. אלא אמר שירמיה אמרה בזמן מאוחר למלאת מלכות נבוכדנאצר. אמנם ראוי להתבונן כי ח"א " להכחיש (וכמו שגם הוא רוח' לא הכחיש) כי עד פסוק י"א אמר ירמיה בשלה הרביעית ליהויקים. וח"א לומר שהמספר מוטעה. כי הנה חשבון זה שלש ועשרים שנה מכון עם השנה הרביעית ליהויקים. מעתה. אם במלאת מלכות נבוכדנאצר נבא ירמיה שיתן ה' בידו את ישראל ואת הגוים אשר סביבותיהם. איך יפלא בעינינו שיאמר נ"כ באותו זמן עצמו כי לבסוף יפקוד ה' על מלך צבל את עונו ?
 (יד) כי עברו בם. כי לחזק : עברו. משפטו יעברו מפני הוי"ו שבמלת כי (עיין למעלה כ"ג י"ד). גם הם אנשי צבל יהיו גוים רבים ומלכים

צבורים מונחים וממתינים שיבא הכהן ויקחם מיד המביא אותם. ככתוב ולקח הכהן הטנא מידך. וכשהיו המביאים רבים היו לריבין להמתין זה לזה. והיו מכינים סליהם עד שיבא הכהן ויקבלם מידם. כן נ"ל: את החרש ואת המסגר. נמלא שני השמות האלה סמוכים זה לזה בשלשה מקומות אחרים. למטה כ"ט ז' ובמ"ב כ"ה י"ד י"ו. ומלשון הכתוב שם במלכים. וכל החרש והמסגר לא נשאר זולת דלת עם הארץ ואח כל אנשי החיל שבעת אלפים והחרש והמסגר אלף הכל צבורים עושה מלחמה. נראה ברור כי החרש והמסגר שם מין ממני אנשי המלחמה ומהנכבדים שבהם. אבל יונתן תרגם אֲלֻמְנָה וְתַבְעָה (בעלי אומנות והשוערים). והמתרגם האלכסנדרני תרגם האומנים והכלואים או סגורים (ויירונימוס תרגם *et fabrum et inclusorem*) ורוז' פירש חרש בעלי אומנות או חרשי עליס. והמסגר חרשי ברזל; ורוז'ל פירש ח"ס. אמרו (גטין פ"ח) חרש. בשעה שפותחים נעשו הכל כחרשים (כאלמים). מסגר. בשעה שסוגרין שוב אין פותחים. ורד"ק פירש החכמים והיועלים. ורון יצחק (במלכים). האומנים והשוערים ושומרי החומה וסוגרים פתחיה, ונ"ל שהיו החכמים והאומנים ההולכים עם אנשי המלחמה. ונקראו חרש אותם שהיו עושים כלי משחית להזיק לאויב ולהפיל החומה. ונקראו מסגר אותם שהיו סוגרים המחנה בנדר וכיוצא. כדי שלא יכנסו בו האויבים:

(ב) כתאני הבכורות. כתאני העלם המבכרות (רד"ק). בכורה הוא שם הפרי. בכורה שם העץ המבגר. ושמיד ורוז' פירשו בכורות האומנות בפעם הראשונה. לפי מה שכתב פליקס (15. 18) שביהודה היו התאנים עושות פרי שתי פעמים בשנה. ונ"ל כי אין זה ענין בכורים ובכורה ובכורה בלה"ק. אעפ"י שבלשון ארמית מלאנו והקשורים ליעקב תרגם אונקלוס יִבְרִיא מלבד כי לפי זה אין טעם לסמיכות כתאני הבכורות:

(ה) בן אביר. נקשר עם לעוזה (רש"י). וכן לפי הטעמים. וטעם אביר אפשה להם הכר. אבדיל אותם. כמו לא תכירו פנים במשפט. כי את הבכור בן השמונה יכיר. וכן בהפך והבדילו ה' לרעה:

(ו) ודא אהרום. ודא אתוש. אחר שהלכו בגלות היה נראה שכוונת האל להרום ולנחש אותם ונהפוך הוא כי יבנם ויטעם. זה טעם מלת ולא:

כה

- (ח) עַל ירמיהו. כמו אל. כמו למטה כ"ו ז' ודברת על כל ערי יהודה הבאים להשתחוות בית ה':
- (ב) עַל כל עם יהודה. הבאים ירושלימה ואל כל יושביה:
- (ג) אֲשֻׁבִים. לפי הנקוד הוא מקור. והאל"ף במקום ה"א. אך היו"ד הכתובה אחר הכ"ף מוכחת שהיתה כוונת ירמיה לומר אֲשֻׁבִים לשון עתיד. והוא על דרך הרגו היהודים ואבד:

והמפרשים כלם פירשו המלה על פי אחב"ש. וכן יירונימוס. ונראה לי שאין לפקפק בזה וסבכל ספק היה השם הזה ידוע אלל ההמון. והיו משתמשים בו דרך חידה. וכיוצא בזה למטה (כ"א א') לב קמי באחב"ש כשדים. וגי' מקשה ממה שכתוב למטה כ"א מ"א איך נלכדה ששך וגו' איך היתה לשמה בכל בגוים. וקושייתו בלי טעם. כי גם הוא מודה כי ששך הוא כנוי לעיר בכל. אלא שאינו מודה באחב"ש. ואני אומר כי ששך היה בקרב ישראל כנוי לכל. ואח"כ שב השם נרדף. ואמרו ששך ובכל בפסוק אחד. כמו שאמרו יומאם באהל יוסף ובשבת אפרים לא בחר וכמהו רבים :

(כז) וקיו. במקום והקילו או וקילו והוא משרש קיה הנמצא בערבי. ואולי ג"כ הקריאה וקיו במקום וקילו ע"ד אביו " אחיו פיו במקום אביו אחיו פיהו : ונפל " ולא תקומו. לדעת תלמידי מוהר"ר אר"ג ע"ה (ונגר הנגינה) מחובר למטה. השתייה תגרום להם שיפלו ולא יקומו מפני החרב : (ל) ממרום. מן השמים. והיא ג"כ מעון קדשו : על נדוה. והיא א"י : הירד בדורבים וגו'. כי ירמוס עמים באפו :

(לד) הרועים. הם המלכים : אדירי הצאן. החזקים שבצאן. כטעם עתודי ארץ. והם השרים והגדולים וכן חרגס המחרגס האלכסנדרי לשון אלים (arietes). וכן דעת י' ד' מיכאילים ; אך רז' וגו' פירשו"גם אדירי צאן על הרועים. ונ"ל כי לא יתכן לקרוא לרועה אדיר הצאן כלומר החזק שבצאן. וגם לא יתכן לומר לרועים מלאו ימיכם לטבוח : והתפרשו. באפר. החפץ עינו התגלגל. והוא קרוב לשרש לפת (תלמידי יח"ף ז"ל) : כי מלאו ימיכם לטבוח. משל לקוח מן הבהמות שמיחין אותם בחיים זמן מה עד שתהיינה ראויות לשחיטה : ותפוצצותיכם. ואתם שהייתם עד אתם נפוצים ורועים כה וכה לבטח תהיו טבוחים וחפלו בשחיטה : בבלי המדה. הוא כלי זכוכית (כדברי רש"י) שאין לו תקנה :

(לו) את מרעיתם. של הרועים. פ"כ הרועים צועקים. וגם אדירי הצאן ילילו על עצמם :

(לז) ונדמו. משרש דמס. יהיו דומים. כטעם תאכל הארץ : (לח) עוב כבפיר סבו. נ"ל שעל "נ"י נאמר. כמו שאמר עליו עלה אריה מסבכו. ומי יודע אם גם כאן לא כתב ירמיה סבכו ולא סכו ? מפני חרון היונה. ר' עזריה בעל מ"ע (אמרי צינה פרק כ"א) אומר שהוא דמו למלכות אשור ובבל שהיה אות דגלס יונה. אבל אחר שמאלנו על ירושלם (לפניה ג' א') הפיר היונה. נ"ל שאין לזוז מלשון הונאה (כפירוש המפרשים ורז') שענינו עסק ועולה. ונ"ל ג"כ שהקריאה הנכונה ה'י'נה. לשון זכר. והוא מלך בכל. ועליו אמר ומפני חרון אפו. ויש " ספרים כתוב בהם. מפני חרב היונה. וכן גרסת יונתן ; ובתרגום סורי מפני חרון ה'. ובתרגום אלכסנדרי מפני חרב הגדולה. אולי היה קורא מפני חרב ה'. בפירוש רש"י נ"ל משכרת כיון :

גדולים עובדים בהם. כלומר משעבדים אותם; וכיוצא בזה למטה (כ"ז ז')
עד בוא עת ארצו ועברו בו גוים רבים ומלכים גדולים:

(טו) קח את בוס וגו'. הכל במראה הנבואה (רד"ק): היין החמה.
יין שהוא חמה: כלומר שאינו באמת יין אלא חמה: והשקיתה אותו.
בוס הוא ל' נקבה: אצל בל' ארמית הוא זכר. ויתכן שבא כאן ל' זכר ויתכן
ג"כ שאותו חוזר ליין:

(טז) מפני החרב. הוא פירוש המשל. ותלמידי מוהר"ר אפרים רפאל גירונדי
ז"ל אומר שהמאמר מחובר. כי שתיית הכוס חגרוס להם אכזרית השכל
וסבה באופן שיפלו כמשועממים ולא יוכלו להתקומם נגד החרב. ומלת מפני
קשה מעט. וע' פסוק כ"ז:

(יז) ואקח את הבוס. המקרא הזה כעין מאמר מוסגר. והמקראות שאחריו
הם המשך דברי ה'. כי למטה אמר בלשון עתיד: ומלך ששך ישתה אחריהם.
ועוד הוא אומר ואמרת אליהם:

(יח) את ירושלם. חוזר אל והשקיתה אותו: כיום הזה. רש"י (ורו')
אמרו כי לאחר החרבן כתב ירמיהו כן. ול"ע. ושתי המלות האלה אינם
בחרגוס אלכסנדרי; ור' שלום הכהן פירש כיום הזה מליצה מורה אמתות הדבר
שבא ספק יתקיים; וי' ד' מיכאילים פירש בזמן קרוב. ומוהר"ר מרדכי
מורטארה אומר לתת את ירושלם לחרבה תחלה. קודם לשאר מלכיות שמוזכר
אח"כ. כמו שפירשתי מכרה כיום את צבורהך לי. מכור לי קודם:

(יט) ואת כל הערב. כל כדעת בעל מחקרי ארץ שהמכוון בשם זה אנשים
שאין להם דירה קבועה. ונוסעים עם עדריהם ממקום למקום. וכמו

שאומר למטה ואת כל מלכי הערב הסוכנים במדבר; ורו' אומר שהם הנכרים
האֻשְׁבִּים במלכים. כטעם וגם ערב רב עלה אחס. ונ"ל כי לפי זה היה לו
לומר ואת כל הערב אשר בתוכם כמו למטה (י' ל"ז) ואל כל הערב אשר

במוכה: ארץ העוץ. מקום בארץ ערב. מקום איוב: שארית אשדוד.
כי Psammetichus אבי פרעה. נכה נלחם מלחמה ארוכה באשדוד

וילכדה והמרינה. כן העיר הירודוט ב' שני (גרוליוס ורו'). ומה שחרגס
יונתן ואת כל ערב סומכוותא. ורש"י פירש ל' סמך מל' עבדך ערב את הנער.

ורד"ק פירש לשון ערבוביא. אומר אני אולי לשון יוני הוא. כי כן בחרגוס
אלכסנדרי מתורגס Symmictoris ועניו mixticios, adventitios

(כ) את דדן ואת תימא. שם משפחות של ערביים: בוז. מבני נחור
(בראשית כ"ב כ"א): קצוצי פאה. עיין למעלה ע' כ"ה:

(כא) מלכי זמרי. רד"ק אומר כי אנלי הוא זמרן מבני קטורה. וכן בחרגוס
סורי כתוב זמרן. וכן כתב (טיאדוריוס) שהיה כתוב גם בעברי:

עידם. פרס:

(כב) איש אל אחיו. כל זה אחר זה: הממלכות הארץ. מלח הארץ
מיומרת: שישך. בכל. כמפורש למטה נ"א מ"א. וכן תרגס יונתן.

(כב) אדנתו בן עבדור : אחד מן השרים . ומזכר למטה ל"ו י"ב וכו' :
 (כד) אחיקם בן שפן . הוא ששלח יאשיהו לדרוש את ה' בעדו (מ"ב כ"ב י"ב)
 ואולי הוא בנו של שפן הסופר המזכר שם . ובנו של אחיקם זה היה
 גדליה : לבדתי תת אותו ביד העם . אין הכוונה על אחיו היום . כי
 כבר אמרו השרים וכל העם אין לאיש הזה משפט מות . אך . הכוונה משם
 והלאה . היתה יד אחיקם בן שפן את ירמיהו להצילו בכל פעם שהיה העם
 מתפתה אחרי נביאי השקר ומבקש להמית את ירמיהו . ואין לתמוה למה כתב
 היתה את ירמיהו ולא אמר היתה אחי כי בן אחר זה מיד מלאנו
 היה הדבר הזה אל ירמיה :

כז

(ה) בראשית ממלכת יהויקים . אין ספק כי בטעות נכתב יהויקים
 במקום דקיה . שהרי בפסוק נ' וי"ב מזכיר דקיהו
 ובתחלת סימן ש'אחר זה כתוב ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת דקיה .
 וכן בספר כ"י שבעיר קעניגסבערג כתוב דקיה . ובכ"י אחר היה כתוב תחלה
 דקיה ואח"כ הגיהו יהויקים . ובכ"י אחר נמלא בויען בספרי הקיסר כתוב
 בגליון דקיה . וכן כתוב דקיה בחרגוס סורי . ובחרגוס ערבי כ"י הנעשה
 ע"פ חרגוס אלכסנדרי (בחרגוס אלכסנדרי שלפנינו חסר הפסוק הזה) . והנה
 נקל היה לסופרים לכתוב כאן יהויקים במקום דקיהו הואיל ובסימן הקודם
 מזכר פעמים הרבה יהויקים (מוהר"ר שלמה אולפער) . ודעת רז"י כי המקרא
 הזה אחרים הוסיפוהו לכבוד ירמיה שיראה כאלו י"א שנה קודם שימלוך
 דקיה נאמרה לו הנבואה . וחלילה לנו ^{לנו} מזה ! ולמה לא מחקו הפסוק
 שלמעלה מזה כדי שתהיה הזלת ירמיה כלה מעשה ניסים ?

(ז) מוסדות . הן הרצועות . ומוטה הוא העול : ונתתם על צוארך .
 אחד מהם ישאר על' אחריו (ע' למטה כ"ח י"ד) והאחרים יניחם על
 צוארו לשטה . ויסירם מפליו וימסרם למלאכי האומות :

(ג) הבאים ירושלם אל צדקיהו . הגכון כד"ק ודון יצחק (ורז"י) שבאו
 להוועץ כדי למרוד בנבוכדנאצר . ואין מקום לקושית רז"י האומר כי לא
 יתכן שנאמרה הנבואה הזאת בראשית ממלכת דקיה . כי לא חשב דקיה
 למרוד במלך בכל עד השנה הרביעית למלו . כי אמנם מלילת בראשית ממלכת
 אין ענינה בשנה הראשונה ממש . אלא בשנה הרביעית כמפורש בתחלת הסימן
 שלפנינו ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת דקיה מלך יהודה בשנה הרביעית :
 (ה) ובזרועי הנטויה . המלילה הזאת ענינה להכות ולהפחיד . ולכאורה אין
 לה מקום כאן שמדבר על הלידה . ומוהר"ר אר"ג אומר כי בזרועי הנטויה
 דבק למטה [ובזרועי הנטויה נחתיה לאשר ישר בעיני] . ולדעתי הכוונה כי ה'
 עשה את הארץ בכחו הגדול . וזה על הבריאה עצמה . וגם בזרועו הנטויה .
 וזה על ההשגחה שאחר הבריאה לפנוש הרשעים . ומזה נמשך שהוא מהעדה

(ב) על כל ערי יהודה הבאים להשתחוות בית ה'. אולי היה זה אחד משלש רגלים (תלמידי מוהר"ר משה עהרענרייך):

(ה) לשמוע עד דברי. על במקום אל. כמו למעלה כ"ג י"ו. ולמטה ל"ה י"ח: והשבם ושרוח. מליצה אחרת לחזק הענין. כלומר וגם אני שולח אותם השכם ושלח בחמידות. ולא שמעתם:

(ו) בשילה. עיין למעלה ז' י"ב וי"ד:

(ט) מרוע נבית. אך יכלת להנבא כזאת? כי לא יתכן שיאמר האל כזה על מקדשו ועל עירו. ח"כ" מלבבך אחת בודה הדברים האלה. וירמיה

האטק באמרו אליהם [פסוק י"ב וי"ג] שעדיין יש בידם לעשות תשובה וינחם ה' מאשר דבר. אז האמינו בו העם והשרים ואמרו חין לאיש הזה משפט מות: (י) שער ה'. בספרים כ"י רבים כתוב שער בית ה' (כמו למטה ל"ו יו"ד).

וכן תרגמו הקדמונים. גם רש"י העתיק כך וכתב. בפתח שער בית ה' החדש. כשגלה יהויכין וכו'. ואחרים שמאלו בפירושו מלת בית שלא היתה בספריהם בלשון הפסוק. כתבו בגליון "אחרים הגיהו" וכוונתם לומר כי מלת בית לא כתבה רש"י. אלא אחרים הוסיפו. ואח"כ באו המעתיקים והכניסו המלות האלה בפירוש רש"י:

(טז) דבר אדינו. ילעזבתנו. להחזירנו למוטב באמרו ועתה היטיבו דרכיכם ומעלליכם וגו'. ונראה כי זאת היתה בעיניהם ראיה על אמתת

שליחותו. וג"כ מה שראוהו עומד בדבורו ולא נחם ולא מכחך ולא מודה ועוזב. ואולי ג"כ השרים היו יודעים כי ירמיה היה מתנבא. זה י"ט שנה בימי יאשיהו (עיין למעלה כ"ה ג' וא' ב') והיה מוחזק לכביא אמת:

(יח) ציון וגו'. כן כתוב במיכה ג' י"ב:

(יט) ואנחנו עושים וגו'. עתה שהעם אומרים לירמיה מות חמות. אנחנו עושים רעה גדולה ונפלא גדול חס אלו ממיתים אותו. והענין הזה הוא על נפשותנו. כלומר יפול על ראשו:

(י) וגם איש היה מתנבא. הספור הזה איננו לא דברי הזקנים ולא דברי שוגאי ירמיה. אלא ספור שירמיהו מספר להודיע גדל הסכנה אשר היה

בה. ויזלזלו ה' (וכן מלאתי אח"כ שהיתה דעת גרועים. ואחריו שגוררער ורז''). ולא יתכן לומר שכן ספר הספור הזה באותו מעמד. כי לא היה

המגיד מאריך כ"כ בספור כל פרטי המאורע הזה שהיה באותה שנה או קרוב לה. כי בראשית ממלכות יהויקים נאמר הסימן הזה. וענין השלכת נבלת

הגביא אל קברי בני העם היה דבר מפורסם. ואל תחמה על מליצת העיר הזאת והארץ הזאת. כי כן למטה (כ"ז י"ו) ואל כל העם הזה אעפ"י שאינו אלא ספור. ולפי דעתי היה המעשה הזה אחר מעשה ירמיה. ואוריה לא היה נביא ה' באמת. אך היה אומר מה שהיה שומע מפי ירמיה. וכשראה עצמו בסכנה ברם:

אז יודע ששלחו ה' באמת. ולא ראה שהכוונה אז יודע מי משניהם הוא אשר שלחו ה'. ומלות הנביא אשר ינבא לשלום שיפורן. הנביא [אם ה' זה] אשר ינבא לשלום. כלומר אם היה אחד מתקומם על הנביא המתנבא לרעה: למלחמה ודרעה ולדבר בהרבה ספרים כ"י כתוב ולרעב. וכן דרך הנביאים לחבר החרב והרעב והדבר וכן היתה נסחת הרמב"ם לפי מה שהביא בהקדמתו לסדר זרעים בלשון ערבי שהדפוס (Pocoke בספרו Porta Mosis):

(י) וישבררו. חוזר לעול שהוא כמו מוטה. וכן אם חבול מחבול שלמת רשך עד בוא השמש תשיבנו לו תשיבנו. חוזר לשם חבל או עבט שגרמו ולא נכתב. (יא) ודרך ירמיה וגו'. לא הולך לעמותו דבר. אלא סגן על מה שאמר לו בתחלה בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת (אח"כ). ולרעת דון יצחק הלך לו ירמיה כי ירא ממנו. ולרעת שלמה חפץ הלך לו כדי שלא לבוא לידי ריב ומלחמה עמו. ולרעתי לא רצה לדבר דבר מלבו. והלך לו עד שיבואהו מענה מה'. ואולי הרגיש בעלמו שהיה בכעס וידע שאין הנבואה שורה מחוץ כעס:

(יב) ועשית תחתיהן וגו'. כ"ל כי לא נעוהו ירמיה לעשות לו עול ברזל אלא כך אמר לחנייה. אחת שברת מוטות עץ להורות על העתיד. קד עתה ועשה מוטות ברזל. כי בזה תרמוז על העתיד באמת: (טז) סרה. כמו לענות בו סרה. שקר עיין ישעיה ח' ה': (יז) בחרש השביעי. אעפ"י שבתשרי השנה מתחדשת. מכל מקום באחרון השנה אחת מת הכוונה בחוץ י"ב. עיין רד"ק. ובאמת לא היה צריך להודיענו באיזה חרש מת. אך (כדברי אהוד) רצה להודיע כי לא האריך ימים אפי' שני חדשים. כי שברית המוטות היה בחרש החמישי:

כט

(ב) והגבירה. ע' למעלה י"ג י"ח: והחרש והמסגר. ע' למעלה כ"ד ח': (ג) ביד אלעשה וגו'. לא ידענו מה היתה סבת השליחות הזאת ששלח נדקיה לג'נ. אולי לשלוח לו מנחה או מס. כי הוא המליך אותו תחת יכניה: בבדה לאמר. דבק למעלה אשר שלח ירמיה הנביא מירושלם בצלה לאמר: (ו) ותלדנה בנים ובנות. חוזר אל בנותיהם וגם אל הנשים שיקחו לבניהם (חלמירי חביבי המס יח"ף ז"ל). וכן דעת בעל הטעמים: (ז) כי בשלומה יהיה לכם שלום. אל תחשבו למרוד בצבליים או להתאחד עם שונאיהם כי לא תליתו ורק בשלומם יהיה לכם שלום: (ח) אשר אתם מחלמים. משפטו מחלמים והוא פעל והוראתו על רבוי החלומות. ובגלל זאת הגדון נתחלק מלכ הנקודות וכמהו לעשר (דברים כ"ו י"ב). במשך (נחמיה י" ל"ט) מעזרים (ד"א ב' כ"ח כ"ג):

ירמיה כז בח

מלכין ומתקיס מלכין. וכמו שמפרש ונתתם לאשר ישר בעיני. וכיוצא בזה למטה ל"ב י"ז :

(ו) וגם חית השרה וגו'. אולי הכוונה שישלחו גם במדברות : כלו' כי גם המדברות לא יעמדו לפניו לעכבו בדרכו. וכן מפורש בדניאל (ב' ל"ח) ובכל די דיירין בני אנשא חיות ברא ועוף שמיא יחב בידך. ואר"ג מפרש כמשמעו. והכוונה על הפילים שהיו מלכי אשור ובבל משתמשים בהם במלחמותיהם : (ז) ואת בנו ואת בן בנו. אולי מרודך ובלשצר. ועיין כ"ט מ' : ועבדו בו. כ"ג. כלומר בארצו ומלכותו :

(ח) ואת אשר לא יתן. מלת את חיה כאן לסימן הפעול. אלא נאמר על הפועל כמו בל"ח את שלמי המטה. ואת שלאחר המטה. וכמו אותו היום אותו האיש : עד תומי אותם בידו. אין שם חמש יולא בבנין הקל. ונ"ל שיש כאן ט"ס ונ"ל עד תתי. וכן תרגם יונתן עד דאמסר יתסון בידים : (י) למען ארחיק אתכם. שאלו משמעו להם זה יהיה סבה שתכלו : (י) ואר צדקיה. ירמיה מספר בספרו מה שאמר לצדקיה מעין מה שאמר למלאכי הגוים :

(יח) לברתי באו. הראוי יבאו. ונאבדה היו"ד אחת מפני הקודמת וע' למעלה כ"ג י"ד :

כה

(ה) ויאמר ירמיהו הנביא. חע"פ שפסוק ראשון אמר מדבר בערו אמר אלי חגייה בן עוזר. עכשו מדבר בלשון נסתר ויאמר ירמיה. ומכאן ראה ברורה שלא נמנעו הקדמונים לדבר על עצמם בל' נסתר ושחין שום חשש זיוף על התקראות ההם :

(ח) הנביאים וגו'. המקרא הזה מראה שחין לו גורם (apodosis). ולפירושו ר' תנחומא (הביאו רש"י) והרמב"ם (בהקדמת פירושו לסדר זרעים) ה"ז מקרא קלר. והעקר חסר. והוא. הניבאים אשר נבאו לרעה חס לא היה דברם מתקיים. לא היו מקריים. כי שם הגוי ההוא מרעמו ושכ ה' מחרון אפו ; אבל הנביא אשר ינבא לשלום חס יתקיים דברו יודע כי ה' שלחו. ואם לא יתקיים הרי הוא שקרן ; ונראה יותר כדעת דון יצחק שכאן מדבר בנביא החולק על נביא. זה מתנבא לרעה וזה לטובה. ושיעור שני הכתובים הללו כך הוא לרעתי. הנביאים אשר היו בכל הדורות זה בדורו וזה בדורו וכל ח' מהם בדורו היה מתנבא לרעה (כי זה עיקר שליחות הנביאים להוכיח את העם למען ישובו מדרכיהם הרעים). חס היה נביא אחר סותר דברי הנביא שבדורו ומבשר טובות. אז בבוא דבר הנביא [יהיה מי שיהיה המתנבא לרעה או לשלום] יודע מי משיהם הוא הנביא אשר שלחו ה' באמת. ובאמרו יודע הנביא אשר שלחו ה' ולא אמר יודע כי שלחו ה' הדבר ברור שהכוונה יודע מי הוא הנביא האמתי. זה או זה. א"כ מדבר בנביא החולק על נביא. והנה העיין הזה נאות ומכוון למחלוקת חגייה עם ירמיה. ואלי תמה על דון יצחק שכתב

בספרי הקדש איננה מלשון שביה וגלות כדעת יונתן ורד"ק (קולעיוס ורז"ו וג"ז) חלא משרש שוב. כמו' לזות משרש לו. כדעת קולעיוס. וכוונת המליצה הזאת החזרת האדם או הגוי למצבו הראשון. וראה לזה ור' שב את שבות איוב ושם אין מקום לשביה וגלות. וכן ושבתי את שבותיהן את שבות מרום ובנותיה (יחזקאל י"ו כ"ג) וסדרם לא הלכה בגלות. וכן מלאנו פעם אחת בשוב ה' את שיבת ליון. שהוא בלא ספק משרש שוב:

(טו) כי אמרתם וגו'. כל זה אני אומר לכם מפני שידעתי שאתם בועטים בנביאי שקר שלכם. שמבטיחים אחדם כי עוד מעט תשובו אל ארצכם. לפיכך אני אומר לכם. בנזותם ושבנו וגו' וגו' :

(יז) השוערים. רש"י רד"ק (ורז"ו וג"ז ואחרים) פירשו מלשון שערורה. וזה רחוק. כי מה שהוא שערורה מביא חרדה ופחד. לא מלאום. וי' ד' מיכאילים פירש מל' ערבי. מין מראה הנזטה לשחור. והמתרגם היומי תיאודוניהון כתב המלה ככתבה Soyareim וכן נכון. כי מראה שהיה שם למין האדם הידוע אללם. ואולי טעם שוערים שהם נשאים תמיד בשער הפירות כי אין איש קונה אותם. והנה הם כמו השוער היושב תמיד בשער; ולהבדיל בין ענין לענין אמרו שוערים בקמץ :

(יח) ראדה. שיהיה המקלל אומר תהיה כפלוני :

(יט) ולא שמעתם. לא הם ולא אתם (רד"ק) :

(כא) אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשיה. לא נזכרו אלא כאן. ועיין סנהדרין ל"ג. אמנם מעשה שושנה כבר העיד היירונימוס בהקדמתו לרמב"ל שהיו חכמי ישראל מלעיגים עליו. ואומרים כי איש יוני בדה אותו שהרי נמלא בו ל' הופל על הלשון שאינו טפל אלא בלשון יון. עיין שם :

(כב) ובאחב. מפני שחברה האל"ף מהמכתב והוטלה חנועיה על החי"ת (במשפט אותיות יהו"ה). אף בלא השמטת האות מן המכתב כמו ישמעאל במקום (ישמעאל) לפיכך פתח האל"ף הראשונה הולך להתחלק בסגול. ^{טז} בעבור היות אחריו חי"ת קמוצה כמו החכם (המדקדק ר' שלמה זלמן העגה) :

(כד) ואל שמעיהו. ענין אחר. והוא נבואה שנחנבא ירמיה זמן מה אחר הקדמתו. אחר שהגיע ספרו לבבל. ואחר שכתב שמעיה מה שכתב עליו : הנחלמי. על שם עירו (יונתן ורש"י). ורד"ק פירש על שם שהיה חולם חלומות :

(כה) צפניה. נראה שהוא כהן המשנה שנהרג בזמן החרבן (למטה כ"ב כ"ד ומלכים ב' כ"ה י"ח) :

(כו) תחת יהוידע הבהן. הוא יהוידע שסיס בימי יואש. והיה שמו גדול בין הכהנים הגדולים. כי הציל את ישראל מיד עתליה : להיות פקידים. היל"ל פקיד. ועכשו לריך לפרש כדי שיסיו פקידים. שאתה תפקיד פקידים :

(י) לפי מלאת רבבל שבעים שנה אפקוד אתכם. לדעת רונ
המפרשים וחכמים יורעי הפתים החמילו שנעים שנים חלה משנה
ראשונה למלכות נבוכדנאצר. ושלמו בשנת אחת לכרש כשלכד בבל והמית את
בלשאר. והנה בספרי הקדש לא חזר אחר י"ז כי אם אויל מדרך ובלשאר
ולא חזרו שנות מלכותם. ואין מזה אמנם ראיה שלא היו בניהם מלכים אחרים.
כי לא חזרו חלה חלל לצורך המאורעות. והנה במספר מלכי בבל וימי מלכותם
אין לנו רק קצת דברים שהעתיק יוסף פלאויוס מספר Berossus הכשרי שהיה
אחר שנפלה מלכות פרס ביד היונים. וקרוב הדבר מאד שכבר חזרו או
נחלקלו זכרונות מלכי בבל. שכבר נמחו מן הארץ גם הם גם מלכי פרס
שנאו אחריהם. והנה במספר שנות י"ג Berossus מסכים עם ספרי הקדש.
כי אמר (כמו שהביא יוסף בספרו הראשון נגד אפיון) שמלך מ"ג שנה.
והנה בסוף ירמיה ובסוף מלכים כתוב כי אויל מדרך הוליד י"ה יחזקאל מביא
כלל בשנת מלכו היא שנה ל"ז לגלות יהויכין. והנה יהויכין גלה אחר י"ה שנה
למלכות יהויקים. ונבוכדנאצר מלך בשנה הרביעית ליהויקים. נשאר י' שנים
ליהויקים ול"ז לגלות יהויכין. הרי מ"ד. ושנה אחת נבלעה בינתיים. אמנם המלכים
אשר מלכו אחרי י"ג לדברי בירוסו (לפי מה שהביא יוסף במספר הנזכר) חלה
שמותם וחלה שנות מלכותם :

מחית 1234567

Evilmaraduko	2
Neriglissar	4
Labosoarcod	— $\frac{3}{4}$
Nabonnedus	17
	<hr/>
	23 $\frac{3}{4}$

ועם מלכות נבוכדנאצר הרי 67. ודע כי בירוסו עצמו אומר כי נריגליססר
ולאבווארקוד לא היו מזרע י"ג. ולפי זה ידק מה שכתוב למעלה כ"ז י'
ואת בנו ואת בן בנו. ואמנם נבוכדנאצר נראה שהוא בלשאר בן בנו של נבוכדנאצר.
אעפ"י שאין נראה בן מדברי בירוסו. ואין ספק כי גם בדברי בירוסו יש
שבוסים. כי אמר כי כורש לא המית את מלך בבל. וכן בפרטים אחרים.
ע"ש. ואין ספק כי יותר ראוי לסמוך על דניאל. שהיה בימי המלכים ההם.
ודע כי יש עוד חשבון אחר לשבעים שנה. לא למלכות נבוכדנאצר. אך למרבות
ירושלם. עיין ראב"ע בדניאל ט' ב'. ורד"ק בזכריה א' י"ב. ובסוף ד"ה:
(יא) אחרית ותקוה. אחרית טובה. כלומר טובה לזמן עתיד. כמו כי
אחרית לאים שלום (תהלים ל"ז ל"ז) כי אם יש אחרית ותקוה לא תכרת
(משלי כ"ג י"ח). אם מלאה ויש אחרית ותקוה לא תכרת (שם כ"ד י"ד).
ותקוה ענינו ביאת הדבר המקוה. וכן פירש רש"י בזכורות (י"ז ב') אחרית
ותקוה. שמהא אחריתנו טובה ורואה מה שקוין.
(יב) וקראתם אותי והלכתם. כעס ויך הלך וגדל.
(יד) ושבתיו את שבתיכם. מלת שבות או שבת "במליצה הוזהר השגורה

מזכר כאן האויב: ולא יעברו בו. ביעקב. ופתח לנכח וסיים בלשון נסתר. ואח"כ הפסוק שאחר זה לנסתר. והמקרא שלאחריו תחלתו לנכח וסופו לנסתר; ושגוררער ורו' פירשו עלו חוזר ליעקב. וזה רחוק מאד. כי היל"ל עלו מעל לוארו:

(ט) ועברו. ישראל: דוד מלכם. מלך הגון כמיו. וכן ביחזקאל ל"ד כ"ג ול"ז כ"ד. ובהוסע נ' ה'. וכמו שאומרים בלעז Mentore לכל מלמד להועיל, Mecenate לכל מיטיב לחכמים ולאומנים. Cicerone לכל מליץ מופלא; ולדעת גרוניס דוד זה נאמר על זרובבל. ורו' מסכים לפירוש ראשון של רד"ק. שהוא דוד בעלמנו שיקום מעפרו. וביחזקאל ל"ד כ"ג הביא שכן היתה אמונת הפרסיים. כי פשוטן שהיה בימי זורואסטרו ושהיה מסייעו בפחזור אמונתו. עתיד לבא באחרית הימים. ולהחזיר מלכות פרס לקרמזותה. ולהביא השבע והשלום על פני כל הארץ. אמנם השווי הגמלא לרעת רו' בין אמונת אנשי פרס ודברי נביאנו (אפי' אם נפרש דוד מלכם הוא דוד בעלמנו) אינו כלום. כי הוא עלמו מביא דברי החכם Silvestre de Sacy שכחב כי אין אמונת הפרסיים שהמלך פשוטן יקום מעפרו. אלא. שהוא חי וקיים. והנה במפרי הקדש כתוב מפורש כי דוד שכב עם אבותיו: אי"כ אין להקיש אמונת הנביאים לאמונת הפרסיים חלילה:

(יח) כי אעשה כלה בבד הגוים וגו'. כמו גם אלה תשכמה ואנכי לא אשכחך. וכן כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסרי מאתך לא ימוש (ישעיה ל"ד י'). שאין הכוונה לומר שיהיו הדברים האלה. אלא שלא יהיה זה כמו שלא יהיה זה. ושיתר אפשר שיהיה זה משיהיה זה. והכוונה לא אעשה אתך כלה בגלות: ונקמה לא אנקך. כמשמעו. וכמו שמפרש והולך (ר' שלום הכהן ורו')::

(יב) אנוש רשברך. מלייר כובד הגלות. כדי ללייר אח"כ הגאולה: ונקדו שברך ומכתך בכנוי האקבה. כי למטה מסיים כי נדחה קראו לך ציון היא וגו'. וגם "ראה מל' מאהבך שכחך. כי המאהבים הם זכרים. אבל מאד אחר הנה בפסוק ע"ו כתוב מפורש מה תזעק בלשון זכר. ואיננו רחוק שתהיה כל הפרשה לשון זכר על יעקב וישראל. אעפ"י שהסיוס הוא ל' נקבה על ציון. ומלת מאהבך איננה ראיה גמורה. כי מלאנו בזכריה (י"ג ו') אשר הכיתי בית מאהבי. והמדרב הוא זכר. וגם כל מאהבך שכחך יתכן על אהבת האנשים זה לזה דרך אחוס ורעות וכפירוש ר' יוסף קמחי. עיין למטה: רשברך. הלמ"ד יתרה. ורו' "פירש דבר אנוש יש בשברך. ואני אומר שאם נקרא הכנויים האלה בלשון זכר על יעקב. הלמ"ד עולה יפה. אחת יעקב אנוש מפני שברך:

(יג) אין דן דינך. אין רב ריבך ושופט משפטך: למזור. להשתדל לזור ולחבוט את שברך: רפואות תעלה. רפואות מועילות:

המהפכת . ע' למעלה כ' ב' : הצינוק . בלשון שמדוני נמצא שרש נקב
 להוראת הסגירה והעלירה והוא נגזר מן שרש נוק :
 (כח) ארכה היא . הגלות (רש"י ורד"ק) . או הוא כמו קטנה או גדולה
 שעיני דבר קטן או דבר גדול . כי אומרים ל' נקבה על מה שבלשון
 רומי אומרים ל' neutrum והלשון נופל על פלגא שהוא תרגום דבר ; וכן
 כאן הכוונה ארוך הוא הענין :
 (לכ) איש יושב בתוך העם הזה . שישוב עם עולי הגולה לשבת בא"י .
 ועי"כ לא יראה שמעיה בטוב אשר אני עושה לעמי . וזה לאחר מותו .
 כי מסתמא ימות בשבעים שנה של גלות . אבל לא יראה בטוב ע"י זרעו .
 כי ימחה שמו מישראל . וזה היה חללם רעה גדולה :

ז

(ב) את כל הדברים אשר דברתי אליך . הם הכתובים אח"כ מפסוק
 ז' וחילך . רד"ק דון יצחק (ורו') . ואמר דברתי כי תחלה הודיעו ה'
 את הענין ואח"כ אמר לו כתוב . וזהו שיכתוב מפני שהענין לעתיד . ולא
 לדבר אל העם . וכמו שכתבתי בישעיה י"ג . ושנורדיר ראה להוכיח מזה כי
 הנביאים לא היו רגילים לכתוב כל נבואותיהם על ספר . רק היו משמיעים
 אותם אל העם . ולא אמר כלום . כי בנבואות האמירות לצורך השעה היה
 הצווי לך ואמרת . והנביא היה הולך ומדבר אל העם והיה ג"כ כותב בספרו .
 אבל הנבואות האמורות לימים רחוקים לא היה הנביא משמיע אותן בקהל .
 ולא היה האל אומר לו לך . ואמרת . אבל היה אומר לו שיכתוב הדברים
 על הספר :

(ג) כי הגה ימים באים . לעתיד לבא . בגאולה העתידה . כי סימן זה
 ושלאחריו ענין אחר הם : וסימן ל"א מקיים לא ינתק ולא יהרס עוד
 לעולם . וכן דעת יונתן רד"ק ודון יצחק . אמנם רש"י ואחריו גרסו פירשו
 על גאולת צבל :

(ה) קול חרדה שמענו . הנביא מצייר יוס' ה' בנבוא לגאול את ישראל .
 ומדבר כאלו רוחה ושומע את הגוים חרדים ורונזים . ורד"ק אומר שהם
 דברי האומות . ושנורדער ורוז' שהם דברי ישראל בגלות צבל :

(ו) שאדו נא וראו . צווי למי שיהיה . על דרך נחמו נחמו עמי (ישעיה
 מ' ח') . עיין מה שכתבתי שם : אם יולד זכר . אם רגיל הוא או אם
 יכול זכר להיות יולד :

(ז) באין במרו . עיין למעלה י' ו' . וברע"ח רמ"ח וברישא פאין : ועת
 צרה היא ליעקב . כטעם ויירא יעקב מאד ויזר לו . עיין פחד
 ודאגה : וממנה יושע . שלא תבואהו רעה :

(ח) אשבור עורו . של האויב (כמו ופרקת עולו מעל נוארך) אע"פ שלא

(כ) לפני חבון. כמו לו ישמעאל יהיה לפניך :
 (כא) אדירן. הגדול אלנו. כל' מושלו. יהיה ממנו. ולא ימשלו בו זרים :
 והקרבתי. את ישראל. יונתן רד"ק בפירוש שני. (ושמורדער ורו') :
 ערב את לבו. לשון ערבון. הצטיח את לבו שיש חלי ולא יפחד : לגשת
 אלי. דרך נחות כפל המליצה בשנוי הוראה. תחלה אמר ונגש חלי דרך חבה
 ועכשו אומר לגשת חלי למלחמה ולמחות בידי כפירוש רש"י :
 (כג) הנה סערת ה'. ע' למעלה כ"ג י"ט. ואעפ"י ששם נאמרו שני
 המקראות האלה בענין הגלות שהיה קרוב לבא. נשתמש בהם כאן
 לפנין הגאולה העתידה. והם מסכימים עם תחלת הנבואה קול חרדה שמענו :
 מתגורר. פירש גי' משרש גר ובהוראת בנין הקל. שהוא גורר את הכל.
 ורש"י רד"ק ורו' פירשו חונה ודר. וקוליוס מתגלגל. והנכון כחרגוס יונתן
 מתכנס. והטעם (כדברי תלמידי שלום מודינה) הסער הולך וחזק והעבים
 מתקבלים זה אל זה. ועוד מעט יחול הסער על ראש הרשעים :
 (כד) לא ישוב. ע' למעלה כ"ג כ' : באחרית הימים. המליצה הזאת
 נאמרה גם על עתיד קרוב (כמו למעלה כ"ג ב') וגם על עתיד רחוק
 כמו כאן :

לא

(ב) מצא חן במדבר : הנכון כדעת שמורדער ורו' שאינו מדבר כאן על
 יציאת מצרים ועל דור המדבר. אלא המשיל הגלות להליכה במקום
 מדבר : הלך. מקור. ראוי ללכת. ראוי לי שאלך : דהרגיעו. להוציאו מן
 המדבר ולהביאו אל המנוחה : ישראל. פירש מי הוא העם הזה שהזכיר :
 (ג) מרחוק ה' נראה לי. יונתן ורד"ק ודון יצחק (ושמורדער ורו') אומרים
 שהם דברי ירושלם או כנסת ישראל. ול"כ כדברי רש"י שהם דברי הנביא.
 והטעם. אני רואה את ה' בא ממקום רחוק. כי הנביא היה בא"י. והיה
 רואה את ה' בא מארצות הגלות להשיב ישראל לארצו. והנביא מלייר את ה'
 מדבר עם האומה אשר אהב דברי אהבה ובכלל דבריו אומר לה ואהבת עולם
 אהבתיך וגו'. והסתכל בוי"ו שבתחלת הדבור. כי נרמז בה כי כמה מאמרים
 אחרים של אהבה ומסר דבר ה' לאומתו מלבד הכתובים כאן. אלא שהנביא
 לא שמע רק סוף הדברים. אחר שנתקרבו אליו ה' וישראל הבאים לארצו
 מארץ רחוקה : משכתיך חסד. משכתי לך חסד. כמו משוך חסדך ליורדיך
 (תהלים ל"ו י"א) : ותחלה הייתי מפרש כמרגומו משכתי אומך. כל' הגני
 מושך אומך חסד. דוגמת (הושע י"א ד') בחבלי ארס אמשכם
 בעבותות אהבה :
 (ד) עוד יבא זמן : אבנך ונבנית. אתן לך האלחא קיימת. כמו גם
 נבנו עושי רשעה (מלאכי ג' ט"ו) :

תעלה. חינו ממש לשון חועלת. אלא משרש עלה. כטעם כי מדוע לא עלתה ארובת צח עמי (למעלה ח' כ"ב).

(יד) כל מאהבך שבחוך. חוזר על משל החולי: כי המאהבים מבקרים את החולה ר' יוסף קמחי (ורו'): כי מבית אויב הביתך. מי שהיה נגזר מכה אלהים היו עוזבים אותו. ע' ישעיה כ"ג:

(ט) מה תזעק על שברך. הלא לא יועיל לך. כי אמנם חנוס מכאונך. כי אני הוא שעשיתי אלה לך על רוב עונך. וכל זה להכביר ציור הארות להגדיל אח"כ ציור הגאולה:

(טו) כל אוכליך יאכלו וגו'. אין להביא מזה ראייה שיהיה כי אעשה כלם בכל הגוים כמשמעו. כי כאן אומר כל אוכליך כל צריך כל שאסך וכל בוזיך. ושם כולל גם אשר לא הרעו לנו באמרו בכל הגוים אשר הפיצותיך שם: שאסך. האל"ף במקום אות הכפל כמו ימאסו כמו מים. במקום יפסי. בזאו נהרים במקום בזו. והיה משפטו שאסך. אבל בעלי הנקוד הניחו האל"ף נחה ועשו החבה מנחי ל"ה:

(יז) בי אעלה ארובה לך. ע' למעלה ח' כ"ב: נדחה. אובדת. כמו את שיו נדחים. שהוא כמו שה אובד: ציון וגו'. רו' פירש לשון ציה, והם דברי החויבים. ונכון לפי הנגינות. ולדעתי הם דברי הנביא, שזעק. ציון העיר המהוללה הזאת היא בעלתה דורש אין לה. וראוי להטעים ציון הוא דורש אין-לה (והוא על דרך כי יראה כי אולת יד ואפס עזר ועזוב וגו' וגו' ראו עתה כי אני אני הוא); וגל כי דורש אין לה לשון חבה. כאדם המזר ברעת חברו. ואינם לשון לעג. ויזרק בפי הנביא ולא בפי החויבים; ונראה כי בעלי הטעמים ברחו מלהטעים כך כדי שלא להשמיע לאזני ההמון שיהיה הנביא אומר ציון דורש אין לה: ובחרו שיהיה נראה שהם דברי החויב:

(יח) על תלה. על חל חרבותיה:

(יט) ויצא בהם. משראל: תורה. קול תודה לה' מרוב כל. ע"ד בקול תודה אזכרה לך: משחקים. מגנים. ע"ד תודה וקול זמרה: והכבדתים ולא יצערו. וכן באיוב יכבדו בניו ולא ידע ויצערו ולא יבין למו (יד כ"א). רש"י ורד"ק פירשו ל' רבוי ומעוט במספר. ולידוביקוס די דין ורו' פירשו ל' כבוד וציון, ויונתן חרגס ל' חוקק וחולשה. והנה אין ספק כי הכביר ענינו עשה שיהיה כבוד (כי אמנם עשיית כבוד יאמר בפעל כבד. לא הכביר). ולער ענינו היה צעיר. ולער ענינו קטון. ואח"כ:

הושאל על כל פחות וגבוה. וכבד כשהוא נאמר על עט (עס כבד) יורה רבוי. אבל על היחיד לא יורה. אלא כובד הבשר (כי זקן האיש וכבד. ש"א ד' י"ח). או כובד הנכסים (ואחרם כבד מאד). וכאן מראה לי שאינו אומר על הכלל. אלא על הפרטים. שיהיה כל אחד ואחד כבד. ואין זה אלא בנכסים. וכן זאת הפזורה לפניהם (שופטים י"ח). ומי שגכסיו מועטים הוא צעיר וגבוה:

רמה : בחלק בנימין, וקרוב לקבורת רחל. כי שמואל היה יושב ברמה. ואמר לשאול (ש"א י"ב) בלכתך היום מעמדי ומלאת שני חמשים עם קבורת רחל : כי איננו. ואין אחד מהם. ואולי ג"כ חוזר על בנימין שנקברה בהלקו. וכאלו אחרי מותה הייתה רוחה חת בנימין בנה. ועתה אינה מוצאה אותו :

(טו) פעודתך. הפעולה היא הבני והנהי ששטחה על בניה. דון יצחק (ורו') והנה גם המקראות האלה רחיה על היות אמונת השחרות הנפש מקובלת בימי קדם אלל האומה :

(יז) ויש תקוה לאחריתך. יש לך לקוות טובה בזמן העתיד. והטובה היא שתשובי להשתטע עם בניך שישכנו חללך. וכמו שמפרש ושבו בניס לגבולס : (יח) שמוע שמעתי אפרים. אחר שהזכיר ושבו בניס. מצייר הבנים עצמם : מתנודד. נד על עצמו. מלשון למד לו : ואוסר. קבלתי מוסר. בעגל לא לבד. ש"ע"י מכות מתלמד : השיבני ואשובה. קרבני חליך. קרא לי וקבלני. ואני אשוב חליך :

(יט) ואחרי הודעי. רד"ק (ורו') פירשו נודעתי בעצמי. ידעתי את עצמי. והכרתי רוע מעשי. ולא מלאנו נודע להוראה זאת. וג"ל כתרבוס יונתן הודעי. כמו הודע לי :

(כ) הבן יקיר וגו'. תשובת האל. והטעם הלא לא היה ראוי לי לחבב את אפרים כי הרבה חטא לי. אמנם חטא"י כן המו מעי. וכל זמן שאני מדבר בו אני מוסיף להזכיר אותו כי אהבתיו כבן יקיר. ע"כ רחם ארחמנו : זכור אזכרנו עוד. אחר שאני דברתי בו מעט אני מוסיף לדבר בו ולהזכירו. עיין למעלה כ"ט :

(כא) הציבי לך ציונים וגו'. אחר שאמר על כן המו מעי לו רחם ארחמנו. התחיל לדבר עם האומה בלשון חבה. כבעל הקורא לאשתו אשר אהב שתשוב אליו אחר שהלכה מאתו : הציבי לך ציונים. חבנים שהערביים מקימים במדברות לידע הדרכים. וקוראים לאותן חבנים ציון (Pocokius) : תמרורים. משרש תמר (ואותו של מעלה פסוק ט"ו הוא משרש מרר). והם מין עמודים. ונקראים כן ע"ש היותם זקופים. כמו שאומרים תמרות עשן (יחל ג' ג'). וכן בל"ח מתמר ועולה (י' ד' מיכאלים ורו'). ופירש המשל ואמר שימי לבך למסלה דרך הלכת. ופירש עוד ואומר שובי וגו'. והנה הציבי לך ציונים אין לו ענין בנמשל. כי אמנם אם בהליכתה מא"י לארצות הגלות לא הציבה לה ציונים. לא תמצא בחזרתה ציונים שיורוה הדרך ; ואין לומר שהכוונה הציבי לך ציונים עתה בלכתך כדי שתדעי הדרכים בשוכך. כי הנה עתה מדבר כאלו עומד בשעת הגאולה. לא בשעת הגלות. מלבד כי בימי ירמיה עשרת השבטים כבר גלו. והנה שתי המלכות האלה הציבי לך ציונים שימי לך תמרורים אין אלא דרך מליכת השיר. וענין שימי לבך על הדרכים אשר הלכת. כדי לחזור. ושימי לבך כמו

(ה) נטעו נטעים וחללו. לא יטעו ואמר יאכל. אלא הם טעמו יחללו נטעם. כלשון אשר נטע כרם ולא חללו (דברים כ' ו'). וענין החילול הוא אכילת פירות השנה הרביעית בירושלם. ע' פירושי דברים כ' ו' :

(ו) כי יש יום. כך נגזר שיבא יום. וכאלו היום ההוא הוא במליחות ושמור באורות ההשנחה : נוצרים. שומרי השדות. ואחרי חסיפת התבואה ואין צורך עוד לשמור השדות יאמרו קומו ונעלה ציון להודות לה' על האסיף : נוצרים. כמו ממגדל מנצרים עד עיר מנצח (מ"ב י"ז ע' ו"ח ח'). ורוז' פירש לופים העולים על המגדלים ומכריזים מתי ימי החג. כמו שהוא מנהג הישמעאלים :

(ז) רנו ליעקב שמחה. אומר כלפי העולם כלו. שמחו בטובת יעקב. כטעם רנו וישמחו חפצי לדי. ובהפך ורנו על צבל שמים וארץ (למטה נ"א מ"ח) : בראש גוים. במקומות היותר גבוהים וגלויים שבגוים. כמו בראש כל חולות. ועיין למטה פסוק י"ב ; ולא כפירוש שנוהריר ורוז' צהלו אחס הגוים במקומות הגבוהים : השמיעו הדרו. הללו בקול נשמע. בקול דם. והלול זה אין ענינו תהלה. לא לאל ולא ליעקב. אלא השמעת קול שמחה : הושע ה' וגו'. בראותכם את ישראל חוזרים מן הגלות התפללו שילס מכל צרה בדרך. ורוז' נדחק לפרש הושע מקור. והכוונה הושעת :

(ח) בם עוד ופסח וגו'. ה' ינהלם בדרך ישר וילס מכל פגע רע בדרך. שאפילו אלו יגיעו למחוז חפצם בשלומם (ר' יוסף קמחי) : והמתרגם האלכסנדר תרגם במקום צם עוד ופסח במועד פסח ! ! !

(ט) בבכי יבאו. בכי של שמחה. רד"ק (יירונימוס ורוז') : ובתחנונים אובילים. רד"ק (ורוז') פירשו ל' חסד. וזה רחוק שיהיה הכי לישראל. והתחנונים לא להם. אלא לאל. ונ"ל גם התחנונים לישראל. כטעם כי רצו עבדיך את אצניה ואת עפרה יחוננו : כי הייתי לישראל לאב. אז אהיה להם לאב. על דרך ויהי למטה בכפו :

(י) מורה ישראל. הוא ה' :

(יב) במרום ציון. במקומות הגלויים יותר. מקומות קבוץ העם. כמו שפירשתי בראש הגוים. וכן על גפי מרומי קרת (משלי ט' ג'). בראש מרומים עלי דרך (שם ח' ב'), וכן על מרומי שדה (שופטים ה' י"ח) ענינו in Campagna aperta : ונהרו. ל' אורה ושמחה כלשון ארמית. וכן הביטו אליו ונהרו. אז תראי וגהרת :

(יג) ונחמתים ושמחתים מיגונם. נ"ל כי כן ראוי לחבר המלות. ומיגונם ענינו 'אחרי יגונם' :

(יד) ורויתי נפש הבהנים דשן. אחר שהזכיר רבוי הדגן והמירוש והיזהר וכו' אמר כי גם הכהנים יהיו דשנים ברבוי המתנות שיחננו להם. וסיים ואמר ועמי את טובי יטעו כל' גם העם לא יטערו על מה שיחננו לכהנים. כי ישאר להם אכול והאחר (שלמה חפץ) :

ירמיה לא

צו

אחר מה שראיתי . וכשישנתי אחר כך שנת ערבה לי . ודון יצחק פירש
הקולותי מן הנבואה שהזכרתי ועוד ראיתי מראה אחרת . ושנתי ערבה לי על
הנבואה שהוא אומר אח"כ . ור' מאיר אבערניק פירש כמשמעו וכאשר הקולותי
אז ערבה לי שנת ושנתי . ורש"י פירש הקולותי ממה שהייתי נרדס בנבואת
הפורענות . ומיכאל'ים אב ובנו ורנן פירשו שהם דברי האל . בטעם ויקץ כישן
ה' . וטעם ושנתי ערבה לי . כי מלאתי בני שחזרו מדרכם הרעה . ואיכהארן
ואחריו דלהליר פירשו שהם דברי הנביא ופירשו הקולותי מי יתן ואקץ . והטעם
מי יתן ואקוס מעפרי בזמן הגאולה . ואף אם אח"כ אשוב לישון שנת עולם
תהיה שנת ערבה לי אחר שראיתי את הגאולה . ויפה הסיב רנן כי לא מלאנו
בשום מקום שיהיה לשון עבר מורה על התאווה :

(כז) וזרעתי וגו' . המשיל העם לשדה שזרעים בו מיני זרעים שונים . וגרעין
של זרע מתרבה לכמה גרעינין . והכוונה חרבה בהם האדם והבהמה :
(כט) אבות אכלו בוסר . משל הדיוט שהיה צימים ההם (ומכר גם צימחאל
י"ח צ'). ואולי נולד המשל הזה מפני שהיו הנביאים אומרים כי חבא
עליהם רעה בעבור חטאת מנשה :

(ל) ימות . ילקה :
(לא) ברית חדשה . כמו שמפרש והולך . ועיין רד"ק ודון יצחק . ועיין
למטה ל"ב ל"ז — מ"א :

(לב) בעדתי בם . ע' למעלה ג' י"ד :
(לג) כי זאת הברית . זאת תהיה הברית . כל' לא יקרה שיפרו אותה .
כמו שעשו . כי אתן תורת בקרצ וגו' . כטעם ומל"ה' "אלהיך את
לבבך ; והנה אמר תורתי . לא תורה חדשה . והנה זה לא נתקיים פדיון .
כי לא נתקנו בני אדם . ואין התורה כתובה על לבם . עד שלא יהיו ציניהם
רעים וחטאים :

(לד) דעו את ה' . היא דעת דרכיו ללכת בהם . וכטעם השכל וידוע אותי
כי אני ה' עושה חסד משפט ולדקה בארץ וגו' : כי אסלח וגו' . כל
זה יהיה אחר שאסלח לעונם ואשיבם לארצם :

(לה) רוגע . ל' בקיעה . והוא נאמר על קריעת ים סוף (רד"ק) . והמליצה
לקוחה מישעיה כ"א ע"ו . ושם הזכיר קודם לכן [פסוק י'] קריעת ים
סוף לעבור גאולים . וגם זו ראייה כי נכתבו נבואות חלק שני של ישעיה קודם
דור הגלות ואין צריך לומר קודם דור גאולת צבל . הן אמר כי היה אפשר
לומר כי בעל החלק השני מישעיה העתיק מירמיה . אבל הנה ידוע כי ירמיה
מלאוהו חמיד משתמש במליצות זולתו . לא כן ישעיה . לא בחלק הראשון ולא
בחלק השני איננו לוקח מאשר לפניו רק מעט מזער :

(לו) מדפני . מהיות לפני . שאני הוא המקיים אותם : מהיות גוי לפני .
חביב לי . ואני מקיימו . כמו לו ישמעאל יחיה לפניך . והחבונן כי אחר
שהזכיר הברית החדשה סמך מיד ההצטפה שלא יחליף אותנו באומה אחרת :

עוברי מדברות שותנים לבס לציונים שלא יתעו. מני דרך : למסלה דרך הדבת . למסלה אשר בדרכה הלכת . כלומר אשר בה הלכת :

(כב) תתחמקין . תסובבי הגה והנה . מן ודודי חמק עבר (רד"ק). והאל מדבר עם ישראל כבעל המוכים את אשתו בנחת . ואומר לה עד מתי חסתי רחוק ממני : כי ברא וגו' . באמת תשובי אלי . ואז לא אדאג עוד שתשובי להתרחק ממני . כי ה' יעשה דבר חדש וזר . והוא שלא יהיה האיש מסובב את אשתו ומחזר אחריה . אלא הנקבה תחזר אחר הזכר . כלומר תדבקי בו . ולא תסורי עוד מאחרי (רש"י ורד"ק) . ודון יחמק פי' שהנקבה תשתנה להיות זכר . כלומר החלש ישוב גבור . ושנורריר ורז' פירשו הנקבה תשמור את הזכר (מלשון יסובבנהו יבוננהו ירנהו . חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלסם) . והכוונה שלא יטרכו לאנשי חיל לשמור העיר והבתי מפחד החיות והחויבים . כי תספיק להם שמירה שתשמורנה הנשים . וזה אות לרוב השלום בארץ :

(כג) בה אמר וגו' . עד כאן דבר כנגד ישראל : ומעתה מדבר כנגד יהודה . כי הגאולה תהיה לשיניהם . וכאן אומר כי עוד תהיה ארץ יהודה מאושרת ומוצלת . שיאמרו כנגדה כל הבאים אליה יברך ה' וגו' : ובעריו . של יהודה . והוא זכר כשהכוונה על העם . ונקבה כשהכוונה על האדמה : (כד) וישבו בה יהודה וכל עריו . אנשי יהודה ואנשי כל עריו : אברים . האברים ישובו בה . והרועים יסעו בעדר לבקש מרעה . כי לרוב ישוב הארץ לא ירבו בה מקומות המרעה :

(כה) כי הרויתי נפש עיפה . העיפות מביאה צמא . והרויה היא שביעת משקה . וכאן הוא משל . ופירושו וכל נפש דאבה מלאתי :

(כו) על זאת הקיצוטי וגו' . הם דברי ישראל . אחרי הקיצט משנת הגלות . כן דעת מוהר"ד אברהם חי ריגיו . ומוהר"ר ישראל גדליה קוים ז"ל תקן ואמר כי ירמיה מצייר כאלו הגאולה באה בעת השנה . כאשר חולה הישן . ולפעמים יקרה שבזמן שנתו ירפא . ובהקיצו " מוצא עצמו בריאה חדשה . ואומר הנה שנת ערבה לי . " וכן יאמרו ישראל בהקיצט משנת הגלות . וימצאו עצמם בהלחה גדולה . ואין הכוונה שיהיה הגלות נמשל לשנה . שא"כ לא יתכן שיאמרו שהיתה . שנת ערבה . כי הגלות לא היתה עפפה להם . אך הנביא מצייר כאלו ישראל בסוף הגלות בזמן שיגאלם ה' יהיו ישינים . ובתוך שנתם יהיו נגאלים ; וזה אמנם להודיע שלא תהיה הגאולה לא בחיל ולא בכח אנושי . כי אם ברצון ה' דרך נס . וכטעם בשובי את שבותיכם לעיניכם (לפניה ג' כ') שפירושו בלא שום פעולה שתפעלו אתם . אלא ה' ילחם לכם ואתם תראו מה שאעשה בלי שתהיו מסייעים שום " סיוע בדבר . והמפרשים פירשו שהם דברי הנביא . והקיצוטי ענינו . לדעת רד"ק ודון יחמק ור' מאיר אבערינק אחר החלטם והנבואה שראה . רד"ק פי' הקיצוטי

לקטתו מיד הקונה אותו שנאמר ובה גואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר
 אחיו (ויקרא כ"ה) . ועבדו קודם שנמכרו לאחרים . קטנו . כי לך
 יאחה (רד"ק) :

(ט) ואקנה את השרה . Grotius הביא כאן מה שסיפר Florus
 Lib. 2 Cap. 6 שאירע כשהיה האניבאל צר על רומי . שהיה מי שקנה
 השדה שהיה בו האויב . וזה אמנם היה להראות שאינם יראים ממנו . וכאן
 היה להבטיח את העם על גאולת צבל : שבעה שקלים וגו' . רוח' ואחרים
 פירשו י"ז שקל כסף . אך לא מלאו שבעה ועשרה במקום שבעה עשר . ויונתן
 פי' ז' מים וי' סלעים . וזה רחוק שיהיה המנה נקרא שקל . ול"ז ז' שקלים
 כמשמעו . וי' כסף הם חלקים מן השקל . גרס ופיואל . והיל"ל ועשרה כסף
 ובאמרו ועשרה הכסף נראה שהכוונה (נגד "הסעמים) הכסף שנתתי לו היה
 שבעה שקלים ועשרה . וכך היו נוהגים וכך נוהגים עד היום בקצת ארצות
 להזכיר לפעמים מספר הפרוטות בלי להזכיר שמן . כגון שבעה ליערין ועשרה
 ר"ל עשרה סולדי :

(י) ואשקוד' הבסך . למעלה אמר דרך כלל . וכאן פירש דרך פרט :
 (יא) ואקח את ספר המקנה . נראה כדברי החכם Gatacker שלא היו אלא
 שני ספרים (שטרות) אחד חתום . ואחד גלוי ופתוח . ובתחום היו
 כתובים חנאי המכירה . והם הנקראים המלוה והחקים . ולדוויקוס די ריו
 פי' המלוה הכתובה בתורה בדיני הגאולה (ויקרא כ"ה) . ורוח' פי' כתובים
 יונתן כמלוה והחקים . כלו' שהיה חתום כמשפט התורה . ואיני רואה מקום
 למלוה בענין חתימת השטר :

(יב) חנמאל דודי . נראה שחמרה מלת בן . והיא נמצאת בקצת נסחאות .
 ונמחת יונתן כנמחת ספרינו . כי תרגם אחבי (כמו אח — אחי) . אלא
 שאין זו ראייה . כי אפשר שהיה כתוב בתרגום בר אחבי והסופרים השמיטו מלת
 בר מפני שלא מצאו בעברי . ויש מפרשים דודי ידידי : ודע כי בשני תרגומים
 כ"י מלאתי בר דודי . אעפ"י שלמעלה כתוב בהם אב אחבי ואם אבך : הכותבים .
 שכתבו שם . והביוני מורה כאן על מה שעבר . כמו המוליד אתכם . ובהרבה
 ספרים . ובדפוס רמ"ח ובירשא כתוב הכתובים . וכן תרגם יונתן . וגם שלנו
 מ"ל עיקר :

(יד) ואת החרתום . לא היו אלא שנים . ואי"ו לפירוש . ולרד"ק ודון יצחק
 היו שלשה ספרים :

(יז) לא יפלא . לא יקשה . אין דבר למעלה ממך (רוח') . כלו' ידעתי כי
 הכל בידך . ואעפ"י שהעיר קרובה לגפול ביד הכשרים . אם אהיה רוצה
 שלא תפול לא תפול . וזה דרך התנלות קודם שיתרעם על ה' . וכמו שעשה
 למעלה (י"ב א') לריק אתה ה' כי אריב אליך . ובתחלה הייתי דומה הפירוש
 הזה והייתי בומר בפירוש יונתן רש"י ורד"ק ודון יצחק . שפירשו לא יתכסה
 ויעלם : כי היה כ"ל שאינו מעין המאורע לומר כי הכל ביכולת האל . אלא

(לו) ויחקרו. שרש חקר נאמר על הדרישה. והושאל על הדרישה בצמח. כמו כי לא יחקר כי רבו מארבה (למעשה מ"ו כ"ג). ומזה תלית חן חקר. ודון יחזק. פירש מוסרי על המרכו. וא"ל לבני אדם לדעת מה במרכו הארץ. ולדעתי גם ירמיה וגם כל אנשי דורו היו יודעים שאין לארץ יסודות. ושהיא תלויה על בלימה (איוצ כ"ו ז') ודרך תלית הסיר אמר ויחקרו מוסרי ארץ שאין להם מליחות וע' מה שכתבתי בישעיה מ' כ"א. ויחזק ג"כ שיהיה מוסרי כמשמעו. ולומר כי הנביא דבר לפי מחשבת הדורות ההם:

(לח) ונבנתה. חסוב וחסונה בעת הגאולה: העיר לה'. תבנה ותהיה קרושה לה'. כלו' (כאמור בסוף הענין) קדש לה' לא יתש ולא יהרס עוד לעולם: ממגדר חגגאל וגו'. נראה שהכוונה שתתרחב. וכיוצא בזה בזכריה י"ד. ושם נזכר ג"כ מגדל חגגאל ושער הפינים. ומגדל חגגאל נזכר גם בנחמיה ב' א' וי"ב ל"ט. ויותר מזה לא ידענו על אודות המקומות האלה. ויונתן תרגם מגדל חגגאל מגדל פקוס. ואמר ק' ב' מיכאילים כי חולי היא מלה רומית pecus כי מנחמיה נראה שהיה קרוב לשער האלון:

(לט) ויצא עוד וגו'. קו מרח העיר ימשך עוד משם והלאה. נגדו בקו ישר: גרב וגעתה. לא ידענו מהם דבר. ודעת סימונים כי גרב נקרא כן ע"ש שהיו המצורעים משולחים שם. מלשון בגרב ובחרם. וכל' סורי נרבה לרעת. ויונתן תרגם געתה ברכת עגלא. נראה שכן היה נקרא בזמנו. ושהיה מקום בריכת מים להשקות הבהמות. ונקרא גועה ע"ש געיית הבהמות:

(מ) העמק הפגרים והרשן. העמק שהיה נקרא עמק הפגרים. ויונתן תרגם סגל שם מחנה אשור. וכן העמק שהיה נקרא עמק הרשן ע"ש שהיה שם שפך הדשן. וכל אלה והנזכרים אח"כ היו מקומות חת לעיר. ויהיו לעתיד מן העיר. וקרושים בקרושת העיר: השרמות. השרמות כתיב ברי"ש. וכן בתרגום אלכסנדר Aseremoth. ותרגם יונתן אריתא שפירשו אמת המים. וי' ד' מיכאילים אומר כי חולי הוא מן שורמא שפירשו במו"ק. תלחולת. וחולי היה מוצא הזבל מן העיר אל נחל קדרון. וזה קרוב:

לב

(ב) המטרה. משרש נטר. והוא תרגום של משמר. והאזר היה בבית המלך. נראה שהיה משמר של כבוד. והיו יושבים שם בריוח ולא בצמר. גם היו קרוביהם יכולים לבוא שם ולדבר עמהם. כמו שהיה במעשה המסופר כאן. ולפיכך כשביקש ירמיה (ל"ז כ') מאת המלך שלא יניסוהו בבית יהונתן הסופר. פן ימות שם. אז לזה המלך והפקידוהו בחצר המטרה:

(ה) צד פקדי אותנו. פקודת כל האדם. היא המיתה (רש"י ורד"ק) וכן מפורש למטה (נ"ב י"א) עד יום מותו:

(ו) ויאמר ירמיהו. אל יהודים אשר היו בחצר המטרה. הנזכרים בפסוק י"ב: (ז) כי כך משפט הגאולה לקנות. אם מכרתיהו היה לך משפט הגאולה

ירמיה לג

קא

לג

(ב) עושה . הכניו חוזר לענין הנבואה . חט"פי שערין לא חזר . והטעם ה' שהוא עתיד לעשות הדבר הזה . הוא אומר אליך קרא חלי וחשך ואגידה לך גדולות : יוצר אותה . נוצר . כמו הנני יוצר עליכם רעה (למעלה י"ח י"ח) : להבינה . ומבינה . ה' יוצר אותה להכילה ה' שמו הוא כעין מאמר מוסגר :

(ג) ובצורות . תרגם יונתן ונע"ן . נראה (כדברי רד"ק) שסיה קורא לצורות . כמו ביטעיה מ"ח ו' ונצורות ולא ידעתם . וכן נראה שהיתה ג"כ נסחת רש"י . ע' מ"ש : וכן מלא קעניקוט בשני ספרים כ"י . אמנם המתרגם האלכסנדרני והסורי ויירונימוס היו קוראים בצורות צו"ת :

(ד) הנתוצים : הקרובים להיות נתוצים . ובספר אחר כתוב הנתונים : אל הסוללות . על הסוללות . ע"י הסוללות .

(ה) באים להלחם את הבשרים . באים פעל סתמי . כלומר הנה אנשי ירושלים באים להלחם נגד הכשדים . וסס יגרמו למלא בתיהם פגרי האדם (וקרובים לזה דברי רד"ק) . והפסוק הזה הוא מאמר מוסגר והוא נבואה לרעה . ועיקר הנבואה אמנם הוא לטובה . כה אמר ה' על בתי העיר הזאת וגו' הנני מעלה לה ארובה וגו' :

(ו) מעלה לה : לירושלים : ורפאתים . אנשי ירושלים ויהודה . ורו' פירש חוזר לבתים : עתרת . יש מפרשים רבוי . ורו' פי' ל' עושר ולא מלאנו ל' עושר להוראה מושאלת . ול"נ כל לשון עתה נוצר מלשון עטר בל' סורי שעינו עליית העשן . ועיין פירושי בראשית כ"ה כ"א . וכאן הכוונה אגלה להם מקום עליית השלום אגלה להם מקום השלום . מקום שהשלום טמא ועולה משם . כמו שאמר הנני מעלה לה ארובה : ואמת . שלום אמת . שלום קיים ומתמיד : (ז) והשיבותי את שבות יהודה . כאן הוא בבנין הפעיל . והוא מבואר שהכוונה החזרת הענין . כמו שהיה מקדם . וכן למטה פסוק י"ח כי חשב את שבות הארץ כבראשונה :

(ט) והיתה לי . ירושלים שהזכיר למעלה (פסוק ד' ה') : רשם ישוון . שם המציא ששון לנעליו : ופחדו ורגזו . הגוים :

(יג) תעבורנה הצאן . ל"ל כפשוטו . כי אמר כמה פעמים ומאין בהמה . ועתה אמר שתהיה שם בהמה לרוץ . ורבוי המקנה אינו בזולת רבי . היושבים : על ידי מונה . לידע אם חסרה ח' מהן או ליטול מהן המעשר :

(טו) צמח צדקה . ע' למעלה כ"ג ה' ו' :

(טז) בימים ההם . ע' למעלה כ"ג ו' : יקרא דה . לירושלים :

(כ) את בריתי היום . בריתי עם היום (רש"י) . והיא מליצה שירית גאלו ה' כרת ברית עם היום והלילה שיהיו תמיד בעתם .

(כב) משרתי אותי . על דרך יושבי על מדין והולכי על דרך (שופטים ה')

לומר כי הכל גלוי לפניו. ולמה ח"כ צוהו להשליך כספו חמר שהעיר עתידה
לנפול ביד האויב. ותלמידי דח"א דחה טעמתי ואמר כי ירמיה חינונו נכנס מיד
לדבר מענינו של יום. אבל האריך במפור גדולת האל בפסוק זה ובפסוקים
שאחריו. וח"כ נכון הוא שיהיה לא יפלא נאמר על עולם יכולת האל :
(יח) אל חזק. מליצה לקוחה מן הכסף שהיו נושאים אותו בחיקם : כטעם
ושחר בחיק חמה עזה (משלי כ"א י"ד) :

(כ) אשר שמת. לי שימה מלוי באותות ובמופתים. וכן למען שימי אותותי
אלה בקרבנו : ובישראל ובאדם. גם בישראל גם באומות. והבי"ת חזרת
לפעל שמת. כמו ואת אותותי אשר שמתי בם :

(כג) ותקרא אותם. לשון מקרה ופגע. כמו וקראת אתכם הרעה.
אשר יקרא אתכם באחרית הימים. ואם היה לי קריאה היל"ל
ותקרא אליהם או עליהם. ותלמידי יצחק קלינעצערנער אומר כי הרעה הזאת
לא באה על הראשונים. שעדיין הייתה עתידה לבא. והוא מפרש ותקרא אותם
עשית שהם יהיו גרמא וסבה לרעה הזאת ול"ע :

(כד) הסולדות. כפירוש רד"ק. וע' בישיבה ל"ז כ"ג :

(כו) הממני יפלא כל דבר. לא יקשה לי לקיים כל דבר אשר ילא מפני.
וזה דבק עם סוף הנבואה הנני מקבלם מכל הארצות. ונקמה השדה
בארץ הזאת. שדות בכסף יקנו :

(ל) מנעורותיהם. מהתחלת הויית האומה : במעשה ידיהם. בעבודת
האלילים שהם מעשה ידיהם :

(לא) למן היום אשר בנו אותה. כי שלמה החל לבנות מזבחות לאלהים
אחרים :

(לה) אשר לא צויתים. לעשות כדבר הזה אפי' לכבודי : למען הרמיא
את יהודה. כתרנומו לחייבא. כ"כ גדלה התועבה הזאת. שכל יהודה
חייבים עונש עליה. ואעפ"י שלא כלם עשו כן. אלא מפני שלא מיחו.
כמו שנחוב ואם העלם יעלימו עם הארץ את עיניהם וגו'. וכל זה בעבור
הדם הנקי. כנחוב כי הדם הוא יחניף את הארץ ולא יכופר וגו'. ולשון
החטא את הארץ הוא אחד בענין עם לשון החניף את הארץ. כי מנאלו ולא
תחטא את הארץ (דברים כ"ד ד') במחזיר גרושתו אחרי אשר העמאה.
ובירמיה נאמר על זה הלא חנוף תחנף הארץ ההיא :

(לו) אשר אתם אומרים. אע"פ שהמלך והשרים היו מקווים להנצל מיד
הכשדים. הנה רוב העם היו מבינים כי כלתה אליהם הרעה :

(לז) הנני מקבצם. את אנשי העיר הזאת. ולא אמר מקבצכם. כי הגולים
עלמם ימותו רובם במשך ע' שני הגלות. ורק צניהם ישובו :

(לט) לב אחד ודרך אחד. שזה בכלל. על דרך שפה אחת ודברים אחרים :

ירמיה לד

ולפניו ווינימא פירשו זה כייסוד טוב אס ישמע בקול ס'. שאז לא ינתן ביד מלך בבל וימות בשלום בירושלם. וזה לא יתכן :

(ח) אחרי כרות וגו'. אמרו במדר פולם שהיה זה בשנת שבע ללדקיה. והביאו ממך מיחזקאל כ' א'. ואין משם ראיה כלל. והגבון כדעת דון יצחק (ורו') שהיתה גם הנבואה הזאת בשנה העשירית : כרות וגו' ברית את כל העם וגו' לקרוא להם דרור. רד"ק (ורו') פירשו להם חזר לעבדים שעדיין לא חכרו. ונ"ל כי מליצת כרות ברית את... פנינה כאן כמו סביא בברית. כמו למטה (י"ג) אחי כרתי ברית את אבותיכם. ולקרא להם דרור ענינו שיקראו דרור זה לזה :

(ט) לשלח איש את עבדו. שכבר שעבדו אותם שנים יזחר על שם. ואמר ווינימא כי עשו זה כדרך שהיו עושים סיונים וארומיים בשעת הרהק מפחד אויב. היו משחררים העבדים כדי שילחמו בעדם בלב שלם ; וכשראו שהלכו להם הכשרים (כאמור בסוף הסימן) חזרו וכבשו לעבדים. והגבון כי לא לכך עשו. אלא לשב אל ה'. וכמו שאמר ירמיה למטה בפסוק ט"ו : (טו) ותברתו ברית לפני. המלך כרת ברית לפני ה'. ועבר בין בתי העגל. ואחריו עברו במלותו השרים והכהנים וכל עם הארץ (למטה י"ט). והנה היתה הברית טוי מאתו לכל ישראל. כי כלם במלותו עברו בין הבתרים. ט"כ יתכן לומר כי הוא הביאם בברית. אמנם אחר שגם העם עברו יתכן לומר שהם כרתו הברית ברצונם. והנה מן המרשה הזאת נראה בבירור שאין כל ברית כוללת התחייבות כפולה מזה לזה. אלא כל המחייב עצמו או את אחרים בדבר מה יקרא כורת ברית :

(יח) העגל אשר כרתו וגו'. כן היה דרכם לעבור בין הבתרים בברית ברית. כדאש מאברהם. ומזה מליצת כרת ברית. גם מלת ברית כמו הפוך בחר לדעת ר' יוסף זארכ בעל רב פעלים. והנה אין להכחיש כי תמלת ברית ברית אפשר שהיה כשהיו שנים מתחייבים זה לזה וזה לפי זה אפשר כדעת בעל ס' העיקרים (מאמר ד' פרק מ"ה) שהיו כורחים בעל חיים לשנים זעובדים בין הבתרים. לאות כי כמו ששני הבתרים ההם היו נוף אחד בצעל חיים ההוא בהיותו חי. והיה כל חלק מהם מרגיש בצער חברו. עד שכאשר היה מניע חולי או חק בחלק האחד היה חברו מרגיש בחולי או החק ההוא. ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המות. כן שני האנשים כורתי הברית יהיו כנוף אחד וכו'. או כדברי המבאר בנחש"ש (בראשית ט"ו י"ד) שהעברה בין הנזרים מורה על אחדות הכוונה והרצון בכורתי הברית. וכמו שחין החלי האחד שלם בלתי לרוק עם החלי שכנגדו. כן אין רצון אחד מהם שלם בלי רצון חברו. וזה מורה על ההסכמה שביניהם וכו'. ורח' בבראשית כחב שהיו עובדים בין הנזרים להורות שמי שיעבור על דברי הברית יכרת ויאבד כבעל חיים ההוא אשר כרתו לשנים (וכן דעת רש"י כאן). וכחב כי גם סיונים הקדמונים היו אומרים בלשונם כרת שבועה. מפני שהיו מקיימים השבועה

עובדי בעמק הנכא (מהלים פ"ד) :
 (כד) העם הזה. היסודים עצמם היו אומרים כן. ויאהן ורז' אומרים כי
 העם הזה הם סגסדים. ואין ל"ל: שתי המשפחות. בית אהרן ובית
 דוד (רש"י רד"ק ודון יצחק). ורז' פירש יהודה וישראל: ואת עמי ינאצון.
 בדבריהם שאומרים שמאסחים (דון יצחק). והנה שרש נאץ בבנין הקל ענינו
 הרחקה ומאוס. כמו ומוכחת נאץ לבי. וכאן הכוונה האנשים האלה מישראל
 אומרים כי ה' מאס בבית דוד ובית אהרן. ואומרים ג"כ כי עס ה' מרוחק
 ונתאם מהיות גוי לפני המלך ולפני הכהנים. כללו של דבר "אומרים כי ה'
 מאס בעם ובמנהגיו. וכנגד זה אמר למטה זרע יעקב ודוד עבדי: ינאצון.
 בדבור. כמו וסחרו הכהן. וסמחו הכהן. ואל תתאם שאמר העם הזה ואמר
 עמי. והכוונה חמיר על ישראל. כי באמת האומרים כן אינם עס ה' אעפ"י
 שהם מזרע ישראל:

(כה) אם לא בריתי. אם לא תקום בריתי. אם תתבטל: לא שמתי.
 אם לא חקיים בקביעות. ואולי מלת לא היא כאן שם דבר. (על דרך
 כלא השיבין דניאל ד' ל"ב. הייתם לא איוב ו' כ"א. וישם לאל מלתי שם
 כ"ד כ"ה) אם בריתי יומם ולילה תהפך ללא. ואם חקות שמים וארץ אשים ללא:
 (כו) גם זרע יעקב ודוד. הזכיר יעקב כנגד ואם עמי ינאצון מהיות עוד
 גוי. והזכיר זרע דוד כנגד שתי המשפחות. כהונה ומלכות. והשמים
 משפחת כהונה. כדי לפייס בעיקר שהוא המלכות. ור' יונה המדקדק אמר כי
 יעקב טעות. ול"ל אהרן. זה מפני שלא הבין מקרא שלמעלה (כ"ד):

לד.

(א) וכל ממדבות וגו'. מלבד אנשי חילו היו אחר ג"כ אנשים חפשים שבאו
 להלחם עמו ברעונו בחקותם לשלול שלל ולבז בז. והיו מסחרות
 שחמת ממלתו וגם מעמים אחרים (י' מרחשון חרכ"ה):
 (ב) ואמרת ארץ. בייחוד. ולא בקהל. כי כשהיה אומר הדבר בפרסום
 היה מרפה ידי הנלחמים ולפיכך הושם במאמר. ולפיכך רצה ה' שידבר אל
 המלך בייחוד כדי להסיר מלבו שהיה מנבא עליו רעות משנאחו אותו ולא
 מפי ה' וספל כן אמר שהושם במאמר לא נבא עוד לרעה (דון יצחק):
 (ה) ובמשפחות. בספרים הרבה כ"י כחוב בכ"ף וכמשפחות. וכן נכון.
 וטעם משפחות שהיו שורפים על המתים כלי תשמישם לכבודם. כמו
 שדרך הנקלום הנר על רבן גמליאל בערך ע' מנה צורי (עבודה זרה י"א).
 והנה בשרו שאעפ"י שימות בבבל. ימות בשלום ובכבוד. ואמרו רבותי שמת
 בכבוד. בימיו. וזה קרוב. ואמרו כי לרקיהו מת במחמת מותו. חס ג"כ
 קרוב. הואיל ולא חזר שסוליו חויל מדרך מצית כלא כמו שסוליו את יכניס.
 וסנה ישראל שבבבל נסנו כבוד במלגס המה. אעפ"י שהיו בגולה. ורז'

- שלא היו זורעים ארע ולא מוטעים כרם. היו אומנים עושי כל תלוצה. ומהם
ג"כ סופרים וחכמים ככתוב שם. ומשפחת סופרים. ומחשבה אחרת ע"ן למטה
פסוק ו' וע"ן פירושי בשמות י"ח א' :
- (ד) איש האלהים. אולי חנן היה נביא : השרים. אולי שרי הכהנים :
שומר הסף. שומר הפתח :
- (ה) גביעים. וכוסות. הגביע קטון מן הכוס. ומן הכוס ממלאין כמה
גביעים. וע"ן ישעיה ל"א י"ז :
- (ו) עד פני האדמה אשר אתם גרים שם. כ"ל שהכוונה על העולם
הזה בכלל. והודיע כי חיי העולם הזה חיי מגורים הם. כמו שהיו
האבות אומרים. וכן מליצת פני האדמה רוב שמושה הוא על הפה"ז בכלל.
ולא על ארץ מיוחדת. והנה המנהגים האלה נוהגים היו אצל קצת מן הערביים.
כמו שכתב Diodorus Siculus, Bibl. hist. lib. 19. § 594. וכן
Ammianus Marcellinus lib. 14 c. 4. וכל שכן היו מנהגי הקיני מבני
יתרו. וכמו שמלאנו חבר הקיני שהיה יושב באהל. ואולי מפני שיושב בן רכב
בחר לו במנהגים האלה. וקראו בניו ע"ם זה קינים. אעפ"י שלא היו מזרע
יתרו. אלא מיהודה :
- (ז) הלך ואמרת לאיש יהודה. נראה כי מה שאמר אל הרכבים אמר
בלשכה בסתר. ואח"כ ילא משם עמהם ודבר אל העם אשר בבית ה'.
ולפיכך נטווה להביאם בבית ה' ובלשכה :
- (ח) עומד לפני. מתקיים תחת כנפי אהבתי. כמו לו ישמעאל יחיה לפניך.

לך.

- (ה) אני עצור. יונתן ורש"י פירשו בבית הכלא. ולא מלאנו שכלל ירמיהו
בית יחזקאל. ומפסוק י"ט נראה בבירור שהיה ירמיהו ברשות עצמו :
- (ו) והגנו כדברי רש"י שהיה נמנע מפני איזו סבה אחרת :
- (ז) ביום צום. יפה פירש ר' יוסף קמחי ל' קבוצ. מענין צומת הגידים.
כמו קראו צום והושיבו את נבות בראש העם. והנה צום הוא תענית
לבור. ותחלת הנחתו על הקבוצ שהיו מתקבלים ביום ההוא להשגיח על עמי
לבור ולשוב בתשובה ולחקן המעוות; ובערבי אמר בקורא על הצ'די contractis
ומזה למדנו :
- (ח) אורי תפור תחנתם לפני ה'. כאלו אמר אולי יפילו תחנתם לפני
ה'. כמו למטה מפיל אני תחנתי לפני המלך. (ל"ח כ"ו). להפיל
תחנתם לפני (שם מ"ב ע'). אהנו מפילים תחנותינו לפניך (דניאל ט' י"ח).
ויונתן חרגס מחיס מתקבל לבעותהון קדם ה'. וכיוצא בזה חרגס למטה (ל"ז
כ') תפל נא תחנתי לפניך. וכן (שם מ"ב ב') תפל נא תחנתי לפניך; וכל כי
עקר הוראת תפל נא תחנתי לפניך הוא מן לי רשות להפיל תחנתי לפניך.

ע"י זכאים שהיו מבחרים לבתרים. עיין האמירוס Ilias 2. 124. ולדעת
 בוסיליוס לשון כריתה הוא כאן כענין ללמיתות (כי הלמית קרוב להכרית).
 להורות גורם מוחלטת וקיימת. וכמו שאומרים ברומי. decretum.
 perentorium. precisum. וכן אומרים כרת ענה (למעלה ו' ו') שהוא
 מפרש ל' ענה. לא לשון עץ. ובוה אין דעתי מסכמת עמו. אמנם אחרי
 דבריו יש להחזוק כי באמת גם בלה"ק וגם ברומי מלאו לשונות של כריתה
 גופלים על החלטת הרצון והמשפט. הלא תראה וחזור חמר (חיוב כ"ב כ"ח)
 נחתך על עמך (דניאל ט' כ"ד). וכן ללמיתות. ובארמית פסק. וברומי
 decidere. ואולי להיות כריתת בעל חיים גורם מיתתו בלא חקקה (פסיק
 רסיה ולא ימות) קראו להחלטת כל ענין באופן כלתי משחנה בלשונות המורים
 כריתה; ותלמידי מוהר"ר אח"ת אומר כי פסק דין נקרא בל' כריתה על שם
 שבתחלה ההן והלאו האמת והשקר מעורבים יחד בויכוח בעלי הדין. והדין
 כורת בין זה לזה. ומבדיל האמת מן השקר: העגל אשר ברתו לשנים
 וגו'. הוא פירוש הברית אשר כרתו לפני:

(ט) שרי יהודה וגו'. הוא פירוש האנשים העוזרים את בריתי (תלמידי
 מוהר"ר שלמה חפץ):

(כא) העורים מעליכם. נראה שזה הוא שכתוב למטה (ל"ה ה') וחיל פרעה
 ילא ממארים וישמעו הכשרים הנרים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל
 ירושלם. רש"י רד"ק דון יצחק (ורד"ק):

לה

(ב) בית הרכבים. דעת כל המפרשים שהם מבני קיני חותן משה. והיו
 גרים בקרב ישראל. ובית הרכבים היתה אחת ממשפחותיהם
 וראייתם ממה שכתוב בד"ה א' ב' כ"ה המה הקינים הבאים מחמת אבי בית
 רכב. ואלי מסופק בזה. כי הקינים לא יתכן לומר עליהם שהם מזרע רכב.
 אלא בהפך הרכבים הם משפחה ממשפחות הקינים. כי משפחת קין היתה מאז
 בימי משה ובלעם (וירא את הקיני. כי אם יהיה לבער קין). ויהאמר בין
 רכב היה מאוחר. והיה בימי יהוא (מ"ב י"ד ט"ו כ"ג). גם בעלי הנקוד
 הבדילו בין משפחה למשפחה. כי הקינים שבד"ה הקו"ף נקודה חירק (ורד"ק
 בד"ה כתב כי מלא בם' מדויק קינים בצרי. ובשאר ספרים בחירק). ואם
 חפרש כפירוש רד"ק שהקינים לא ילאו מבית רכב. אלא מחמת. וחמת היה
 מפורסם בעבור שילאו ממנו גם בית רכב. עדיין יקשה למה הזכיר חמת שהוא
 בלתי ידוע ולא הזכיר יתרו או חובב? וגדולה מכל אלה מה מקום בד"ה
 להזכיר יחס הקינים אשר לא מבני ישראל המה? וסקרוב אלי כי בית הרכבים
 מישראל היו ומשכנ יהודה היו. והם הקינים שבד"ה. ונקראו בשם זה (כמו
 שהזכיר שם רד"ק בשם אחרים) מטעם קינאה שעינו בארמית לורף. כי מפני

ירמיה קז

קז

(י) לדרשני . היה אפשר לפרש להתפלל אלי . כמו דרשו ה' ופז . חלל שחם כן יקשה אך ישיב תשובה קשה כזאת לבאים להתפלל אליו . ומלבד זה יקשה למה לא התחיל צדקיה להתפלל הוא ועבדיו ולשוב אל ה' . ועל כן נראה כי לדרשני ענינו כענין מליצת דרש חת ה' . או דרש ב ברוב המקומות . שעיניה שחלת העמיד . כמו ותלך לדרוש חת ה' . ומה שאמר למעלה התפלל נא בעדנו אל ה' אלהינו נראה ענינו . שאל אך יפול הדבר . והתפלל שתהיה הנבואה לטובה . אמנם לא נכנע המלך ועבדיו להתפלל אל ה' ולשוב אליו :

(יב) לחריק משם וגו' . לפי הנקוד הוא בנין הספיל . וכן פירשו רד"ק ורח' ענין השמטה מל' חלקלקות . להחליק עצמו (או להחליק רגליו) כלומר לזנוז בהחבא ולהמלט מירושלם בחורף העם היוצאים מן העיר ; וזה מפני שידע שיקלפו עליו השמים על שאמר העיר חסרף בלש . ובאותם שנים חיל הכשדים הלך לו וסיה קרוב הדבר שאויביו וכל נביאי השקר יתנכלו להמיתו . וירמיהו לא חדל להשמיע דבר ה' באמנם ואמונה . אך אחר שפעם שליחותו חשב להתרחק מירושלם זמן מה עד יעבור זעם . כדי שיזכר חסד' לשון יירושלם ולהסבא בשם ה' ולהועיל לבני עמו אם בארצם ואם חוץ לארצם . וכמו שהיה . (י"ז מרחשון תרכ"ה) . ויונתן ואחרים פירשו לחלוק נחלם . וקשה לפירוש זה מלת משם . והיל"ל לחלוק שם . גם בחורף העם לא יתשב יפה : (טז) החנויות . רח' מפרש משרש חנא בערבי שערנו *flectere incurisare* מקומות מתחת . לארץ ועל גבם *qaph* אמנם שם חסות גם בארמי וגם בערבי ענינו *taberna* . ובית שמוכרים בו מאומה . ואפשר שהיה מושבם למכור מאכל ומשתה בבתים מתחת לארץ . כמו שיש נוהגים גם בימינו :

קח

(א) יובל בן שלמיה . מחר למעלה ל"ז ג' : פשחור בן מרכיה . למעלה כ"א ח' . וכלם היו שרים (למעט פסוק ד') :
(ב) כי אין המדך יובל אתכם דבר . סיה משפטו כי אין המלך יכול אחכם דבר . והנה היא מליצה מורכבת משתי מליצות . והראשונה בלתי נשלמת . כי אין המלך . . . המלך לא יוכל אחכם דבר . ורד"ק פירש אין המלך שיוכל . וכן תרגמתי : אל הבור מרכיהו . הבור הנקרא בור מלכיהו : בז המדך . שם אדם . כמו למעלה (ל"ז כ"ז) ירחמאל בן המלך :
(ג) עבד מלך . שם אדם . כמו אחימלך . אבימלך . ואח"כ היל"ל עבד המלך רד"ק (ורח') : הבורשי איש שרים . רח' אומר כי עד היום המריצים הנושים ונכדים מאד ומשרתים בנתי מלכי המזרח : והמלך יושב בשער בנימין . לא היה אז בניחו חלל באחד משערי העיר :
(ד) וימת תחתיו מפני הרעב . ואלא גם אם סירחו אותו במקומו (במחר

ירמיהו לו לו

ובלא מלח נא. הפול תחנתם ענינו שיתפללו ואין ענין שתקובל תפלתם (מרחשן תרכ"ה) :

(ח) ויעש ברוך וגו'. הפסוק הזה הוא כלל. ואחריו פרט הענין מתי ואין הים :

(ט) קראו צום. אולי עשו זה מאימת כ"י שהים מתחיל לכבוש ממלכות :

(י) בחצר העריון. רז' אומר שהיא עזרת כהנים. ופירש בחצר לפני המזר ולא בתוכה. וי' ד' מיכאילים כתב כי הלשכה היתה למעלה וברוך עמד על החלון וקרא. כי לא יתכן שהים כל הסם בלשכה. ונכון ולפי זה בחצר פירושו שהיתה הלשכה פתוחה לאותה חצר :

(יט) שב נא. האלכסנדרי ויונתן קראו שוב נא ואין לורך :

(יז) איך כתבת וגו'. אסאמרס לך דרך כלל ואתה כתבת המלות מדעסך או לא. עיין דון יצחק :

(יח) כותב על הספר בדיו. לא הייתי שומר הדברים בלבי לכתבם אח"כ. אלא מיד הייתי כותבם מפיו על הספר בדיו. כלומר חכף לקריאתו סימה כתובתי יוצאה לפועל. ולא הים אפשר לי להחליף דבר :

(כא) העומדים מעל המלך. כמו (ישעיהו ו' ב') שרפים עומדים תמעל לו. ועיין שם :

(כג) יקרעה. המלך עצמו (רש"י ודון יצחק) או יסורי במלות המלך : יקרעה. לשון עתיד והוראתו הים קורס. כי אחר קריאת ג' או ד' דלתות הים קורס. וכן אחר ג' דלתות אחרות. וכן עד סוף :

(כו) בן המלך. לא יתכן להיות בן יהויקים. כי לא הים לו בן גדול כי הים הוא אז בן כ"ט שנה. ויירונימוס תרגם המלך שם אדם. וכן נכון (י' ד' מיכאילים ויהו') : ויסתירם ה'. עשה שלא ימלאו. ושישאלו נסתרים ממבקשיהם :

(לכ) דברים רבים בהמה. דברים רבים הדומים להם (חזקוניק). ותלמיד שלום מדינא מוסיף כי זאת ג"כ דעת בה"ט :

לו

(ח) וימלך מלך. מלך אחר. והפרישה הזאת חוץ למקומה. ומקומה למעלה : אשר המלך. לפי הטעמים הכוונה על יכניה. אך לא מלאו שהמלך כ"י אח יכניה (הוא יהויכין). ונראה שהכוונה על נדקיה. וסיה אפשר לומר שדעת בה"ט שהמלך חוזר ליהויקים. אך גם זה רחוק. כי תם לורך להזכיר כאן כי יהויקים הוקם למלך מאת כ"י ?

(ג) יהוכל בן שלמיה. אחד מן השרים. ומזכר למטה ל"ח א' : צפניה בן מעשיה. מזכר למעלה כ"א א' וכ"ט כ"ה :

(ד) ורא נתנו אותו בית הברוא. פדיין לא הושם מפולס בכלל וסבסו נתנוה :

הגיד בקצור מה שאירע למלך ולעם . ואך נתקיימו כל דברי ירמיהו . וקודם
 שזכיר בקיצת העיר הזכיר תחלה מתי התחיל המצור . אעפ"י שהמצור כבר
 התחיל קודם העניינים האמורים למעלה :

לט :

(ג) נדגל שראצור רב מג . הוא נרגל שראצור שני . והיה שר וגדול בין
 החרטומים וכהני האש הנקראים בל' פרטי מג : וכל שארית שרי מלך
 בבל . מלת שארית היא כאן שלא על הוראתה בכל המקרא . כי רחוק הוא
 שנתן קצת מהם במלחמה . וכמוהו מלאך בנחמיה ח' ע"ב ואשר נתנו שארית
 העם ; ולפי עקר הל' היל"ל וכל יתר . ונראה שהוא על דרך לשון ארמית .
 כי כן כאן תרגם יונתן וכל שאר . וכן בעזרא (ר' י') ושאר אמיא . ושאר
 עבר נהרא . כי אין בלשון ארמית שרש יתר :

(ה) רבדתה בארץ חמת . חמת היא ממלכה בגבול צפוני של א"י בין
 הים ובין דמשק . ונראה כי נבוכדנאצר קבע quartier général
 שלו בעיר רבלה בארץ חמת : וידבר אתו משפטים . על שמרד בו אחר
 שהוא המלך אומן . ולדקיהו נשבע לו . ע' יחזקאל י"ז ט"ו :

(ח) ואת בית העם . ארמון שהיה נקרא כך . אולי היו נאספים בו העם
 למשפט או לדברים אחרים . ואמנם הנתינה הזאת לא הייתה מיד . אלא
 בחדש אב ככתוב בסוף הספר . ואולי המתינו עד בוא מצות המלך שהיה
 ברבלה (שמיד ורוז') :

(י) ויגבים . יגב כפירוש רש"י (וכן גי') ענינו חפירה : ונקרא כן כל שדה
 נעבר . ומזה יקב חפירה בקרקע :

(יא) על ירמיה . הנופלים אשר נפלו אל הכשדים הודיעו להם שהיה ירמיהו
 מתנבא ומזהיר את המלך והעם שיפלו ציד הכשדים בשלום ולא ימדרו
 בהם . וגודע הדבר לנבוכדנאצר :

(יד) וישלחו ויקחו וגו' . זה דרך כלל . ובסימן שלפניו פרט הפנין :
 להוציאם אל הבית . בית גדליה . וגדליה היה יושב במצפה :

(טו) הדוך ואמרת . לא שילך ממנו . כי היה עצור : אלא זירוז . ונראה
 כי עבר מלך בא אליו לבקרו ואז אמר לו הדבר הזה : והיו לפניך .
 ונראה דברי מתקיימים ואתה לא תמוק :

מ

(ה) הדבר אשר היה אל ירמיהו . הוא שם כולל לנבואות ירמיהו אחר
 החרבן . כי בתחלת הספר אמר עד גלות ירושלם (שמיד ורוז') :
 מן הרמה . נבחראדן לא נזכר למעלה ל"ט ג' . ונראה שנשאר ברמה . ושאר

(המטרה) היה מת מאליו מפני הרעב. והם הרעו לקרב מיתחו (רש"י)
ואני מתחלה הייתי מפרש השליכו אותו אל הבור באופן שימות שם. והעש
מפני הרעב. כי אין הלחם עוד בעיר. ולפי זה היה ראוי לקרוא וימת. וגם
היה לרדף להחליף הטעמים:

(יא) אל תחת האוצר. מקום היה תחת האוצר שהיו נותנים שם הכלאות
(Tympe): מלחים. לשון כי שמים כעשן ומלחו (ישעיה ל"א ו').
לשון כליון. ויחכן שיהיה הלשון נגזר מן מלח. על שם שהמלח נמס לפעמים
מאליו ונהפך למים.

(יב) אצילות ידיך. בית השחי. ונראה שנקרא כן מן הצלול שהוא בערבי
שורש. כי שם שורש היד או הזרוע (וכן דעת רש"י): ועיין מה שכתבתי
בכרם חמד ז' עמוד 40: מתחת לחבליים. שיהיו הכלואים קרובים לבשר
יותר מן החבלים. ואמר מתחת מפני שהחבלים היו ארוכים ועולים למעלה
מן הכלואים ומגופו של ירמיה:

(יד) מבוא השלישי. לא ידענו מה הוא. ור' שלום הכהן אומר כי חולי
היו לבית ה' שלשה שערים: אחד לכהנים. אחד לעם. ואחר למלך.
שואל אני אותך דבר וגו'. היה לו להשלים דבורו ולומר הנידה לי מה דבר
ה' עלי וכיוצא בזה. אלא שירמיה לא המתין ומחר להשיב קודם שישלים מאמרו:
(טו) אשר עשה לנו את הגופש הזאת. מלתי הזאת. לא מתכן על
הגשמה. אלא על הגשמה. כענין נפשו גחלים תלהט (חיוז מ"א י"ג):
(טז) פן יתנו אותי בידם. הכשרים יתנו אותי ביד היהודים. וסיפורים
יתעללו בי (רש"י רד"ק ורד"ק יצחק):

(יז) ותחי נפשך. חלל מכל רע. כי אמנם כבר אמר לו כי גם כשיצדקוהו
הכשרים לא ימיתוהו: ובשלוש ימות:

(יח) והנה אומרות הסיתוך וגו'. מפני שהיה צדקיהו דואג מחרפות
היהודים שמה יתעללו בו. התחכם ירמיה להראות לו כי יותר יחרפוהו
כשיפול בעל כרחו ביד האויב. והגדיל ציור המרפה ביחסו הדבור אל הגשים:
אנשי שלומך. נביאי השקר ואוהביו ויועליך שהיית בוטח בהם: הטבעו
בבוץ הגליך. הזכיר משל זה על שם המאורע שהשליכו את ירמיהו בטיט:
נסוגו אחור. אנשי שלומך שהסיתוך. יסוגו אחור ויכלמו:

(יט) ואת כל נשיך וגו' מוצאים. הראני שהיו מוצאים אותם אל הכשרים:
ול"ג אחר שאין יו"ד אחר הצ"י שהקריאה מוצאים. הראני ה' את

נשיך ואת בניך המוצאים כמו שאמר למעלה מוצאות אל"ש שרי מלך בבל:
(כ) והיה כאשר גלברת ירושלם. אחר שספר כל הרפתקי דערו
על ירמיה. ושם אחר שהעלוהו מן הבור נשאר עזר בסתר המטרה. הוצרך
עשה להזכיר איך בקרב צרת המלך והעם היתה ה' אמו. והנה המקרא הזה
דבק עם וילן כ"ג מלך בבל (ל"ט י"ח) ושאר הענין. וקודם שזכיר זה ראה

המלוכה ומרבי המלך . כלומר תשרי לרקס (שמיר וק' ב' עיכאילים) כי אח"כ לא חזר שסיו עמו אלא עשרה אנשים :

(ג) את אנשי המלחמה . הוא פירוש הקודם . כי לא הרג אלא אנשי המלחמה . והשאר שנה אותם . ככתוב למטה פסוק י"ו (ק' ב' עיכאילים) . אולי אחר האכילה הלכו לישון שנת הללרים . ולא הרג בעשרה אנשים את כל היהודים והכשרים ההם :

1234567

(ד) ואיש לא ידע . שר"י לא נודע הדבר חוץ לעיר :

(ה) דהביא בית ה' . אי אפשר לומר כי מחשפה באב עד תשרי לא ידע האנשים ההם כי נשרף הבית . אלא חשבו להקריב מנחה ולבנות צבית ה' אפ"י שנהרם (דון יצחק) . ונקרא בית ה' גם אחר שנחרב . כעס וענה חיים באלמנותיו ותנים בהילי ענג (ישעיה י"ג כ"ב) . וכן אמרו על בתי הכנסיות שחרבו שבקדושתם הם עומדים . וכן הביא גרונ"ס בשם פופיאלוס . והנה הם היו הולכים לירושלם . לא למלכה . וישמעאל הביאם המלכה :

(ו) מטמונים בשדה . פירות עמונים בחפירות שבקרקע . אולי להסתיר מפני האויבים . ואותם נתן לך לפדיון נפשו . ובלשון ערבי (כמו בארמי) נקרא מטמורה חפירה שפושין קצת מן הערביים ונתנים שם החטים : וכן מהג"ס : בקצת מקומות באפריקא . וקוראין להן mattamoren (רו') :

(ז) ביד גדלירו . במקומו ובעירו . וכן ליד חבי (ש"א י"ט ג') אללו . וכן חלקת יואב אל די (ש"ב י"ד ל') אללי . וכן והאחמות רעות על ידיהם . ומה עמדי עם ירי . ולודוביקוס די דיו ורו' פירשו יחד עם גדליה . כמו עגלת : בקר תקח בידך . ואינו נכון . כי לא הרגם : עמו . וגם מליצת תקח בידך יש בה הוראת ברשותך . ואין ענינה ממש יחד עם :

(י) לעבור אל בני עמון . ישמעאל לא סמית את גדליה אלא בשליחות מלך בני עמון שהיה שם רע לישראל ועלצ בטובתם . והנה הלך להביא אליו כל השבים . כדי לקבל מידו שכר ומתנות :

(יב) אל מים רבים . היא ברכה כתרומתו . והיא ברכת גבעון (ש"ב ב' י"ג) והיתה נקראת מים רבים :

(טו) בשמונה אנשים . ל"ל שהיו הוא והם שמנה . (פ"ד וישאורו במוט בשנים) וזולתו שבעה . כי אין הבי"ת מורה הוראת עם :

(טז) השיב . היל מיד האויב הסלבה . כמו וישב את כל הרכוש : מן המצפה . ואח"כ אומר אשר השיב : מנבעון . ל"ל פירשו כי האנשים ההם היו מן המלכה . כי היו יושבים עם גדליה במלכה . ויוחק אלילם בגבעון . כי שם מצא אותם :

(יז) בגרות במהם . האנון כדברי רז' . שהיה מקום מלון לעובדי דרך ועשה אותו איש עשיר ששמו כהם . אולי בן ברזלי הנזכר בשמואל ב' י"ט פסוק ל"ח ול"ט . וכן דרך העשירים בארצות המזרח לבנות בתי מלון לאורחים שילינו שם הלילה . ואין שם מזונות אלא מקום ללון . ונקראים בלשון

הערים שנקנסו בירושלם לא נלמנו על ירמיהו. והולכיהו בזיקים עם שאר הגולים
לפני נבחראדן. והוא פתחו מן הזיקים: באזקים. משרש זקק הידוע בלשון
ארמית (ומלכיהם נהגים תרגומו זקיקין) ובל"ח זקוקה ליבם:
(ג) כי חטאתם לה'. הגוים המאמינים בחלשות הרבה לא היה רחוק חללם
שכל חלוקה וחלוקה יענוש את עמו על מה שחטאו לו:

(ה) ועודנו לא ישוב. ירמיה עדיין לא היה חוזר לאחוריו לשבת בא"י.
כי היה ירא שמה יכעס נבחראדן אם ימאן ללכת עמו. כאלו חינו
בזמן בדבריו אשר דבר לו. ונבחראדן הבין מחשבתו ואמר לו בפירוש ושובה
אל גדליה וגו'. ו' ד' מיכאילים קרא לא ישוב כמו לא ישיב. עודנו לא
היה משיב חסובה; אך אין חסובה במקרא בלא מלת דבר. ושורריר ורו'
פירשו לא ישוב ללכת לבבל. וזה לא יתכן. כי אם היה ירמיהו חפץ ללכת
בבבל לא היה בידו לילך מאליו. אך היה צריך להמתין לנבחראדן ללכת עמו.
ובהפך אם היה חפץ לשבת בא"י היה בידו לשוב ללכת שם מאליו; מלבד כי
אין תקרא הליכתו לבבל שבה? ושורריר אומר כי גם הליכתו אל גדליה לא
היתה שיבה. כי לא היה עמו קודם לכן; וזה חינו כלום. כי שם יקרא
בשמו לירושלם ולמנפה. ובהפרדו מנבחראדן שהיה הולך לבבל: ארוחה.
דן יתקוררו' פירשו מזון קטוב. כמו וארחתו ארחת חמיד. וקשה פעל ויתן
לו. כי כמו שהמשאל נתנה לו מיד: כן נראה שנתן לו הארוחה. לא שאל
לחת לו. מלבד שהיה ראוי שיפרש למי לזה כדי שתנתן לו. כי אמנם גדליה
לא היה שם. ונראה כדעת גוסטיוס כי ארחה נגזר מן אורח. ותחלת הנחתו
ללחם צידה לדרך. וזו הוראתו כאן. אלא שאח"כ האשאל לסורות כל מזון
שאני ללדה. כמו וארחתו ארחת חמיד. טוב ארחת ירק ואהבה שם:
(ח) וישמעאל. נ"ל שהיו ענינה לפירוש (idest). ע' בראשית י"ג ח':
הגמולתי. עיר נטופה חכרת בעורא ב' כ"ב: ויניחו בן המעבתי.
שם חנו הושעיה (למטה מ"ב ח'):

(י) דעמוד לפני הבשרים. כמו ולעמוד לפני הערס לשרתם. וסכוונה
לעשות מלחמה. ולחת להם מס. כי ארץ בבבל היתה (לדברי סירודוט)
חמרה בין ושמן וחאנים (רו'): קיץ. פירות הקיץ. ונראה כדעת יונתן ורש"י
שהכוונה בפרט על החאנים שמינבים. ודעת J. E. Faber שהכוונה כל מיני
פירות מינבים. ואין ספק כי באמרו קיץ בין יין ושמן. ובאמרו אח"כ ושימו
בכליכם. משמע כי קיץ הוא אוכל העומר. לא נאכל לשעתו. אח"כ חנו חלל
פירות מיונבים. ובפרט אם הם חאנים לא יעמדו מיום ליום אם לא יתיבשו:

מא

(ח) בחדש. מראה בדברי רד"ק שהוא ראש חדש. כמו מחר חדש. ובהוראת
המלה מעיקרה. חדש היום: ודבי המלך. ישמעאל היום מחר

ירמיה מג

ק"ג

בלשון איטלקי rigoglio נאמר על הרמימה ועל הצאווה :

(ג) כי ברוך בן נריה וגו' . לא כחשו בנבואת ירמיה דרך כלל . כי כבר האמינו זה כשאמרו לו שידרוש את פי ה' בעדס . גם לא חשבו שירמיהו ישקר הפעם הזאת כדי להנקם מהם על מה שהרעו לו לשעבר . אבל חלו הדבר בברוך :

(ד) תחפנחם . היא עיר Tophna pelusiaca . שהיתה בקצה ארץ מצרים מזר ארס וערב :

(ט) במלמ במלבן . המפרשים ובושארט ורו' פירשו מלט malta וכן הוא בלשון ערבי . וכן תרגם יונתן טפיל . רק רש"י פירש משרש לוט . (enveloppement) . ומלבן (הגמלא ג"כ בש"כ י"ב ל"א ונחוס ג' י"ד) פירשו מקום שרפת הלבנים . וקשה איך היה כבשן אלל בית המלך . ודעת גוסטיליוס כי מלבן הוא פרדס של עצים הנקראים לבנה (pioppo) . ועושים אל . כמ"ש תחת אלון ולבנה ואלה כי טוב ללה . (הושע ד' י"ג) . וגם זה לא יתישב בנחוס ג' י"ד . ויונתן תרגם בטפיל בנינא . ויש מי שמפרש מלבן בנין של לבנים . ומראין לי דברי תלמידיו מזהר"ר יצחק פארוו שהמלבן הוא אזור של לבנים ושאר עניים הצריכים לבנין . והנה היה אלל בית פרעה אזור כזה או עשוהו אז כדי לבצר החומה ובית המלך מפחד מלך בבל . ובאותו אזור היה ג"כ מלט הרבה לכל לורך הבנינים : ובמלט ההוא טמן ירמיה את האבנים וכן בשמואל ב' י"ב ל"א הכוונה שהולך את אנשי עמון לעבוד את כל עבודת המלבן בחומר ובלבנים ובכל עבודה קשה . וכן בנחוס החזיקי מלבן . החזיקי הארמינאל שלא יחסר כל צו ממנו שצריך ללורך המצור : בית פרעה בתחפנחם . פרעה היו לו בתים בערים הרבה . והיה לו בית בתחפנחם . ולא היה המלך שם בעת ההיא :

(י) שפיררו . אומרים שהוא אהל יפה מל' שפיר בארמית . או ענין אהל ממש . כמו ברוחו שמים שפיר (איוב כ"ו י"ג) כדעת רש"י :

(יב) אשר למות רמות וגו' . ימית מי שימית . וישבה מי שישבה . על דרך ושמע אישה ביום שמתו . וביום פקדי ופקדתי . ושמע השומע ואמר . לא יום להם גם . עיין למעלה ט"ו ב' :

(יג) בית שמש . הוא שם עברי לעיר שהיה שמה בלשון מצרי און . שעיניה שמש . והוסיף אשר בארץ מצרים . כי יש בית שמש בא"י (רו') :

מצבות בית שמש . אפ"ר הסורי שראה שצריהן כתב עליהן כדברים האלה . Insignes in ea (Heliopoli) statuæ erant proceritatis molisque admirandae; singulae quippe ad sexaginta cubitos assurgabant. Suberat pedibus solium, seu basis denorum cubitorum. Supereminebat capiti mitra ex candido metallo, pondolibrarum mille et amplius. Partes omnes ornabant figuræ et imagines hominum et animalium, quae ejus temporis gen-

פרס בארואן שראי (Caravan — Sarai) : בארואן ענינו שירה. ש"א
ענינו בית :

מב

(ג) את הדרך אשר נלך בה : דרך משל. כמו והלכת בדרכיו. לא תמשמעו
(ד) ה' אלהיכם. הם אמרו לו ה' אלהיך. דרך כבוד לנביא. והוא אמר
אלהיכם לפי האמת וגם לחזק את לבם לשוב אל ה' :

(ו) אם טוב ואם רע. בעינינו : ה' אלהינו. אמרו אלהינו בבחינת
השמיעה בקולו. שאל"כ ה"ל נראה כאלו אינם מקבלים אותו עליהם
לארון. אבל באמרם אלהיך לירמיה. הכוונה שאתה עבדו. והוא דרך כבוד
וכן אמר שאל לשמואל למען זכות לה' אלהיך. והשתחוית לה' אלהיך ורבים
כן. וכן חזקיה לישעיה והוכיח בדברים אשר שמע ה' אלהיך. וכן האלמנה
(מ"א י"ז ב') ועובדיה (שם י"ח י') לאליהו :

(י) אם שוב תשובו. שרש שוב נמצא לפעמים להוראת שרש ישוב כמו
ושבתי בבית ה'. ושניה בלדקה. וכן טוב ויעבד ואחרים : כי נחמתי
וגו'. אני מטער כביכול על שהוכרחתי להרע לכם :

(יב) והשיב אתכם וגו'. שלא יגלה אתכם לבבל. אלא יניח לכם שתשובו
להיות נאחזים באדמתכם נקדם :

(טז) ושם תמורתו. נראה שלא היה בדעתם לרדת מצרימה להשתקע אלא
לגור שם זמן מה. אולי עד שימות נבוכדנאצר. וכן אמר בכתוב הקודם
ובאתם לגור שם : וכן במקרא שאחר זה. וכן למטה (מ"ד י"ד) מפורש שהיה
בדעתם לשוב אל ארץ יהודה :

(יח) נתן. נפעל משרש נתן : כמו ומטר לא נתן ארצה. ענינו יציקה.
והוא כמו נסך. ונראה כי נתן לשון ארמית. בדרך לשון ארמית לשמש
ת"י ובמקום ש"י. וכן בלה"ק מסכה ובל"ח מתבת :

(כ) התעיתם בנפשותיכם. "לכדעת" ק' ב' מיכאילים מענין
והייתי בעיניו מתעטע. והכוונה אתם מתעטעים בה' ובנביאו. כי
אמרתם לשמוע בקולו. ועתה לא תשמעו לו. אך התעטעו הזה יהיה לרעתכם.
כטעם בנפשו דבר אדניו. בנפשו נביא לחמו : מתעטע הוא בזין פעל.
והתעיתם הפעיל. ושיניהם נכוניס. ותחלת הוראתם על אדם אשר דרך
לחוק יגרנס לחבירו להיות חושה :

(כא) ורא שמעתם וגו'. עדיין לא ענו אותו דבר. אבל הבין בפניהם
ובתנועותיהם שאין בדעתם לשמוע :

מג

(ב) הזדים : כל לשון זדון הוא לשון רתיחה. מן ויזד יעקב מזד : וכן

שקטירו הקודמים : ואמר ותעלה על הפעולה : ומוהר"ר ינ"ק פירש אותם על האנשים הזכרים :

(כה) ותדברנה .. תקימנה : תעשינה. אעפ"י שהתחיל אחם ונשיכם. דבר בלשון נקבה כנגד הנשים . נראה שהיו אדוקות לע"ז יותר מהאנשים : (כו) אם יהיה עוד שמי נקרא וגו' . הכוונה שלא ישאר בארץ מצרים שום יהודי : אומר חי ה' . הוא פירוש אם יהיה עוד שמי נקרא . לא יהיה עוד שמי נקרא בפי שום אדם יהודה שיאמר חי ה' :

(כח) דבר מי יקום ממני ומהם . שיעורו . דבר מי (תמני ומהם) יקום : (ל) פרעה חפרע . נקרא בפי הירודוט ודיאדורוס Apries . ולדעת יאבלונסקיוס ענינו בלשון מצרי כהן השמש . מורכב מן Heb-fre . בחרגוס אלכסנדרי מחורגס Hafre (רוז') : ביד אויביו . הוא Amasis אשר מרד בו . וילכדהו וימיתהו (רוז') . וענין השמדת אנשי יהודה אשר במצרים לא ידענו אם נתקיימה . או אם שבו ממעשיהם הרעים נחם ה' על הרעה . כי אמנם כל הנבואות לרעה אין תכליתן אלא שישוב אומה מדרכו . כי לא יספוג ה' במות המת כי אם בשובו מדרכו ומה :

מה .

(א) בשנה הרביעית ליהויקים . סיים תחלה כל עניני הכבוד . ואח"כ הזכיר ענין היחיד . אע"פ שקדם בזמן (גרוליוס) :

(ב) כי יסף ה' יגון על מבאובי . הביא עלי מכאוב כפול ומכופל . ורז"ל פירשו שהיה מבקש להיות נביא . ולפי הפשט היה מטפער על שהיה נדרף דמיהו : יגעתי באנחתי וגו' . מרוב אנחתי אני עיף ויגע . ואף גם זאת יגני מולא דרך לנח מאנחתי :

(ג) ואת כל הארץ היא . הוא פירוש הקודם . את נאמר על הנושא . והטעם זה שאמרתי אשר בניתי ואשר נטעתי היא כל ארץ יהודה :

(ד) גדולות . לפי הפשט להמלט ממכאוב ומיגון :

כו .

(א) על הגוים . אחר שסיים נבואותיו על בני עמו . הזכיר הנבואות שהתנבא בזמנים שונים על שאר האומות :

(ב) למצרים על חיל פרעה וגו' . הנבואה היא על מצרים אך לא על ארץ מצרים . אלא על חיל פרעה נכו שיא מארצו ונלחם באשור בימי משיהו ולקח קצת מארצו . ואחר זמן מלך נבוכדנאצר בבבל . וגם עליו יא' דעה נכו . ונ"ל גבר עליו . ככחוב (מ"ב כ"ד ז') ולא הוסיף עוד מלך מצרים אח מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת וגו' :

tilium numina fuerunt. Adjecti hieroglyphici characteres, talium arcaonorum indices (Ephraem Syrus, Tom. II pag. 145. גס הירודוט (Lib. II. cap. III.) הזכיר שנים obelischi גדולים שהיו בעיר היליאופוליס . ועד היום נשארה אחת מהם . אך שבורה היא . והנה ירמיה מתנבא שיהיה נבוכדנאצר העושה כל חלה . וסטראבון מייחס כל זה לקמבזים בן כורש . ואמת כי היונים לא ידעו דבר ברור ממה שאירע בארצות הקדם קודם כורש . ואפילו גס נבוכדנאצר לא נזכר בספריהם הנמצאים אצלנו . ואחרים אומרים כי נחם ה' על הרעה (רו') :

מד *

- (א) מגדוד . הוא קרוב לים סוף . והוא הזכר בשמות י"ד ב' .
 (ב) מפני רעתם . של יושבי הערים הנזכרים באמרו ואין בהם יושב : המה . אותם שמחו במלחמה או שגלו (רד"ק) :
 (ג) מתוך יהודה . מתוך עם יהודה . מתוך היהודים :
 (ד) למען הכרית לבם . חסרה מלת שארית . כמו שאמר למעלה לבלתי הותיר לבם שארית . או איש ואשה כמו שאמר למעלה להכרית לבם איש ואשה עולל ויונק : ולמען היותכם דקלדה ולחרפה . או לפחות אם לא תפיתי כלכם תהיו נשארים לקללה ולחרפה :
 (ה) רעות נשיו . של המלך האחרון . הוא נדקיה :
 (ו) ולא יהיה פליט ושריד . דרך גוזמא . ואח"כ אמר כי ישובו מהם פלטים : ולשוב . הולכים לגור במצרים בכוונה לשוב אח"כ אל ארץ יהודה : כי אם פלטים . נסים מחרב ומתי מספר . עיין למטה כ"ח :
 (ז) למלכת השמים . עיין למעלה ז' י"ח .
 (ח) ובי אנחנו מקטרים . הנשים אמרו זה . ולא אמרו מקטרות כי היו עושות זה עם צניהן ובעליהן : בונים . אומרים שהן עוגות בצורת לבנה שהיא מלכת השמים וכן היה המנהג ^{יד} אצל קצת האומות . וכן בלשון יוני ^{סגנון} lunae היה שם לעוגות רחבות ובעלות קרניים : שהיו מקריצים ללבנה (Diana) (רו') : להעצבה . דרך כנוי (רד"ק) הכוונה לפייסה כדי שתאיר לנו פניה . והנביא הפך הלשון דרך לעג ואמר להעציבה . ושלמידי מוהר"ר יצחק פארוו אומר כי גם בלא כנוי יתכן לפרש להעציבה שתהיה נעלבת עלינו ויהמו מעיה לנו : להעציבה . היטה הה"א ראויה למפיק ונראה כי בעלי הנקוד (ולפניהם חז"ל מתקני הקריאה) לא רצו לייחס חיים והרגשה ועלכון לכוכבים או לשום עבודה זרה . ועשו הה"א הזאת יתרה . ושהיה הכוונה להגעים לקצ"ה (כ"ח מרחשון תרכ"ה) :
 (ט) אותם זבר ה' ותעדה על לבו . אמר אותם על כלל ההקטרות

ירמיה מז

כ"ז

(ד) התיצב והבן לך. עמוד וסבן עומד למלחמה. כי כבר חללה חרב את המלכיות אשר סביבותיך שהן יהודה ועמון ומואב. והנה דרך התול לא חומר לו שיעמוד על נפשו. ואח"כ הוא מתמיה איך לא עמדו נבזריו. אבל נסחפו. ואח"כ מטיב לא עמד כי ה' הדפו:

(טו) נסחפו. נפל לארץ. מלשון מער סוחף. ודומה שרש סחב. ואמר נסחף בלשון יחיד על כל אחד ואחד: לא עמד. היא הסחובה. וחרגוס אלכסנדר מרוע גם Apis עגל בחירך. פירשו אבירך מן אבירי עין. ובקריאה הזאת בחרו Kenicot יו"י: ד' מיכאילים. ונ"ל כי לא עמד ה' הדפו איננה תשובה מתישבת על שאלת מרוע גם כי הגם גם מפני ידראם. ועדיין לא הדפואו. גם המסך הפנין (גם נפל איש אל רעהו) מורה אלכס כי הענין נאמר על נבזרים רבים. וכן תרגם יונתן:

(טז) הרבה. ה' נושלים בהם: ויאמרו. אנשי המלחמה אומרים להתפאר מן המערכה ולשוב לבתיהם: מפני חרב היונה. ר' עזריה (פאור מים פרק כ"ח) אמר שהוא רמז למלכות אשור ובבל שהיה אות דגלם יונה; אבל אחר שמלאנו על ירושלים (לפניה ג' ח') העיר היונה. איך לזוז מלפרשו מין הונאה כדעת המפרשים. (גם רח' ונ"י) שעינו חמם ועושק. ואולי ראוי לקרוא (גם כאן וגם למעלה כ"ה ל"ח) חרב היונה לשון זכר. והכוונה על מלך בבל. וכמו שהכתוב מסיים (למעלה כ"ה ל"ח) ומפני מרן אפו גלשון זכר: ובספר בעל כנפים כ"י מלאמי. חרב היונה. מאר לנקבה. מן לא חוט. ולרבות יומת ולזכרים יונים. ומה אמר המשורר יונים ביד יונים. מכ"ל בעל כנפים. והכוונה על מליחה לר' משה בן עזרא הנמצאת בשפתי ינוות (ברפוס שבידי היא בדף ת"ו) יונים ביד יונים אשר נפארו לכל רוחה. המדפיסים לא הבינו. ונקדו ביד יונים. ואינו אלא שבוש:

(יז) קראו שם וגו'. מקרא זה¹² ושלחציו קשה להולתם. רש"י פירש. במלחמה הכריזו משל של לעג. פרעה שהיה מגביה קול תשואות להתהלל. סביר המועד שיעד ללאת ולהלחם ולא ינא. אבל מה ענין כאן ליום מועד ומזמן? והלא צבוא האויב בארצו היה לו ללאת לקראתו. ואין כאן זמן. וד"ק פירש גם הוא המועד שנתן למלך בבל ללאת להלחם עמו. אלא שפירש שאין שהיה מלך שאין והמון רב. גם דון יצחק פירש כיוצא בזה. קראו שם וחתרסם במלחמה שאין. כלומר בושם ופחיתות גדול. כי פרעה סביר המועד שהיה נועד למלחמה ולא ינא אליה. גרוליום פירש transmissit opportunitatem pugnant. ואין זה ענין מלת מועד. ראטי פירש. הביא ה' את המועד והמזמן הוא נבוכדנאצר; ואין זה ענין מלת הסביר. דאהליר פירש. האל מקדים הזמן המזמן למיתת פרעה: וגם זה איננו הוראת הסביר ולא הוראת המועד (ואין ראיה מן ויעבור את הכושי (שמואל ב' י"ח כ"ג) כי שם הכוונה עבר לפניו ממם). מלבד כי לא חקר כאן שם ה'. רעדערליין פירש. השאון והבהלה גרמו לאנשי הכח לעבור מקום המועד. כי היה להם מקום מועד

כרכמיש. צרמיוס או Cercasium עיר מצר על נהר פרס
(ג) ערכו מגן וגו'. הגביא רואה צדמיונו חיל פרעה נגש למלחמה. ומס
מה שרואה אותם עושים. ומדרך הנבואות לדבר בלשון צווי על
הנעשה עתה. כאומר עשן כי כן ראוי לכם לעשות :

(ד) אסרו הסוסים וגו'. הוא מדמה כאלו המצרים קלחם חוסרים הסוס
אל המרכבה. וקלחם עולים על הסוסים. וקלחם ממרקים הרמחים
וקלחם לובשים הסריונות :

(ה) מדוע ראיתי. עתה רואה צדמיונו שהם נסוגים אחור : יבתו .
ויכוס ויכתוס עד החרמה. משרש כתח. ולפי הדקדוק הוא בנין הפע
ולפי דעתי ולפי הענין הוא פעל. ומשפטו יכתחו : ולא הפנו. אחר
שהתחילו לנס לא פנו עוד : להסתכל באויבים. וזה מרוב פחדם
מגור מסביב. כאלו ה' משיב אל הנביא. היטבת לראות כי באמת רח
להם להיות יראים מכל סביבותם :

(ו) אל ינום הקל. גם חלה דברי האל. והוא אומר להם שלא ינומו
כי לא יועיל להם. כי כבר נגזר עליהם שיכשלו ויפלו על יד נהר פרס
ואולי הקריאה הנכונה בשלדו ונפלדו בצווי : צפונה. כי כרכמיש צפון
למצרים :

(ז) מי זה ביאור יעלה. חוזר לצייר גאות פרעה בגשתו למלחמה. ומד
אותו לנחל שוטף (כמו בישיה ח' ז') וליאור מצרים העולה ומכסה
הארץ : יתגעשו. עיין למעלה ה' כ"ב :

(ח) מצרים. הנביא משיב לשאלתו : יתגעשו. בחולס. לפעמים
תיבה אחת שתי פעמים זו אלל זו היא מקבלת קלח שנוי בנקודה. ו
אנה ואנה. שכלתי שכלתי. וקרוב לזה יתארהו בשרר ובמחוגה יתארה
וכן עשרת הדברות וכל מה שבא בתורה שתי פעמים באו
קלח חלופים : אעדה. בפתח. והוא זר. כי הוא בצורת הפעיל. ו
איו אלל קל : אובידה. הפעיל משרש אבד. כאלו היה השרש יבד. ו
על דרך לשון ארמית. כמו והלבד גשמה (דניאל ז' י"א) שהוא הפעל מש
אבד. וכן היתי הפעיל משרש : אתה :

(ט) עלו הסוסים. דרך לעג : והתהוללו הרכב. השמעת קול
לגאווה ושמחה : בוש ופוש. היו בחיילות של מצרים אנשים מכוס ופ
ופוט אומרים שהיא ליביאה והיום נקראת ארץ מרוקו. ושם נהר נקרא
בעדות יוסף וגם פליניוס : ולדורים. הם אנשי ליריאה באזיה הקטנה.
Psamentichus מלך מצרים הביא בארצו אנשים הרבה. מארצות
Jonia הקרובות ליריאה וגם נתן להם אחזת שדה וכרם במצרים :

(י) מצריו. נכה שהרג את יאשיהו ונתן מס על א"י :
(יא) עלי גרעד. ע' למעלה ח' כ"ב :
(יב) קדונך. מפלחך אשר היא לך לקלון : וצוחתך. שחשא קולך בצ
מרוב מכתך : בשלדו. בנזוס :

ירמיה מו מז

קיט

הבהמות . ואחר שהמשיל מצרים לעגלה. אמר כי מצפון יבא לה הדרבן למשול בה. וכן תרגם ירונימוס Stimulator (רו') : בא בא : הכפל להורות על מהירות הציאה . ויש ספרים כתוב בהם בא בה . ואינו נכון . שא"כ היל"ל בא לה :

(כא) גם שבידיה . אשר בקרבה : שהם כעגלי מרבק . גם הם נסו : ואמר כעגלי מרבק כנגד עגלה יפה פיה . ובאמת היו הנכרים מכובדים מאד במצרים צימים ההם . ובפרט תחת Amasis המלך שהיה צועה בהם מאד . כי על ידם עלה למלוכה :

(כב) קורה . של העגלה . היא מצרים : כנחש ירך . תגעה ותנחל במרירות כקול נחש : כי בחיל ירכו . האויבים : ובקרדומות . ולא בדרבן בלבד :

(כג) ברתו יערה . האויבים כורחים יערה של מצרים . והמשיל אותה ליער מפני שהזכיר כחוטבי עצים : כי לא יחקר . מספר האויבים :

(כד) אל אמון מנא : אמון הוא אחד מאלהי מצרים . והיה נעבד ביחוד בנא . היא Thebe הנקראת גם כן Diospolis . כלומר עיר האליל יופיטיר . ודמות האליל הזה אמון נמצאת עד היום בצורת צחור יושב על כסא . או בראש איר . או כלו בצורת איר . והתארים המיוחדים לו הם ארון כל הארץ . ארון עליון . או מלך האלהים . והיו לו היכלות המפוארים בעיר Meroe אשר in Oasi libyca . ומשכנו המיוחד בעיר Thebe אשר נקראה נא אמון (נחוס ג' ח') :

(כו) תשבון . תהיה מיושבת . כמו לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור (ישעיה י"ג כ') :

(כז) ואתה אל תירא . המקרא הזה ושלאחריו כבר נאמרו למעלה (ל' י' וי"א) . ואמר רו' כי המעתיק הוסיף לנחם את ישראל . ואין הדבר כן . כי לא הועתקו ככתבם וכלשונם . אלא בשינוי לשון קצת . וזה על דרך לה"ק בכל המאמרים הנכפלים . עיין למעלה פסוק ז' :

מז

(ח) במרם יבה פרעה את עזה . נראה כי פרעה נכה הכה את עזה צימתי יאשיהו . קודם לאתו ממצרים למלחמה על מלך אשור (מלכים ב' כ"ג כ"ט) . והמכוון בהודעה הזאת (בפרס יבה פרעה את עזה) הוא להודיע כי ירמיה נבא על ציאת כ"ג על פלשתים מאז קודם התחלת מלחמות כ"ג . בזמן שלא היה עולם על דעת שום אדם שיבאו אויבים על פלשתים מן האפון (רו') :

להשגב שם אם ינוסו. אך מרוב הבהלה עברו מהלחה לאותם המקומות;
ורו' אומר כי חולי מועד ענינו עדה. כמו קריאי מועד. והנה שאנו ומפלת
של פרעה גרמו לעדת אנשי המלחמה האספים עמו מעמים אחרים. שתתפא
הנה והנה. ואין הדעת מת'שבת באחד מאלה. ובתרגום אלכסנדר. קראו
שם פרעה. שאון העביר המועד. והיחו המלות האלה ככתבן;
ויירונימוס קרא גם הוא קראו שם. אלא שתרגם שאון העביר המועד
tumultum adduxit tempus. ואין זו הוראת העביר ולא הוראת המועד.
ואולי יתכן לפרש: אנשים הרואים החויב בא. קראו ואמרו. פרעה מלך
מצרים! שאון. קול חרדה שמענו. קול שאון בעמך. ומיד המלך שהיה
בעדת השרים להמתיק סוד. העביר המועד ליום אחר:

(יח) גאם המלך. כנגד מה שאמר למעלה פרעה מלך מצרים: כי בתבור
וגו'. יולתן ורש' פירשו כמו שדבר אמת הוא שתבור קבוע בזהרים וא
הכרמל על הים. כן באמת יבא הדבר הזה על מצרים. ודון ילחק פירש כמו
שתבור בזהרים הוא דבה קיים שלא יוזז ממקומו. וככרמל שהוא נעוץ על הים
ולא ימיש משם. כן יבא מלך בבל. ור' יוסף קמחי פירש כמו שהר תבור
הוא מועד לנוד שם ולפרוש רשתות (כמ"ס ורשת פרושה על תבור) כן ילוח
אותם. וכמו עלי הכרמל שמביאים בים. כן יביאו אותם בשביה. לודוויקוס
די דיו ושנורריר פירשו יבא מלך בבל בגאווה כתבור. וככרמל שהם הרים גבוהים.
ק' ב' שטארק פירש אם יהיה מצרים גבוה כתבור בזהרים. הנה ככרמל יבא
בים. כי הוא קרוב לים. ואולי הים יכסהו. גאאביוס ודאהליר ואחריהם רח'
חברו הפסוק עם שלאחריו; וזה תרגום דאהליר Si tu te distiguais
comme le Thabor entre les montagnes, comme le Carmel
qui s'avance dans la mer; tu te prepareras pour le départ
dans le captivité, fille, habitante de l'Egypte!
כמו שלא יהיה הדבר. ולא יבא שתבור וכרמל יבאו בים. כי לא יפלו בו
אעפ"י שהם קרובים אליו. כן לא יהיה מה שאמרו אנשי המלחמה לכו ונסוב
אל עמנו ואל ארץ מלדתנו. אלא על כרחם ילכו רחוק מארצם. לכן כלי גולה
עשי לך; ולפי זה יהיה קראו שם וגו' כמו מאמר מוסגר:

אוצר החכמה

(יט) בדי גולה. כלים לשאת בהם ממונס היקר ללאת לדרך רחוקה. כמ"ס
ביחזקאל י"ב: יושבת בת מצרים: יושבת מצרים. והיא ב"כ בת
מצרים שגולה שם. ושבת היה אלל הקדמונים להיות נולדים בארץ. לא גרים
ותושבים. ולפיכך נקראו האומות בת. בת בבל. בת יהודה. בת ירושלים.
בת אדום. ובאו שתי מלות סמוכות למלה אחת. כמו למעלה תופשי דורס
נשת:

(כ) יפת פיה. מלה אחת. בבלם מארמר. עקלקל. ארמרס. ירקרק.
קריץ. בלשון ערבי לשון עקילה. והוא הדרבן המנהיג את

י ח ח ו ק א ל

יחזקאל א.

1234567

גמר חסידים

וידר בשלשים שנה . נחלקו החכמים לדעת לאיזה מנין הוא מונה . עיין
 רש"י ורד"ק . ויירונימוס פראדוס ספירם ס' יחזקאל בשנת 1596
 חשב שהמנין הוא למלכות נבוכדנאצר אביו של נבוכדנאצר . והוא החשבון הנקרא
 aera Nebopolassar. אלא שבאמת אין שום ראיה למציאות המנין ההוא אלא
 הכשדים . וגם החשבון אינו מבואר . אשר על כן היה מי שרצה לפרש שלשים
 שנה לחי' יחזקאל . והבל הביא גם הוא . שהרי לא מצאנו כזה בשום מקום .
 שירשום הכתוב את מספר השנה במנין שאינו ידוע לשום אדם זולתו . ועכ"פ
 היה לו ליחזקאל להזכיר תחלה השנה החמישית לגלות יויכין . ואח"כ היה יכול
 להוסיף היא שנת שלשים לימי חי' . ובני בכורי אהב נר אומר כי הגה ראינו
 ירמיה ויחזקאל ודניאל וזולתם . הכותבים בדור ההוא . שהיו מונים שנותיהם
 למלכים שהיו ביניהם . והנה השנה הרביעית ליהויקים היא השנה הראשונה
 לנבוכדנאצר (ירמיה כ"ה) . ויהויקים מלך י"ח שנה ואחריו מיד מלך יהויכין
 שלשה חדשים ומיד הגלה לבבל . א"כ השנה החמישית לגלות המלך יויכין
 המכרת כאן היא שנת שלש עשרה לנ"א א"כ בהכרח במקום בשלשים שנה צריך
 לקרוא בשלש עשרה שנה . ונראה לי כי אחד מן הסופרים כתב בשלש י'
 ומזה נעשה אח"כ בשלשים . וכיוצא בזה מצא בני הנ"ל בדברי הימים
 למלכי רומי להראב"ד שהקיסר הרומי אלכסנדר מלך שלשים שנה . וידוע כי
 לא מלך רק י"ג שנה . ולפיכך לומר כי אחד מן המעתיקים כתב שלש י' (וכו
 הוא בדפוס ויניציאה) ובא אחד וכתב שלשים : על נהר בבר . מבר גם למטה ג' ס"ו
 כ"ג י' ע"ו כ"ב . ואומרים שהוא בארס נהרים Mesopotamia והוא יורד מההרים
 הנקראים Mesii ונשפך בנהר פרת אלא כרכמיש . ותלמי קורא לו Chaboras
 ובב' ערב נקרא חאבור . ולדעת גי' הוא עלמו חבור דמלכים ג' י"ז ו' . י"ח
 י"א וד"ה . א' . ה' כ"ו . והנה כרכמיש היא בקצה גבול ארס נהרים ובימי
 יחזקאל היתה תחת יד הכשדים . ואותו מקום מנהר כבר שהיה בו יחזקאל
 היום גם הוא תחת יריהם . ולפיכך הוא אומר למטה (פסוק ג') בארץ כשדים
 על נהר כבר : נפתחו השמים . כן נדמה לנביא ברוח נבואתו :
 (ב) . בחמישה לחדש היא השנה החמישית . ה"ז לשון קצר ושיעורו
 בחמישה לחדש המה בשנה המכרת היא השנה החמישית לגלות המלך
 יויכין . והנה יפה העיר רש"י כי פסוק זה ושלאחריו הם מפסיקים דברי הנביא
 שפתח מדבר בערו (ואני בתוך הגולה : ואראה מראות אלהים) וכאן מדבר
 בלשון נסתר (היה היה דבר ה' אל יחזקאל) . והנה היה נראה לומר ששני
 מקראות הללו חוספת שהוסיפו אחרים להודיע מי הוא הנביא ולאיזה מנין הוא
 מונה . ונ"ל שאין צורך לזה אלא יחזקאל עצמו כתב גם פסוק ראשון גם שני המקראות

- (י) ודמות פניהם וגו'. כאן פירש הארבעה פנים שהיו לכל אחת מהחיות. והנה ידוע כי הקדמונים היו מזיירים החכונות והתארים בצורות ב"ח. ונראה כי באלו החיות הושפחות כסא הכבוד נרמז כי השגחת האל והנהגתו את העולם היא בחכמה ובתבונה (פני אדם) ובגבורה ועוז (פני אריה) ולפעמים ג"כ בסבלות (פני שור) ולפעמים בתכלית המהירות (פני נשר) :
- (יא) ופניהם ובנפיהם פרורות מלמעלה : ה"ז מקרא סתום. ולפי רש"י ורד"ק מלת ופניהם כמיותרת כי לא נכלל בה שום ענין חדש. ואני בראיתי כי לשון יחזקאל מגומגם ובלתי מדויק ו"ל שהכוונה ופניהם היו להם מלמעלה כנפיהם פרורות. כלומר שהכנפים היו פרושות למעלה מן הפנים. וכן נראה למטה (פסוק כ"ב וכ"ג) כי על ראשי החיות היה רקיע ותחת הרקיע כנפיהם ישרות משמע שהכנפים היו פרושות למעלה מן הפנים ומושפחות הרקיע : שותים חוברות. דבקות זו בלד זו לשאת את הכסא :
- (יג) מראיהם בגחרי אש בוערות. ו"ל שמלת בוערות חוזרת חל גחלי אש. אעפ"י שאין בן דעת בה"ט. ומלות כמראה הלפידים חוזרות למראיהם : היא מתהלכת בין החיות. המקום שבין החיות היה אש. וכן בחזיון האמר (למטה סי' י') נזכר האש אשר בינות הכרובים. וכן אמר למעלה ומתוכה (מתוך האש) דמות ארבע חיות :
- (יד) רצוא. משרש רלא. ומענין שרש רוץ. כמו אש ראית גב ותרץ עמו : הבזק. כהרגום סורי זיקתא. ופירש מר אפרים שהוא הכוכב הנראה כנפל ורץ ממקום למקום (כוכבא דרהט). והס הזיקין הזכרים במשנה (ברכות פרק ט' דף נ"ח ב'). וקרוי לזה "מאורי זיקות וזיקוקין דנור. ואולי כל זה נגזר משרש זנק (זנק מן הבשן) שהיטולות והבזק מקפלים ממקום למקום. ובלשון סורי זנק ענינו ירה חלים :
- (טו) אצל החיות. אופן אחד אלל כל אחת מן החיות : לארבעת פניו. כל אופן היו לו ארבעת פנים כי היה האופן בתוך האופן :
- (טז) ומעשיהם. הראשון נראה מיותר. אלא שתחלה הזכיר דרך כלל מראיהם ומעשיהם. ואח"כ פירש המראה ואח"כ המעשה : באשר יהיה האופן בתוך האופן. אופן קבוע בתוך אופן שתי וערב. ע' רש"י. והנה האופנים האלה לא היו קבועים בשום עגלה או מרכבה ולא היה בהם קוטר רק היו אלל רגלי החיות. כי אמנם אש היו קבועים במרכבה לא היה אפשר להם להתגלגל מכל צד :
- (יז) על ארבעת רבעיהן וגו'. לכך היו האופנים. אופן בתוך אופן : כדי שיוכלו להתגלגל מכל צד לפי מהלך החיות :
- (יח) וגביהן. המפרשים פירשו על האופנים. ונ"ל שהוא נאמר על החיות. וכן למטה (י' י"ב) וכל בשרם וגביהם וידיהם וכנפיהם והאופנים מלאים עינים סביב. הרי שגם החיות (שהיה להם בשר וידים וכנפים משא"כ האופנים) היו מלאות עינים ; ואם אמנם גם האופנים היו מלאים עינים. ו"ל שהיו

שאמריו . אלא שבשאר הנואח אל היהודים אשר עמו בגולה לא הוצרך לפרש לא חשבון שלשים שנה כי היו רגילים בו . ולא לומר להם שמו ושם אביו כי יודעים היו אותו . ולא לומר שנים בארץ כשדים ; ואח"כ בשבא לכתוב נבואתו על ספר . הוסיף שני המקראות הללו . והנה ראוי היה לו שיכפול ויאמר בשלשים שנה ברביעי בחמשה לחדש כדי לפרש היא השנה החמישית . וכדי שלא יכפול כל כך מלות . כפל השמים האחרונות לבדן :

(ג) יד ה' . פ' רש"י :

(ד) וארא ודגה רוח סערה וגו' . היא מרכבת כמא כבוד השכינה נרמזת בה השגחת האל והנהגתו את העולם . ע"ד וירכב על כרוכ . והחיות האמורות כאן נקראות בחזיון שני (למטה סימן יו"ד) בשם כרוכים : באה מן הצפון . לדעת רש"י דמה לו שצאה מן הצפון כלפי אמונת אנשי מזרח שבירכתי לפון הוא הר מועד האלהים . אמנם רמק הוא שיממך הנביא על אמונת הגוים . וקרוכ הדבר שהזכיר לפון מפני שהרוח הצפונית קשה וקרה (מוהר"ר דח"ו ומוהר"ר יח"ף ז"ל) : ואיש מתדקחת . ע' שמות ט' כ"ד : ונגה לו . לפנ : ומתוכה . מתוך האש . כמו שמפרש אח"כ . ומלת מחוכה ראוייה לחביר : בעין החשמש . נראה שהחשמל הוא גוף טבעי ידוע בלשון (על דרך וחמת רגליו כמעשה לבנת הספיר . תלמיד אר"ג) . ודעת האחרונים שהוא כעין נחשת קלל . והמלה לדעת בושארט מורכבת מן גחש (נחשת) מלד שטינו זהב בלתי מזוקק (כמו שהביא הערוך מכתובות פ"ז בערך מלל ב') בין שחיה הכוונה נחשת מעורב בזהב או נחשת קלל יפה בזהב :

(ה) דמות אדם לדגה . היו כלן בצורת אדם ובקומה זקופה . אמנם היו לכל אחד שלשה פנים מלבד פני אדם :

(ו) רגל ישראל . כלן כלות זו אלל זו בשמח שיה כעס כנפיהם ישרות אשה אל אחותם (למטה פסוק כ"ב) שפנינו שוות זו לזו . אף כאן נ"ל כי לפי שאמר שהיו להן ארבעה פנים . הציד כאן שלא היו רגליהן ממיינס שונים אלא כלן שוות . וכלן היתה כף שלהן ככף רגל עגל : רגל עגל . י"ת רגלן סגלגלן . לא שהיה קורא עגל (שא"כ היה די שאמר וכף רגליהם עגולה ומה פסם ככף רגל עגול ?) אלא שיה הענין בעבור ההדיוטות שלא יהיה הענין מתבזה בעיניהם בשמסס שרגלי החיות כרגל עגל ; והתחכם נ"כ לדרוש מלת עגל כמשמעה ואמר שהיו מזעזעות העולם בהילוכן על דרך וירקידם כמו עגל : ונוצצים . ל' ניצן : קדל . ממורע . ל' פנים קלקל (קהלת " ") : (ח) ופניהם ובגפיהם לארבעתם . נ"ל לארבעת רבניהם כל' מכל צד היה להם פנים וכנף . כי גם היה אפשר שיהיו ארבעה פנים לאחת כלם מצד אחד זה אלל זה :

(ט) חוברות . מחוברות . כמו חמש היריעות תהיין מחוברות אשה אל אחותה (שמות כ"ו ג') : לא יסבו בלכתן וגו' . לכל צד שילכו איין להן להסב פניהן כי יש להן פנים לכל רוח :

(ד) והבנים: אמר בן כנגד אבותם שהזכיר: קשי פנים: הבנים אשר הם קשי פנים:

(ה) אם ישמעו ואם יחדלו: יעשו מה שירצו ישמעו אם ירצו ואם לא ירצו יחדלו לשמוע. אבל אם לא ישמעו אליך אז תבאנה עליהם הרעות ואז יכירו כי נביא אמת היה בתוכם ויודו כי אני שלחתיך. ורו' פירש אם ישמעו מוטב ואם יחדלו ידעו כי נביא היה בתוכם. ואין פירוש זה מחייב בפסוק ז'. ואמנם הכוונה אחת היא:

(ו) סרבים: שרש סרב בארמי ענין מרי. וממנו סרבן: סלונים. מענין סלון שהוא מין קולים. כלומר אנשים קשים:

(ז) כי מרי היתה. אנשי מרי. כמו כי חמדות אמה. ובקלס ספרים ובדפוס נר"ש כתוב גם כאן בית מרי:

(ח) אל תהי מרי. למאן ללכת בשליחותי:

(ט) והנה בו. כמו וידי משה כבדים (שמות י"ז י"ב):

(י) פנים ואחור. ספריהם לא היו כתובים אלא מזל אחד כמו ספר תורה שלנו. והיתה המגלה הזאת כתובה פנים ואחור לאות על רוב הקינים שהיה עתיד להנבא עליהם. כאלו קצרה היריעה מהכול. וכעין זה כתב Juvenalis בתחלת ספרו:

ג

(ב) ויאבירני. כאדם הנותן מאכל בפי חברו. אך עדיין לא אכל אותה ממש. עד שאמר לו. בטנך תאכל ומעיך תמלא ואז אמר ואכלה:

(ג) ותהי בפי כדבש למחוק. נ"ל (גד הטעמים) ותהי בפי למחוק כדבש: למ"ד למחוק חוזרת לפועל היה: ע"ד ויהי למטה. ואמר למחוק לי זכר. והטעם לדבר מחוק:

(ה) לא אל עם עמקי שפה וכברי רשון. ששפתם עמוקה. כלו' קשה ובלתי מובנת לך. אלא אמה מבין לשונם והם מבינים לשונך:

(ו) אם לא אדריהם שלחתיך. לי שבועה. ע' רש"י. ונ"ל שאין המקרא חסר אלא אם. אם לא חס עליהם שלחתיך הנה ישמעו אליך. ומלת אם נשמטה במקומות הרבה:

(ז) בשמיר חזק מצור. כמו שהשמיר הוא חבן. והוא חזק משאר אבנים. בן חסן את מלחך חזק יותר ממלחם:

(יב) ותשאני רוח. נדמה לו כאלו רוח ה' נשאתהו ממקומו אל מקום אחר.

ונסעה עמו גם המרכבה. לכך שמע קול רעש גדול. כי קול כנפי החיות בלכתן היה כקול מים רבים; וכל זה אמנם היה מפני שהשכינה היתה נוסעת מן המקום ההוא למקום אחר: קול רעש גדול ברוך בבור ה' ממקומו. קול רעש אינו מחייב על קול של דבור. אלא על קול כנפי החיות בלכתן.

עֵינֵיהֶם מִבְּנִיִּים לֹא בְּנִיָּהֶם : וְגִבּוֹהָ לָהֶם וַיִּרְאֶה לָהֶם . מֵאֲמַר מוֹסַגֵּר .
הַחַיּוֹת הָיוּ בְּעַלֵּי קוֹמָה גְּבוּהָה וְנִרְאָה : וְגִבּוֹתָם . לִפִּי שֶׁהִפְסִיק הָעֵינָן בְּמֵאֲמַר
שִׁבְנָתִים חֹזֵר וְאֲמַר וְגִבּוֹתָם וְהוּא עֲלָמוֹ גְּבִיהֵן שֶׁבִּרְאֵשׁ הַפְּסוּק . וּמִפִּי שֶׁכָּפַל
הַמֶּלֶךְ שָׁנָה חֹמֶה כִּמוֹ שֶׁכָּתַב רַד"ק . וְכֵן כָּל מָקוֹם בְּחֶגְלָךְ הַמֵּאֲמַר הַשֵּׁנִי
דָּרְכוּ לַחַיּוֹת מִשּׁוֹנָה :

(כ) עַד אֲשֶׁר יִהְיֶה שִׁמְהָ הָרוּחַ . שֶׁל הַחַיּוֹת : יִלְכוּ . הָאוֹפָנִים : שִׁמְהָ
הָרוּחַ . שֶׁל הָאוֹפָנִים : וְהָאוֹפָנִים יִנְשְׂאוּ . מִקְרָא קָרַר . וּבִהְשֵׁא הַחַיּוֹת
יִנְשְׂאוּ הָאוֹפָנִים לַעֲמָתָם : כִּי רוּחַ הַחַיָּה . יִחַיד בְּמָקוֹם רַבִּים . כִּמוֹ לַמַּטָּה
וְדַמּוּת עַל רֹאשֵׁי הַחַיָּה . שִׁיעוּרוֹ הַחַיָּה . וְנִקְרְאוּ בְּל"י מִפִּי שֶׁלֹּא הָיוּ מִתְּפַרְדּוֹת
זוֹ מִזּוֹ . אֲלֹא עוֹמְדוֹת תָּמִיד זוֹ אֶבֶל זוֹ וְרוּחַ אֶחָד לְכָל :

(כג) רָקִיעַ . שֶׁמָּה כַּעֵין רִפְּהָ שְׁעָלֶיהָ הִיא הַגֹּמָל . וְהַשָּׁמַיִם הֵם סְפִירֵי
שֶׁהִרְאָה עוֹבֵרָת בְּחוּכּוֹ . וְזֶה טַעַם כַּעֵין הַקֶּרֶחַ :

(כד) יִשְׂרָאֵל אִשָּׁה אֶל אַחֲוָתָהּ . כֹּל הַכִּנְפִּים הָיוּ עוֹמְדוֹת בְּשִׁמְחָתָהּ שֶׁהָיָה
כְּדִי לִשְׂחַת הַכֶּסֶף כְּרָאוּ . וְתַלְמִידֵי יֹחֶזֶק קְלִינְעִבְעֶרְגֶּר אֹמֵר יִשְׂרָאֵל .
זְקוּפּוֹת לִשְׂחַת אֶת הַכֶּסֶף . וְאִשָּׁה אֶל אַחֲוָתָהּ עֲנִינוֹ חוֹבֵרוֹת זוֹ לָזוֹ (כִּמוֹ לַמַּעֲלָה
ט') : דְּאִישׁ שְׁתֵּים וְגו' . מִלִּצְדָּה הַכִּנְפִּים הַנוֹשָׂאוֹת הַכֶּסֶף הָיוּ לְכָל חַיָּה שְׁתֵּי
כִנְפִּים הַמַּכְסוֹת אֶת גּוֹפָה :

(כה) בְּקוֹל שְׂרִי . לַמַּטָּה (י' ה') מִפּוֹרֵשׁ כְּקוֹל אֶל שְׂרִי בְּדַבְּרוֹ : הַמַּדְבָּר .
עֲנִינוֹ לִפִּי מִקּוֹמוֹ קוֹל גָּדוֹל . וְכֵן בִּירְמִיָּה (י"א י') לְקוֹל הַמּוֹלֶה גְּדוֹלָה .
וְאֹלֵי בַחֲלוֹף דְּעִלְגִּית מִן הַמּוֹן אֲמָרוּ הַמּוֹלֶה :

(כו) וַאֲרָא בְּעֵין חֲשָׁמַל . דַּמּוּת אֶדָם שֶׁהַזְכִּיר . וְהוּא דַּמּוּת הַשְׂכִּינָה . הִיא
סְבִיבָה לָהּ כַּעֵין חֲשָׁמַל וְגִמְרָאָה אֵשׁ : בֵּית דָּה . הָאֵשׁ הִיא כִּמוֹ בֵּית
סְבִיבוֹת דַּמּוּת כְּבוֹד ה' (ד"א) . וְהִנֵּה מִמְרָאָה מִתְּנִיו וּלְמַעֲלָה הִתָּה דַּמּוּת
הָאֵל מוֹקֶפֶת אֵשׁ בְּלֹא נֶגֶה סְבִיב . וּמִמְרָאָה מִתְּנִיו וּלְמַעֲלָה הִתָּה ג"כ מוֹקֶפֶת
אֵשׁ . אֵךְ סְבִיבוֹת הָאֵשׁ הִיא הַנֶּגֶה וְהוּא כְּמִרְאָה הַקֶּשֶׁת . לַמַּטָּה ח' ב' לַמַּעֲלָה
בְּמָקוֹם לַמַּטָּה . וּלְמַעֲלָה בְּמָקוֹם לַמַּעֲלָה . נִרְאָה כִּי טַעַם נִפְלָה כֹּאן אִם שֶׁם .
וְר"ל אֲמָרוּ כֹּאן וְשֶׁם (עֵיין רַש"י) אֲסוּר לְהַחֲבוֹן בְּפִסּוּק זֶה (חֲשֵׁרֵי תִרְכָּא) :
(כז) הוּא מִרְאָה דַּמּוּת בְּבוֹד ד' . אִינוֹ חֹזֵר לְמִרְאָה הַנֶּגֶה סְבִיב . אֲלֹא
הוּאִיל וְהַשְׁלִים לְיֹד מִרְאָה דַּמּוּת כְּבוֹד ה' שֶׁהִיא כְּמִרְאָה אֶדָם וְשֶׁהִיא מוֹקֶפֶת
אֵשׁ וְכו' חֲתָם וְאֲמַר זֶה הוּא מִרְאָה דַּמּוּת כְּבוֹד ה' :

ב.

(א) בֶּן אָדָם : מַלְאָכָה נְהוֹנָה בְּיַחְזָקָל וּבְדִנְיָאֵל לְבָדָם . וְהִיא ע"ד ל' אֲרַמִּית
בֶּר נֶשֶׁא . וַיִּתְּ בֶּר אָדָם (בְּנוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן) לֹא בֶר נֶשֶׁא . שֶׁהָיָה
הַלָּשׁוֹן דְּרֶךְ כְּבוֹד . כִּי הַמַּלְאָכָה הַבִּלְתִּי מוֹרְגֶלֶת נִכְבְּדַת יוֹתֵר :
(ב) מִדְּבַר . הַחֲפֵעַל . וַע' פִּירֵשׁ"י . וְכִיּוֹלָא בְּזֶה וַיִּשְׁמַע קוֹל מִדְּבַר אֱלֹהִים
(בְּמִדְּבַר ז' פ"ט) :

לפי הנראה הקהלה היותה קדמונית שבאיברופא) היחיד אומר לדור ודור
 ממליך לאל כי הוא לבדו מרום וקדוש ושכחך אלהינו מפיו לא ימום לעולם
 ועד כי אל מלך גדול וקדוש אתה בא"י האל הקדוש. ואין שם זכרון למלאכים
 ולקדושים. ואף אם תמצא לומר כי אנשי כנה"ג התקינו להזכיר הקדושה
 שאומרים המלאכים. הנה עיקר הקדושה אינו אלא קדוש קדוש קדוש הכתוב
 בישעיה. ואחר זמן הוסיפו ברוך כבוד ה' ממקומו. ופסוק ימלוך ה' לעולם.
 על דרך שאחר כמה דורות כשעמדו האויבים ולא היו מניחין את ישראל לקרוא
 קריאת שם. הוסיפו בקדושה דמוסף פסוק שם ישראל ומלות אלהי ה' אלהיכם:
 (יג) משיקות. ענין נשיקה וחבטה. וכפי"רש"י מקישות. והמלה אמנם
 משרש נשק. וגם שרש נשק תחילת הנחתו על השמעת קול שק שק.
 ע' בה"ע תקפ"ז עמוד 184. והנה בתרגום שלפנינו (וכן בתרגום כ"י שבירי)
 מתורגם נקטן. אבל בד' חזקיה נשקן. ואולי נוסח חזקיה אינו אלא הנהת
 האמרונים: וקול רעש גדול. כלל שאר הפרטים. כל זה היה משמיע קול
 רעש גדול:

(יד) ואלך מר. במר נפש: בחמת רוחי. נ"ל הלכתי למקום שהוליכני
 הרוח בתקפו ובחמתו: ויד ה' עלי חזקה. הכריחתי בחזקה. אבל
 בעלי הטעמים תקנו והדביקו עלי ליד ה'. יד ה' שהיתה עלי היתה חזקה:
 (טו) תל אביב. שם מקום. דוגמת תל מלח תל חרשא (עזרא ב' נ"ט)
 ונחמיה ז' ס"א). וכן הרבה מקומות בחרש נהרים ואשור
 נקראים תל. שפנינו הר ונבעה (רוז'): ואשר המה יושבים שם. לפי
 הכתיב הוא חוזר לתל אביב שהיה המקום שהיו יושבים שם. והוי"ו של ואשר
 יחרה:

(כ) ונתתי מבשור לפני. נ"ל יבשל בדבר עבירה. אלא שהדבר מיוחד
 לאל ע"ד והאלהים אנה לידו. כי הצדיק לא יבקש לחטוא אלא סבה מן
 החוץ תזדמן לפניו שתעבירהו על דעתו. ויחטא כמעט נגד רצונו; ובה"ע
 רחקו מפירוש זה. והדביקו ונתתי מכשול לפניו עם הוא ימות. כדי שיוכן
 שהמכשול שיתן ה' לפניו אינו אלא העונש שיענישהו אשר בו ימות (כפירות
 רד"ק וד"א). או שהאל יכשילהו בחטא גלוי אחר שהיה חוטא בסתר.
 כפי"רש"י:

(כא) דברתי חטוא. כשזדמן לו מכשול לחטוא: כי נזהר. בקמץ. לא
 שהוא בינוני אלא שהוא ענין לבדל ממה שאחריו וראוי להפסקה גדולה.
 כמו למטה (כ"ו) והחל יחדל:

(כב) אל הבקעה. כמו בל"ם. והכוונה שיהא חו מדבר. מקום בלא ישוב
 בני אדם:

(כג) הגה נתנו עדיך עבותים. עכשו אתה צריך להיות באלו נאמרת
 בעבדות. ולא תלך בחולס (יונתן ורש"י). ומלות נחמו ואסרוך הם
 (כדברי בני אהב גר) פעל סתמי כמו לך אמרין נבוכדנאצר (Dieunt):

וכן הגביא חזר ומפרש וקול כנפי החיות משיקות וגו' וקול רעש גדול. הרי
 מפורש כי קול הרעש הגדול הוא קול הכנפים. לא קול של דבור. ועוד בכל
 ספור המרכבם לא מצאנו מיוחדם אל החיות שום דבור. ומלת ממקומו היא
 קשה וסתומה מאד. לא מצאנו דוגמתה. ודון' הביא דוגמתה וחתם תאמרו
 יגדל ה' מעל לגבול ישראל (מלאכי א' ה'). אך שם פשט הכתוב הוא כפירוש
 רד"ק. וחתם מעל לגבול ישראל. כלו' בהיותכם על ארצכם תאמרו יגדל ה';
 וגם אם יפורש יגדל ה' מעל לגבול ישראל עדיין הפרש גדול יש בין אמר יגדל
 ה' ובין אמר ברוך כבוד ה'; ועכ"פ הי"ל יתברך כבוד ה'. לא ברוך;
 ורד"ק פירש יתוסף כבוד ה' כשאר ממקומו. כלומר בהרחקו מבית המקדש;
 ודון יצחק פי' ברוך ומהולל תמיד יהיה כבוד ה' אעפ"י שסר ממקומו הוא
 בהמ"ק; וכמה רחוקים ורחוקים הפירושים האלה! ורמב"ם במורה נ"א פרק
 ח' פי' ממקומו כפי מעלתו (ועיין פירוש דון יצחק על המורה שביטל דעת
 האפודי בהבנת דברי הרמב"ם) אך אין שום ראיה ברורה שתהיה מלת מקום
 נאמרת להוראת המעלה והמדרגה. ואין שום חלי ראיה שתהיה המ"ם משמשת
 להוראת ג"י. לפיכך י"ל ברור כי טעם המליצה הזאת כעס וירס כבוד ה'
 (למטה יו"ד ד'). וירמו הכרובים (שם ט"ו). בעמדם יעמדו וברומם ירמו
 (שם י"ז) וזה מפני שהב"ק והמ"ם קרובות מאד במכתב שמרונ' שהוא העברי
 הקדמון אשר בו כתבו הגביאים את ספריהם. ודוגמת זה למטה י"ו י"ט סלת
 ושמן ודבש האכלתיך. עיין שם פירושי, ומזה נמשך ג"כ כי בקצת ספרים היה
 כתוב וישפוט את ישראל בימי פלשתיים ארבעים שנה (שופטים סוף סימן ט"ו)
 במקום עשרים. כמו שמכר בירושלמי פ"ק דסוטה. וזה מפני שקצת מן הסופרים
 כתבו מ במקום ב. ומזה נמשך ג"כ מה שכתוב בד"ה (ב' כ"ב ב') בן ארבעים
 ושנים שנה אחזיהו במלכו. והוא שבוש גמור. שהרי יהורם אביו היה בן
 שלשים ושנים שנה במלכו ושמונה שנים מלך. א"כ לא חי רק ארבעים שנה;
 ואיך יהיה בנו בן מ"ב במלכו תחת אביו? ולא חקר שעברו ימים רבים בין
 מיתת האב למלכות בנו. ובס' מלכים (ב' ח' כ"ו) כתוב בן עשרים ושנים
 שנה אחזיהו במלכו; וכן למטה כ"ז י"א בני ארור וחילך. ול"ל וחילם. וכן
 בירמיה ג' ח' וארא. והראוי ותרא. כי האל"ף והת"ו דומות במכתב שמרונ'.
 והפך הדבר בשמואל א' כ"ד י"א ואמר להרגך וחתם עליך. משפטו גאחם.
 וכן בישיעיה י"א ט"ו בעים רוחו משפטו בעצם רוחו כי היו"ד והזר"י קרובות
 במכתב השמרונים. גם הנו"ן והפ"א קרובות במכתב שמרונ'. ומזה (למטה
 כ"ב ב') והנחתי והתכתי אתכם. משפטו (לדעת יח"ק) והפחתי. וא"ת והלא
 אנשי כנה"ג שהיו קרובים בזמן ליחזקאל תקטו י"ח ברכות ושם (בברכת שלישית)
 נזכר פסוק ברוך כבוד ה' ממקומו — דע כי נוסח התפלה נתחלק הרבה
 במשך הדורות. ועיין הקדושה שאומרים המלאכים יתכן שנוסף זמן רב אחרי
 כנה"ג. ובספרי (פרשת וזאת הברכה) מצאנו שהיו אומרים בכל יום. קדוש
 אתה ומורא שמך וכו' ועד היום במנהג האיטליאני או מנהג בני רומה (שהיו)

שלמה בן דוד . ולדעת Frank ואחריו רח' הם כעד מ' שנה משנת י"ב ליחשיטו . שאז החל לטהר את יהודה וירושלם מן הכמנות והאשרים והמפסילים והמסכות (ד"ה ב' ל"ד ג'). ואז נמחלו להם מה שחטאו קודם לכן . ולא נמנו להם מה שחטאו קודם לכן . ולא נמנו להם חלף מה שסורו וחטאו אחרי הזמן ההוא . וקשה כי הגזירה היתה בשנת ה' לדקיה ועדיין לא עברו מ' שנה משנת י"ב ליחשיטו . חלף ל"ז שנים :

(י) חרועך חשופה . כאויב נלחם : וגבאת עריה . ע"י סמנשים האלה תרמוז מה שאני עתיד לעשות לה :

(ח) נתתי עריך עבדות . גורת מלותי תהא חמורה עליך כאלו : נאמרת בעבדותי שלא תהפך מדרך אל לך (רש"י) :

(ט) ואתה קח לך וגו' . סימן הרעב שיהיה להם בימי המצור ויאכלו לחם מערובת (רש"י) . והנה הנביא היה מלך אחד דוגמת האויבים הארים על העיר . ומלך אחד היה דוגמת היושבים במצור :

(י) מעת עד עת . כמו מעת לעת בל"ח . ובד"ה (א' ע' כ"ה) מעת אל עת . כלו' מערב עד ערב . או מבקר עד בקר . יום של כ"ד שעות ; והנה במשך כ"ד שעות לא יאכל חלף כשיצור הזה :

(יא) במשורה . שם כולל למדות הלח : ששית ההין . י"ב ביצים . כי ההין חצי מאה . והמאה ששה קבין . והקב ארבע לוגין . והלוג ששה ביצים :

(יב) ועגות שעורים תאכלנה . נראה כי העונות הפשוטות משעורים היו עושין אותן בתבנית מיוחדת בלתי מהודרת כגורת עונות חסין . ואולי ק דעת רש"י . והנה כל עונה היתה נאפית על גבי גחלים . ולזה אותן שיהיו הגחלים מגללים מיובשים כדרך שעושים בהעדר העלים . וזנה העונה תהיה מונחת ע"ג לוחה יבשה :

(יג) בגוים אשר אדירחם שם . כאן רמז שלא בלבד יהיו זמן מה במצור חלף יפלו ביד האויב וילכו בגלות . וגם שם יהיו בעוני ובחסור כל : (יד) הנה נפשי לא ממומאה . אחרי שאני לא שקלתי את נפשי באכילת שום דבר חסור למה תפנישני לאכול דבר מאוס ?

(טו) צפיעי . לפעי בערבי עשה לרכיו הגדולים . והנה לפעי הבקר חיוט מאוסים כ"כ ואין ריחם דע כלאת האדם . כי הבקר אוכל עשב ואינו אוכל בשר . והבשר כולל חויר רע הנקרא azotus שאיננו בעשבים וברוב גמחי האדמה :

(ז) ונשמו איש באחיו . יביטו זה את זה כמשוממים . כאילו כל אחד יקוה עור מחבירו ולא יוכל אחד מהם לעזור לחברו . והוא ע"ד למה תתראו :

(ח) השומע ישמע. חן זה מן השליחות. אלח רוח הקדש חוצר בן
לנביא. פ' רש"י :

ד.

(א) קח לך לבנה. הכסדרים היו נוהגים לכתוב על הלכנים מה שהיו
רוצים שיתקיים זמן הרבה. והזכיר פליניוס כי היו אלסס תסלומות
הכוכבים במשך זמן חש"ך שנה כתובות על הלכנים. ועד היום מונחים במדברות
בבל לכנים הרבה כתובות בכתב cuneiforme : ^{לשון חכמה}

(ב) ונתת עדיה וגו'. כל זה יחקה על הלכנה (ד"ח ורח') : ד"ק.
מלוי עפר לעמוד עליו חנשי המלור : סללה. כלי שמסליכים בו חכנים
גדולות להפיל החומה (רלב"ג במ"ב י"ט ל"ב) : כרים. חילים. והם כלי עץ
וברל לנגח החומה (ר' יוסף קמחי) :

(ג) מחבת ברזל. שיכפה אותה על הלכנה ותכסה אותה מלמעלה ומן
הצדדים (י"ח"א). ואר"ג אומר שיתן הלכנה בחוך המחבת. סיויו שולי
המחבת למטה ולא תהיה העיר מכוסה ובלתי נראית : קיר ברזל. לרמוז
שלא יחוס ה' ולא יחמול על ירושלם ולא ישמע תפלת יושביה. ע"ד סכומה
בעק לך מעבור תפלה :

(ד) ואתה שבב ער צדך השמאלי. לסבול צער ויסורין מנין ימים כמנין
שנים אשר הליקתי רוחי על שהכניסו לפני (רש"י) : ושמת את עון
בית ישראל עליו. הנה הוא שיסבב עליו תמיד הוא מנעם וכואב :
והאמר ההוא שיסבול אותו נר הוא כנגד עון בית ישראל. וכאילו הנה הוא
נשא את משא עונם (י"ח"א) ; והנה זה משל על אורך הזמן שהאריך ה' אפו
וסבל עוונותם של ישראל ויהודה. והנה כל זה יתכן שפשה אותו הנביא בפועל.
לא שהיה שוכב יום ולילה אלל הלכנה : אלא שבילה בזמן שב"א שוכבים היה
שוכב י"ג חדשים על נר שמאל ואח"כ מ' יום על נר ימין. ולדעת רד"ק היה
כל ענין השכיבה במראה הנבואה :

(ה) שלש מאות ותשעים יום. כנגד מספר השנים שעברו משעה שנחלקה
המלכות בימי רחבעם עד חרבן הבית (ד"ח בפירושו השני ורח'). וזה
כנגד הזמן שסבל ה' עון " השבטים. ואעפ"י שי' השבטים כבר גלו קל"ג שנים
קודם חרבן הבית הנה רבים מהם נשארו בא"י ונתחברו עם יהודה ובנימין.
והוסיפו לחטוא עד חרבן ונענשו גם הם בחרבן ירושלם. ולהיות המנין הזה
(וכן מנין הארבעים שאחריו) קשה לבררו. החכם המתרגם והוליא מלת שני
ממשמעותה. ופירש אותה מעין שנים. ואמר על חר' חרין בחובה :

(ו) ארבעים יום. הענין מסופק מאד. ולדעת רד"ק הם כנגד השנים שחטא
מנשה. והוא מלך כ"ה שנה. ובקצתם עשה תשובה. ואין לנו יורעים
כמה זמן חטא. וחולי היו מ' שנה. ולדעת דון יחזקאל הם כנגד זמן מלכות

(יא) אגרע. יונתן היה קורא אגרע בדל"ת. וכן בקל"ת ספרים כ"י וצ"ד
 צר"ש. והוא מן החלופים שבין מערבאי ומדנחאי. למערבאי (שהם בני
 ח"י) אגרע כתיב וקרי. ולמדנחאי אגרע כתיב אגרע קרי. ודע כי גרע צר"ש
 ענינו בארמי כמו גלח בעברית. וחגלח את שבע מחלפות ראשו (שופטים י"ו)
 י"ט) תרגומו וגרעת. ואינו רחוק שאמר שהמשל הוא בגלוח השער. יאמר
 גם חגי אגלח (וכמו שאמר ישעיה יגלח ה' בתער השכירה):
 י"ג) והנחותי חמתני בם. אעשה שמונה ומשקוט חמתי ע"י רוב המכות
 שאכה בהם: והנחמתי. גם שרש נחם מענין שרש נוח. וכל נחם הוא
 נח ועוזב עלתו אשר יעץ או אכלו אשר היה מתאבל או כעסו שהיה כועס.
 וכן כאן. וכמהו הוי אלחם מצרי:

(טו) והיתה. המפרשים פירשו על ירושלם. כי כן דרך הנובאים לדבר לגלח
 ושלח לגלח באחד. ונ"ל והיתה ענינו הדבר הזה כלו' פורענותם של
 ישראל תהיה (לגויס אשר סביבותיהם) סבה לחרף ולנדף אותם ולקחת מוסר
 ולהשתוותם בעשותי כך וגו': וגדופה. ככ"י על קלק שבידי וגדופה בחירק
 ודגש. ובגליון. מנ' וגדופה:

(טז) ורעב אסף עריכם. אחר שאמר בשלח את חגי הרעב הרעים בהם
 קשה הוא שיחזור ויאמר ורעב אסוף עליכם; ורש"י בשם אחרים הביא
 פירוש שאינו לפי הפסע. וא"י תרגמתי ל' אסיפה וקיבוץ; ואולם בראיות
 המלה כחובה בלא וי"ו ובלא יו"ד ל"ל לקרוא אסף לשון סוף (ע"י בחלח
 אפיה) כי אחר שהזכיר חגי הרעב אמר אספה עליכם הרעב. כעסם
 אספה עלימו רעות חגי אכלה בס:

(ז) שים פניך. אין הכוונה שיהפוך פניו תמש לצד ההרים. אלא כדרך
 מליצה הוא. והכוונה שידבר אליהם כאלו עומדים לפניו. וכיוצא
 בזה למטה שים פניך אל גוג (ל"ח ב'): אד הרי ישראל. לפי שהיו עומדים
 האלילים על ההרים ומחת כל עץ רעק הנמצאים בגאיות ואכל אפיקי מים.
 לפיכך היספ הדבור נגד המקומות ההם ונבא עליהם הארצן כמפורש למטה
 פסוק י"ג (רד"ק):

(ב) ראפיקים. לדעת קלינעברגער הוא Défilé בין שני הרים:
 (ד) והפלתי חלריכם לפני גדוליהם. המתיס מטמאים כל הנוגע בהם.
 והנה נבא שיהיו האלילים מתחללים ושעצמות המתיס יתפזרו סביבות
 המנוצחות שהוא חלול גדול (ע"י מ"ב כ"ג י"ו). ונבא ג"כ הרג רב לעובדיהם:
 (ו) תישמנה. הו"ד ימרה והסי"ן היתה ראויה לדגש. וכן ויאשמו משפטו
 וישמו ונאו ישם ואשם במקום שמש:

(ח) והותרתיו וגו'. הרי זה מאמר מורכב עשני מאמרים אשר הראשון

הגלבים : מגלבים : בארמי וסורי וקרוז : לזה צדומי glaber שערני חלק
 ובלי שער : יתער הגלבים תקחנה לך : חקם סחרב במקום התער
 ושיא : מהיה לך לתער : לרמוז לחרב האויב : וחלקתם : השפרות :
 (ב) וחרב אריק אחריהם : לא היה אפשר ליחזקאל להריק חרבנו על
 הסערות הפורחות באויר : לפיכך אמר כי האל עלמנו יריק חרבנו אחריהם
 ואחר מתלמידי אומר לקרוא חריק : כי 'ח' ו'ח' דומות בכתב שמרזני :
 (ג) מעט במספר : משפטו לפי דפתי ולקחתי משם מעט במספר :
 ומליצת במספר דומות על מספר קטן :

(ד) ומהם עוד תקח : מאותם מתי מעט (רש"י) : ממנו תצא אש :
 מן האש הזה שחציר בתוך העיר תלא אש לכל בית ישראל : כלו הוא
 רמז לאש שתחפשט ותשחית בכל ישראל :

(ה) בתוך הגוים שמתי : הקדים זה כלפי מה שהוא עתיד לומר
 בפסוק ז' :

(ו) ותמר : הפעיל משרש מרה : תחילת סוראתו הכעסה והמר את רוח
 "סמאה" : והושאל אח"כ לכל מעשה שהוא נגד הצווי : "ותמר" את
 במשפטי : דרשעה מן הגוים : לפי הטעמים לרשעה דבק עם ותמר :
 ומן הגוים חזר אל ותמר : מרתה יותר מן הגוים : וכן מרתה את חקותי יותר
 משאר הארצות ; חלא שיקשה שאין דרך הנביאים לומר שהגוים למרס את מצות
 ה' כאלו ה' נתן להם מצות ; והאמת הוא כי לרשעה דבק אל מן הגוים :
 ומלמר ואלה חקותי מן הארצות שיעורו : ותמר את חקותי לרשעה מן הארצות :
 וגם רש"י וסאר הקדמונים הבינו כן : והיה קשה עליהם איך יהיו ישראל רשעים
 יותר מן הגוים : ורש"י הביא מה של בד"ה ב' ל"ג ט' לעשות רע מן הגוים :
 וחל"כ הביא יש פותרים שלכך אמר שהרשיעו יותר מהגוים : כי האומות לא
 קבלו התורה וישראל שקבלו ועברו עליה הרי חטאתם גדולה יותר : ולרעה כי
 גם בעלי הנקוד הוקשה להם להשמיע להמון שישראל הרשיעו יותר מהגוים :
 ולפי' נחמו פשוט על לרשעה :

(ז) יען המנכם : מלה זרה נתחבטו בה המפרשים : ול"י שהקריאה המנכם
 והוא במקום המנורתכם נפעל משרש מנה כלו יען הבאחס :

עלמכם במספר שאר : אומות להיות כא' מן הגוים : ובמשפטי הגוים
 אישר סביבותיכם לא עשיתם : בהרבה כ"י וזר' ברישא אין כתוב לא :
 וכן הוא בתרגום סורי וכן מפורש למטה (י"א י"ב) : והנה אמר שעזבו משפטי
 ה' ודבקו במשפטי הגוים ונכנסו במינוס :

(ח) הגני עריך גם אני : אחס בקשתם להתכבד בעיני הגוים בעשותכם
 כמשפטיהם : ואני אתן אחס נבזים ושפלים בעיני הגוים ע"י הרעות
 ב"ל"ח ב"ס :

(ה) רעה אחת רעה . הנכון רעה אחר רעה . וכן חרנס יונתן וכן נמנח בקלח ספרים כ"י . גם בנביאים עם חרנס ורש"י כ"י על קלח שבדי ובדפוס ברישא ובחלף גדול שנת רע"ח . והנה ידוע כי כל שתי חבות שטוף האחת כתחלת האחרת יבא פסק ביניהן . וקדוב הדבר כי מן הרי"ם והפסק מלרע במקרה ובט"ס ת :

(ו) הקיץ . מי שהיה כנרדס הקיץ לבא חליך . והוא לשון הטפל על ל' קץ ; ¹²³⁴⁵⁶⁷ וחולי הקריאה הקיץ . והוא זמן לקיטת הפירות רמז להשחתה . וע' בפסוק שאמר זה . ונראה כי מעמדם לקחה יחזקאל . כי כן בעמדם (ח' א') והנה כלוב קיץ . ואח"כ כתוב בא הקץ אל עמי ישראל :

(ז) באה הצפירה . עין סבוב כדעת ר' יונה (וגי') בטעם לפערת נבי ולפירת חפירה . וכן ישוב ויפזר (שופטים ז' ג') . אלא שר' יונה וגי' מפרשים הגיע חליך גלגול המאורעות . והקשה רח' כי לא יתישב פירוש זה למטה (פסוק י') ינחה הצפירה , לפיכך ל"ל טעם לפירה כמו תקופה . תקופת סתים (Stagione) . וזה מתיישב מאד למס' ששיעורתי למעלה לקרוא הקיץ חליך ומתפרש יפה ג"כ ינחה הצפירה ואחריו ^{אומר החכם} לץ המטה פרוס הזדק . תכל על זמן לתיחם הצמחים וינחתם ויבא עת כדיתחם : דוד . הוא מלת הקריאה לשמחה . כמו הידד . והכוונה לא יהיה עוד דנה בחרים אשר שם הכרמים . בעין ובכרמים לא ידק וגו' (ישעיה יח י') (ר' שמואל דעטמאלד) ודע כי בנביאים כ"י על קלח : שבדי ה"א במלת היום בלא נקודה לאות של"ל יוס . וכן החביר שבמלת קרוב גם הוא עד של"ל קרוב יוס מהומה . והיותר קרוב לדעתי הוא שהנמחא האמיתית כך היא . בא העת קרוב היום . יוס מהומה ולא חד הרים . וקלינעבערגער אומר לא-הד על דרך לא-טוב : לא-חכם . impius, insipiens . והוא כאלו אומר קול יללה בחרים :

(ח) החסם הם למטה רשע . החסם שישראל עושים לץ ופרח ונבה ונעשה משה . והמטה הזה הוא מטה רשע ולא יעשה פרי טוב : לא מזהם . אין לקוות שום דבר טוב מהם ומתמונם (וקרוב לזה פירש רש"י) : לא מזהמם . ל"ל מזהמם . מאותם שמהם . כל' מכל היוצא מהם . וקרוב לזה ח"י ולא מבניהן . ה"א הידיעה מאדברת למלת הטעם . ואורחתה אשר . כמו והפליה (ש"א ט' כ"ד) שפנינו ואשר עליה : ולא נה בהם . נמנח בקלח ^{ידד} ספרים ובנביאים כ"י על קלח שבדי ובד' ברישא נח בחי"ת : וכן בב"ר (עובא בילקוט נביאים רמז שמ"ה) אמרו לא נח בהם לא היתה לצריה נחת רוח מהם ; וכן ה"א קורא המחרנס הסורי מחרנס ולא אחתיהם בתון . וכן ירונימוס שחרנס requies והכוונה לדעתי שאין בהם חפ"י א"ש אחד שיהיה לדיק ראוי להמלט מן הפורענות כמו נוח שנמלט מן המבול (ע"ד שא' למטה סימן י"ד ונח דניאל ואיוז בחוכם) :

(י) הקונה . שדס :
(יג) כי המזכר אל המזכר לא ישוב . אחר שאמר הקונה אל ישמע

מהם בלתי נשלים. ושיפור הכחוש כך הוא. והותרתי לכם פליטי חרב ואז
בהיות לכם פליטי חרב בגוים ובהזדויותכם בארצות אז יזכרו פליטיכם אותי.
ואולי ג"כ מלת בהיות יחרה והסופר אמר שכתב וידעתם כי אני ה' בא לעיני
פטוק י"ג וידעתם כי אני ה' בהיות חלליהם (אולי היו שניהם בראש העמוד)
ואח"כ הכיר שטעה וחזר למקומו וקרא מקרה שכתב בהיות בראש השטעם
ופשה סימן פליה וכתב בגליון וותרתי והמעתיקים הפתיקו וותרתי בהיות. כזה:
וידעתם כי אני "

- וותרתי בהיות לכם פליטי . . .
בהזדויותכם. בוי"ד הרצוי על דרך בנחמיה גכך (למטה י"ו ל"א).
(ט) אשר נשברתי את לבם. עשיתי. שיהיה לכם נשבר ומדכא; וסנה
הל"ל שברתי ואמר שברתי לרמוז על מליצת לב נשבר: ונקטו בפניהם.
וכן למטה (כ' מ"ג) ונקטוהם בפניהם. משרש קטע. ועינו כשרש קוט ואז
כשרש קוץ. יקולו בפניהם. יהיו נקוץ מכל"כ לעצמם מרוב חרטהם על פוטותיהם
שגרמו להם הרעות האן:
(י) וידעו כי אני ה' לא אל חנם דברתי. יראו שדבורי נחמיהם (רד"ק).
ודון ילחם פי' לא לחנם אלא מפני רוע מעלליהם. ואח"כ מפרש לא לחנם
אלא כדי שישובו ולכם יהיה נשבר ונקוטו ויתארכו מחוסבותיהם. ודוד חזק
מקשה שא"כ לא היה לו לומר לא אל חנם דברתי לעשות. אלא לא אל חנם
עשיתי להם הרעה הזאת:
(יא) ודקע. ענין הכאה. ע' פירוש בבראשית ח' ו'.
(יב) עבחה. לשון וענה עץ עבות. שענפיו מרובין (רס"י).
(יד) ממדבר דבלתה. מן המדבר שהוא לדרוס ח"י עד דבלה שהוא בקלה
הפזוי לא"י הכל יהיה שממה: דבלתה כמו דבלתה ברי"ש. רד"ק.
(י"ד) מיכאילים וגו'):

ז

- (ב) קץ. אמר שנבא המדבן להרים. נבא המדבן לכל ח"י: קץ. הוא
דרך קריאה. ואח"כ פירש בא הקץ וגו': בגפות הארץ. של ח"י:
(ג) ונתתי עליך את כל תועבותיך. כאלו סמנשים הרעים שאדם עושה
הם עצמם עושים אותו. והנה יתן עליהם חופנותם והם תגדומנה להם
רע ועושה. וכיוצא בזה בירמיה (י"ד י"ו) ושפכתי עליהם את רעם. ועל
הדרך הזה אמרו גדול עוני מנשא. ונשא מטאו. וכבר עליה פשטה (ישעיה
כ"ד כ'). ואח"כ אמרו עון והטאת לאורח עונם וטרה ומנוקה. כגון ויגדל
עון נח עמי מחטאת מרדס:
(ד) בתגבך תהוין. המעשים הרעים מביאים הפורענות ואמר שלא ימנעו
מתוכה. ויכלאו הפונם בדרך נעקבם:

(כד) ונחלו. נפעל משרש חלל: מקדשיהם. כמו מקדשיהם. וכן פי' המפרשים והסבון כדעת רש"י שהכוונה על בני היכלי הבמות ובניאים כ"י שלי מקדשיהם. ולדעת תלמידי שלום שמעון מדינה בפלי האקור רצו להבדיל בין הקדש ובין המול:

ח

- (ה) בשנה הששית. לגלות יויכין:
- (ג) שער הפנימית. שער החצר הפנימית. והיא העזרה. ונקראת חצר הפנימית במ"א ו' ל"ז. ו' י"ב. והשער הזה נקרא למטה (ה') שער המזבח שהיה מכוון כנגד המזבח: המקנה. כמו המקניא. הגורם קנאה; נמי ל"א ול"ה מתחלפים: סמל הקנאה. משפטן במרכא ספחא. וכן הוא בנביאים כ"י על קלף שבדי:
- (ה) סמל הקנאה. משפטן בדרגא חביר:
- (ו) תועבות גדולות וגו'. שיעורו הרוחש אחת תועבות גדולות וכו':
- (ז) והנה חר אחד בקיר. כך דמיה לו במראה הנבואה. כאילו הוא רואה מה שהיו עושים במחבא:
- (ח) חתר נא בקיר. והרחב את החור (רש"י): והנה פתח אחד. דרך החור ראיתי פתח לשכה אחת (רש"י). ובתחלה הייתי מפרש שהחור נעשה פתח:
- (י) מחקה. עיין למטה כ"ג י"ד:
- (יא) ויאזניהו בן שפן. לא חקר במקום אחר: ועתר. עשן במורי עטרא:
- (יב) איש בחדרי משכיתו. מה שאלה עושים כאן האחרים עושים בביתם בסתר: בחדרי משכיתו. בחדרים הפנימיים. כמו וכחומה נשגבה במשכיתו (משלי י"ח י"א) שענינו העשיר יש לו בחדרו כחומה נשגבה. הוא הונו ועשרו הלפון באלוהו: את הארץ. ח"י:
- (יד) מבבות את התמוז. אומרים שהוא Adonis אוהב Venus שנהרג. ועיין בפירוש רד"ק דעת הרמב"ם. ולשני הפירושים קשה שאין שם פרטי מקבל ה"א הידיעה:
- (טו) עוד תשוב תראה וגו'. הטעמים מוטעים ומשפטים עוד תשוב תראה תועבות גדולות מאלה. כמו למעלה פסוק ו':
- (טז) והמה משתחיתם. בקלף כ"י משתחיתם. וכן נכון. ויש מפרשים משתחיתם. השתחוויה שלהם:
- (יז) והנם שלחים. את הזמורה אל אפם. לדעת יר"מ ור"ו וגי' ולפניהם Walter הוא מנהג ע"ז שהיו כהני פרס עובדי השמש ושאלו נזהגים לאחור בידם בשעת התפלה אגודת קטות (יקראו לק. בלשונם Barsom) שהיתה מועילה לפי דעתם להרחיק שדים. ולדעת Lightfoot ודערערלין

והמזכר אל יחזקאל : האסיף כי גם המזכר אל ישתחבבם שבה לידו (ע"י פסוק י"ט) : כי גם הוא חזן לו תקוה שישוב אל אחוזתו בשנת היובל . כי יגלו ואין עוד יובל : ועוד בחיים חיותם ולא בחיים חיתם . לא שזכר מנשך אחר עמו . ואמר חיתם בל"ר כלפי המזכר וקוה . כלומר כשישובו מן הגלות מקץ ע' שנה לא יהיו בחיים לא המזכר ולא הקוה : כי חזון אל כל המונה . זמן ארוך הוקצב להמון ישראל לשבת בגלות והם ע' שנה : חזון . זמן ארוך כמו כי עוד חזון למועד (חזקוק ב' ג') . ולפי שפעמים הרבה היו הגבולות לימים רבים ולעתים רחוקות קראו לזמן ארוך חזון : לא ישוב . באופן שהמון הגולים לא ישובו לארצם : ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו . הגה קצת מן הגולים יתחזקו ויגיעו לגבולות ויחיו עד סוף הגלות . אך כל האנשים שחיהם בעון לא יתחזקו ולא יגיעו לגבולות ולא ישובו מן הגלות . ולדעת מזהר"ר יח"א לא ישוב חוזר אל החזון כל' גזרת ה' לא תשוב אחור . ואמר כן לומר ל' הנופל על הלשון עם לא ישוב שאמר תחלה (כי המזכר אל המזכר לא ישוב) . ויח"א כי לא ישוב השני יתר הוא . והסופר כפל שתי המלות בטעות . ולדעת מזהר"ר דח"א ז"ל (כמו בפסוק הקודם ובפסוק שאחר זה) כי ארון . ולא ישוב הוא על דרך לא ישוב ארון חף ה' (ירמיה ל' כ"ד) :

(יז) תלבנה מים . מיעת חימה (רש"י) . ויירדו מים פ"י ישפכו מי רגלים מרוב הפחד וירדו המים על צרכיהם . ורד"ק פ"י תלבנה מים דרך משל . כאילו נמסו . שלא יהיה בהם כח מרוב הבהלה ודעת רש"י ז"ל עקר :

(יט) כי מבשול עונם היה . הכסף והזהב היה להם מכשול עון ע"ר וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב' י') (ר"ש דעמאלר) :

(כ) וצבי עדיו לגאון שמרו . הכסף והזהב שהיה לבי עדים הם נשתמשו בו לרעה להטגאות בו . והנה רחוי היה שיאמר בל"ר ולבי עדיו . עדים לגאון שמהו : ואולי היתה מליצת לבי עדיו לגאון שמהו משל הדיוט בקרב העם . על כל מי שהיה משתמש לרעה במה שהיה אפשר שיהיה לו לכבוד ולתפארת :

(כא) ונתתיו . כספם וזהבם : וחללוה . כל נכון הכתיב . והוא חוזר לא"י או לעיר ירושלים . וכן במקרא שאחר זה :

(כב) וחללו את צפוני . מצפוני ומדתי הוא בית המקדש . או ירושלים : ובאו בה . בא"י או בירושלים :

(כג) עשה דרתוק . הוא לווי ע"ד השיר בלי שיהיה שם מי שיקבל הצווי . וכמהו רבים בגבולות . והכוונה ראוי להבין שלשלאות . לרצוי הגולים . ור' טוביה בן אליעזר בס' לקח טוב פירש עשה מקור . והכוונה עשה יעשה מלך בבל . ויהיה עשה ע"ד למען היה לה ברק . (למטה כ"א ט"ו) : דרתוק . שלשלאות . כמו ברתוקות . זהב (מ"א ו' כ"א) ורתוקות בסף (ישעיה מ' י"ט) . ובערבי רתק פניו סגר : מלאה משפט דמים . עברו עברות שנתחייבו עליהן מיתה :

אלא ח'י. והיה מ'י שפיתה קשה בפיו מליה זו שתחילתה לנסתר
(נשאר) וסופה למדבר צעדו (אח) וכתב בגליון א לומר שראוי להיות ונאשאר
ובא ח'כ מעתיק שלא הבין וכתב בג'י'ן ואל'ף ונאשאר. ולרעת מזהר"ר
פס"ח השפכס הסופר בכחבו ונשאר ושכח השי"ן וכתב האל"ף שחזר השי"ן
ותקף ומיד ראה שטעה וכתב השי"ן והאל"ף והדי"ש. והסופרים שבאו אחריו
העתיקו כמו שזמנאו כתוב באל"ף אחר המ"ן ונאשאר. והנה בכל האנשים
שהיו בבית ה' לא היה אחד שהיה עליו התו ויהיה ראוי להנצל דק סנביא
לברו. ודע כי בנביאים כ"י על קלף שבידי מנוקד ונאשאר ובגליון לא
קרי אל"ף :

(ט) ותמלא הארץ דמים. בד' ברי"שא חמם. וכן נרפס בגליון חרץ
שנת רע"ח. וכן היה נסח רד"ק. אך יונתן ושאר קדמונים תרגמו
דמים : משה. משפט מופת. משפט מעוקל : הארץ. (כל ערי ח'י) מלחה
חמם (שם כולל גובה גולה ורליחה). והעיר (ירושלם) מלחה דין מעוקל.
כשהנזל בא העירה ללעוק לפני השופטים מטיס את דינו. וזה מחייב יותר
על נסח חמם, ולמעלה ז' כ"ג לא הזכיר הטיית הדין כי משפט דמים ענינו
פצירות שחייבין עליהן מיתה :

(י) וגם אני. הגימל בקדמא. והתיבה מחוברת במקף (רע"ח וכן בד'
פיזארו עם פירוש רד"ק. ובשני כ"י ערפורט. ובקלף דפוסים אחרים).
ואם לא תהיה התיבה מוקפת הים וגם במונח :

(א) עדיהם. על הכרובים :
(ב) לגלגל. הם האופנים. כמפורש למטה פסוק י"ג :
(ג) מימין לבית. בדרום. לפי שבצפון הים סמל הקנאה (ח' ה') :
בבואו האיש. הכנוי מיותר. ע"ד בן בעור. ורבים בן בל' ארמית :
מימין לבית בבואו האיש. אך הכוונה על האיש לבוש הכדים שאיש נקרא
בשם מקום האיש סתם. אך טעמו מימין הנכנס. כי מימין לבית משתמע
לתרי אנפי. על כן פירש שהוא מימין לאדם הנכנס ; ודוגמת הלשון הזו מלאה
(מ"ב י"ב) ויתן אותו אלל המזבח מימין צבוא אים בית ה' (מוסר"ר דח"א).
וכן פ"י שם רש"י מימין ביאת האנשים. וכיוצא בזה משמאל אים בשער העיר
(מ"ב כ"ג ח') :

(ד) וידם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית. הוא הסילוק עצמו
האמור למעלה ט' ג' (רש"י). ואנה נסתלק חחלם הכבוד בלא המרכבה
ובא אל המפתן. ואח"כ יצא המרכבה. כמ"ש (למטה ט"ו) וירמו הכרובים
ואח"כ יצא הכבוד מעל מפתן הבית ועמד על המרכבה (פסוק י"ח). ואח"כ
(פסוק י"ט) נשאו הכרובים כנפיהם וסמרו סתם שער בית ה' הקדמון :

בכונה שהם מוסיפים זמורות אל האף והחמה אשר הכעיסוני כאשר מוסיף
 פחם על הגמלים ועליו לאש. ובמדרשים נמנה מקרא זה בכלל י"ח מלין חקון
 סופרים כאלו היה ראוי שיאמר אל אפי. ואני בילדותי פירשתי שהוא משל
 סדיוט שהיה בקרב ישראל לומר פלוגי שולח את הזמורה אל אפו לומר שהוא
 עושה דבר מה חוץ למקומו. שאם היה עושהו על מקומו הראוי לו היה נכסה
 ממנה ועכשו הוא חוק. כאשר הלוקח בידו זמורה ואשכול ענבים אחד. ומכניס
 הזמורה בחוטמו וניזק. כך ישראל משתחווים לשמש ולא לאל. ובזה קבלו
 פוגש ולא שכר:

(יח) וקראו באוני קול גדול ולא אשמע אותם. מדה כנגד מדה.
 כנגד מה שהם הופכים אלי חמורים:

ט

1234567

(ח) קרבו. לוי מבין פעל. והוא לוי על דרך השיר. כמו למע' ז' כ"ג;
^{אוצר החכמה} גם היה אפשר לקרוא קרבו בבנין הקל. וכן הוא בתרגום
 איתקרבנו: פקודות. אחי פקודות:

(ב) שער העליון. אחד משערי כהמ"ק: בדי ממצו. לשון נפץ ושכירה.
 וקרוז לו מפץ (ירמיה נ"א כ'): וקסת הסופר במתניו. הוא כל
 הדיו. ועוד היום מנהג הסופרים והחכמים בארצות המזרח לשאת הקלמריין
 במצורתם:

(ג) מעל הברזב. אינו אחד מן הכרובים שעל הארון כדעת המפרשים.
 אלא החיזת הטשאות כסא הכבוד נקראות כרובים ונקראות כרוב. וכן
 למטה (י"ד ב') אל תחת לכרוב. מבינות לכרובים. וכן נקראו כל' היה
 באמרו (י"ד כ') הלא החים אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע
 כי כרובים הם:

(ד) תו. סימן ורושם כמוראת הפעל פלמין והמיות (רש"י רד"ק) וכן נכון.
 ולא תו להגביל מה יהיה הרושם; וקצת מן הקדמונים פי' על אות
 התי"ו (ע' רד"ק). וכן קדמוני הערבים פי' שהוא שתי וערב כמוראת התי"ו
 יומת (T). וכן בקצת מטכפות הבגדים (Phoenicii) לורת התי"ו כזה X
 אמנם בכתיבת הכותים שהיא כתיבת לס"ק בימי קדם אין לורת התי"ו כזה
 אלא כך א. ואף במצבת אבן אשר נמצאה במרסיליאה בכתיבה פליזית אין
 התי"ו שתי וערב: אלא כך א:

(ז) מסאו את הבית. דרך זירוז חזר ואמר להם זה אחר שכבר הסלו
 לבנות בחדשים הזקנים: ומלאו את החצרות חדרים. עמאז את
 סביה ע"י שממלאוהו חללים: צאו. מהרו והכו את היושבים בחצרות. ואח"כ
 לאו בחוך סעיר: ויצאו. נקוד כך (ולא וילאו) מפני והכו שאמרו שהוא עבר:
 (ח) ונאשאר אני. מראש שיחזקאל כתב ונשאר. אחי בלי נשאר. לא נשאר

אח עירם ולא יבנו בה בתים? ועוד למטה פסוק ט"ו מפורש שהיו יושבי ירושלים אומרים לנו היא נחנה הארץ למורשה. א"כ לא עלתה על לבם לעזוב עירם. ואייכהארן ולפינו Flacius פירשו בהפך ראוי לנו לבנות בתים בעיר הזאת (ומלת לא כמו הלא) כי אין ראוי לנו לזוז מקדרכתנו הלא כמקרה הסיר בן יהיה מקרה הבשר; ואמנם אפילו היה כתוב הלא כמה המליצה דחוקה ומשתתת לומר הלא בקרוב בנות בתים תחת אשר היה ראוי לומר בן בתים ושבנו. אז הבנה נכונה לנו בתים וכיוצא. — ול"כ כי הנביא רומז כאן על ענה עמוקה שיעלו שרי העם אשר בירושלים. שאמר שהיו יועלים ענת רע בעיר הזאת. וענתם היתה כי בראותם מלחמת הכשדים ורבים מיושבי הפרוזים והערים הקטנות העיזו בקרב ירושלים. גזרו שלא לקבל עוד שום אדם בתוך ירושלים כדי שלא יחזק הרעב בעיר; והענה הזאת מפורשת למטה (פסוק ט"ו) אחיך אחיך אנשי גאלתך וכל בית ישראל בלה אשר אמרו להם יושבי ירושלים רחקו מעל ה' לנו היא נחנה הארץ למורשה. והנה בהתרבות הבאים משאר הערים לירושלים אין ספק שהיו צריכים לבנות להם בתים קדשים. לפי היו השרים אומרים לא בקרוב בנות בתים הלא ראוי להמתין עד יעבור זעם המלחמה ואח"כ נבנה בתים ויבא מי שיראה. ואמנם היא הסיר ואנחנו הבשר ענינו. אם לא נעשה בן להרחיק מעלינו אנשי שאר הערים. אז נהיה כבשר בתוך קלחת. כלו' יגורו האויבים סביבותינו כמו האש הסובב את הקדרה ולא תהיה לנו פלטה. ומלת אם לא בן הושמעו כמו בפסוק יכשילך האלהים לפני אויב (ד"ה ב' כ"ה ח'). ואתה הסבות את לבם אסורנית (מ"א י"ח ל"ז). ואמנם הענה הזאת שהיו השרים יועלים היתה ענת רע. כי היה להם להשתתף עם כל אחיהם המפוזרים בארץ יהודה והיה ראוי שיתחברו עמהם ובלב אחד ילחמו באויביהם. ואם לא היה להם צטחון להתגבר על הכשדים היתה להם להשלים עמם ולהעלות להם עם. והם נסגרו בעירם ולא חשו רק לעצמם והניחו כל שאר האומה ביד האויבים:

(ה) ומעלת רוחכם אני ידעתי. לדעת חלמדי שלום שמעון מדינה ידעתי שהוא לשון יחיד קוור לרוחכם ואמרה מלת אשר. רוחכם אשר אני ידעתי:

(ו) הרביתם חלליכם בעיר הזאת. ושקר הוא מה שאתם מתפארים שכוונתכם לטובה להלל את אנשי העיר:

(ז) הבה הבשר והיא הסיר. לא לבס לומר שאם יתקבלו בירושלים אנשי שאר הערים אז תהיו אתם הבשר והיא הסיר; אך האנשים אשר הרגתם על לא חמם עשו. הם היה ראוי שיאמרו שיעיר ירושלים היתה להם כמו סיר. והם היו בתוכה כבשר בתוך הקלחת. כי אתם שרי העם תחת אשר אתם מתפארים שאתם משגיחים לטובת אנשי מדינתכם. הנה אתם חוממים אותם והורגים בהם: ואתכם הוציא מחובה. תחת שהייתם יועלים להשגב בעירכם ולהרחיק ממנה כל שאר ישראל תמותו במרצ חוץ לירושלים: הוציא. מקור

(יא) הראש . ראש של חיה שמים האופן חללה :

(יג) קורא הגלגל . למעלה פסוק ב' באמרו בא אל בינות לגלגל . ויד"ס
וני' אומרים שנקראו האופנים בשם גלגל שהוא מורה ג"כ רוח ספרה .
כמו גלגלא בסורי ועלעולא בתרגום . וכך הם מפרשים קול רעמך בגלגל
(מהלים ע"ז י"ט) :

(כג) מראיהם ואותם. שיפורו אשר שם על נהר כנר רחיתי מראיהם של
הגרוזים האלה ואותם. כלומר עצמם:

N

יאזניה בן עזור ופלמיהו בן בניהו . לא מכלו במקום אחר :

יולא מן הקדירה עד גמר ביסולו . כך לא לא מעירו עד יום מותו . ויפה

הַקֶּסֶס ר"ח' כִּי מַפְסוֹק ח' חֲרֵב יִרְחָסָם מִשְׁמַע שֶׁהֵיוּ יִרְחָסִים מִן הָאוֹיֵב . וְהוּא

רח' פי' אין ראוי לנו לשבת בעיר הזאת ותא' כי לבנות בתים בה' כי יבאו

הקשרים וישרפו את העיר ואנחנו נהיה כבשר בתוך הקדרה. אבל ראוי לנו

שְׁנֵי מַלְאָכִים מְרִימָה כַּמְפֹרֵס לַמָּטָה י"ז ע"ו . אַךְ לִפִּי זֶה הֵעִיקָר חֶסֶד שֶׁהוּא

ענין שליחות המלאכים למזרים, ועוד אס הינן בוקחים בחיל פרעה, למה יעובדו

(כ) על הדר אשר מקדם לעיר. הוא הר חומים הנקרא ג'כ הר המעשה :

יב.

(ג) יוםם . interdictum והוא כנגד צערב שבפסוק ד' : וגלה יוםם . ממקום למקום באותה העיר : אולי יראו . שמה יבנו :

כי בית מרי המה . לפיכך עדיין הוא שמה (רש"י) . או כדעת ר"ח להיוחס בנים מורידים לא יתפעלו מהדברים הנשמעים . ואולי יחטו לב על מה שיראו בפניהם ממעשה הנביא :

(ד) והוצאת בדיך . חץ . וזו יליאה חוץ לעיר אלא הטעם כי ביום יליא ממנו בארגו או בשקים ויליא כליו (הם השקים או הארגו) סוף לביתו כדי שיראוהו כאשר המכין עצמו לגמיעה . ובפרב יעשה עצמו כנוסע וילא מן העיר :

(ה) לעיניהם חתר דך בקיר . לעשות עצמו כבורח מתוך העיר סוגרת ומסוגרת . שהאויב סביבותיהם :

(ו) פניך תבסה ולא תראה את הארץ . כעין בושט מאד כי פושט ארץ (רד"ק) . וכן מפורש למטה פסוק י"ב :

(ז) חתרתי לי בקיר ביד . לא בכלי ברזל שחומרים בו כדי שלא ישמעו קולו (רד"ק) האויבים אשר חוץ לחומה :

(ט) הלא אמרו אליך . משמע שכבר שאלו אותו מה היה עושה . אך בשעת מעשה לא הותר לו להפסיק פעולותיו ולדבר אליהם ובנקר שאמריו פירש להם הענין :

(י) הנשיא וגו' . יונתן רש"י רד"ק ורז"י פי' על הנשיא הוא הממשל הזה . וזה דמוק מאד . ואולי ראוי לקרוא הנשיא והוא דרך שאלה . ע"ד התשפוט אותם התשפוט בן אדם (למטה כ' ד') . התשפוט התשפוט את עיר סרמים (כ"ב ב') . והנה האל עושה . עצמו כשואל את פי הנביא אם יש את נפשו לשאת הממשל הזה על ירושלם ואח"כ מצוה אותו שיעשה כן ויאמר אני ממחיקם וגו' : הנשיא הפעיל . והיה משפטו בקל הנשיא : ע"ד וס' נשא עליו את הממשל הזה (מ"ב ט' כ"ה) . ומפני מלת הנשיא שבפסוק י"ב בא גם כן הנשיא : וכל בית ישראל אשר המה בתוכם . שיושבי ירושלם הם בתוכם ובחמנע של כל בית יש' . כי עיר הממלכה היא כמרכו לכל הממלכה והיא עיקר הממלכה (יח"ף) :

(יב) בעלמא ויצא . לפי הפשט בעלמא חוזר למלת ישא . חמנע כה"ט ממנו אותה למלת וילא להשוות הענין למה שנאמר למעלה בעלמא חוליא . בעלמא הולאתי ; ובנביאים כ"י על קלק שבידי כתוב ילא בלא וי"ז : יען אשר לא יראה . משפטו למען :

(יג) ואותה לא יראה : כי עורף את פימו :

וַתֵּעַן צִדִּיק לִסְלִיחַ . כֹּל זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת . וּבִקְלַת סַמְרִיִּים כְּחוֹב אֲרֻצֵּיָא :
(ח) חֲדָב יִרְאַתָּם . וְלִמִּי יַעֲלֶמֶס לַהֲסַגֵּר בְּחוּךְ הַפִּיר וּלְשַׁבֵּת בַּמִּזְבֵּחַ . וְלֹא
בַּמִּתָּס לְלֹאֵת לִקְרֹאֵת נֶסֶק :

(י) עַל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל . בְּרִבְלָה בְּאַרְצָה חֲמַת שֶׁמֶץ נְבוּכַדְנֶאצַּר אֶת כָּל שָׂרֵי
יְהוּדָה (יִרְמְיָה כ"ב י') . וְאַרְצָה חֲמַת הִיא גְבוּל נְפוּזֵי לֹאִי (רַשִׁי וַרד"ק):
(יא) הִיא לֹא תִהְיֶה לִבָּם לִסִּיר וְגו' . כִּי חָלְאוּ מַמְנָה וּתְמוֹמוֹתָהּ חוּץ לַפִּירָכֶם
אֵל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל : וְאַתֶּם תִּהְיוּ בְּתוֹכָהּ לְבִשְׂרָה . רַח' אֹמֵר כִּי מֵלֶחֶם
לֹא שִׁבְרָשׁ הַפֶּסֶק עֹשֶׂת אֲחֵרֶת עִמָּה וְאַתֶּם לֹא תִהְיוּ בְּתוֹכָהּ לְבִשְׂרָה . וְאִי
אֹמֵר וְאַתֶּם תִּהְיוּ בְּתוֹכָהּ לֹא בְּחוּךְ יְרוּשָׁלַם אֲלֵא בְּחוּךְ הַסִּיר (וּמֵלֵאנוּ סִיר לִ'
נֶקֶב לַמַּעַס כ"ד ו') . כְּלוּמָר אֲתֵם תִּהְיוּ כְּבִשְׂרָה בְּחוּךְ הַקְּלִמָּה אֲךָ לֹא בְּחוּךְ
יְרוּשָׁלַם . כִּי אֵל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁפֶט אֲתֵכֶם :

(יב) מֵת . כִּךְ מַמְנָה לִיחְזָקָאֵל בַּמִּתָּה הַנְּבוּאָה . לֹאֵת עַל מֵה שִׁיחִיה :
(יג) אֲחִיד וְגו' . עַד שֶׁאַתָּה לוֹוֹת עַל פִּלְעִיָהוּ בֶן בְּנִיה שִׁמַּת . הִיָּה רֵאִו
לִךְ לַעֲשׂוֹק וּלְהֵאֱמָנָה עַל אֲחִיד אֲנָשִׁי גְּאוּלְתָּךְ וְעַל כָּל בֵּית יֵשׁ הַיּוֹשְׁבִים בְּעִירֵי
יְהוּדָה שֶׁאֲמָרוּ לָהֶם יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם רַחֲקוּ מֵעַל ה' . וְאֵל תְּבוֹאוּ יְרוּשָׁלַיִם כְּמוֹ
שִׁפְרִישְׁתִּי לַמַּעֲלָה פֶסֶק ג' . וְהַמִּפְרָשִׁים פ"י עַל גְּלוּת יְהוֹיָכִן . וְאִ"כ לֵמָּה אֲמַר
יֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם וְהִלְלִי יוֹשְׁבֵי יְהוּדָה . כְּלוּמָר כָּל הַיּוֹשְׁבִים בְּאַרְצָה שְׁלֹא הִגְלוּ בְּבִלָּה ;
וְאִךְ אֲמַר וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל כֵּלָה ? וְהֵלֵךְ הַגּוֹלִים לֹא הִיוּ רֹב הַחוּמָה ?

(יד) כִּי הִרְחַקְתִּים בְּגוֹיִם . גַּם אֲחֵר שֶׁאַרְחִיקֶם מֵעַל אֲדַמְתָּם לֹא יִהְיוּ
רַחֲוִקִים מִמִּנִּי וּמִהַשְׁגַּחְתִּי כִּי גַם בְּגִלְוָתָם כִּשְׁלֹא יִהְיֶה לָהֶם מִקְדָּשׁ אֲנִי אֶהְיֶה
לָהֶם לַמִּקְדָּשׁ . ע"ד וְהִיָּה לַמִּקְדָּשׁ (יִשְׁעִיָה ח' י"ד) . וְהַשְׁגַּחְתִּי תִהְיֶה עֲלֵיהֶם .
וְהִנֵּה לְשׂוֹא הַתַּפְּאָרוֹ יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם הַיּוֹתֶם בְּעִיר הַקִּדְשׁ : מַעֲטָה . לֹא אֲלִילֶם
מִכָּל חֵק . כִּי סוּף סוּף לִכְךָ אֲגִלֶּה אֶתְּכֶם כְּדֵי שִׁקְבְּלוּ עֹנֶשׁ חֲטָאֲתָם . אֲךָ הַלֵּלֶם
פִּירְחָא מִיֵּהָא לְהוֹי שֶׁאֵס יַעֲמֹד הַמֵּן לְהַשְׁמִידֶם לֹא יוּכַל לָהֶם . וְהַמִּפְרָשִׁים
פ"י מִקְדָּשׁ מַעֲטָה עַל בְּתִי כְּנֻסִיּוֹת . אֲךָ לִפְיָי הִיָּה רֵאִוִי שֶׁאֲמַר בַּמִּקְדָּשׁ לֹא לַמִּקְדָּשׁ
וּמִלִּילָת וְהִיָּה לָהֶם לַמִּקְדָּשׁ אִינֶה אֲלֵא כְּמִלִּילָת וְהִיָּה לַמִּקְדָּשׁ :

(טו) לֵב אֲחֵד . שׁוֹה לְטוֹבָה . וְאוּלֵי הַקְּרִיָּה אֲחֵד . וְעִנִּינוּ כְּמוֹ לֵב חֲדָשׁ
הָאֲמֹר לַמַּעַס לִ"ו כ"ו : וּבִקְלַת סַמְרִיִּים גַּם כֹּחַ לֵב חֲדָשׁ : בַּקִּרְבָּם .
כַּן נִכֵּן . וּפִיִּין מִנְחַת שִׁי . וְכַד' בְּרִישָׁא בַּקִּרְבָּנִים . מִבְּשָׂרָכֶם . שְׁנִיָּהם . לִנְכַח .
וּמִלֵּת לָהֶם שְׁלֹא לִנְכַח . וְעַל כָּל פִּיִּים אֵין מַעֲוֵם מֵהַדּוּחַ שְׂדֵבֵר יִחְזָקָאֵל לִנְכַח וְשִׁלָּה
לִנְכַח . כִּי הִנֵּה פֶסֶק י"ז הוּא לִנְכַח וּפֶסֶק י"ח שְׁלֹא לִנְכַח :

(כז) וְאֵל לֵב שֶׁקֻּצִּיָּהוּ וְגו' . אֲתֵמֶס הַרְשָׁעִים הַגְּמוּרִים אֲשֶׁר לִבָּם הוֹלֵךְ אֲחֵרֵי
רֵאֵן שְׁקוּלִיָּהם וְתוֹעֲבוּתֵיהֶם דְּרָכֶם בְּרָשָׁם נִתְּתִי וְאַעֲנִישָׁם ; וְשִׁיעוֹר הַמַּעֲלָה
וְאַחֲרֵי אֵל לֵב שְׁקוּלִיָּהם לִבָּם הוֹלֵךְ . הֵן אֲתֵמֶס כִּי מֵלֶחֶם לֵב נִרְאֶה יִתְרָה . וְתַלְמִידֵי
אֲלִיעָזָר אֲלִיָּה אֵינֶל אֹמֵר כִּי אֲחֵר שֶׁהִזְכִּיר לַמַּעֲלָה אֶת לֵב הָאֲבֵן וְלֵב הַבֶּשֶׂר אֲחֵר
כֹּחַ שְׁלֵכֶם הוֹלֵךְ אֵל לֵב שְׁקוּלִיָּהם וְאֲלִילִיָּהם שְׁלֵכֶם לֵב אֲבֵן אִו לֵב כְּסָף וְהֵב אִו
לֵב סָן . לֹא לֵב בִּשְׂרָה :

(ט) ואל אדמת ישראל לא יבאו. בשבט גלות בבל (רד"ק) :
 (י) והוא בונה ח"ן. העם בונים מחילה וקיר. והם. הגבירים. טחיס אותם
 בטיט גרוע. ובלתי מתקיים: תפל. גרוע כמו המאכל שאין בו מלח.
 וכן מרגמו יונתן טין פטיר דלח תבן (ויירונימוס). והחמר בלח תבן אינו חזק
 כ"כ לקשר הסומה :

(יא) אבני אדגביש. אבני קרח (גבש בערבי נקפא) כלומר אבני ברד :
 תבקע. erumpere. כל ילידה צנח נקראת בקיעה. כמו אז יבקע
 כשחר חורף. בלורות יאורים בקע (ח"ט י"ד) :

(טו) ואמר דבם. בקלת ספרים ואמר בקמן האל"ף. וכן ת"י ויתאמר
 לכן. והוא דומה לת"ש למעלה הלא יאמר אליכם. הלא ששם אמר
 אליכם. כי מלות איה הטיח אשר טחטס יאמרו אותן אליהם. אבל מלות ח"ן
 הקיר ואין הטחיס אותו לא יתכן לומר אותן אליהם. הלא עליהם : אין הקיר
 ואין וגו'. ח"ן כמו אי ואיה. ואמרו אין במקום אי כמו שאמרו אי במקום
 אין (אי שכן ובל"ח אי אפשר) וכן מאין יבא עזרי (תהלים קכ"ח
 ח') : "ובל"ח מאין ולאין בן זומא :

(יח) הוי למתפרות וגו'. המפרשים פ"ה שהכמות והמספחות האלה
 היו מנהג כשפים וקסמים. ורח' ולפניו Theodoretus פ"ה משל על מה
 שהיו מחניפות את העם ומתנבאות להם שלום. כאילו היו משכיבות אותם על
 כרים וכסתות רכים. ואני ברצחתי מלות לצודר נפשות ומלות אשר חתנה
 מצודדות שם את הנפשות לפורחות וקרעתי אותם מעל זרועותיכם ושלחתי את
 הנפשות אשר אחס מצודדות את נפשים לפורחות : וקרעתי את מספחותיכם
 והללתי את עמי מידן ולא יהיו עוד בידן למצודה. כ"ל ברור שאין הכוונה
 כאן אלא על מין ממניי לידת העופות. והכסתות והמספחות הן מין ממניי
 הרשתות שהעופות נלכדים בהן בראשן. וממליצת וקרעתי אותן מעל זרועותיכם
 נראה שהיו הכסתות חפורות על חילי ידיהן של הנשים המצודדות. וא"כ
 למתפרות כסתות על כל חילי ידי ענינו שמדביקות הכסתות על זרועותן ;
 חתנם המספחות על ראש כל קומה נראה שענינו שהמספחות היו מחוקקות
 בשביל כל ראש מאיזו קומה שיהיה. כלומר שאותן המספחות היו מהן גדולות
 ומהן קטנות כפי שיעור העופות שהיו רוצים לצודר : אצירי ידי. בענין מלת
 חילי. עיין ירמיה ל"ח י"ב : הנפשות וגו'. הה"א לתמיהה. כמו הדרכי
 לא יתכלו. וע' רד"ק :

(יט) בשערי. מלשון מי מדר בשעלו מים :

(כ) לפורחות. ענין עופות. כמו בל' ארמי ובל"ח :

(כג) הבאות. מן ונכאה לבב :

יד.

(ה) וישבו לפני. לדרוש את ה'. כמו למטה כ' א'. ודרישת ה' היא

(יד) אנפיו . חיליו . והמלה ל' כנף ר"ק קמחי (ורח' זני') :
 (טו) וידעו כי אני ה' . נראה שהכוונה שהגוים יכירו כי ה' הענישם כאשר
 ישמעו מהם את כל התועבות אשר עשו . וכן מלאנו ביחזקאל וידעו הגוים
 כי אני ה' (ג"ז ב"ג . ול"ו . ל"ז כ"ח . ל"ט ז') . וכן ונודעת לעיני הגוים רבים
 וידעו כי אני ה' (ל"ח ב"ג) . וכן בסימן ל"ט אומר תחילה (כ"ב) וידעו בית
 ישראל כי אני ה' אלהיהם . ואח"כ (כ"ג) וידעו הגוים כי בעונם גלו בית ישראל
 דומה ממש למה שאומר כאן וידעו (ישראל) כי אני ה' בהפיצי אותם בגוים .
 ואח"כ למען יספרו את כל תועבותיהם בגוים אשר באו שם . וידעו (הגוים)
 כי אני ה' :
 (יט) למען תשם ארצה . יאכלו לחמם בדאגה מרוב והנרות . הנרות תרבינה
 כ"כ עד כי לבקוק תשם הארץ . בגביאים כ"י על קלק שבידי כתוב
 ארס . וכן נכון :
 (כד) חזון שוא . הראוי חזון . וכן מקסם . לא תהיינה עוד הנבואות לשוא .
 כלומר בלתי מתקיימות . ולא יהיה כל מקסם הנביאים חלק . כל'
 ריק . ול' קסם אינו תמיד הבלי הקוסמים ע"ז . כי מלאנו קסם על שפתי
 מלך במשפט לא ימעל פיו (משלי י"ו) . שהכוונה בו הגדה נאמנת . ובעלי
 הנקוד והטעמים (ואחריהם המפרשים) היה קשה אלס שתהיה הנבואה לקראת
 קסם . וגם שיאמר הנביא שלא תהיה עוד הנבואה שוא כאלו עד הימים היתה
 שוא . ולפיכך עשו חזון ומקסם סמוכים כאלו הכוונה לא תהיה עוד בישראל
 נבואת שקר . ולפיכך נתנו התביר תחת מלת עור (לא יהיה עוד) כל חזון
 שוא ||) . והיה ראוי להגות תחת חזון . ולפיכך אומר אני כי מה שנמצא
 בד' ברישא ובגביאים כ"י על קלק שבידי חזון ומקסם שניהם בקמץ . אע"פ
 שהא נכון לפי הפשט . אינו לפי דעת בעלי הנקוד . ואינו אלא ע"ס . גם
 יונתן עשה חזון סמוך לשוא (נבואת שקר) . כן הוא בשני תרגומים כ"י שבידי
 ובדפוס רע"ח . ולא נבואת שקר) ; ודע כי במקום וכזב בדבין בשני תרגומים
 כ"י שבידי כתוב וקסם בדבין :
 (כה) לא . תמשך עוד . כל שהאמנת ראוי במלת עוד . ואח"כ ראוי לקרות
 כל דברי אשר אדבר דבר ויעשה :

יג

(ג) הוי . במקום אוי . כי אחריו על :
 (ד) בשועדים וגו' . תחת שהיה לנביאים לגדור פרצות העם . כלומר להזהירם
 כדי שיחזרו למוטב . הגה אין לבס כ"א על צנעם . ולפיכך הם מחניפים
 את הרשעים . והגה הם כשועלים במרבות שאינם נכנסים שם לגדור אלא
 לאכול ולחבל :
 (ה) לעמוד . כדי שיוכל בית ישראל לקום לפני אויביו :

יחזקאל יד פו פו

קמז

(כא) אף כי וגו'. אם בשלחי אל ארץ אחת אחר מארצות שפתי לא יכלו
הלויים בנים וזנות. ק"ו בירושלם ששלחתי בה שפתי ארבעתם היה
מן הראוי שלא ילל אף אחר מהחוטאים ; ואעפ"כ רחמתי עליה. והנה נותרה
בה פלטה. ואין להשיב כי הפלטים הם הלויים שהיו בתוכה. כי באמת הם
רשעים. כמו שתרצו בעיניכם כשיבאו לכאן (לצבל) בגלות :
(כג) כי לא חנם. בנביאים כ"י על קלק שבידי כתוב לא אל חנם. וכן
בקטת כ"י ורפואים קדמונים אחרים :

פו .

(ב) מה יהיה. כ"ל מה הוא ומה נחשב הוא עץ הגפן בתוך שאר כל העצים.
ופירש ואמר מה היא ומה נחשב הזמורה אם תהיה בעצי היער. כלומר
אם תעריך אותה עם שאר עצי היער :
(ד) הנה ראש נתן לאברהם. הלא אין בו תועלת אלא לשרפו. ועתה
הנביא מצייר כאלו כבר נתן לאש וכבר נאכלו שתי קצותיו ותוכו נחר.
והוא שואל היצא למלאכה. ובנמשל הכוונה בדברי רד"ק על מה שכתוב ארם
מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה (ישעיה ט' י"ב). זה הוא
את שני קצותיו אכלה האש. ואמר ותוכו נחר על ירושלם עצמה שירדה מגדולתה
על ידי רוב הכסף והזהב שלקחו ממנה מלכי הגוים :
(ו) בעץ היער. בגליון רע"ח בעצי :
(ז) מהאש יצאו. על דרך הלל זה אור מוצל מאש (זכריה ג' ב').
והכוונה הובאו באש לצרוף אותם ולא לשרפו. כל' נמלטו מסכנות גדולות.
ולא היטיבו דרכיהם. ואין להם תקנה אלא להחזירם לאש עד שתאכלם לגמרי :

פו .

(ג) מבורותיך. משרש כור מענין שרש כרה כטעם אל צור חצבתם ואל
מקבת צור נקרתם (ישעיה נ"א ח') (רוח' וגי' ולפניהם גופי' : אלא
שלדעתו המלה משרש כרה) : והכוונה זקניך וראשי משפחתך. וכן מלדותיך
ענינו משפחותיך. עיין מה שכתבתי בבראשית י"ב ח'. ולפ"ז עולה יפה מ"ס
מארץ הכנעני. ואמנם הכוונה לדעת רד"ק ודון יצחק (ורו') היא לומר.
אחם כאלו אינכם בני אברהם יצחק ויעקב אלא כאלו אחם מזרע כנען שמעשיהם
מתועבים. ול"כ שהכוונה אבותיך היו אכזרים כמו הכנענים שהיו שורפין את
בניהם באש. ומלבד זה אביך היה אמורי ואמך חמית. ומלדת בזנוים. ומכל
זה נמשך שלא חסה עליך עין ולא כרתו שרך וגו'. וכל זה משל על מלכ
האומה בתחילת היותה. כלומר בגלות "מלכים. כטעם ימלאהו בארץ
מדבר וגו' : והנה למטה פסוק מ"ה מפורש שהאמוריות והחמיות געלו אחיהן

שאלת העתיד עם בקשה שהעתיד יהיה טוב ולא רע. והיו מותנים שחד
לנביא כדי שיחפול בעדם. באופן שיתן ה' בפיו נבואה כפי רצון הדורש.
ע"ן למטה פסוק ט':

(ג) ומבשור עונם. מה שהוא להם למכשול עון. מה שהם נכשלים בו.
ח"ס מרחיקים אותו מהם לבלתי הכשל בו. אך מותנים אותו נכח פניהם
לגרות בעצמם יצר הרע: האדרוש. האל"ף במקום ה"א. כי כבד על הלשון
לקרוא שר הה"ן זה אחר זה (רד"ק). ובנביאים כ"י על קלף שבידי מלאתי
האדרש אדרש. והוא על דרך החשפות החשפות את עיר הדמים
(למטה כ"ב):

(ד) נעניתי. כ"ל כמו עניתי בקל. והוא ע"ד שאומרים על האל מדבר:
ואולי ג"כ אמרו נענה בנפעל ע"ד שהיו אומרים נדרש. ואח"כ מפרש
עשיתי טעמי עונה לו: אני ה' נעניתי לו. כ"ל גם כאן דרך תמיהה. וכן
דעת ר' שמואל דעטמאלד: בזה ברוב גלוליו. ברוב ספרים בא קרי. וכן
נראה דעת יונתן ולפ"ז הטעמים קשים מאד כי ח"ס מסכימים עם
הקרי. והיה ראוי להטעים כך: אני ה' נעניתי לו בא ברב גלוליו.
ואמנם הטעמים מסכימים עם הספרים שאין בהם קרי ולתיב. וכן היא
גירסתו בעל מנחת שי. אלא שהה"א בלא מפיק. ולפי גירסתו זו צריך לפרש
אני ה' נעניתי לו באותו ענין. כלו' ברוב גלוליו. וכן פירש רז"ל. וגירסתו בא
קרי כ"ל עיקר. וכן פירשו רש"י ורד"ק. וי"א כי ל"ל בי. כמו למטה ז' והיה
ברב גלוליו ענינו עם כל גלוליו. אע"פ שגלוליו רבים:

(ה) למען תפוש. בדרך הזה אני רוצה לתפוש אותם במה שיש בלבם ולהענישם
על הגסתר בכליותיהם: נוורו. נפעל משרש זור שענינו בארמית סור:
בגלוליהם בדם. ברבוי גלוליהם (ע"ן בירמיה י"ח וי"ח וי"ח). ולמטה פסוק
י"ח: ואם היה כלם חוזר לבני ישראל היה מעלי בטעם חביר:
(ו) והשיבו. את לבבכם (רש"י): מעד גלוליהם. בנביאים כ"י על קלף
שבידי מכל גלוליהם:

(ז) אני ה' נענה לו בי. כ"ל גם זה דרך תמיהה. וכן דעת ר"ש דעטמאלד:
בי. בדברי. ומהר"ר קלינעבערגר אומר. לא אענהו בדברים. אבל בי.
בכחי הגדול. כלומר אענישהו. כמו שמפרש והולך:

(ט) והנביא בי יפותה. אם יתפתה הנביא לחקות שר שיתן לו הדורש.
ידבר לו דבר בשם ה'. אל יחברך האיש ההוא לאמר שלום יהיה לי.
כי אמנם אני הוא שפיתתי אותו. סבבתי שיפתה. כי לא היה נביא אמת.
ורציתי שתפרסם שקריו. ואח"כ אטה ידי עליו והשמדתיו:

(יד) נח דניאל ואיוב. הזכירם בסדר הזה שלא כסדר זמניהם. כי רצה
להזכיר תחלה נח שניצל בשעה שכל שאר בני העולם נכרתו. ואח"כ
דניאל שניצל מן השביה ועלה לגדולה בזמן שכל בני עמו היו בשביה. ואח"כ
איוב שניצל בזמן שכל בניו ובנותיו ורוב עשרו אבד וגם הוא הוכה מכף
ועד ק"ף. רק נפשו נשמרה:

(כד) גב. מקום גבוה. כמו רמה שאחריו: וכן נק'. על גפי מרומי קרת
(משלי ט' ג'). ולפי המשל הוא מקום לזנות. ולפי הגמסל הוא על
המזבחות:

(כו) ותזוני אל בני מצרים. לפי הגמסל הכוונה לדעת המפרשים פשית
כתובותם ועזרת את אלהיהם. ולדעתי הכוונה על בואם בבית פס
המזרים כגון כשלקח שלמה את בת פרעה. ואח"כ אחז שלח מלאכיו אשורה
להביאם לעזרו ואח"כ חזקיה נפתח למלאכי מלך בבל. וכל זה היה כעין זנות
מתחת אלהי ישראל בהתחברם לעובדי אלילים ושימו בשר זרועם. וכל זה
מפורש למטה פי' כ"ג. ושם גם המפרשים פי' לענין ברית ברית:

(כז) בנות פלשתים. זה היה בימי אחז. ככתוב בד"ה (ב' כ"ח י"ח)
ופלשתים פשטו בערי השפלה והגג ליהודה וילכדו את בית שמש ואת
חילון וגו'. ואחר זה שלח אחז אל מלך אשור לעזור לו. ואח"פ שענין הפלשתים
חבר בד"ה אחר שליחת המלאכים אשורה נראה שיהיה הענין קודם לכן. אלא
שהסופר הזכיר תחלה מלחמות אחז עם מלך ארם ומלך ישראל לחחק שני
המלכים ההם אשר הגיעו את לבבו כנוע עלי יער מפני רוח. ומפני פחדם
קרא למלך אשור. ואח"כ הזכיר כי מלבד מלחמות שני המלכים הגדולים האלה
פחד מכות אחרות הוכה אחז קודם לכן כי אדומים באו וגו' ופלשתים פשטו
וגו' והמכות האלה היו סבה לחולשתו ולמוראו בבוא עליו מלך ארם ומלך ישראל:
(כט) ארץ כנען. ארץ רוכלים. וכן למטה (י"ז ד') יחזקאל קורא לארץ
בבל ארץ כנען ועיר רוכלים (רש"י):

(ל) אמורה. ל' אומלל. כלו' גרוע ונבזה. והכוונה איך את גרועה בסיומת
מבקשת אוהבים בכל הארצות בצמותך גבך בראש כל דרך ואת נתת את
מדיך לכל מאהבך: לבתך. עשה הלז ל"י לגרעות (רד"ק): שלטת.
כל' ערבי עינו בלתי ביישנית:

(לא) בבנותיך. לפי שהמקור דומה לשם עשה אותו ל"ר. וכן למעלה ו'
א' בהזרותיכם (רד"ק): לקדם אתנן. ע' רד"ק. אבל ל' קלוט שכל"ח
הוא מל' יונת שענינו יפה:

(לב) האשה. דרך קריאה את האשה המנאפת אשר תחת אישך וגו' (רש"י).
והוא דבק לפסוק שאחריו. ותלמידי שלום שמעון מרינה עושה אותם שני
דבורים האשה המנאפת! האשה הלוקחת זרים תחת אישה! ונכון:

(לג) גדה וגרן. שני משקלים הם וענין אחר. וכל"ח מביא מה שהאשה
מביאה לבעלה (רד"ק): נתת את נדניך וגו'. הכוונה על השכר
שהיו מלכי יהודה שוכרים מלכי האומות לבא לעזרתם:

(לד) ותהי להפך. משפטו ותהי. או הוא לנסתרת. והכוונה הדבר היה
הפך המנהג: ואחריו דא זונה. יונתן ואחריו המפרשים פירשו אחריו
לא הייתה שום אשה שחזנה כמות. אך פשט הכתוב הוא שאת זנית אחרי
דודים רבים. ולא היה שום אדם שיזנה אחריו. וכמו שמפרש והולך (תלמידי)

ובניהן כלומר שהיו מואסות אותם ומתאכזרות עליהם. הן אחת כי שם הנביא ממשיך הבט לאם ואומר כאמה בזה. אך עתה בתחלת הכוונה נראה שלא נתכוון לכך אלא לזייר איך לא חסה עין על הבט ביום הולדת אותה :

(ד) למשעי. משרש משע ענין טהרה ונקיו בערבי. ר"י קמחי הביאו רד"ק בשרש שיע (ורח' וגו') :

(ה) בגער נפשך. מליצה קשה. ואולי כמו נשפך. שהיה הדם נשפך ויולא מתנה לכלל :

(ו) מתבוססת. לפי ענינו פירושו מלוכלכת ומתגלגלת בטינוף : בדמין

חיי. הע"פ שאת. מתבוססת בדמין רזוני שתחיי ולא תמותי. וחזר ואמר בדמין חיי כל' השארי בתוך דמין וחיי. כי עדיין לא רחץ אותה מדמים אלא אח"כ כמפורש בפסוק ט'. והיה אפשר לפרש ג"כ (נגד הטעמים) ואמר לך בהיותך בדמין חיי. כל' אז כשהיית מתבוססת בדמין אמרתי לך חיי. ותלמיד יח"ק ז"ל אומר כי בפעם ראשונה ראוי לחבר מלת בדמין למעלה ובשניה למטה. כלומר אז כשהיית בדמין אמרתי לך חיי. ואמרתי לך חיי בדמין. השארי מתבוססת בדמין וחיי ולא תמותי. גמון :

(ז) רבבה. הוא לפי הנמשל. כי במארים פרו ורבו לרבות. ולפי המשל לריך לפרש גדלה ורבה :

(יג) סלת ודבש. ושמן. לחם עשוי משלשה דברים אלו. וכן נראה למטה פסוק י"ט. ומלאנו מאכל שהיה חביב מאד למוריים. ונקרא חביבא. והוא מורכב מקמח שומן ודבש :

(טו) ותשפכי את תזנותיך עד כל עובר לו יהי. מקרא קצר : ושיעורו ותשפכי את זנותיך על כל עובר באופן שכל עובר לו יהי יסיד הנזכר בתחילת הפסוק. ולרעת מזהר"ר אליעזר אליה איגל אל תקרא לו אלא לא יסי. כמו בפסוק שאמריו. לא באות ולא יהיה. וכן יונתן היה קורא לא באל"ף : (טז) לא באות ורא יהיה. מלשון ולא יהיה הדבר ולא יבא. כל' דברים שאינם רגילים לבא ובלתי רגילים להיוחס :

(יט) ונתתיהו. הו"ו כמו ביום השלישי וישא אברהם את עיניו. ואם היה כתוב האכלתים (ר"ל האכלת את האכלתים לחמי) היה עולה יפה. גם הגרש' שעל מלת לך שהוא מפסיק פחות מהפשטא שעל ודבש אינו מתיישב אלא לפי קריאה זו. שאל"כ היה ראוי להפסיק לך ברביע. לחמי אשר נתתי לך. כלומר סלת שמן ודבש שהאכלתיך. גם יונתן שתרגס אכילתיך ולא תרגס אכילתיך נראה שהיה קורא האכלתים ותרגס אכילתיך. והמעתיקים הגיהו להשוות התרגום אל העברי. וכבר ידוע כי הכ"ף והמ"ם קרובות במכתב שמרונים :

(כ) המעט מתזנותיך. חזר למטה. וכי כל תזנותיך לא הספיקו לך והיו מעט בעיניך. עד שהוצרכת לשחוס את בני ולתת אותם למאכליך ? (וכן דון יצחק) :

(כג) אוי אוי לך גאום ד'. מאמר מוסגר. ושיעור הכתוב ויהי אחרי כל רעתך וחבני לך גב (רו') :

על שמואלך. ללד לפון. כי לפון נקרא שמואל. ודרוס ימין :
 (מו) במעט קט. כאלו היה זה מעט ונקל : קט. משרש קוט. כמו אשר
 יקוט כסלו (חיוב ח' י"ד). שעיניו כריתה. והוא קרוב לקטע וקטף.
 ואמרו קט. כלומר דבר קטוע. להוראת המעט :
 (מט) גאון שבעת לחם. הראוי גאון בסמיכות : גאון הנמשך מפני השבע
 והעשר. ולפי הנקוד הם ג' דברים שהיו לה גאון ושבע ושלוה. ואעפ"י
 כן יד עני ואביון לא החזיקה. ולפ"ז יפורש גאון בענין כבוד והללחה. והראשון
 ל"ל עקר :

(נ) באשר ראיתי. כמ"ס חרדה נא ואראה (רש"י. ויירונימוס תרגם
 לנכח sicut vidisti. כאלו היו"ד יתרה. כמו בפסוק שאחר זה אשר עשיתי :
 (נב) אשר פלדת לאחותך. ל"ל ענין הללה בעד אחרים. כמו ויעמוד
 פוחם ויפלל בקנאתו אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל. מעשה
 כמליץ בעדם. וכן כאן בחטאתיך אשר התעבת מהן הצדקה אותן ונעשית
 כמליץ בערן. וכן בהשפטו ילא רשע. ותפלתו תהיה ל"ל לחטאה. פירושו
 ההללה שיליץ בעד עצמו תתהפך לו לחובה :

(נג) ושבתי את שבותהן. ל' השבת הדבר לקדמותו לעוזה : כמו
 שמפורש למטה תשבן לקדמתן. ואינו ל' שביה. וכן וה' שב את שבות
 חיוב (מ"ב יו"ד). ודע כי בנביאים על קלק' כ"י שבידי כתוב שביהן ביו"ד
 וקרי בוי"ו : בתוכהנה. הכתוב הוא על דרך ל' ארמית בתוכהן כמו שבותהן
 ובה"א נוספת בסוף. והנקוד הוא ע"ד העברי. והוא כמו בתוכה :
 (נד) בנחמך אותן. גם אחר הגאולה תבושי מכל אשר עשית כי"ר הרבית
 חטאותיך יותר משומרון ומסדום. עד שכביכול היית סבה ששיב ה' את
 שבותהן. והנה א"י סבת גאולתן ונחמתן (מוהר"ר מרדכי מורטרה). וכן
 מפורש למטה בסוף הנבואה הזאת כי הכלימה תהיה גם אחר הגאולה :

(נו) רשמועה בפיד. לקחת מוסר ממנה שאירע לה :
 (נז) בטרם. ע' רד"ק : השאמות. שרש שוט בארמי פנינו בזה וחרף.
 והאל"ף ע"ד הבינוני בנחי ע"ו בארמי. כמו קאמין. דארין. ודוגמת
 זה למטה (כ"ה כ"ד וכ"ו) השאטים אותם. ומזה שם שאט. כמו בשאט
 בנפש (כ"ה ט"ו). בשאט נפש (ל"ו ה'). בכל שאטך בנפש (כ"ה ו') :
 (נח) נאם ה'. בנביאים כ"י על קלק' שבידי נאם : ארני ה'. וגם בתרגום
 ה' אלהים :

(סא) בקחתך את אחותיך וגו'. שאר כל האומות אני אחת אותן לך
 לבנות. ואח תהיי כאם ומטרופולין לכל העולם בשבב כל האומות לעבודת
 ה' באחרית הימים. ואז תבושי מדרכיך. כי מדעי שאין הגדולה הזאת לך
 מזכותך (רו') : ולא מבריתך. ולא משמך את בריתך. אלא מפני שאני
 אקים את בריתי איתך אשר נשבעתי לך בימי קדם :

יחזק (קלינצברגר) . ואח"כ מלאתי כן גם לר' וגו' :
 (ב) נחשתך . חתיתך . דוגמת רוקמתי בתחתיות ארץ . והוא כנוי לערות
 אשה . וטעם השפך שנחנה עלמה לכל עובר . ע"ד שפך חמך . זה
 הוא לפי מה שכתוב בספרינו . אבל רואה אנכי את דברי החכם ר' נפתלי מענדל
 שור אשר בלעמבערג (המוצאים בתולדות רש"י להחכם מה"ר שמשון בלאך הלוי
 דף ל"ה ול"ו) . האומר כי ט"ס נפלה במלת השפך . ול"ל חשך . והוא כפל
 לשון של ותגלה ערותך . דוגמת גלי למחך חשפי שכל (ישעיה מ"ז ב') . וגם
 יונתן חרגס חלף דאגליחת : וכדמי . הנכון ובדמי . כקריאת רש"י . וכן
 נמצא בספרים הרבה ונביאים כ"י על קלף שבידי :

(ג) וגתתיך דם חמה וקנאה . אתך נהרגת במיתה של חמה וקנאה .
 במיתה שימית זה אדם את אשתו הנואפת כאשר יחס לבו בקנאתו .
 כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם . והנה במשל יהרונה מאהבים
 בקנאתם כי בגדה בהם . וכן במשל הנה נבוכדנצר המלך על ערקיחו על
 אשר הפר את בריתו אתו :

(ד) ובתקוף . ל' חתיכה צערי . ולדעת יד"ס הוא כמו הדמיון מתעברון
 (דניאל ב' ה') . והוא מיתה שחומכין הענש חתיכות חתיכות :

(ה) ותרגזי לי . הראוי ותרגזי בגין הפעיל בלא יו"ד . ע"ד ל' ארמית .
 כמו וידבקו . וכן לי ... ולא עשית וגו' . יונתן רש"י רד"ק (ורו')
 בראש פירשו ולא עשית מחשבה על כל תועבותיך להנחם מאשר עשית ולשוב בחשבה .
 ודון יחזק פי' ולא עשיתי מדבר בעדו . האל אומר הנה נתתי דרך בראשך
 והענשתיך מדה כנגד מדה . אמנם את עשית זימה ואני לא עשיתי זימה .
 והיותר פשוט הוא לפרש ולא עשית עבר במקום פתיד . באופן שלא תעשי עוד
 את הזימה . וכטעם והשכתיך מזונה וגם אתך לא תחני עוד : וגם אני דא .
 נביאים כ"י על קלף שבידי וגם אני האל דרך :

(ו) באמה . הה"א בלא מפיך . כמו האם כן בתה (רש"י) . ולפ"ז הה"א
 יחיה . גם היה ראוי לנקד באמה . ול"ל לקרוא באמה במפיק . ואע"פ
 שאין הדבור מדוקדק שהיל"ל באמה כן היא . לא באמה בתה . הנה
 אינו רחוק צעיר שיהיה משל הדיוט בלתי מדוקדק כראוי . ואולי ג"כ שתי המלות
 בלא מפיך . והיו ההמון אומרים אמה ובתה במקום אס ובת . והוא ע"ד
 ל' ארמית :

(ז) ואחות אחותך . הראוי אחיותיך . וכן בשני כ"י . וכן משמע ממלת
 געלו . וכן תרגמו האלכסנדרים והסוריים וירונימוס . וכיוצא בזה למטה
 (פסוק נ"ב) אשר פללת לאחותך במקום אחיותיך . ושם ג"כ (בסוף הפסוק)
 אחיותך במקום אחיותיך . והשמטת היו"ד האחרונה היא ע"ד ל' ארמית . כגון
 מתנתך :

(ח) ובגותיה . לפי הנמשל הם הערים שומרון מטרופולין לסן :

משל על צדקיהו שסמליכו נ"ג. וקראו מזרע הארץ להיותו מזרע המלוכה : קח עד מים רבים . לקח אותו אלל מים רבים : כלומר הביאו אלל מים רבים (כמלינת קחם נח אלי) ; קח כמו לקח . כמו קחם על זרפותיו (הושע י"א ג'). ועל כמו אל : צפצפה שמו . שם הנטע . ההוא כאלו צפצפה . היא הערבה . הגדלה על המים . אף הוא הביא אותו נטע אלל מים רבים . והנה " הנטע ההוא לפי מה שמפורש אח"כ היה גפן . וחשביד"ם כי להיות שהגפנים אין רבוי המים טוב להם . הנטע הזה בשומו את הגפן אלל מים רבים נתכוון שלא ילליה הצלחה גדולה . ושזה רמז כי מלך בבל כשהמליך את צדקיהו נתכוון שתהיה ממלכה שפלה ושלא יתנשא למרד בו כמפורש למטה פסוק י"ד ; ואולם מהאמור למטה פסוק ח' נראה ברור שלא היתה כן דעת יחזקאל . אך היות הגפן אלל מים רבים הוא אללו מועיל לעשות גפן אדרת עושה ענף ונושאת פרי ; וכן למטה י"ט ' אעך כגפן צדמך על מים שתולה פוריה וענפה היתה ממנים רבים ויהיו לה מעות ענ' וגו' ומגבה קומתו וגו' . ואחרים פירשו צפצפה על פי ל' ערבי מקום מישור . אך לפ"ז צפצפה היל"ל . מלבד כי רחוק הוא שתהיה זאת הוראת ל' צפצפה . כי כמה פעמים חזר בתקרא מקום מישור ועמק ובקעה וגיא וגחל . ובשום מקום לא מצאנו ל' צפצפה :

(ו) סורחת . מתפשטת . כמו וסרת העדף . יהיה סרוח : לפנות דליותיו אליו . באופן שיצטרכו דליותיו לפנות ולשאת עיניהם לאותו נשר למען ישגיח עליהם ויליחם . ושרשיו ג"כ יהיו משועבדים תחת הנשר לעשות בהם כרצונו . והכוונה שהיה רצון מלך בבל שיהיה צדקיה ממלכה שפלה שיצטרך להשען על מלך בבל ולהיות לו עבד עולם :

(ז) ויהי נשר אחד . הוא פרעה חפרע מלך מצרים המזכיר בירמיה מ"ד ל' : בפנה. רש"י (ורו' וגו') פירשו ל' רעב. הנפן למאה ונכספה לאותו נשר . אך לפ"ז היל"ל כפנו שרשיה . כי לא יתכן שיהיה כפן פעל יולא . הרעיבה שרשיה . גם מלת עליו לא תתישב יפה . ובתוספת צפי' רש"י כפנה כמו הפוך כנפה ל' כנופיא וקבוץ . וכן דעת רד"ק . וי"ת ל' כפיפה . וכן כ"ל שצאה הנו"ן במקום אות הכפל . כמו במלת מעזייה . והטעם הסתה שרשיה ללד הנשר ההוא ושלחה דליותיה לאותו נר . כלומר " נשענה עליו למען ישקה אותה . והכל משל למרידת צדקיה ששלח מלאכים אל מלך מצרים לתת לו סוסים ועם רב : מערונות משיעה . אין המלות האלה מת"שנות יפה אם נרביק אותן למלות להשקות אותה כהוראת הטעמים . וג"ל שצריך להדביקן למעלה ודליותיו שלחה לו מערונות מטעה להשקות אותה . כלומר מן המקום אשר היתה נטועה שם שלחה דליותיו לאותו נשר . ולפיכך בפורענות אמר על ערונות צמחה ח"בש . וכיוצא בזה למטה פסוק ט' למשאות אותה משרשיה דבק למעלה ולא עם בזרוע גדולה ובעם רב :

(ח) אל שרה טוב . והלא היתה שתולה בשדה טוב וכו' באופן שהיתה

(ב) חזר חידה. חידה בארמי חידה (דניאל ה' י"ב). ואחז משרש אחד
 שפניו סגר. מאמר סגור. ואחז: משל. הוא מאמר שמדמין
 בו דבר לדבר: אל בית ישראל. על: הנשר הגדול. הוא נבוכדנאצר:
 ארך האבר. אבר ואברה נבדל מן כנף. כי אבר ואברה באמרים על עצם
 הכנף (ר' ראובן בן אהרן הלוי בספר ענף עץ עבות דף נ"ב). ולפיכך נגזר
 ממנו מאר אביר שפניו חזק. כי כח גדול יש לעופות באותו עצם; ושם
 כנף כולל העצם והמלה. ושרש כנף מורה בערבי כסוי והסתתר. וכן בלה"ק
 ולא יכנף עוד מדרך (ישעיה ל' כ'): אשר לו הרקמה. נוצתו נאה
 ובעלת גוונים הרבה כאלו היא מרוקמת: בא אל הרבנון. משל לא"י
 וירושלם. והמשיל אותן אל הלבנון דרך כבוד וגדולה. כי הוא הר גבוה ונשא
 ונכבד בעבור ארצו: צמרת. לא נמצא רק ביחזקאל (למטה פסוק כ"ב וסימן
 ל"א פסוק ג' יו"ד וי"ד). ופירש"י כל ענף האילן. ורד"ק הענף הגבוה שבנץ.
 וגז' פי' עלה האילן מל' צמר. ורד' פי' כרד"ק. וגזר המלה מל' ערבי
 דמר gracilis fuit. ול"ל גזרת המלה מהארמי עמיר שפניו חליר וירק
 (גלה חליר. משלי כ"ז כ"ה חרגומו שוח גמירא. וכן בסורי כל הבשר
 חליר. כל בשר עמירא). וידוע כי במלות הרבה חליר בעברי היא
 הע'. בארמי. ויהיה למרת כנוי לראש הארץ אשר הוא תמיד
 עוטה מעטה ירק. ואמנם למרת הארץ הוא משל ליכניה הוא יהויכין מלך
 יהודה שהגלה אותו נבוכדנאצר בבבל:
 (ד) את ראש יניקותיו. יניקותיו כמו יונקותיו (למטה פס' כ"ב). וכמוהו
 ויעל כיונק לפניו (ישעיה כ"ג ב'). ויניקתו לא תחדל (איוב י"ד ז').
 ועל גנתו יונקתו תלא (שם ח' י"ו). אלא שיונק הוא ע"ד לה"ק. ויניקותו
 הוא מן יניק שהוא ע"ד ל' ארמית. והוא כנוי לנטיעות הילדות והרכות.
 ונקראו כן על שם בעלי חיים שבימי ילדותם הם יונקים חלב. והמשיל יכניה
 ליונק כי נער היה בן י"ח שנה במלכו ושלשה חדשים מלך. וקראו ראש היונקות
 להיותו המלך: ארץ כנען. ארץ מסחר כמו כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג
 ח'). אספי מארץ כנען (ירמיה יו"ד ז'). ונקרא כל סוחר כנען ע"ש
 הכנענים שהיו מפורסמים ואולי היו הראשונים במלאכת הסחורה על הים;
 וכאן (כמו למעלה י"ו כ"ט) כנה בכל בשם ארץ סחורה מפני שהבבלים היו
 משלים בימים ההם בארצות הרבה. והיו מביאים לעירם את עושר כבוד
 מדירות רחוקות. כמו הסוחר שמביא בארצו תבואת ארצות רחוקות: רובדים.
 סוחרים. כמו למטה (כ"ז י"ג) המה רכליך. ומה רכלה ומרבלת. והכל נגזר
 מן רגל. כי מתחלה היו הסוחרים סובבים. ורגליהם
 מעיר לעיר. וקרוב לזה הוא הסולך ומספר דברים מזה לזה:
 (ה) ויקח מזרע הארץ: לקח נטיעה מאותן הזממות באותה הארץ. והוא

(טז) חי אני. דרך כנוי. והכוונה. אינני חי לעולם אם לא יהיה הענין כן. שימות לדקיהו בעירו של נבוכדנאצר. אחו בחוך צבל. וכן היה שהרי אחר שעורו את עיניו והביאיהו צבלה לא מר עוד דבר על אודותיו :

(יז) ודא בחיל גדוד וגו'. פרעה לא יעשה עם לדקיהו בחיל גדול לעזרו כמו שהבטיחו. בשעה שהכשדים ישפכו, סוללה ויבנו דיק להכרית בירושלם. נפשות רבות. ככתוב בירמיה וילא חיל פרעה ממארים וישמעו הכשדים הנדים על ירושלם את שמעם ויעלו מעל ירושלם (ל"ז ה'). ואע"פ כן שבו הכשדים ונרו על ירושלם ולכדוה. נראה שפרעה הוליא מארצו חיל בלתי גדול לפזור לדקיה. וכשראה כי חיל הכשדים גדול מחילו השיב זאת חילו מארימה ולא ילא עוד אל הכשדים : יעשה אותו. עמו : סללה ודיק. עיין למעלה ד' ב' :

(יח) והנה נתן ידו. אחר שנתן ידו והשתעבד למלך צבל ואח"כ כל אלה עשה ומרד בו. לא יתכן שימלט : נתן ידו. השתעבד. כמו מארים נתנו יד (איכה ה' ז'). נתנו יד תחת שלמה המלך (ד"ה א' כ"ט ב"ד). ויתנו ידם להוליא נשיהם (עזרא י' י"ט) :

(יט) ובריתי. ברית הניפסית בשבועה נקראת ברית אלהים. כמו ואת ברית אלהים שכחה (משלי ב' י"ז) :

(כא) ואת כל מברחיו. רבים פירשו הצורחים. ואין טעם למה יזכיר ביחוד מיתת הצורחים. ואומר אני כי אחרי שמלת מברח לפי משקלה היא שם דבר. כמו משכן מקלט. מפלט. משגב. ולא שם המאר. קרוב הדבר שיהיה טעם מברחיו האנשים שהיה לדקיה חושב לברוח אלם ולהמלט על ידם. והם הם אנפיו כלומר חיילותיו; ולזה הסכים יונתן שחרגס ביצרוהי; ורו' אומר שהיה יונתן קורא מברחיו. ואין צורך בבל אנפיו. מברחיו אשר צבל אנפיו : (כב) ולקחתני אני. הלקיחה שלי לא תהיה כלקיחת כ"ג שלא הצליחה : ונתתני : אתן במקום אחר : רך. יונק רך. והוא זרובצל בן שאלתיאל בן יהויכין (רד"ק) : על הר גבוה ותלול. א"י נקראת הר. כמו ההר הטוב הזה (דברים ג' כ"ה) ארץ הרים ובקעות (— י"א י"א). ולפי המשל אמר שנטע הנטיעה בראש הר גבוה כדי שבהיותה במקום גבוה יהיה גובה קומתה נראה יותר : תלול. מן תל :

(כג) בהר מרום ישראל. הוא הר ציון כאמור למטה (כ' מ') כי צהר קדשי צהר מרום ישראל שם יעבדוני כל בית ישראל : ושכנו תחתיו כל צפור. ישראל יהיו תחתיו בשלום :

(כד) עץ גבוה ועץ דח. משל לדקיה : עץ שפר ועץ יבש. משל ליהויכין :

יח.

1234567

(ז) מה לכם וגו'. יושבי א"י היו אומרים המשל הזה המוצא ג"כ בירמיה (ז"א כ"ט) כנגד הנביאים שהיו מוכיחים אותם שיטו בחדוזה וסס היו

יכולה להצליח לעשות ענף וכו'. ומה צורך היתה לפנות לאותו נשר? כלומר והלא נדקיהו היה צפוי ובכבוד עם ר"ג. והיה מצליח עמו. ולמה מרד בו ועבר על שבועתו? ואלו לא עשה כן היה עושה ענף ועושה פרי: אדרת. חזקה. מן הדיר:

(ט) תצליח. התללח? את שרשיה ינתק. הנשר הגדול. שהוא ר"ג: יקום. ל' קצצה: כל מרפי צמחה תיבש. תיבש הגפן מרד ערפיה שייבשו. ע"ד כאלה נובלת עלה: מרפי. מרגום של עלה ערפא: למשאיות. להשיא. ע"ד וּלְמַסַּע חַת המחות שעינו להסיע רד"ק (ורו'). והוא ע"ד ל' סורי שאומרים למקטלן במקום להקטיל. והנה המקרה הזה יש בו כל האלפא ביתא. ורש"י חתה שלא נמנה זה במסורת. אמנם נראה שמדמנה לפניו מסרה בלתי מדוייקת. כמו שהיא הנדפסת במקראות גדולות ביחזקאל ל"ח. כי מרד זה פסוק הלא כגעת זה רוח הקדים (שהוא המקרה שח"י) במקום אמור כה אמר אדני ה'. ובחומש כ"י על קלקא אשר לי מלאתי המסרה הזאת בפרשת ואתחנן על פסוק או הנסה אלהים. ושם יפה נמסר אמור כה אמר ה' תללח ולא מרד זה פסוק הלא כגעת זה. ורע כי ברש"י כ"י בנביאים על קלקא שבידי ענין האלפא ביתא אינו. וכן הרבה לשונות שברש"י בדפוס אינם בכ"י זה. וכן נכון. שאין אלו דברי רש"י. אלא חוספת שהוסיף אדם בגליון:

(י) והנה שתולה התצרח. הנה עתה היא שתולה ומושרשת בקרקע והיא חושבת שתללח. אך התללח? לא כן. אלא מיד. שיגע זה רוח הקדים תיבש יבש: על ערוגות צמחה. במקום שהיתה צומחת וגדלה שם. שם תיבש:

(יב) הנה בא מלך בבל וגו'. כאמור במ"ב (כ"ד י"ב — י"ו) ויאח יהויכין מלך יהודה על מלך בבל וגו' ויקח אותו מלך בבל וגו' והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל וגו' ויגל את יהויכין בבלה וגו':

(יג) ויקח מורע המלוכה. הוא מתניה בן יאשיהו. אשר הסב את שמו נדקיהו (מ"ב כ"ד י"ז): ואת אילי הארץ לקח. כן כתוב במלכים (שם שם שם ע"ו). ואילי נ"ל ל' חיל שהם הגדולים בצאן. ע"ד כל עתודי ארץ (ישעיה י"ד ט'). (יד) לעמדה. מפיק ה"א. והכנוי חוזר לממלכה. כדי שתתקיים הממלכה. ע"ד לעברך בצרית. ויונתן מרגם באלו כתוב לעבדו: (טו) וימרוד בו. ככתוב בד"ה (ב' ל"ו י"ג) וגם במלך נבוכדנאצר מרד אשר השביעו באלהים: לשדוח מלאכיו מצרים. כאמור בירמיה (ב' ל"ו) גם ממלכים תבזי כפאר בושמאשור. ושם מרד עוד (ל"ז ה') כי חיל פרעה יאח ממלכים לעזור לנדקיהו והיו לו לתשועה כמעט רגע: היצדח וגו'. נדקיהו היה כפוי טובה למלך בבל שנתן לו המלוכה ע"מ שיהיה נאמן עמו והוא נדקיה קבל הממלכה מידו ומשבע לו. ואח"כ מרד בו:

ורד"ק ואחרים פירשו אח כמו אחד והביאו ראיה ממלת אחת שמסרה
 בה הדל"ת. אך אין משם ראיה שיאמר אח במקום אחד. כי שם נשמטה
 הדל"ת מפני התי"ו שאחריה. כמו במלת ללת שהיא במקום ללדת. גם היה
 אפשר לדחוק ולפרש אח ל' חוי. כמו " ואמר אח (למעלה ו' י"א).
 וגם זה רחוק מאד. והנכון כדעת גי' שמלת אח יתירה שהתחיל הסופר
 לכתוב אחד במקום מאחד. ואחר שכחב שתי אותיות ראה שטעה וחזר וכתב
 מאחד. ולדעת מוהר"ר יא"א אח כמו אך בלו' ועשה רק רע. ועתה (ניסן
 תרכ"א) נראה לי נכון לפרש אח ענין חוי. כי כן למטה (כ"א ד') מצינו
 יחזקאל מכניס התבה הזאת בחוך דבורו דרך לעקה. אח! עשויה לברק:
 מאחד מאד. נגד כל אחד מאלה המעשים הנזכרים למעלה: מאחד.
 המ"ס להוראת נגד. כמו ולא רשעתי מאלהי. וחטאה בשגגה מקרשי ה'.
 ואח אשר חטא מן הקדש. עיין פירושי לס' ויקרא ד' ב'. ומלת אחד להוראת
 כל אחד. כמו וארבעה פנים לאחת (למעלה א' ו'). והייתי כאחד האדם
 (שופטים י"ו ז' וי"א): מאחד. בספרים הרבה כ"י ובדפוס רע"ח ובנביאים
 כ"י שבידי כחוב. מאחת. וכן נכון:

(יג) יומת. בידי שמים:

(יד) וירא ולא יעשה בהן: קרי ויראה להבדילו מן וירא שלפניו שענינו
 ראיה ממס. וזה ענינו התבוננות. כמו למטה כ"ח ויראה וישב מכל

פשעיו אשר עשה. וכן פי' כאן רש"י ראה בלבו שאין טוב לעשות כן:

(כא) מכל חטאתיו. הספרים מוטעים הם בלא ספק. במה שחטאתיו בזקף.
 ול' בפשטא, כמו ישב. אלא שהראשון מפסיק יותר מן השני כי

ישב || מכל חטאתיו אשר עשה ||| וכן מלאתי אח"כ בדפוס ברישא
 ובנביאים אחרונים עם רד"ק ובנביאים אחרונים עם דון יצחק שניהם דפוס.
 פיזארו ובדפוס רע"ח ובנביאים כ"י על קלף שבידי. וכן הוא ג"כ בנביאים
 אחרונים עם פירוש דון יצחק דפוס אמסטרדם (אעפ"י שהוא מלא שבוסים).

מפני שהיה לפני המדפיסים דפוס פיזארו להעתיק ממנו פירוש דון יצחק:

(כה) שמעו נא בית ישראל. בנביאים כ"י שבידי במונח רביע. רא יתכן.
 שרש חכן נופל על ידיעת כל דבר בצמאוס. יהיה זה במדה. במשקל

או במספר או בדרך אחר. כמו ותכן לבנים חתנו (שמות ה' י"א) הוא
 במספר. ובמתכונתו לא תעשו (שם ל' ל"ב) הוא במספר ובמשקל. אח הכסף

החפץ (מ"ב י"ב י"ב) הוא במספר. ומיס חכן במדה (איו"ב כ"ח כ"ה) הוא
 במדה. ותכן לבות ה' (משלי כ"א ב'). ותכן רוחות ה' (שם י"ו ב'). ולו

ותכנו עלילות (ש"א ב' ג') ענין ידיעה בצמאוס. ועיין מה שכתבתי
 בישעיה מ' י"ג. וכן כאן לא יתכן דרך ה' הטעם אי אפשר להצינו. כלומר

אינו מתיישב על הדעת. ואין שום יחס לשרש חכין עם שרש חקן. חקן משלים
 הרבה (קהלת י"ב ט'). הידוע בארמי ובדברי רז"ל: וממנו חקנת שבת בקלח

אומרים אם נשוב בתשובה לא יפיל לנו. כי כבר נגזרו עלינו הרעות בחטאת אבותינו. לפיכך יחזקאל מודיעם כי שקר הוא המשל הזה. ושחמס ראו להם לשוב בתשובה ואז לא תבאנה עליהם הרעות כמו שמפורש בסוף הפרשה. כן נ"ל. ועיין פירושי בשמות כ' ה' : על אדמת ישראל. אתם היושבים על אדמת ישראל אתם מושלים את המשל הזה :

(ג) אם יהיה לכם עוד משול המשל הזה בישראל : כי צווא הרעות כלכם תראו שתבאנה על הרשעים אף אם הם היו אבותיהם לדיקים. והלדיקים ימלטו אף אם היו אבותם רשעים :

(ד) הן כל נפשות לי הנה. אני אב לכל נזר ולא יתכן שיהיה לפני משוא פנים לעות אדם בריבו. אלא איש כדרכיו חשפט אותו : הווא תמות. תקבל ענשה. החיים והמות משל על הטוב ועל הרע. הברכה והקללה :

(ה) וצדקה. לפנים משורת הדין מלד אהבת המין האנושי :

(ו) אך ההרים לא אבד. לא אכל זבחי מתים על ההרים אשר היו עובדים שם את האלילים : ועיניו לא נשא. כעטם אליך נשאתי את עיני. ענין בטחון : אל גדולי. אלילי. והנה לא הזכיר מעבירות שבין אדם למקום אלא ע"ז. ואח"כ האריך בעבירות שבין אדם לחברו. אלא שאחר הניחוף סמך לו בעילת הגידה לחומר איסורה. ואע"פ שהיא מן המצות השמעיות הזכירה אצל הניחוף. ואין ספק כי הכוונת את יצרו ונוהר מן הגדה יקל לו להזהר מא"א. ואשר לא ידע להזהר מציאת הגדה יקשה לו מאוד להשמר מהכשל בשאר עריות ומזה הגד איסור הגידה (וכן ג"כ כל איסורים שבתורה) הוא נכנס בכלל המצות שבין אדם לחברו :

(ז) חבולתו חוב. חבולתו שהיא חבולת חוב שקבל אותה מיד בעל חוב : ישיב : אם הלוה עני ונותן לו שמלתו במשכון : גזרה לא יגזול. הלדיקים ממונס חביב עליהם מפני שאין פושעים יריהם בגזל. ובהפך הגולגולס והרמאים עושים לפעמים טובה בממונס יותר מהלדיקים כי יבטחו בנכליהם שימלאו תמיד די מחסורם ; לפיכך אחר שאמר שישב חבולתו מה שהוא לפנים משורת הדין. הוסיף ואמר שעס כל זה גולה לא יגזול. וכן אחר שאמר לחמו לרעב יתן וערום יכסה בגד הוסיף ואמר בגדך לא יתן ותרבית לא יקח מעול ישיב ידו. כי תלוי ברבית ועושי עולה פעמים הרבה מפורים ממונס לעניים. והאל שונא גזל בעולה. והטובות שאדם עושה בממון שלא בא לידו בהיתר לא לרצון תהיינה לפני אלהי המשפט :

(ח) בנשך לא יתן. נשך כסף : ותרבית לא יקח. נשך אכל. נותן לעני סאה חטים בימות הסתיו כדי שישב לו סאה וחלי בימי הקציר :

(ט) בחקותי יהדך ומשפטי שמר. הם שאר מצות שבין אדם לחברו. כמו שפירש ואמר לעשות אמת :

(י) ועשה את. יונתן ואחרים פירשו ועשה לאחיו. והוא רחוק מאד.

ומפילים זה אחיזת בלדיה רש"י (ורח') : ויביאורו בתחיים . כמין טבעת
שמעבירים באף החיות ומושכין אותן זה רש"י (רח' וגו') על דרך ושמתי אחי
באפי (ישעיה ל"ז כ"ט) : אל ארץ מצרים . רמז ליסוראמו שאמר אותו
פרעה נכה והביאו מצרימה (מלכים ב' כ"ג ל"ג ול"ד) :

(ה) נוחדה . הפך התוחלת כלומר נשורה בלי תוחלת . ופירש ואמר חברה
תקותה (ר' יוסף קמחי) . ורש"י (ורח') פירשו לי מולי . נוחלה במקום
נחלה . ודון יצחק וגו' פירשו כפירוש שני של רד"ק ענין תוחלת
כמשמעו רחוק כי עמדה ימים רבים בתוחלת חולי ייטב ענינה והנה חברה
תקותה : וזה לא יתכן אם המלך השני האמור כאן הוא יהויקים . כי לא עברו
ימים צינחיים בין יהואחז ליהויקים : ונתקח אחר מגוריה . הוא יהויקים (כדעת
רש"י ורד"ק) . ואיננו יהויכין כדעת קוליים (ורח') כי לא מלך חלל שלשה חדשים .
ולא יתכן לומר עליו וחשם ארץ ומלואה מקול שאגתו : בפיר שמתהו .
המליכה אותו :

(ו) ויתהלך בתוך אריות וגו' : נעשה מלך ונהג בחפשויות כאריה . ופרק
מעליו עול מלך צבל :

(ז) וידע אדמונתיו : כמו אדמונתיו . כמו וענה חיים באלמונתיו (ישעיה
י"ג כ"ב) . וכן תרגם יונתן : וידע . הרגיל עצמו לבוא בצמים . מה
שאינו מדרך החיות . ועי"כ ועריהם החריב . וכל זה רמז למעשים רעים של
יהויקים . שנאמר עליו ותועבותיו אשר עשה (ד"ה ב' ל"ו) . ואולי ל"ל וידב
ואלמונתיו כמשמעו . אדם חלל והרבה האלמונות והחריב הערים :

(ח) ויתגו עליו . חולי פירשו : נתנו עליו בקולס . כדעת רד"ק :
גוים סביב . כאמור במלכים (ב' כ"ד ב') וישלח ה' זו חת גדודי
כשרים ואת גדודי ארס ואת גדודי מואב ואת גדודי בני עמון :

(ט) בסוגר . מאמר שסוגרין זו החיות . בתחיים . משכוהו במחיים לתחו
בסוגר : ויביאורו אל מלך בבל . אינו אומר אל ארץ צבל . חלל
אל מלך צבל . ומלך צבל היה אז בארץ ישראל . כי עלה על יהויקים (מ"ב
כ"ד א') . ואמר אותו בנחשמים להוליכו צבלה (ד"ה ב' ל"ו ו') . אך מת
בדרך (ירמיה כ"ב י"ט) קרוב לירושלם . ולפיכך כתוב במלכים וישב יהויקים עם
אבותיו וימלך יהויכין בנו תחתיו . כי מיד שיצא מירושלם שמעו עליו שמת
והמליכו את בנו . לא מפני שאביו נשביה חלל מפני שמת : יביאורו במצדות .
לא אמר הביאורו חלל יביאורו : כלו' היה בדעתם להביאו במצודות . חלל
שבחוק כך מת והשליכוהו על הדרך . והיתה נבלתו מושלכת לחרב ביום ולקרח
בלילה (ירמיה ל"ו ל') :

(י) עמך בגפן . משל אחר : בדמך : מלה קשה מאד . והמפרשים פירשו
לשון דמות והוא רחוק מאד . כי אפי' יוגח שיהיה בדמך כמו בדמותך מה
טעם אמר בגפן בדמותך ? ולדעת Calmet וגו' חולי הקריאה בדמך . והוא
ג"כ רחוק . כי מה טעם אמר בגפן כדמך ? וגו' מפרש בחסרון : ב"ת

ספרים כ"י הוא בקוף . וכן צריך להיות . וקרוב לשרש חכן שרש סכן אשר ממנו סוכן :

(כו) ועשה עול . מעשי עול : לפיכך אמר ומת עליהם בלשון רבים :
(כט) הרא דרכיכם לא יחבן : בנביאים כ"י על קלף שבירי לא יחבנו .
כמו למעלה כ"ה . וכן הוא ברע"ח וכן בנביאים עם דון יצחק דפוס פיזארו .
ודפוס אמסטרדם :

(ל) והשיבו : את פניהם . ע"י י"ד ו' : ולא יהיה רבם למכשול עון .
לפי הטעמים במנחת שי שום עון לא יהיה לכם למכשול . וגם ה"ס אפשר
לחדש מכשול לעון (וכן הוא בנביאים כ"י שבירי) . ולפרש לא יהיה להם
שום דבר למכשול עון . אל תתנו כח לשום דבר להכשיל אתכם ולהפיל אתכם
במטא . ולדעת אח"ס אל יהיה לכם המשל הזה (אבות הכלו בסר וגו') למכשול
עון להאטיו אתכם באמרכם הרי אין לנו תקנה : כי בעונות אבותינו יענישנו
האל אף אם נשוב בתשובה :

(לז) והשיבו . היה נ"ל שחסרה מלת שובו . ועתה (תמוז תר"ך) יתלמיד
יצחק קלינצברגער חומר כי באמרו השליכו מעליכם וגו' כבר נכלל עין
שובו . וכאן לא הוצרך להוסיף אלא והשיבו . (את אחרים) . אבל לפי מה
שכתבתי למעלה פסוק ל' והשיבו אין ענינו את אחרים . אלא את פניהם ומלת
והשיבו כוללת בקיזור מליצת שובו והשיבו פניהם מכל פשעים :

אוצר החכמה

יט

נשיאי ישראל . מלכי ישראל שמלכו אחר יאשיהו :

(ב) מה אמך . מה היתה אמך . כלומר למה היתה דומה . והשיב היתה
לביא . והאם היא משפחת בית דוד . וגוריה הם מלכי בית דוד . ותאר
כפיר הוא כאן כנוי למלך : לביא . הנכון לקרוא לביא . והנה השם הזה נאמר
לזכר ולנקבה בשוה . כמו גמל ואחרים . ובסוף התקינו לקרוא לנקבה
לביאה . ולפיכך נקדו כאן לביא : בין אריות רבצה בתוך בפירים . אין
לבקש צמאים הוראת המליצות . האלה שאין אלא לתפארת המשל . כי כוונת
הנביא לומר שהיא נמשלת ללביא ובניה לכפירים . ואמר דרך משל שהאם
היתה רובצת בין האריות . ובניה נתגדלו עם בני האריות :

(ג) ותער . בנין הפעיל : אחד מגוריה . רמז ליהואחז בן יאשיהו : וידמר
דמך מרף אדם אבל : הכוונה פרק מעליו כל עול ונהג בחפזיות
כאריה . וכן יהואחז נראה שלא רצה לתת מם לפרעה . ולפיכך בא עליו
והביאו מצרימה :

(ד) וישמע אדיו . נאספו עליו . על דרך וישמע שאלו את העם (ש"א ט"ו)
(ד') (ר' שמואל דעטמאלר) . על דרך ויזעק . מה לך כי נועקת .
אשר יקרא עליו מלוא רועים : בשחתם נתפש . עושים חפירה בקרקע .

קדם

(כה) וגם אני נתתי להם חקות לא מצדיות ימי :

11 A

כגפן בכרמך . והוא ג"כ דחוק . וג"ל בדמך כמשמעו . והוא קרוב למליצת
בדמך חיי . והטעם בתוך הדמים והנרות שפצרו עליך : בכל זאת חמך היתה
כגפן שחולה על מים : והכוונה כי אחר שנהרג יאשיהו וחגלה יהואחז .
ושבה ומת יהויקים . עדיין נשארו בבית דוד יהויכין ולדקיהו שני הגוים
למלכות . ואם היו זוכים היו יכולים להאריך ימים על ממלכתם הם וצניהם .
והנה אחר שהזכיר את המתים . דבר עתה על החיים . והם יהויכין ולדקיהו
ורמו עליהם במשל הגפן :

(יא) עד בין עבותרים . ג"ל עבותים כמו עבים . ודרך הפלגה אומרים
על עץ גבוה שהוא מגיע אל העננים . והמפרשים פירשו מלשון עץ
עבות ואלה ענפיה . חילומם שפניהם מרובים . אמנם כשהוא אומר למטה (ל"א)
ג' הנה אשור ארז בלבנון יפה ענף וארש מלל וגבה קומה ובין
עבותים היתה למרתו . מה חדוש הוא שיאמר על "הארז הגבוה שהיתה
למרתו בין שאר חילומם עבותים ? — והנה מלאנו בקר לא עבות (ש"ב כ"ג)
ד' . שהוא לשון עב וענן . ויתכן שיהיה לשון יחיד . בקר שאין בו אפי' עב
אחר . ומזה בלשון רבים עבותים : וירא בגבהו ברוב דליותיו . אחר שהיה
כל כך גבוה שהיה מגיע עד שמקום . היה ראוי שלא תשלוע בו העין . אבל
הוא עם כל גבהו היה נראה לעין . מפני רוב דליותיו ורוחב ענפיו . כך
פרשתי מתחלה . ועתה (חמוז חר"ך) ג"ל כמשמעו . מפני גבהו היה נראה
מרחוק :

(יב) מטה עזה : הה"א במקום יו"ד : אש אכלתהו . הכנוי מוסב על
הגפן . שהוא זכר וגובה . ככתוב למעלה ויהיו לה . קומתו . וירא
בגבהו דליותיו :

(יד) ותצא אש ממטה בדיה . מלדקיהו שמרד . יצאה אש לאכול כל פרי
הגפן . כלומר הוא במרידתו גרם לה כלים : ותהי לקינה . מפני שלא
יתכן לקונן על צרות שעדיין לא היו . וכשאמר יחזקאל הקינה הזאת עדיין היה
לדקיהו על כסא ממלכתו . לפיכך אמר ותהי לקינה . שהיא מוכנת להיות
לקינה כשיחקיים מה שנרמו בה :

ב

(ה) לדרוש את ה' . לשאול ממנו העתיד . עם בקשה שהעתיד יהיה טוב
ולא רע :

(ט) אשר נודעתי אליהם לעיניהם . חוזר למעלה . ואעש למען שמי
(לבנתי החל לעיני הגוים אשר המה בתוכם אשר נודעתי אליהם
לעיניהם) להוציאם מארץ מצרים (רוז') אעפ"י שהוא נגד הטעמים . וטעם
אשר נודעתי אליהם לעיניהם . שהשגחת ה' נראתה בישראל לעיני המצרים .
וזה ע"י מה שפרו וישרנו וירבו ויעלמו במאד מאד . ורש"י ושאר מפרשים

שרפת הבנים) ובגליליכם. כי לא אביא אתכם אל ארצי. כי אשר יבאו שמה כלם יעבדוני בלב שלם (דון ילחם). והיו' שבמלת זאת שם קדשי היא לתשובת התנאי. כמו אם תלכי עמי והלכתי (שופטים ד' ח'). נתינת הבנים למוֹלך נקראת חלול שם קדשו ית' ככתוב כי מזרעו נתן למוֹלך למען טמא את מקדשי ולחלל את שם קדשי (ויקרא כ' ג').

(מ) משאותיכם. יונתן ורש' תרגמו ופירשו כאלו כתוב משארותיכם. ואמנם רחוק הוא שיפרט הנביא דווקא החלה. והנכון לשון מנחה ומשאלת: (מנ) ונקוטותם. עיין למעלה ו' ט':

כא

(ב) דרך תימנה. א"י בדרומה של בבל (רש"י) או של ארם נהרים שהיה בה יחזקאל (רו'): והטף: הטיף ענינו סוֹיֵל והגיר. והושאל על הדבור. שהדבור טטף מפי המדבר מלה אחר מלה. כמים טטפים טפה אחר טפה: יער השדה. על דרך חית השדה. איש שדה. גפן שדה: (ג) הנני מצית בך אש. לפי הטעמים שיעור הכתוב הוא. הנני מלית בך אש להבת שלהבת. ותאכל בך כל עץ לח וכל עץ יבש ולא תכבה. ונערבו זה וגו'. ונכון יותר לתת האמת תחת מלת יבש: מנגב צפונה. מנגב לדר לפון. כל ארץ ישראל:

(ה) ממשל משלים הוא. כל דבריו בלתי מובנים: ולפיכך פירש לו הדבר בלא משל. שים פניך אל ירושלים:

(ו) אל מקדשים. כמו בירמיה (ג"א ג"א) כי באו זרים על מקדשי בית ה'. והם האולם וההיכל והדביר:

(ח) צדיק ורשע. כמו שיקרה בהכרח בכל לרת הרבים: צדיק ורשע. הוא עץ לח ועץ יבש האמורים למעלה במשל (רש"י) עץ לח עושה פרי והוא משל לצדיק. ועץ יבש אינו עושה פרי והוא משל לרשע:

(ט) יען אשר הברתי סמך. וידעתי כי ישמחו האומות לאידכם. אקטוף עליהם ^{אוצר החכמה} ואגרה את נבוכדנאצר בכלם. (רש"י ורד"ק):

(יא) בשברון מתנים. כאדם שמרוב אונתו אין בו כח אפילו לעמוד על רגליו כאלו מתמו שבורים:

(יב) ובהתה בד רוח. כמו תחת רוח כהה (ישעיה ס"א ג'). והוא פעל עומד אע"פ שהוא פעל. כמו והנה " כהה הנגע: תדכנה מים. עיין למעלה ו' י"ז:

(טו) מרטה. הדגש שבטי"ת הוא לרעת ר' תנחום (בפירוש כ"י בל' ערבי) במקום הדגש שהיה ראוי לבא באות הרי"ש. והקשה דוד חזק. כי דגש הטי"ת כבר יש לו תשלומין בתלוף השלש נקודות בחולם. והנכון שהוא לתפארת הקריאה בעבור ההפסק. כמו חדלני. ועיין דקדוקי § 248: או נשיש וגו'. הרי זה ושלמטה פסוק י"ח מן המקראות היותר מתומים שבמקרא. ומה

מפני שהם מכבדים פלס על עובדיהם. בהיותם מצוים שרפת בניסם. לך
הם נכבדים אלס. יוחר ממני. והגה מליצת פסוק ל"ח ובשחת מתנותיכם
בהעביר בניכם באש אחס נטמאים. היל סיוע גדול לפירוש. כי כאן וכאן
לשון סומאה ולשון מתנות ולשון העברת הבנים. והדעת נותנת כי מה להלן
הכוונה על העברת הבנים באש אף כאן כן. וכל זה אמנם כמו שהוא סיוע
לפירוש. כך הוא סיוע לפירוש יונתן ורש"י; אלא שפירושם הוא דחוי מפני
קושי רח' שהזכרתי למעלה. ודע כי בשלשה תרגומים כ"י מלאתי כתוב
ומסרתינון ביד ירהון טפשא. וכן כתוב בהם ביד סנחיהון; וגם רש"י ז"ל ק
היה גירס ומסרתינון ביד ירהון טפשא:

(כט) ויאמר אליהם מה הבמה וגו'. הנביא מסתל ומלעיג על מלת במה.
והוא עושה אותה מורכבת משתי מלות בא מה. מה אחס באים שם?
מה תועלת יש לכם לבוא שם. כן השכיל לפרש המקרא הקשה הזה תלמידי
מוהר"ר נחשה הלוי עהרעמרייך. והגה דרך מליצת שיר ולעג יחזקאל אומר כי
מלת במה הונחה מעיקרה להורות רק מקום גבוה בכלל. ואחר שאתרו להם
הנביאים מה אחס באים שמה. נשאר השם הזה מיוחד לגנאי למקומות עבודת
האלילים. ובעלי הטעמים שנקדו אחס הבאים במרכא טפשא אולי נתכוונו לדעת
התרגום דאחון אחן לאישטטאה חמן. ענין שגעון. מלשון דברי הבאי;
(לא) בהעביר בניכם באש. כדפוס ברישא בהעביר בניכם ובנותיכם באש:
(לב) נהיה בגוים. ללאת מרשותי ושלח תהיו לי לעם. ולעבוד כרצוניכם
אלהות הרבה. מבלי שתהיו משועבדים לאדון יחיד:

(לה) והבאתי אתכם אל מדבר העמים. כמו שביצאת מצרים היוצאים
לא באו מיד לא"י. אלא נתעכבו במדבר. ושם מתו כל החוטאים. כן
באלתם נתעכבו במדברות שבין א"י לבבל. ושם יתמו החוטאים. והלדיקים
יבאו אל הארץ. וקרא אותו מדבר העמים כנגד מדבר ארץ מצרים שהזכיר
אח"כ. כי לאותו מדבר באו באלתם ממצרים. ואל המדבר הזה יבאו באלתם
מן העמים. ואולי הנבואה הזאת גרמה שלא שבו מבבל אלא מעט. כי פחו
שם יתמו בדרך. והישרים בלבותם הלכו ולא חירע להם שום חק בדרך:
(לו) תחת השבט. כדועה המונה את לאו: במסדת הברית. כל
במאמר הברירה (וכמו שפירש. וברותי מכס). כמו הרועה המכניס את
עדרו למקום סגור ומאליאם משם אחת לאחת לברר חיון ראוייה לשחיטה ואח
ראיה לרעות עוד:

(לז) דא יבא. שום אחד מהם. ואולי ז"ל לא יבאו. וגשמתם הוי"ו מפני
הוי"ו שאמרה במלת וידעתם. עיין מה שכתבתי בירמיה כ"ג י"ד.
ובראשית כ"ז מ"ו:

(לט) איש גלודיו לכו עבדו וגו'. יעשה אדם איש מכם הישר בעיניו:
כי לבסוף פבר אברור מכם המורדים והפושעים בי. ואז אס לא תשמעו
אלי לשון בתשובה. דעו כי לא תחללו עוד את שם קדשי במתנותיכם (היא)

חרב חלל הגדול. חרב המפלגת חללים גדולים. וחולי צריך לומר חרב חלל הגדולה חדרת להם. כלומר החרב הגדולה שהיא חרב חלל כלומר חרב חללים : החודרת. הסובבת. חדר בסורי סבב. וכן בארמי סדר ובלשון חכמים חזר (וכן גי'). כלו' העתידה להקיפם מכל צד. וכמו שפירש על כל שעריהם נתתי אבחת חרב :

(כ) אבחת. כל כפירוש רש"י ענין גביחה. ולא שיהיה משרש נבח. אלא שיהיה שרש אבח קרוב בענינו לשרש נבח ; ולדעת גי' כל אבחת. ולא ג"ל : אח. לי נעקה כמו למעלה ו' י"א : מעטה. שרש מעט. בערבי ענינו כמו מרט. והנה עלינו מרובה. והוא שם : התאר בפלג אדם אדמה (רוז' וגו') :

(כא) התאחדו. אחר שאמר על כל שעריהם נתתי אבחת חרב. הפך פניו אל החרב ואמר לה במליצה שירית : הנה את החרב מתהפכת לכל צד בלי שטכל להכיר אנה פניך מועדות. התאחדו : חיפוא למקום מיוחד או לימין או לשמאל (כפירוש רש"י) : השיימי השמימי. ערכי עלמך אל השמאל. שים לשון מערכה. כמו שימו ושימו על העיר (מ"א כ' י"ב) :

(כב) שים לך. הגביא במאמרו כאלו הוא נותן הוייה אל הדברים. והנה הכוונה אמור שיהיו לחרב מלך בכל שני דרכים : ויד ברא. מקום פנה מן הקוליס והברקנים (ומן האבנים). ודוגמתו בספר יהושע (י"ז ע"ו וי"ח) עלה לך היערה ובראת לך שם. כי יער הוא ובראתו (רש"י) : בראש דרך עיר ברא. המקום הזה שתעשה פנוי לצורך חילות מלך בכל יהיה בפרשת דרכים שהולכים משם לעיר : ראש דרך. מקום ששם מתחילים ונפרדים הדרכים. וכן למטה (כ"ו) בראש שני הדרכים :

(כג) את. כל נגד. כמו ויערכו אחס מלחמה : ואת יהודה בירושלם בצורה. ונגד יהודה שהיא במבצר ובמשגב בחוף ירושלם. בצורה חוזר ליהודה (נגד הנגינה). כי אנשי יהודה העיזו בירושלם :

(כד) קרקר בחצים. לשון נענע בערבי. וכמהו וכל הגבעות התקלקלו. ר' חנחוס (רוז' וגו'). והוא מין ממני הגרלות וכך היה מנהג הערביים כשהיו מסופקים לעשות או שלא לעשות דבר מה. היו לוקחים שלשה חלים על אחד היה כתוב אמרני רבי (אדוני לוני). ועל אחד היה כתוב גהאני רבי (אדוני מנעני). והשלישי היה חלק. והיו טורפים

אותם בקלפי. חס עלה הראשון היו עושים. ואם השני היו נמנעים. ואם השלישי היו מתוירים אותו לקלפי עד שיעלה אחד מהשנים האחרים. וכאן אמנם נראה שפך אחד הונח להורות על ירושלם. והשני על רבת בני עמון : ראה בכבר. של הבהמה הזכוחה וכן כתב לילערא בספרו de divinatione (כו) בימינו היה הקסם ירושלם. הקסם הוא החץ וכל דבר שמשליכים או שמוציאים אותו דרך גורל. והנה הקסם שעלה בידו הוא אותו שהונח להורות על ירושלם. לא על רבת בני עמון באופן שישים כרים וגו' :

שיקשה מאד בפסוק הזה הוא ראשונה מלת בני. כי לא יתכן לפי ענין הפרשה שיקרא את ישראל בכנוי של חביבות כזה; גם מלת נשים קשה מאד; גם מלת מואסת נראה שהיא חוזרת לשבט. ושבט הוא חמיד לשון זכר; גם מלת או לא יובן קשורה; וסוף דבר לא יובן דבר מכל המליצה הזאת. וזה ושלמטה [י"ח] הם מן המקראות שאמר עליהם בן זאב במצוא שלו שאין להם הבנה וכוונה ולא קשר עין כלל. ואברו עשמונות המפרשים והמבארים לחזור אל המכון במאמר. והוא. בכל הדחקים אשר נלחנו ונדחקו לישבו. נשאר זר כאשר היה. כשהו עץ וערפל וחשכה גדולה נופלת עליו וימש חשך. ובלי שאריך להביא דעות המפרשים. אחזה דעי ואומר כי מואסת כל עץ אינו לדעתי קשור עם שבט. אך הוא כנוי לפרה סוררה אשר לא שמעה בקול. והיתה מואסת כל עץ שיכו אותה זו. כלומר שלא היתה מפחדת מן המכות; ומלת בני ראוייה לדעתי להנקד בני (ובן מלאחי אחר זמן בדפוס ברישא) וכה את ישראל במאמר בני פרה. סוררה המשחקת למכות; ומלת שבט איננה דבקה עם בני. אלא עם נשים. ומלת או ענינה לפי מקומה אם לא כן. וגשמת פעל האמירה. כמו שהושמט במקומות רבים. וענין הכתוב כך הוא לדעתי. למען טבוח טבח הומדה וכו'. שאם לא אעשה כן. ואם לא אשחיתם. אך אענישם בשאר מיני עונש שאינם של כלים. אז העם הזה שהם בני פרה סוררה המואסת כל עץ. יאמרו בלבם נשים וגשחק לשבט. ולא יקחו מומר כלל — הן אמת כי עדיין נשים שבט היא מליצה קשה מאד. כי הי"ל נשחק לשבט. נשים לשבט. לא נשים שבט. ע"כ [היום שנת תר"ב] י"ל כי שרש שוש (כדברי גי') מורה מתחלתו דלוג וקפיצה (ומזה שום). ואח"כ הושאל לתנועות השמחה; וכאן י"ל שהוא לפי הוראתו הראשונה. יאמרו נשליך השבט. נעשה באופן שידלב מעלינו. כתינוק הלוקה שבט מכהו וזורקו באויר. ואח"כ מלעיג על מכהו ואומר עשיתי לאותו שבט שידלב יפה. ואולי מואסת כל עץ ענינו מואסת כל עול ומוטה ואינה מקבלת עליה שום עץ. ומלת מואסת מחייבת יותר על דרך זה. וגז' מגיה אל נשיא שבט בני:

(יז) מגורי. לשון וכסאו לארץ מגרתה (תהלים פ"ט מ"ה). כן דעת ר' יונה (ורו' וגז'):

(יח) בי בחן. וכי עדיין היה לי לעשות בוחן וגמיון ליסרם ולבלתי שחתם? ומה יהיה הנסיון הנשאר לי לנסותם. אם גם השבט הקשה שמכים בו הפרה המואסת כל עץ. גם הוא לא הועיל להם כלום. כלומר בכל המכות הקשות שהכיתי אותם עד היום לא שבו אלי. והנה לא נשאר לי לבחון אותם עוד: ואצטרך להפיל אותם ביד מלך בבל. וכמו שמפרש והולך:

(יט) ויהי בך אל בך. כאדם המחזק את חברו במעשהו (applaudere). על דרך נהרום ימאזו כף: שרישיתה. גדולה וחזקה. כמו ושלשים על כלו (רד"ק בשם יש מפרשים). כי הדבר המשולש היה בחזקת גדול וחזק. ומזה קדוש קדוש קדוש וכן למטה (פסוק ל"ב) עוה עוה עוה:

והלך מלך צבל הללית במלחמתו והמריב ירושלם. וזו איננה טענה. כי נבוכדנאצר הבין מן הקסמים ההם שמלחמתו על ירושלם תהיה לטוב לו והוא לא ידע שאע"פ שיללית במלחמה ההיא. הנה לבסוף תהיה לרע לו. כי עתה יענש על מה שהרע לישראל :

(לה) והשב את תערה. מקור מבנין הפעיל. והוא דרך צוי לאחרים שיחזירוהו לחוך מדנה : מכורותיך. ע' למעלה י"ז ג' :

(לו) אפיה עדיך ונתתיך וגו'. כדרך שנופחים על המתכת לעשות ממנה כלי. ותהיי נתונה ביד נפחים שוטים שהם חרשי משחית. שיבאו לחדרך ולמרעך כאשר מאלו וישחיתוך (רש"י). כלומר צבל תעמוד לעשות מלחמות אחרות ולכבוש שאר ארצות. ולא תללית. כי תפול ביד פרס ומדי :

(לז) תהיה. משפטו תהיי. והכוונה האש תשחית אותך. ולא ילליתו הנפחים לחדרך ולמרעך : דמך יהיה בתוך הארץ. בסוף המשל פירש ענינו. והודיע כי מה שפר דבר כנגד החרב היתה הכוונה כנגד אומת צבל. שימותו אנשיה בארצם. ושם הממלכה הגדולה ההיא לא יזכר עוד :

כב.

(ג) עיר שופכת דם בתוכה. עיר דרך קריאה. כאלו אמר הוי עיר. ואמר בתוכה לשון נסתר ע"ד מה שפירשתי בישעיה א' ד' : לבוא עתה. באופן שבא עת פקודתך : עליה. כנגד בתוכה. בתוכה שופכת דם. ותועבותיה עליה. על דרך כי עונותי עברו ראשי ולדעת תלמידי מוהר"ר אח"ס ראשי העיר עשו גלולים עליה. כאלו הוא מוזנח להקריב עליו לאלילים. ועל יד כן נטמאה :

(ד) אשמת. נעשית חייבת עונש : ותקריבי ימין. ימי הפקודה. כמו למטה (פסוק י"ד) לימים אשר אני עושה אותך : ותבוא. משפטו ותבאי. כמו (בסוף הפרשה הקודמת) תהיה במקום תהיי : ותבוא עד שנותך. עד שמת פקודתך :

(יב) ותבצעני. ע' רש"י ורד"ק :

(יג) הביתי בפי. כמו למעלה ו' י"א : ועד דמך אשר היו. היה משפטו דמך אשר היו. או דמך אשר היה. ולדעת רד"ק בא דם על דרך שם כולל :

(טו) והתימותי שמאתך ממך. העיר תטהר מטומאתה בגלות ממנה יושביה אשר היו מטמאים אותה במעשיהם הרעים :

(טז) ונחלת. לי חלול וקלון : תהיי לבח לעיני גוים : בך. את תהיי סבת קלוןך. שמוש הצי"ח על דרך ואכזרה בפרעה. ותימה על יונתן שחרנס ואיתקדש בך. אך מלאתי כי גם החרגוס האלכסמדי (השבעים) וסומכוס ותיאודוליאן ויירונימוס חרגמו הגלה כאלו היא למדבר בעדו. א"כ אולי גם

לומר שהוא מכין עצמו למלחמה בלא מקפזק : כרים . סוללה : ודיק . ע'
למעלה ד' ב' : ברצח . כמו בלח דומה למה שכתוב אחריו בחרופם (רח'
ו'י') . וכן בישיה (מ"ב י"ג) "יריע אף יצריח . ולא יתכן לפרש כמשמעו .
כי אין לשון רצחה נופל על הריגה במלחמה :

(כח) ויהיה דהם בקסם שוא . ישראל לא יאמינו שיבא מלך בבל על ירושלם .
וקסם זה של נבוכדנאצר הוא להם כקסם שוא . כי יש להם שבעי שבעות .
הם נביאי השקר הנשבעים להם שלא יבא נ"ג עליהם : והוא מזכיר עון .
זה שהם מאמינים לדברי נביאי השקר . זה עצמו מזכיר לפני המקום עונם .
באופן שיתפשו וילכדו בו ולא תהיה להם תקומה :

(ל) ואתה : נדקיה : חרל . ל' חללה : בעת עון קץ . בזמן העון האחרון
הממלא את הסאה (רש"י) . "וכן למטה ל"ד . גם ל"ה ה' :

(לא) זאת לא זאת . עטרה אחרת תתנשא . וזאת תפול . והכוונה על יהויכין
שיבא מבית הכלא . וזרובל בן צנו היה נשיא ביהודה : השפלה הגבה .
יהויכין שהוא פתח צבית הכלא :

(לב) עוה . ענין השחתה וקלקול . אמר שישים עטרת נדקיה למפלה גדולה .
ושגם היא לא תתקיים . כמו שלא נתקיימה עטרת יהויקים ויהויכין :
עד בא אשר לו המושפט . הוא זרובל . ותנחן לו העטרה : ונתתיו .
ונתתי לו . כמו כי ארץ הנגב נתתי (יהושע ע' י"ט) :

(לג) אל בני עמון ואל חרפתם . כ"ל כפירוש שני שכתב רש"י שהצוה
הזאת מכאן עד סוף הסימן על נבוכדנאצר היא . וטעם אל בני עמון
ואל חרפתם מפני שני עמון (השכנים הרעים של ישראל) היו מארפים את
ישראל על שהחריבם כ"ג . הנביא מודיעו שהוא לא היה אלא מטה זעמו של
תקב"ה (כעין דברי ישעיה יו"ד ה' י') . ושכתב ושוא היו הקסמים שיעשוהו
ללכת על ישראל . כי על מה שהרע להם יענישוהו ה' לבסוף בארצו היא ארץ
בבל : חרב חרב . לשון קריאה . עם המרצ מדבר . והוא ממשיך מלך בבל
למרצ : פתוחה דמבח . כאלו המרצ פותחת פיה לאכול חללים : מרוטת
להביל למען ברק . מרוטה כדי לבלוע ולהכיל בקרבה חללים הרבה בשיעור
מתיהם לברק שלה : למען . מן מענה משרש ענה . ענינו ביחוס . לפי מה
שעונה ומתיהם אל הדבר (גוסיליוס) :

(לד) בחזות לך שוא . אף חרב . האל מרע אותך להכיל ע"י ששלח לך
חזון שוא וקסם כוזב . כלומר מאת ה' היה מה שבא לך הקסם ירושלם .
כדי לתת אותך אל צווארי חללי רשעים . כדי שתהרגני צווארי רשעים שהם חללים .
שהם כבר נגזרים למיתה . אשר בא יומם צפת עון קץ כמפורש למעלה בפסוק
ל' . בן נכון : וכן פירש רש"י בפירוש שני שהוסיף בסוף הסימן . אחר ימים
רבים שפירש בדרך אחרת ; והפירוש השני אינו נצביאס כ"י על קלף שבירי .
גם הוא חסר כה וכה קצת לשונות . נראה שהוא מועתק ממהדורא ראשונה
של רש"י . והקשה רח' על פירוש זה . איך יקרא הקסם שהוא קסם כוזב ?

הספ

יחזקאל כב כג

שהזכיר קודם לכן. ולדעת תלמידי שלום שמעון מדינה והנחתי והתכתי ענינו
 אתן אחתם להקצתה : ^{אמר חכמים}

(כד) את : ארץ לא משהיה היא. שאינה מקבלת טהרה לעולם :
 לא גשמה. הש"ן רפה. והה"א במפיק. והנה הוא שם גשם. ובכנוי
 גשמה. ואינו לשון גשם. אלא לשון גשם. בארמית גשמה. וענינו
 גוף : גשמה גוף. שלה. וזריך. לפרש כי : מעוהרה מושך
 עצמו. ואחר עמו לא מאוהר גופה ביום זעם. שאין גופה מקבל טהרה
 בשום מין ממני הצירוף והזיקוק :

(כה) חסן. תרגום נחלה אחסנתה. ואפשר לפרשו לשון חסון (ישעיה ח'
 ל"א) כלומר חזק. כמו שנקראו הגכסים חיל :

(כו) חמסו תורתיו. הכוונה שהוא נגד הדין להחניף לעשירים. וגרמו על
 ידי זה חלול הקדשים. ודוגמתו בצפניה (ג' ד') כהנים חללו קדש חמסו תורה :

(כז) מוחו להם מפל. ע' למעלה י"ג י"ד :

(ל) איש גורר גדר וגו'. כמו למעלה (י"ג ג' ה') הוי על הגבאים
 הנבזים. לא עליהם בפרצות ותגדרו גדר על בית ישראל. והכוונה איש

שישתדל להחזירם למוטב : ועומר בפרץ לפניו. אין הכוונה שיסתכל בערם.
 אלא שיעכב פרצת העונות. על ידי שיחזירם למוטב. ויעניש אשר לא ישוב ;
 וכן לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו (תהלים ק"ו כ"ג). הוא כנגד מה
 שהרג עובדי העגל. וגרם לנשאים שישובו בתשובה :

כג .

(ב) שתיים נשים. משל על מלכות יהודה ומלכות ישראל :
 (ג) שמה מעכו שדיהן ושם עשו דרי בתוליהן. המפרשים כלם פירשו
 שתי המלכות האלה על משמם השדים דרך חבה וזנות. ופירשו עשו
 לשון כתישה ומעוך. כמו שהוא לדעתם הנני עושה את כל מעניך (צפניה ג'
 י"ע). וקרוב ללשון ועסותם רשעים (מלאכי ג' כ"א). ופירוש זה רחוק בעיני
 מאד. וראשונה קשה בעיני שהמשמם דרך חבה יקרא בלשון המורה כתישה.
 ואשר לא תאמרוהו אלא לרעה ; ואין להשיב ממה ^ת שמאלנו בלשון חכמים
 דרוסת איש. שהוא קרוב ללשון כתישה. כי אמנם לשון זה יפול על המשגל
 שהזכר מתמודד על הנקבה וכאלו ידרסנה. אך לא יתישב לשון זה על המשמם
 דרך חבה. ושנית אעפ"י שבהרבה מקומות ספרי הקדש מדברים בעיני
 הניאוף והזנות. הנה בשום מקום לא חזר מעוך השדים זולתי ותחבק חיק
 מכירה שהוא לשון נקיה. ואינו דומה כלל ללשון האמור כאן. ואין להביא ראיה
 ממליצת דדיה יהוץ בכל עת. כי שם משל הוא כאלו החלב היוצא מדדיה
 יורה למאווה. ועוד שלישיית אפי' יעלה על הדעת שרצה יחזקאל להזכיר משמם
 השדים. הנה לא יתכן שיזכירוהו אחר שכבר הזכיר מה שהוא קשה ממנו .

יונתן היה קורא וגמלתי. ודרך חקן חרגס ונקרשתי :

(יח) לסוג. זה לשון האנליקליפטרע על מלות Scories : C'est ainsi qu'on nomme dans la fonte des mines métalliques les parties étrangères aux métaux qui comme plus légères nagent a leur surface pendant qu'ils sont en fusion, et y forment une espece d'écume ou de matiere vitrifiée qui varie pour la forme et pour le tissu, étant tantot plus ou moins compacte, et plous ou moins de la nature du verre. Les scories varient en raison des différentes mines ou des différents métaux que l'on fait passer par la fonte; elles sont produites par les pierres, les terres, l'arsenic, le fer, le soufre etc. qui se trouvaient combinés dans la mine; comme les métaux varient pour la pesanteur, les plus pesans tombent au fond du fourneaux, et les plus légers nagent à leur surface; de là vient que souvent les scories contiennent une portion des métaux. Il y a des métaux que l'action du feu convertit promptement en chaux, ce qui arrive surtout au plomb, à l'étain, au fer etc; alors ces métaux calcinés se mêlent avec les scories.

ועיין ג"כ ישעיה א' כ"ה וירמיה ו' כ"ט. והנה אמר כי ישראל כלם נהפכו להיות לפניו כסוג וכלם כמו נחשת וברזל וכו' בתוך כור. כי קודם שתבוא המתכת בתוך הכור אין הסיגים נפרדים וניכרים. ובתוך הכור יורדו הסיגים והנה הם סיגים של כסף. ולכן יפן היות כלם לסיגים הנני קובץ אחתם אל חוך ירושלם. וכמו שקובלים כסף ונחשת וכו' אל חוך כור. בן אקבוצ אחתם באפי ובחמתי ואחרית אחתם בחוך ירושלם. ומעשה ההתכה איננו כאן להורות על הלידוק להפריש הטובים מן הרעים. אלא להורות על הכליון. ולכן סיים כהחוך כסף בתוך כור. בן תותבו בתוכה. ואע"פ שהכסף איננו נכרת בהתכה. אך ישאר כסף לרוק: הנה באמרו תותבו כוונתו שיעשה בהם כליה באש עברתו: (כ) והנחתיו. כמו והפחתי. לשון באש עברתי אפיך עליך (למעלה כ"א ל"ו). והנה בחלי הראשון מהפסוק הזה הזכיר שלשה פעלים: קבץ. נפח. נחך. וכן בחלי השני אקבוצ והפחתי והתכתי. וכן במקרא שאחריו וכנסתי ונפחתי ונתכחם (יח"ף). וכן בכתב שומרוני הגו"ן והפ"א קרובות בצורתן. ועדיין קשה. כי לא מצאנו כאן נפח בהפעיל. גם מלת אחתם קשה כי היל"ל עליכם: ואולי הכוונה כדעת רד"ק והנחתיו אל חוך כור. ומלות אל חוך כור הכתובות בראש הפסוק מושכות אחריהן אל חוך כור אחר מלת והנחתיו. ותלמיד חזקיה פואה מפרש והנחתיו אחתם ביד אפי וחמתי

משל (כמו שפירש רש"י) על מלאכי צבל שבאו אל חקיה. לפי שמאריך רחוקה
באו ולא היו בני כשדים רגילים אללם. ובשביל ראות פניהם פתס אחת נתחבבו
עליהם. אמר דרך משל כאלו ראו דמותם מנויירת ומשקן זה:

(עו) חגורי. ל"ל חגורי בשורק. הם חגורים במתניהם בחזור (עין רד"ק)
והם סרוחים בראשיהם בטבולים. וכן בנביאים כ"י על קלף שבדי חגורי
בשורק: סרוחי. ל' סרח הפודק. יהיה סרוח: טבולים. שם מין למק
הנכרך על הראש. וכן בלשון כושי טבול עינו כריכה (סימונים וגו'): דמות
בני בבל. כפל ענין של לפני כשדים האמור למעלה. כלומר ראתם דמות
בני צבל: כשדים ארץ מולדתם. כן ל"ל נגד הננימות. וכן תרגם ר"ש
דעמאלר:

(עו) ותשרח מלאכים אליהם בשדימה. אין ספק כי זה היה.
אע"פ שלא חקר במלכים ובד"ס:

(יז) ותקע נפשה מהם. כי יהויקים ולדקיהו מרדו בג"ג (מ"ב כ"ד ח'
וכ') [רש"י]. ולענין מלת ותקע עיין ירמיה ו' ח':

(יט) ותדבבה וגו'. הוא מה ששלח לדקיהו מלאכיו מצרים [רש"י]:

(כ) פלגשיהם. ל' זכר רד"ק (וגו'):

(כא) למען. ל"ל כמו למען:

(כג) פקוד ושווע וקוע. נראה שהם תארי גדולה ושררה. פקוד לשון פקד.

שווע ענין שררה כמו ביטעיה ל"ב ה'. ואויב ל"ד י"ד. וקוע לא נודע.

ואולי מן קועא בלשון תלמוד שענינו צואר. כי על דרך שנקרא השרים ראשים.

יתכן שנקרא מי שהוא תחת הראש בשם צואר. והקרוי יותר שהם שמות שררה

בלשון אשור. והם דבקים למם שאחריו. אע"פ שאין כן דעת זה"ע. ולדעת

יונתן ושאר הקדמונים חוץ מיירונימוס שלשתם שמות מדינות. ויש מביאים

ראיה לזה מדברי ירמיה (כ' ב"א) ואל יושבי פקוד. ואני חושש שמא הקריאה

הנכונה ואל יושבי פקוד חרב. כי חרב איננו פעל יולא: קרואים.

קריאי עדה:

(כד) הוצץ. כמו חוץ (ישעיה מ"ט כ"ב). שענינו זרוע. וזרוע נאמר על

חיל ולבא (דניאל י"א ט"ו כ"ב ול"א). וענינו בלבא (ר' יוסף קמחי).

וכן הוא ברש"י בפירוש שני. חשר אמנס איננו בכ"י שלי. ורח' וגו' פירשו

על פי לשון כושי. שקוראין לברזל חצין. יבאו עליך בכלי ברזל:

(כה) אפך ואזניך יסירו. הזכיר. Caelius rhodiginus (Sect. antiq. 21 45)

שהיו המצרים כורתיים החוטם לאשה מנאפת. וכאן הוא משל לנדולי

פתס. המלך והשרים. ונמלא בדברי הימים למלכי פרס כי Amestri אשת

אחשורוש (Serse). כשדעה כי בעלה היה מנאף עם אשת אחיו ברמה אפס

ואזניה. ואולי כך היה המנהג בצבל ופרס לעשות כן למנאפות:

(כו) ורא תשאי עיניך אליהם. לא חוכלי עוד להשפן על מלך מצרים

כאשר עשה לדקיהו. כי לא יהיה עוד כך מלך וממלכה:

שהוא הזנות . באמרו ותזכירנה במצרים בנעוריהן זה שמה מעכו שדיהן . וכן למטה (פסוק ט') הזכיר אותה אחר שהזכיר השכיבה באמרו כי אותה שכבו בנעוריה וזה שמה עשו דדי בחוליה וישפכו תזנותם עליה . על כן לבי אומר לי שאין כוונת יחזקאל כלל על מה שהשבו כל המפרשים . וגם אומר אני שאין דדים כמו שדים כלל . אלא דד הוא בלשון מקרא מה שנקרא בלשון חכמים ראש הדד . והוא העוקץ שהתימק מוצץ ביניקתו ; ולפרש כוונת מליצת הנביא אקדים ואומר כי על הרוב שדי הנערות הבחולות הם יותר עגולים . קטנים וקשים משדי הבחולות . וכמו שכתב החכם הרופא Etmüller חלק ב' עמוד 825 . גם בדבר אחר הבחולות נבדלות מן הבחולות . והוא שהבחולות אין לה ראש דד אלא מעט מעט . והוא מחרצה בבחולות ככתוב בספר אנליקלופידיע ערך Mammelon מעתה נ"ל שאין כוונת הנביא אלא להזכיר סימני אבדת הבחולות וסימני הזנות בבחולות . והוא שיתמעכו שדיהן ויתרככו בדבר המעוך וכמות . ודדי בחוליהן אשר היו כלא היו . ניכרים ונעשים . ויקמו שלמותם אשר לא היתה להם מתחלה :

(ד) אהלה . לפי שקרא לירושלם אהליבה על שם שהיה בית המקדש בחוכה . קרא לשומרון אהלה . כלומר אהל שלה . ולא שלי (רד"ק) . והיה ראוי לקרוא אהלה ואהליבה במפיק . על דרך חפזי — בזה (מ"ב כ"א ח') . ויחזקאל כתב אהליבה חובה אחת . לפיכך הניחו הס"ח בלא מפיק . כמו שלהבתיה (עיין מנחת שי בסוף שיר השירים) :

(ה) ותעגב . לא נמצא פעל זה רק בסימן זה ובירמיה ד' ל' וממנו השם עגבים (למטה ל"ג ל"א ל"ב) . וענינו לפי מקומו אהבה של זנות : אל אשור . זה מנחם בן גדו שנתן אלף ככר כסף לפול מלך אשור להיות ידיו אחר להחזיק הממלכה בידו (מלכים ב' ט"ו י"ט) (רש"י) : קרובים . נ"ל אנשי מלחמה . ע' למטה פסוק י"ב :

(ו) ובבר אשר עגבה וגו' . בכל האומות אשר נסתחפה עמהם למדה דרכיהם ונטמאה בגלוליהם (רש"י) אע"פ שהוא נגד הנגינות :

(ז) ואת תזנותיה ממצרים : אע"פ שלמדה מעשה ע"ז מאשור . לא עזבה אה שלמדה בנעוריה מבני מצרים (רד"ק) . והיא עובדת העגלים (רוז') :

(ט) לכן נתתיה וגו' . הם תגלת פלאמר ושלמנאמר :

(י) אל בני אשור עגבה . זה אחז ששלח אל מלך אשור לעזרה (מלכים ב' י"ז י"ז) (רש"י) : קרובים . לא יתכן שיכנים בין הכנעיים האלה פחות ומכנים לבושי מכלול וגו' ההודעה שהיו קרובים לארץ ישראל . לפיכך נ"ל שהכוונה אנשי קרב ומלחמה :

(יד) אנשי מחקה . נ"ל נגד הנגינות אנשי סמוך למחקה . ומחקה שם דבר כמו במלכים א' ו' ל"ה . וענינו ציור . אנשי ציור . כלומר אנשים מצוירים . חקה ענין דמיון . כמו בל"ח שלא יחקה את המינים (מולין מ"א ב') . וכל זה

- אהלה מקדש. וכן צאן עתה אל אהליבה אשת הזמא :
 (מו) העדה .. ונתן . מקור . כלומר כך ראוי לעשות להן :
 (מז) וברא . עיין למעלה כ"א כ"ד :
 (מח) ונזכרו . עיין דקדוקי § 379
 (מט) ונתנו . אותם שירגמו אחבן צאבן :

כד

- (א) בשנה התשיעית . לגלות יהויכין ולמלכות דלקיהו . ע' מלכים ב' כ"ה
 ח' . וירמיה נ"ב ד' :
 (ב) כתב לך את שם היום . כדי שידעו אנשי הגולה כי גביא היה בתוכם .
 שבהיותו רחוק הרבה מירושלם ידע את עמם היום שהחל המצור עליה .
 (רד"ק) : סמך מלך בבר . במלכים וזירמיה כתוב בחדש העשירי בעשור
 לחדש צא נבוכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם ויחן עליה ויצנו עליה
 דין סביב :
 (ג) שפות הסיר . ענינו שפיתת הקדרה על הכירה . והמשל הזה הוא
 מתיחס (כמו שהעיר רש"י) למה שאמרו למעלה (י"א ג') היא הסיר
 ואנחנו הכשר :
 (ד) אסוף נתחיה אליה . משל על הפלך והשרים וכל גדולי העם אשר
 בירושלם :
 (ה) דור העצמים תחתיה . לשון מדורה . והיא הקפת העצים תחת הקדרה :
 ואין ספק כי מלת העצמים מוטעית . ונ"ל העצים : נתחיה . כמו
 נתחיה . והחליף הנו"ן ברי"ש (כמו טמן טמר) לומר לשון הנופל על הלשון :
 (ו) תאנים . נ"ל ל' תאנתה מי . ישיבה (ירמיה ב' כ"ד) : באש חלאתה .
 נ"ל באש ונ"ל כי גם בעלי הנקוד . לא נתנו צירי . תחת האל"ף . אלא
 שאל"כ קצת הקוראים בראותם האל"ף בלי נקוד . כי החולם הוא עצמו נקוד
 השי"ן הימנית (כמו משה) . חשבו שהסופר השמיט בשגגה הצירי הראוי במלת
 אש ; וזה אני אומר מפני שאל"כ היה ראוי לנקד באש בה"א הידיעה . וענין
 הבאש אלל החללה חינו חרוש כי כן מצאנו נאלל . ענינו נבאש והוא הפוך
 מן חללה . ע' רד"ק שרש אלל . ולפי קריאת הספרים הנכון כפי' דון יצחק
 שכתב , וכיון שאין בה תקון . באש חלאתה . ר"ל כששרף באש תלא ממנה
 ולא באופן אחר " והכוונה בפירש"י לכן לא יצאו ממנה רשעים שבחוכה . אלא
 באש פורענותה יכלו :
 (ז) ולחם אנשים . סעודת הבראה שהאכל אוכל משל אחרים :
 (ח) את מקדשי . נ"ל שהכוונה על ירושלם עיר הקדש . שהיושבים עס
 יחזקאל בגולה היו חומדים לראותה : אשר עזבתם . שהנחתם שם בא"י
 בשגליחם ממנה :

(לב) תהיה לצחוק וללעג מרבה להכיר . ל"ל (היום י"ט חייך מרכ"ס)
 תהיי לצחוק וללעג כאיש המתפאר שהוא מכיל יין הרבה . שהוא יכול
 לשחות הרבה בלי שיסתכר . כי בשחותך הכוס הזאת שכרון ויגון תמלאי ;
 ותהיה הקריאה מרבה (איש המכיל הרבה) או מרבה (איש המכיל הרבה) :
 (לד) תגרמי . עיין רש"י : ושריך תגתקי . ל"ל שאין הכוונה שדים
 שלך . אלא שדים שאת מוללת ויונקת מהם . כי אחר שהזכיר משל
 המליצה ונשיכת הכוס למנוץ המשקס הנבלע בתוכו . אמר כל כך תמלי עד
 שתגתקי השדים אשר מהם תמלי . וקרוב הרבה שהיתה זו מליצה נהוגה בהמון
 לומר שהיונק מנתק שדי אמו . לומר שהוא מולץ בכח . ואל תתמה על היותי
 מפרש שריך השדים שאת יונקת מהם . כי אמנם הסמיכות נאמרת להורות על
 כל מיני יחוס והאטרפות בין שם לשם . כגון זעקת מרום (בראשית י"ח כ')
 הזעקה שזעקים נגד מרום . ברית ראשונים (ויקרא כ"ו מ"ה) הברית אשר
 נכרתה עם הראשונים . חמור לחם (ש"א א' י"ו) חמור נושא לחם . וכאלה
 רבים :

(לו) ואת גלוליהן נאפו . הו"ו לפירוש . והאתנח ראוי להיות תחת גלוליהן :
 (מ) תשרחנה . אהלה ואהליבה : ראש . אשר להם . כמו עם אשר
 תמלא את אלהיך :

(מא) וישבת . כדרך אשה זונה : ושלחן וגו' וקמרתיו וגו' . משל על
 הקרבנות וההקטרות שהיו מקטירים לע"ז . ולפי המליצה הכוונה (כמו
 שפירש רד"ק) על המוגמר שהיו מקטירים אחר הסעודה . ושמי הוא שמן טוב
 שהיו מושחין את בשרם :

(מב) וקול המון שלו בה . היה ל"ל להגיד בא באל"ף . וכן בתרגום סורי
 וקלא דחרותהין חזל הוא . וחלמדי חזקיה מיכאל יצחק פואה מפרש בה
 על המטה המזכרת בפסוק הקודם . והמטה היא
 הדיואן סביב סביב בכל החדר . ויש בכללה החדר כלו . והנה כנוי בה חוזר
 למטה . והכוונה על החדר . ורד"ק פירש בה באהליבה . ואליעזר אברהם פואה
 אומר כי לא יתכן . שהרי מסיים בלשון רבים . אל ידיהן ועל ראשיהן : ואז
 אנשים . ובשביל אותם האנשים . ובשביל אותן רבוי של בני אדם . שהיו באים
 אללה ממדבר סובאים ושכורים . היו אהלה ואהליבה נותנות למידיהן אל ידיהן
 ועטרת תפארת על ראשיהן להתייפות בעיניהם :

(מג) עת . אולי הקריאה עת . כלומר הגיע העת שיפסקו תזנותיה : ורוא .
 יאבדו תזנותיה והיא עמהם (רד"ק) . ואמנם לא מלאנו שרש זנה להוראת
 האבדון וההפסק . לכך ל"ל שהראוי יזנה . והוא פעל עומד . כמו זנה עגלך
 שומרון (הושע ח' ה') . והואיל ושרש זנה כשהוא פעל יוצא ענינו שכחה ועזיבה .
 יתכן שבהיותו פעל עומד יהיה ענינו נשכח ואבד :

(מד) אשת הזמה . לא נמצא חסות אלא כאן . ולהיותו חסר וי"ו כ"ל
 הקריאה אשת הזמה . והוא על אהליבה . ושיעור הכתוב כן . באו אל

ע"ר וידעתם את תנחאחי (במדבר י"ד ל"ד) :
 (טו) בגקמה. על מה ששמו להם בימי דוד שהנה אותם מגבע עד בואך
 גור (ש"ב ה' כ"ה וח' א'). גם עזיה נלחם בהם (ד"ה ב' כ"ו ו').
 גם חזקיה הכה אותם (מ"ב י"ח ח') :
 (טז) את כרתים. כנוי לפלשתים. וכן בלמיה ב' ה' ובש"א ל' י"ד (עיין
 סס פסוק י"ו). ודעת Lakemacher ואמריו רז' וגז' שנקראו כן על
 שבאו מאי Creta :
 כו.

כו.

- (א) בעשתי עשרה שנה. לדקיהו. והיא שנת המרצן : באחד לחרש.
 ולא מחר החדש. חולי הסופרים השמיטוהו בטעות. וי"א שהוא החדש
 הראשון. ויש אומרים חדש אב. ובירך הידע. ובני אהב נר אומר שהיה
 כתוב בא' בא' לחרש. כלומר בראשון באחד לחדש. והמעתיק השמיט אחד
 מהשנים בא' :
 (ב) החרבה. הפעל והה"א מן הבנין ולא לדיעה. והם שני מאמרים.
 אני אתמלא. היא נחרבה. ויונתן היה קורא המלכה בה"א הידיעה :
 (ג) לגליו. במקום את גליו. ע"ד ל' ארמית :
 (ד) וסחית. לא נמצא אלא כאן. והוא קרוב לשרש ^{לעזר החכמה} סחז וסחק. ובלשון
 סורי סחוחא scopa :
 (ה) משטח חרמים תהיה. על הסלע ישטחו הציידים את חרמי מכמרותם
 לנגבם (רש"י) :
 (ו) ובנותיה. הערים הקטנות אשר תחת עיר הממלכה. והיא להן כאס :
 אשר בשדה. ביבשה. שש שדות יושבי עיר הממלכה. וכן 'אנשי
 עיר וויניליה אומרים על פאדובה ושאר המקומות אשר סביבותיה ביבשה
 in campagna ומוהר"ר משה סלוי עהרערייך אומר כי גם בזולת זה קוראים
 ערי השדה לערים הקטנות. או לכל הערים חוץ מעיר הממלכה הנקראת
 citta provinciale כמו שמלאנו בשמואל א' (כ"ז ה') יתנו לי מקום באחת
 ערי השדה ואשבה שם ולמה יש עבדך בעיר הממלכה עמך :
 (ז) מדרך מלכים. כך היה כנוי מלכי צבל. וכן במטבעות מלכי פרס
 נמצא מלכאן מלכא. ועד עתה מלכי פרס נקראים שאהן שאה. ומלכי
 אוטומאן נקראים שלטאן שלטין (רוז') :
 (ח) צנה. אנשי. המלחמה הצרים על עיר היו עושים על ראשם
 מכסה של מגינים מדובקים זה בזה. והוא נקרא testudo (ברוליוס) :
 (ט) ומתי קבלו. נראה שכן נקרא האיל המנגח. או כלי אחר שמכים בו
 החומות. מתי קבל. כלומר מכה כנגד. וכן מצאתי אח"כ שהיא דעת
 ר' שמואל דטמאלר : בחרבותיו. כלי ברזל. ולא חרבות ממש :

(כג) ועשיתם כאשר עשיתי : לא יעשו מנהגי חבלות לעולם היגון שיבלבל דעתם : כי לרת הלבור משכחת לרת היחיד :
(כה) משא נפשם : מה שהם נושאים את נפשם אליו וצוטים בו . מלשון אליך ה' נפשי אשא : כי אליו הוא נושא את נפשו : בניהם . וגם של בניהם :

כה

(ד) לבני קדם למורשה . נבוכדנאצר יחריבך . ואח"כ יבאו הערביים וישבנו בך :

(ו) מחאך . ל' הכאה . כמו נהרות ימחאו כף . והוא לשון חרמית : ורקעך . הכאת הרגל על הקרקע . כמו למעלה ו' י"א : שאמך . שרש שוט בארמי עניו צווי . לפי הטעמים נפש דבק עם ותשמח . ותשמח שמחת נפש בכל שאמך . אבל למטה פסוק ע"ו וינקמו נקם בשאט נפש מורה באמצע כי שאט דבק עם נפש :

(ז) לבג לגוים . יש מפרשים לפי הכתיב : בג בלשון פרסי מאכל . וממנו פתבג . ונ"ל מפרש לפי הקרי בו . כי כן מלאנו . מליצת בו לגוים למטה כ"ו ה' ול"ד כ"ח . וכן נכון :

(ח) ברש"י וקפלו . כ"ל וקלטו :

(ט) הנני פותח . דבק למטה . הנני פותח לבני קדם : בתף . מה שהוא לאחר . כלומר הגבול : מהערים : ואח"כ פירש מעריו מקלאו . ואולי הכוונה במלת מהערים על ערי ערוער (ישעיה י"ז ב') :

(י) לבני קדם : אפתח אותם לבני קדם שיבאו על בני עמון דרך ארץ מואב (רש"י) . כי מואב בדרום ארץ עמון . והערביים דרומים למואב :

(יב) בנקום נהם . על מה שעשו להם בימי דוד שהכרית כל זכר באדום (מ"ח י"א ע"ו וי"ו) : ויאשמו אשום . כשישראל היו אשמים אז נקמו בהם : ויאשמו אשום . ישראל היו חייבים עונש מפני חטאותיהם . ולפיכך

עלתה בידם של בני אדום להגקם מהם . יחזקאל משתמש בשרש אשם להוראה זו למעלה כ"ב ד' . ויותר כ"ל ויאשמו אשום ענין צרה ושממה . על דרך שאמר למעלה יען אחרך האח אל מקדשי כי נחל ואל אדמת ישראל כי נשמה וכו' .

וכן מפורש בעובדיה ביום עמדך מנגד . ושאר הענין . וכן בתהלים זכור ה' לבני אדום את יום ירושלם וכו' . וכן בקינות שישי ושמחי בח אדום וכו' . והנה יחזקאל מגדיל ציור רשעת בני אדום שניקמו בישראל בזמן שהיו בצרה גדולה . חס על דרך מה ש' בעמלק אשר קרך וכו' ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים . כי החמם מנוגה ומחועב יותר כשהוא נעשה לאדם חלש ומדוכה . כי זה מורה טבע קשה ואכזרי :

(יד) וידעו את נקמת י' ידעו בפועל מה היא וכמה היא קשה נקמת י' .

מא"י כתי"ם. כתי"ם הוא קיפרוס. וא"י כתי"ם שם כולל לכל א"י הי"ם התיכון.
והנה באי Corsica נמצא האשכנזי היותר משובח מפאת עצי"ו : בתרגום בית
חופא"ה לא יתחזקו (כן הוא ברש"י כ"י). ופירש רש"י : כסויה לא יפול :
(ז) מא"י אלישה . הוא Elis או Peloponesus (בוסארט). והיה
נמצא שם ארגמן משובח אלל הקדמונים. ואעפ"י שהארגמן היה נמצא ג"כ בצור
אין זו קושיא. כי יתכן שהיונים היו חכמים במעשה אורג' יותר מן העוריים.
והיו לוקחים הארגמן מצור והיו עושים ממנו בגדים משובחים : מבסך. האהל
שעל הספינה למכסה ולמסתור מחורב וממטר :

(ח) ארוד . אי בפניניא"ה. ע' ברא' יו"ד י"ח . ונקראת בלשון ערבי רואד :
היו שמים דך . מלאכת עבודה הי"ת עושה ע"י אחרים . אבל מלאכת
מחשבת (חבלך) היו עושים אנשיך שהם חכמים :

(ט) גבל . עיר בפניניא"ה . נקראת בל' יוני Biblos . ובלשון ערבי נבל
ענינו הר : מחזיקי ברקך : מחקי דקי האניות שלא יכנסו בהן המים
(רש"י) : ברק . סדק . דדקך תרגם רש"י בלשון לרפת ta crevasse :

(י) דוד ופוט . ע' בראשית יו"ד ו' וי"ג :

(יא) וחידך . בני ארוד ועמם חילך והם אנשי צור . ואולי הקריאה חילס .
ועיין למעלה ג' י"ב : וגמדים . גמד הוא חזי אמה . לפיכך פירשו
רבים גמדים נגסים . והוא רחוק . ונ"ל כדעת גרוטיוס שענינו אנשי עיר בפניניא"ה
הנקראת בלשון יוני Aneon שענינו גמד (cubitus) . וסומכוס תרגם אנשי
מדי . אולי פירש כאלו כתוב וגם ' גמדים . ולודוביקוס די דיו וגו' פירשו
מלשון סורי גומדא audacia . בגומדא audax . אגמד audax fuit . ולרעתם
גמדים ענינו ' גבורי חיל . וזה ' רחוק . כי ' כמה פעמים נזכרו גבורי
חיל בתנ"ך . ולא נקראו בשם זה . גם מהמשך הפרשה נראה שאינו אלא שם
מקום . ברש"י אמרוש . נ"ל Sondeurs :

(יב) תרשיש סחרתך . ארץ ספרד הי"ת עושה עמך סחורה . כלומר את
הי"ת הולכת שם ומביאה משם סחורה :

(יג) תובל ומשך . ע' בראשית י' ב' :

(יד) מבית תורגמה . היא ארמיניא"ה. וכן הם קוראים עצמם בית תרגם :
ופרשים . סוסים לרכיבה . ונבדלים ממם סוסים שהם למשיכה ' (גיו') :

(טו) בני דדן . הוא דדן בן רעמא (בראשית יו"ד ז') : קרנות שן . הוא
שן הפיל . ונקרא כן כי יש קוראים אותו קרן . כגון בלשון כושי נקרא

קרן נג . גם פליניוס (18. 1) קרא אותו cornua . ואין זה בלא טעם .
כי שן הפיל אינו יוצא מן הלחי כמו שאר השנים . אלא יורד מן הקדקד .

וגם הוא נמצא לזכרים לבד ולא לנקבות . כמו ' שהוא הענין בקרנות האיל
(רו') : והבנים . עץ שחור הנקרא בערבי אפנים . וברומי ebenus :

(טז) מרוב מעשיך . מרוב מעשה נוי וחכשע שהי"ת עושה (רש"י) . כלומר
מרוב עושרך . שהיו אנשיך משתמשים בכל מיני חכשע . והנה יחזקאל

- (י) כמבואי עיר. שערך יהיו כמבואי עיר מזוקקה. יתנו החומה אלל השערים להרחיב להם הפתח (בני ח"ג) :
- (יד) תהיה. תבנה. משפטם ח"י. חבני. ועיין למטה כ"ט י"א :
- (יו) מימים. הוא נקוד בכל הספרים בפתח ודגש. לשון יס. וכן ח"י. אמנם העיר רש"י שיש נוקדים רפי (מימים) לשון יוס. וכן הוא בדפוס ברישא. וכן בנביאים כ"י על קלף שבידי. וכן נכון. וכן מלאנו בישעיה (כ"ז) מימי קדם קדמתה יובילה רגליה. ולדעת זאת הסכים Döderlein אשר נתנו חתימתם לכל יושביה. הכוונה לכל יושבי הארץ (בני ח"ג) : על דרך מליצת יחזקאל אשר נתנו חתימתם בארץ חיים. וכנגד זה אמר אח"כ ונתתי לבי בארץ חיים : (יח) מצאתך. על לכחך בגולה :
- (יט) בהעלות עדיך את תהום. יונתן ואחרים מפרשים ד"מ על מלך בבל. וי"א שאחר שלכדה נ"ל עלה עליה הים וטבעה. וכן נכון. כי כשאין שם ממלכה ויושבים העומדים בפרץ ומחזקים הגדרות. הימים עולים מעט מעט ומכסים את העיר המיוסדת בתוך הים :
- (כ) בחרבות. ככ"ף ע' מנחות שי. וכן בדפוס ברישא. ופירארו ובדפוס רע"ח. וכן בנביאים כ"י על קלף שבידי. וכן נראה שהיה קורא גם רש"י : ונתתי צבי בארץ חיים. אחזיר ההללחה לכל יושבי הארץ. תחת כי יושבי לור נתנו חתימתם בארץ חיים :
- (כא) ותבקשי. עיין דקדוקי § 41

כז.

- (ג) רוכלת העמים אל איום רבים. רוכל הוא המביא סחורה ממקום למקום. ושיעור הכחוש רוכלת העמים. רוכלת (ומביאה סחורה) אל חיים רבים :
- (ד) בניך. בקלת ספרים כ"י ובדפוס ברישא נמצא בניך. וכן בתרגום אלכסנדר : בניך.
- (ה) ברושים. המשיל לור למפינה. עיין רש"י : משניר. הר קרוב ללבנון. ועיין דברים ג' ט' וד' מ"ח : לוחותים. לשון שניש. חולי שכבר המליאו חנשי לור המלאות הספינות העשויות תחתיים ושניים. והוא מה שקוראים a due ponti. וחולי זאת כוונת יונתן שתרגס ית כל גישרך. גשר pons. והיותר נכון הוא ש"ל לוחותיך. ע' למעלה ג' י"ב :
- (ו) קרשך. פירשתי כרש"י להיותו ל' יחיד : בת אשורים. הנכון מלה אחת בתאשורים (כדעת יונתן ורש"י) ל' חדרה ותאשור. שהוא buxus וכן וירגיל משבח השן הגמון בתוך האשכנז (Aeneid. X. 137) :

- (כח) מגרשות . כמו מגרשי העיר (רש"י) . אלא שהוא משקל אחר . כי
הר"ש בחולס (ע' מנחת שי) כמו מכסול :
- (כט) אל הארץ יעמוד . מה לנו עוד באצות להיכן נולך שמורה עוד
(רש"י) :
- (ל) יתפלשו . יתגלגלו (רש"י) :
- (לא) הרחא . ע"ד ל' ארמית במקום קרחה :
- (לב) בניהם . בנהי שלהם (רש"י) : מי בצור כדמה בתוך הים . מי
היתה כלור בימי אשרה עיר הומיה מרוב אנשים שבאים שם לעשות
סמורה ועמה אשר הונה' ומערכה נפלו בתוך ימים והיא נחרבת מי כמוה
דומיה בתוך הים . כלומר אין עוד קול מלחיה וסמוריה בתוכה והנה היא
דומיה כמת :
- (לד) עת נשברת . כמו בעת אשר היית נשברת . וכן בירמיה (מ"ט ח')
עת פקדתיו במקום בעת אשר פקדתיו . וכן למטה ביחזקאל להחריד
את כוש בטח (ל' ט') טעמו להחריד את כוש אשר היא יושבת לבטח :
בתוכך . כלומר עמך כדעת רד"ק ואינו כחרנוס רוח' (ונגד הטעמים) דבק
עם וכל קהלך (וכל קהלך אשר בתוכך) :
- (לה) שערו שער . ע' ירמיה ב' י"ב : רעמו פנים : ענין פחד ורעדה .
וכל זה כי יפחדו על עצמם שלא יקרא כמקדך (רד"ק) :
- (לו) שרקו עליך . כמו כל אויבך שרקו וחרקו שן אמרו בלענו . כי הסומרים
שמים במפלת לור . כי יאמרו כל רכלתה ומערכה יבא אלינו :

כח .

- (ב) אל אני . כלומר כמו אל אני שלא יוכל אדם להזיקני ולהרע לי (רד"ק)
ועוד אני חכם כמו אל ויודע כל תעלומות : מושב אלהים ישבתי
בלב ימים . כי אני ישבתי במקום חזק כי אני בלב ימים שהימים מקיפים
אותי ומי יוכל לגעת בי כמו אלהים שיושב בשמים (רד"ק) :
- (ג) לא עצמוך . לא עממו . כל' לא החשיכו ממך והוא לשון רבים . כמו
תגלגלן זכות פל ידי זכאי . והכוונה על השמים . כלומר האל . השמים לא
העלימו ממך שום דבר : מלת שמים נוהגת הרבה בל"ח לאורות על האל (יראת
שמים . מלכות שמים) . וכן בדניאל (ד' כ"ג) די שליטין שמיא :
- (ד) על יפי חבמתך . על יפיך אשר עשית לך ברוב חמתך : יפעתך .
זהך מן הופיע מהר פארן (רד"ק) :
- (ה) מותי ערדים . כת"י ממת רשיעין :
- (ו) חותם . כמו חותם . כן חרגמו הסורי היוני והיירונימוס . וכן כתוב
"במה ספרים" כ"י ובדפוסים קדמונים : תבנית . כתרונמו דלורתא ;
ופירוש חותם תכנית הוא אתה היית יפה כחותם תכנית אשר הוא תמיד באלב

מלייר צור כעיר עשירה מאד וכאלו רוב מממרה לא היה כדי להעשיר אלא
ללמד ולחשמישה :

מבאן ואידך מלאכת בני אודה גר :

(יז) מניות. שם פיר בארץ בני עמון. והיא מזכרת בספר יהושע (י"א ל"ג) :
פנג. י"ח קוליא והיא מלה יונית *πολια*. ומשמעו עוגות דבש.
וקוליא מלאנו בדברי רז"ל מערבין בקוליא והוא מירקות השדה הנאכלים ופי'
בעל הערוך שהוא עשב ששורפין אותו ומשימין אותו בצורית ; ויוסף בן גוריון
פירש פנג שמן הפרסמון הנקרא בלסאמו (רד"ק). ורז"ל פירש מאכל מתוק
מארמי פנג שענינו עטוג. ותפיקא מאכל טוב המעורר למשגל :
(יח) בין חלבון. חלבון שם עיר מהללה בארץ ארם. והיא
נקראת עוד היום חלב (Aleppo) : וצמר צחר. צחר לבן כמו
אמונות לחורות (רש"י) :

(יט) ורן. שם מקום בארץ ערב : ויון. אינו יון המזכר למעלה (פס' י"ד)
ובס' דניאל. שהוא Grecia. אבל הוא שם מקום בארץ ערב הדרומית
וזכר מאד בספרי השרשים למחברי ערב : מאוזל. היא מלה אחת ולא שתי
מלות כדעת המתרגמים הקדמונים וקלת האחרונים שתרגמו מ[עיר] חוזל. והיא
חוזל המזכרת בצרפתית (י' כ"ז) ; שאם כן היה ראוי לנקד המ"ס צי"רי.
אבל מאוזל הוא משרש חזל דומה לשרש עזל שענינו בארמי ובערבי כמו טוה
בעברי : ברזל עשות. ברזל בעשת. כת"י בערקן דברזל. מן עשת שן
(שה"ש ה' י"ד) והוא ידוע בלשון חכמים :

(כ) בבגדי חפש. כת' יונתן בלבוש דיקר :

(כג) בנה. היא עיר כלנה המזכרת בצרפתית (י' י'). ובעמום (ו' ב') :
עדן. איננה עדן המזכרת בעמום שהיא על הר לבנון. אבל היא עדן
המזכרת במלכים (ב' י"ט י"ב). והיא בארץ ארם נהרים : בלמר. לדעת
בזשארט היא עיר נקראת כלמרא בארמי. ואפשר שהיא הנרמדה של קסינופון :
(כד) מכלדים. כמו מכלוליס. עיין למעלה כ"ג י"ב : בגלומי תבלת
ורקמה. טליתות של תכלת מרוקמות (רש"י) : ובגנוי ברומים. ע'
רד"ק : בחבדים. כמו ובחבלים : ארזים. משרש ערבי ארז. וענינו חזק :
במרכלתך. המלה הזאת אינה מצויה אלא כאן. ולכך דעתי נוטה לקרוא
בס (בחבלים וגו') רבליך :

(כה) אגיות. תרשיש. אגיות גדולות וחזקות כאותן שהולכות לתרשיש. כלומר
לארץ רחוקה מאד : שרותיך. שיירות הולכות בסמורתך. כלו' רבות
ביחד כמו שיירא (רד"ק) :

(כו) במים רבים הביאוך השמים אותך : מלייר צור כאניה ואומר לה.
חובליך ומלחך היו פוליכים אותך במים רבים. כלו' בים גדול. כדי
לילך לארצות רחוקות לעשות סחורה ולהעשיר. וזה היה סבת שברוק. כי בים
גדול מלאך רוח קדים כלו' חזק מאד. אשר הפיל אותך בתוך הים :

נודע לקדמונים כותבי תולדות מצרים בשם *Ovaφois* או *Anqaris* והוא מלך
 בזמן נבוכד' כפי חשבונותיהם: הרובין בלוד יאוריו. חתנים או הקרוקוריל
 הוא חיה יושבת בארץ ובמים: יאוריו. יאור שם מצרי וענינו בלשון זה נהר:
 לי יאוריו. יאורי שלי הוא ואין לאחרים עמי. כלומר אין בכל העולם כלו
 נהר דומה ליאורי: ואני עשיריוני. כמו אני עשיתי (אותו) לי. ידוע הוא
 כי בארץ מצרים לא ירדו הגשמים ורק היאור שוטף את הארץ בזמנים מיוחדים
 ומשקה אותה וע"ז הארץ מלמחת ומתנת פירותיה. אבל אם המצרים לא
 יעשו צדק למי היאור ומעלות כדי שילכו המים בכל ארץ מצרים ולא יכסו
 את הערים הנה האדמה לא תלמית. ולפי זה אמר פרעה מלך מצרים אני
 עשיתי כלו' אני עשיתי באופן שיאורי יזון את עמי בלי צורך עמים אחרים.
 וגם בלי צורך מטר מלמעלה. ומלך זה היה פרעה מדמה עצמו לאל:
 (ה) וגמלוהו. חי אטמדיטן בלעו (רש"י): ולא תקבץ
 בקלח כ"י. וכן כ"י שלי תקבר. על דרך לא יאספו ולא יקברו
 (ירמיה ח' ב"ב וכו' ל"ג):

(ו) משענת קנה. בקנה זה שהוא דך ואינו סומך את הגשפן עליו (רש"י):
 (ז) ובתפושם כך בבק תרוץ וגו'. ואתה היית סנה לשראל שימרדו
 במלך בבל ולא ישמעו אל דברי הנביאים שאמרו להם יום יום לשמור
 בריתו ולהיות משועבדים לו. כי אמרת להם לעזרם במלחמה. אבל צבוא
 מלך בבל עליהם לא בחיל גדול באת לסמלם ומלך בבל הכה אותך וגם המה
 יאכדו בשבילך: והעמדת להם כל מתנים. והעמדת כמו והמערות מל'
 ומתניהם חמד המער (מהל' ס"ט כ"ה):

(י) ממגדול סונה. מגדול שם עיר בארץ מצרים בדר צפוני מזרחי אלל
 בצול מצרים. והיא חכרת שתי פעמים בחומש (שמות י"ד ב'). במדבר
 ל"ג י"ז) וגם בירמיה (מ"ד ח' מ"ו י"ד) שתי פעמים. וידועה היא בספרי
 קדמונים: סונה. שם עיר בגבול דרומי לארץ מצרים. שמה סון. וענינו
 בלשון מצרי פתח כי הוא כמו פתח מצרים מצד דרום ונקראת עתה אלסואן:
 עד גבור כוש. הארץ הנקראת בספרי הקדש כוש היא שחלק הדרומי של
 ארץ מצרים אשר עיר מלכותה בימי קדם Meroseo. והיא עתה נחרבת ומרבתיים אלל
 המקום הנקרא היום בשם Shendi. והנה כל הארץ שבין סונה בגבול מצרים
 ובין ארץ כוש היתה גם היא תחת ממלכת מלכי מצרים ולפי זה אמר הנביא
 עד בגבול כוש:

(יד) ארץ פתרום. פתרום היא מלה מצריית וענינה ארץ נגב כאשר כתב
 החכם יאבלונסקי. אבל איננה כאשר אמרו האחרונים שם חלק דרומי
 של ארץ מצרים: כי בירמיה (מ"ד ח') ארץ מצרים לחוד וארץ פתרום לחוד.
 ח"כ לריך לומר כי ארץ פתרום היא הארץ הדרומית למצרים כלו' החלק הצפוני
 מארץ מצרים אשר אמרנו שהיתה תחת ממלכת מלכי מצרים. ואשר משם יצאו
 המצריים: על ארץ מבורתם. ע' למעלה י"ו ג': אמר שד"ל בירמיה מ"ד

בעליו. והוא חביב לו ואינו מניחו לעולם. ודומה לזה לשון ירמיה (כ"ב כ"ד) כי אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה. חנתם על יד ימיני כי משם אחקק: מלא חכמה. החותם אשר לו דמה מלך נור הוא מלא חכמה וכליל יופי. ומלא חכמה ענינו כתרנומו די מתקן בחוכמא:

(יג) כל אבן יקרה מסוככתך. אתה. וצנדיך. וביתך הייתם כלכם מכוסים באבנים יקרות: מלאכת תפיד ונקביך בך. תופים ונקבים הם כאן שמות למקום הנקוב בטבעת אשר בו משימים האבנים היקרות. ויירונימוס אומר שקוראים in quo infixi sunt lapides (תוף) tympanum: ביום הבראך כוננו. כלל ימי חיך היו לך. ביום היומך היו גם הם. כלומר אינם נבדלים ממך:

(יד) את כרוב ממשח הסוכך. דמה אותו לכרוב לרוב מעלתו (רד"ק): ממשח. שם ממשקל משגב. והוא מענין שרש משח בארמי ענין מדה. ע' רש"י: כלומר כנפיו גדולות ופרוסות הרבה וסוככות עם רב: אבני אש: הם אבנים יקרות אשר זכר למעלה. והן מזהירות כאש:

(טו) תמים אתה בדרכיך. מיום הבראך היית הולך תמים ופועל לך. אבל בגובה לבך על יפך שחת חכמתך. כלומר הסכלת והרשעת לעשות. ומאז נמלא עולתה בך:

(טז) מדו. כמו מלאו (רש"י).

(יז) לראות בך. כמו לראות בך. כלומר לראות בך הפך מה שהיית וחשבת ברוב גאות לבך. ולחמוה עליך. ומגלת לראות מקור שלם מן הקל בחמורת למ"ד הפעל צו"ו נראית. ומשקלו לאהבה את ה' חלקיך (רד"ק): (כג) ונפדל. כמו ונפל. אלא שנכפלה צו למ"ד הפעל (רד"ק):

(כד) סדון. כמו סדון ע' למעלה צ' ו': ממאיר. כמו לרעת ממארת פוניינט בלעז (רש"י): השאשים אותם. עיין למעלה י"ו כ"ז:

כט.

(ג) הנני עליך פרעה מדך מצרים. ידוע הוא כי פרעה אינו שם מלך מיוחד. אבל הוא שם כללי לכל מלכי מצרים. והוראת המלה הזאת בלשון מצרי שמש. ואח"כ הושאלה להוראת מלך. ונראה כי שם זה הושאל ג"כ בלשון מצרי להוראת התנים הגדול הרובץ בחוף יאורי מצרים. הוא הקרוקודיל כי פרעון (או פרעה) אצל הערביים ענינו ג"כ קרוקודיל. ולפי זה דמה הגביח את פרעה ר"ל את מלך מצרים שהיה צימיו אל הקרוקודיל הזה כי שניהם בשם פרעה נקראו. ולדע השם האמתי של מלך מצרים אשר צו דבר יחזקאל לריך לזכור דברי ירמיה אשר אמר (מ"ד ל') כה אמר ה' הנני נותן את פרעה רפגע מלך מצרים וגו' אשר מהם נראה כי פרעה המולך במצרים צימי לך קיה וצימי נבוכדנאצר הוא מפרע. ודע כי באמת המלך הזה

אזהרה 1234567

גופר חסימה

מ ש ל י ו א י ב

א' אין ללמוד שארץ מרים למד וארץ פתרום למד. אך יחזק (כדעת ז"ל)
שחיים ארץ פתרום וכללת בארץ מרים:

ז. (לשד"ל)

(כא) ודנה לא חבשה. לדעת חלמדי פטם מדינה מלת לא יחיה.
והכוונה הם השתדלו לחבש מכחם: לכן כס אמר ה' סגרי
ושברתי את זרועותיו וכו'. אך ג"ל שאין צורך למחוק מלת לא. כי אמר כי
ה' שבר ה' מזרועותיו. ואמר שלא חבש, כלומר לא היטיב דרכיו. הגם פתה
ישבור שתי זרועותיו. את החזק (הבריאה) ואת השפיר (יסיף לשברו באופן
שלא יהיה לה תקנה): לחבשה. מפיק ה"א. כי חבש פעל יזלא. אבל לחזק
ג"ל שהה"א נריכה להיות נחם. כי חזק בקל אינו אלא פעל עומד. והכוונה
באופן שחיה הזרוע חזקה לחפוש בחרב. ומלת ולא חזקן (דברי הימים ב'
כ"ח ד') עינים לא נלחם אהו בכל כמו. אבל נתפייס בממון שנתן לו. (י"ז)
סוף מרכ"ה):

לא.

(ג) עבותים. ע' למעלה י"ט י"א:

לב.

(יט) ממי נעמית. ממי אחס חושב שאתה יותר יפס ומעבדך? פאי חזית
דמא רידך סומק עפי? לא בן. אבל אתה כשאר מלכי האומות ומקרה
אחד יקרה אומם ואותך (סוף מרכ"ה):
(י) משכו. ל' שבר. ע' דקדוקי § 390
(לב) את חתיתו. כחב וכן נכון וע' ד"ק:

משלי א

(י) כי רגליהם וגו'. ולבסוף יברנו גם אותך :
(לב) כי משובת. ענין שלום. כמו בשוה ונחם. וענין תרומתי בהפטרות וילא :

ג

(ד) חן ושכל טוב. מן בעיני אלהים. ושכל טוב בעיני אדם. יראה ה' :
היא חכמה. וכשתעשה רק טוב תלליח בכל דרכיך. וסדוואים יאמרו :
שאתה בעל שכל טוב. ולפיכך בטח אל ה' ואל בילתך אל תשען אל תאמר :
אעשה עול ומצא ומעשה רמיה. ובצינתי וחכמתי אסתיר גנותי. אל תשען :
בזה על בילתך. אך בטח אל ה' שיתן שכרך וילליחך בדרך ישרה :
(לה) מרים קלון. דרך לעג אמר מרים במקום משפיל. חכמים ינחלו כבוד. :
אבל הכסילים לא יהיה להם אלא קלון :

ה

(ו) ארח חיים וגו'. סרס המקרא ודרשהו. נעו מעגלותיה לא תדע ארח :
חיים פן תפלו. כלו' מעגלותיה נראים ישרים ומעט מעט בלי שיודע לך :
הם נופים מהקו הישר אל העקלקלות. באופן שאי אפשר לך לפלוס ארח חיים. :
אחר שהחלות ללכת במעגלותיה ; תפלוס. שרש פלם עקר סוראתו עשה שיהיה :
הדבר ישר. כמו למעלה (ד' כ"ג) פלם מעגל רגליך והגה אמר באופן :
שלא תישר ארח חיים והכוונה כאלו אמר באופן שלא תישר דרך בארח חיים :

ו

(יא) ובא במהדך. הוא משרת בלתי מתפד פאדומו הגבור. וק חיש :
תגן הוא נושא סגנה הסולך לפניו. וק בזכרים נ' ו' ונתתי לך מסלכים :
כעסם כי מלאכיו ינוס לך לשמך בכל דרכיך :

ז

(כ) באורח צדקה וגו'. החכמה מהלכת בדרך נדקה ומשפט. והכוונה :
שהיא מלמדת נדקה ומשפט. כי אמר שאמר כי מרים טוב ויקר ראה :

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

יד .

(ט) אוילים יליץ אשם . האשם ימות דרכם של אוילים :
 (יג) גם בשחוק גו' . גם רוב השחוק גורם כאב לב כי רבוי חטאת השחוק
 מזיק לגוף וכן לפעמים השמחה אחריתם וסופה מתספכת לחונה :
 (כה) ויפית בזבים מרמה . מי שירגיל לדבר שקרים גם שלא בכוונה להזיק
 אלא דרך החול . לבסוף יהיה איש מרמה . וקרוצ לזה למעלה
 פסוק ה' :

טו .

(ד) מרפא לשון . בריאות הלשון היא עץ חיים היא פנה שאדם יחיה חיים
 ארוכים וטובים . ואם יש סלף ומוס וגנע זה הוא שבר וגנע ברוח כל'
 בכל האדם והכוונה מוח וחיים צד לשון :
 (ו) ובתבואת רשע נעכרת . המחרנס היה קורא ותבואת . תבואת הרשע
 אין לה קיימא וכן נכון :
 (יט) דרך עצל במשכת חרק . דרך טלל היא בדמיונו מלאה קוליס פ"ד
 אמר טלל ארי בחק (למטה כ"ב י"ג) כי דמיונו וטללותו מגדילים בעיניו
 כל דבר המתנגד להללחת מעשהו ועל ידי כן יושב ונעל ; אבל הישרים אשר
 נפשם חשקה לעשות הטוב . אינם נסוגים אחור מפחד רע מדומה אך נראה
 להם שדרכם כלולה ואין בה מכשול . חלח גם כן דעת רש"י בקולר מליו :
 (כד) ארת חיים . המשכיל (המתנהג בדעת והשכל ויראת ה') יש לו ארת
 חיים הפולה למעלה (המוליך אותו לחיים ולהללחה) כדי שיתרחק מדרך
 שאל היורדת אל חררי מוח ; השאלו שהוא בתחתיות הארץ הוא משל למיתם
 ולאבדון (כי הוא מקום המיתם) ומה שהוא למעלה (על האדמה) משק
 חיים וההללחה :
 (ל) מאור עינים . כשבא לאדם מה שסיה מתאווה הוא פותח עיניו ונראה
 לו כאלו אורו פניו וזה ישמח לבו . וגם שמופס טובה השמחה ותעששו
 דשן ושמן :

טז .

(ד) וגם רשע ליום רעה . על דרך מרשע חרנך . הקנ"ה השחמם בו
 כשיראה להביא רעה :
 (ו) וביראת ה' סור מרע . אין הכוונס לטור מסממשים הרעים אלא להמלט
 מן הרעות (בחסד ואמת יכפר עון וביראת ה' האדם מחרפק מן הפגמים
 הרעים) וכיוצא בזה למעלה (י"ד י"ו) חכם ירא ומר מרע . וכן למטה
 (י"ו י"ז) מסלת ישרים סור מרע . הכוונה שהיא גורמת להתרחק מן הפגמים
 ובמז שמתרש וולר דרכו :

בזשרי ט י יא יב יג

לסודע שמועליותיה חין נקזח על די ערמה ומרמס . כי כל דרכיה דרכי
דקס ומשפט. ואפ"י בן להגחיל חושני ים :

ב

(ח) חצבה . המתרגם סיה קורא הליכה עיין מחורגמן ערך עחד :

1234567 ח"ח

(טו) חן עשיר . הלכון כמו שפירש הרמ"ק (ראב"ע) למטה י"ח י"א חן
עשיר מדומס בפיניו כקריית פזו ויחשוב שיהיה משגב בו :
(כט) החמישים יש להם מעוז (והוא דרך ה') ופועלי חן שאין להם
המעוז הזה חין להם חלא מחתה :

יא

(כט) עובר בירו ינחל רוח . המפור ממתן אביו לסוף ינחל רוח . והבן
האחיל המפור ממנו ובזה את אחיו שהוא חכם לב לסוף בהתמסס
נכמי הבית יצטרך להכניע אליו ולקבל עצמו ומלכותו בעבד ול"ע אם חכם לב
הוא האם או העבד עיין למטה י"ז ב' :

יב

(כד) ורמיה . ענין פללות ע' גי' :
(כס) ראנה בלב ג' . דבר ראנה יחם נפשו :
(כז) לא ידוך ג' . הנכת גם כאן רמיה ענין פללות :

יג

(ח) בן חכם בוסר אב . הנכון כפירוש רלב"ג ורש"י בשם י"א בשביל מוסר
החב הוא חכם ומפני שלא שמע נערה הוא נץ :
(יט) תאזה נדחה . כשארס ממלא תאותו יש לו הגאה גדולה . אך סתם
אינו עבד לתאותו . והוא מר מרע אף אם תהיה נפשו מתאווה לאותו
דבר לא בן הכסילים הם עבדים לתאוותיהם . ומופנה סיא לסס נסור מרע
חם תהיה נפש מתאווה לו :

הוא יותר רע ונקרא חוטא. נפש הוא החפץ והרצון. ומלת גם דבקה עם נפש. גם נפש (חפץ החפץ לבדו) בלא דעת לא טוב :

(ז) מדרגה אמרים לו המה. הרעים אינם לרש. אבל הם למי שאינו צריך לשם דבר. ושהוא בעל שיחה ומשעשע חבריו בדבריו :

(י) לא נאווה לבסיל תענוג. אין רחוי שיחה צידו להתענג ולעשות הטוב בעיניו וכן אין ראוי לעבד להיות מושל. כי על הרוב לא יתנהגו בשכל ויעשו רעות גדולות :

(טו) רמיה. ענין עלולות ע' למע' יו"ד ד'. וי"ב כ"ד וכ"ז :

(טז) בוזה דרכיו. של הקנ"ה (רלכ"ג) והוא נרמז בשומר מלוא שהכוונה בלא ספק מלוא ה' :

(כ) חדר בני לשמוע מוסר. חדל בני להיות זקוק לשמוע כל יום דברי מוסר. בהיותך כל יום שונה מאמרי דעת. כל' למה תכריחני לחדש יום יום תוכחותי ? (יוסף ירא). מלאנו שמע שאין הכוונה בו שמע ברצון אלא שמע בעל כרחו. כגון אלה ישמע ולא יציד. אשר לא תשמע את עבדך מקללך :

כ

(א) רב אדם. רוב בני אדם מפרסמים החסד שעשו וגם מה שלא עשו. אך מי ימלא איש אמונים שלא יוסיף על האמת בספור מעשיו :

(ט) מי יאמר גו' (י) אבן ואבן וגו'. דבקים זה לזה. מי יאמר זכיתי לבי. לפיכך אין ראוי למהר וליתן דופי באחרים ואל תדין את חברך עד שתביע למקומו. אבל כשמחמירים על זולתם ומדברים רע עליהם על כל דבר קל שנכשלו בו. הם מקילים לעצמם ולא יחסרו להם טעמות להצטרף על מעשיהם המגונים והנה יש להם אבן ואבן חיפה וחיפה. וזו תועבה לפני ה' :

(יז) חציץ. כאלו הקמח ההוא היו בו גרגרי אבן שנפלו מן הריחים בשעת טחינה :

(כז) מזרה רשעים. (*) דומה למה שאמר למע' מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע. והכוונה שהוא מבחין בין לריק לרשע מי הוא שדבריו אמתיים ומי הוא טוען טענות כוזבות ואמר שהמלך החכם מזרה ומרחיק מעליו הרשעים. ולא יתעו אותו בשקריהם. ומוסיף ואמר וישב עליהם אופן והוא משל לקוח ממלאכת הדישה שהיו דשים התבואה באופן עגלה (ישע' כ"ח כ"ז) כדי להפריד החבן מן הזר. וכן המלך החכם ממליץ תחבולות כדי לברר האמת מן הכוזב וכמו שעשה שלמה באמרו בורו את הילד הרי לשנים. ואין הכוונה כלל שימית הרשעים במיתה משונה (כמו שחשבו גיו' ופירשט) שחם הוא מזרה אותם איך ימיתם ? ור' משה קמחי בפירושו המיוחד לראב"ע אמר

- (יא) פלם . הכוונה ה' שופט צדק ושוקל כל מעשי בני אדם לתת לחים כדרכיו . כי הנה מעשאו המה כל אבני כים . על דרך היותו עין הלא יביט :
(יב) איש בריעל בורה רעה . הוא כורה שחת להפיל בו רעהו . ועל שפתיו כשהוא מדבר עמו הוא מראה לו חבה יתרה כאש בוערת . והוא פ"ד (למטה כ"ו כ"ג) שפתים חלקים ולב רע :

יך

- (ד) שקר בזין . האיש רשע הוא מעט און לאיש שקרן והוא מאזין בדברי שקר אשר לשון הוות כלו' לדברי שקר היוצאים מפי רשע בעל לשון הוות :
(טו) למה זה מחד . מצייר את הכסיל כאלו לוקח בידו כסף וזהב ומבקש לקנות חכמה . והוא אומר שכל כסף וזהב שבעולם לא יועיל לו לקנותה מאחר שהוא כסיל ואין לו לב ושכל . וכעס לא יותן סגור תחתיה (איוב כ"ח) :
(יז) בבל עת : הרע האמתי הוא אהב בכל עת . גם בעת רעה . והוא נולד להיות לעזר לעמות בצרה ואם לאו איננו ראוי להקרא אח :
(כו) גם ענוש לצדיק לא טוב . מדבר במלכים שאין טוב להם לענוש מי שידעים שהוא צדיק ולרוב נדקתו הוא לפעמים מתנער למלכו . ופירם ואמר להכות מידיים על יושר . לא טוב להכות השרים אם אמרו דברי יושר ולא נשאו פנים למלך (חלמדי יוסף ירא) :

יח

- (ב) לא יחפון גי' . הגכון כרלכ"ג :
(ג) בבוא רשע גי' . הגכון כרמ"ק :
(ד) וחקרו . הוא מבחין את הארשון ומגלה מה הוא (אם אמר דברי מרמה) וכמוהו ודל מבין יחקרו (כ"ח י"ח) :
(ה) ואזהביה יאכל פריה . אזהביה הוא השומר אותה (כמו שומר פיו ולשונו כ"ח כ"ג . טזר פיו י"ג ב') ודוגמת המליצה הזאת נולד תחלה יאכל פריה כ"ז י"ח יאכל פריה כנגד יאכל פריה . ונזר כנגד אזהביה (יוסף ירא) :
(כד) להתרועע . הוא עמיד לשמחה ולעלח כמו יתרועעו חף ישירו :

יט

- (א) והוא כסיל . ולמטה כ"ח ו' והוא עשיר כ"ל מל' ויעש פימה עליו כסל (איוב ט"ו כ"ז) :
(ב) גם בלא דעת . גם המהפכה והאפון אם הם בלא דעת וכלי המכוננות הם דבר רע . אבל מי שהוא מוליך הדבר לפועל ועושה מעשיו בלי השכל

פזשרי כא בב

קצא

- (ח) דרך איש. דרך רוב בני אדם הוא הפכפך חר. אבל מי שהוא זך
אין פעלו הפכפך. אלא ישר תמיד. (יוסף ירא) :
- (ט) מאשת מדינים ובית חבר. הנכון כרלכ"ג. עין פירושו למטה כ"ה
כ"ד. והכוונה טוב לשבת יחידי במקום מסוכן שאין תקוה שיבא אדם
שם. מלשבת עם אשת מדינים אעפ"י שתהיה דירתו בבית שיש בו חכרת
בני אדם :
- (י) נפש רשע גו'. הרשע נכסף לעשות רע ולהזיק ואין לו חמלה ומגינה
על זולתו :
- (יב) משיביל צדיק גו'. הצדיק אינו נפתח בראותו הכללית הרגע. אבל
הוא מתבונן על ביתו ועשרו וכבודו. והוא גורר על הרשעים הסלוק
(המהפכה והמפלה) מחמת הרע שהם עושים : מסלף. על דרך ועמא
הכהן. יאמר שהוא עמא. אף כאן הצדיק אומר 'שהרשעים מעומדים לסלף
ולמפלה (כ"ג מרחשון תרכ"ד) :
- (טו) אדם תועה גו'. אולי כפי' ראשון של רמ"ק כיון שנטה אדם מדרך
השכל והתחיל לחטות בדרך רע. הוא הולך ותועה כל ימי חייו. ואין
לו מנוחה עד שימות :
- (כ) אוצר נחמד וגו'. והיותר כסיל שבמין האדם הוא לא לבד לא יאסוף
אוצר נחמד. אבל אם נמלא בידו מאבותיו. הוא מאבדו :
- (כו) וצדיק יתן : כרס"י : ופי' יתן יתן לתאבותיו. ימלא תאבותיו ולא יתנע
תמנה. ותאבותיו לא תמיתנו : כי אינו מתעצל וה' מברך את כל
מעשה ידיו :
- (כז) זבח רשעים וגו'. אף כי בזמה יביאנו. וכל שכן שתועבה הוא כאשר
יביאנו במחשבה רעה לרמות את הבריות כדי שיחשיבוהו לנדיק (מאור
דוד) וכן מצינו בקהלת כעוז כחוטא כוזב כאשר אינו זוכה :
- (כח) ואיש שומע לנצח ידבר. האיש המגיד ומעיד באמונה מה ששמע
וראה. הוא יוכל תמיד לדבר והכל יעו און לדבריו. בהיותם יודעים
שאינו בודה דברים מלבו :

בב

- (ב) עשיר ורש נפגשו. הם זה כנגד זה. הם שני הפכים. עין בה"ע
תקפ"ט עמוד 86 87 :
- (ד) עקב עגוה. (שהיא יראת ה'). כמו שמלאנו עמים להוראת צדיקים
פזש וגו' :
- (ה) צנים פחים. בדרך העקש (הפך דרך ישרה) יש צנים ופחים.
כלומר הדרך העקלתון הוא מלא סכנות. ומי שרוצה לשמור עצמו ילך
בדרך ישרה ומחוך כך ירחק מאותם צנים ופחים :

כי תחלה ידכא אותם ואח"כ יסירם מפניו ואם היה כתוב שיכה אותם בשבט .
 היה זה אפשר . אבל אם יעביר עליהם אופן עגלה . אין ספק שימותו . ובמשל
 הזה מהעברת האופן נכלל גם כן הלחץ והלער שהשופט החכם לומן את הרשעים
 בתחבולותיו לא בייסורין . אבל בחקירות ובריקות ואיומים . ואם במעשה שמים
 הגשמים מאמר גזרו את הילר החי לשנים היה כמדקרות חרב בלב אותה שהאמת
 אתה . הנה על הרוב יהיה הדבר בהפך שהחקירות מלערות ודוחקות הרשע
 עד שידה ; וגם בענין שמים הגשמים אין ספק שגם אמו של הילר המת
 נלטערה בשמעה הצווי ההוא כי רצונה היה שינתן לה הילר אלא שהחגברה על
 עצמה ואמרה גזרו . כדי שלא להודות שהיו דבריה שקר ואולי גם כן השמחה
 שהיה לה בצרת חברתה גברה על לער אצרת הילר שהיתה מתאווה לקנות
 (י"ב חייר תרכ"ג) :

(כז) גר ה' גו' . נשמת אדם היא נר שנתן לו האל . ובה הוא חופש כל
 חררי כליות בני אדם ומכיר מה בלבבם . וזה דבק עם הפסוק הקודם
 מזרה רשעים מלך חכם (כ"ח אב תרכ"ג) :

(כח) חסד ואמת גו' . שתי המדות חסד ואמת (ההסבה ועשות משפט)
 שומרות המלך . אך החסד יועיל לכוון כסאו יותר ממדת הדין . ותלמיד
 יהודה לולאטו מוסיף כי החסד מועיל גם אחרי מות המלך והוא סבה שישאר
 כסאו לבניו . כי החסד שעשה האב הוא סבה שכל העם יאזכרו ויהיו נאמנים
 גם עם יולאי חליו :

(ל) חבורות פצע גו' . חבורות פצע ומכות חררי בטן הן תמרוק לאיש
 רע . כי מתוך הייסורין יוסר וישוב טוב ויפה [מלשון תמרוקי הגשמים]
 (גיו' וקב ונקי בפירוש שלישי) :

כא

(א) פלגי מים גו' . הנכון כרלב"ג . והכוונה להביא בני אדם להיות נאמנים
 עם המלך . כי כל מה שהוא עושה אינו אלא רצון האל (יוסף ירא) :

(ב) כל דרך איש גו' . עיין למעלה י"ו ב' :

(ג) רום עינים ורחב לב . (הגאון ורוחב התאוות) הן ניר הרשעים
 (ד) מה שהם חורשים וחושבים בלבם) והם לחטאת להם (הם לרע להם .

כמו לחטאת לבית ירבעם) :

(1) פועל אצרות גו' . האצרות העשויות בלשון שקר אין להם קיימא אך
 הם כהצל נדף והם ג"כ מוקשי מוח לבעליהם . מוקשי . כך היה קורא

רש"י וכן תרגמו קלף קדמונים :

(2) יגודם . מן גרר כמו יגורו בחרמו (חבקוק א' ט"ו) . ימשוך אותם

לאכזרין . ופירש הכתוב כר"ם דעטמאלר . כשיבא על הרשעים שור אין

להם חקומה . כי אין להם האלה ממקום אחר . יען תמיד מאנו לעשות משפט :

(יט) אל תתחר. non gareggiare. אל תקנא non emulare. להיות כמוס. כפי' רש"י :

(כא) עם שונים אל תתערב. חולי הכוונה חס שני בני אדם השונים זה מזה בדרכיהם ומצגם ודעותם הם בחברה ושונות. אל תתחבר להם ואל תשתתף עמם. כי פתאום יקום אדם: כי זה מושך לכאן וזה לכאן. ופיר שניהם יבא פתאום בטרם יודע בואו (ד' כסלו) :

(כו) שפתים ישק וגו'. ישק הוא נפעל כמו יגש. עיין דקדוקי § 448 והכוונה כפי' רש"י. ועיין פי' אחר בחוספות גיטין ט' :

(כז) ובנית ביתך. תקח אשה. כרש"י :

(כח) והפתית בשפתיך. לשון ויפתוהו בפהם וה"א התימה להוראת לא. אל תפתה בשפתיך. והכוונה אל תעיד שקר בגנות רעך. וגם אל תדבר שקר בשבחו בדברי חלקלקות :

(לד) ובא מתהלך. עיין ו' י"א :

מח"מ 1234567

כה.

(א) גם אלה וגו'. שלמה אמר שלשת אלפים משל. כל שעה שהיה בא לאזינו איזה מעשה מיוחד. היה אומר עליו משל ולמוד חכמה. ועבדיו היו כותבים אותם. ונשארו בבית המלך ג' אלפים מאותם המשלים. ובזמן מן הזמנים (או גם בחיי שלמה) הועתקו קצת מהם ונתפרסמו בקרב ישראל. ואח"כ אנשי חזקיה חזרו ללקט ובידדו מתוך אותם ג' אלפים עוד קצת משלים והם הכתובים מכאן ואילך והוליאוס לאור :

(ב. ג) האל הגדיל כבודו על ידי שטעה כמה דברים נסתרים מהבנתנו. וכבוד מלכים הוא בחקרים בעומק הדברים להוליא המשפט לאור. וכשהם עושים כן אין חקר לשכלם :

(ז) מהשפירך לפני נדיב אשר ראו עיניך. שתטריך להשפיל עומך ולהניח מקומך לפני גדול הנכנס. מיד כשאתה רואה אותו נכנס בבית אתה צריך לחלוק לו כבוד ולתת לו את מקומך :

(ט. י) וסוד אחר. אינו סמוך. והכוונה כרלכ"ג. פן יחסך שומע. בעל ריבך בשמעו שאתה מגלה חרפתו יחרף גם הוא אותך. וקלוק יתגלה בלי חקנה :

(יט) רעה. עיין דקדוקי § 515 בהערס :

(כ) הנותן עדי זהב וכסף על בגדו ביום קרה אינו מועיל כלום להגל מן הקור. וכן הנותן חומץ על נתר. וכן שר בשירים על לב רע ונעלב : אבל דוד היה מנגן בידו לפני שאול. והנגון פועל בנפש הרבה יותר מהשירים : (כה) קרים. נוזלים מן המקור (לא לוגים) עיין פירושי בישעיה ל"ז כ"ה : (כו) הנכון כפי' אבן יחיא :

- (ו) חנוך דנער . ironia כדעת רלב"ג . ונא בלמ"ד כמו הלחל ילמד דעת (איוב כ"א כ"ב) :
- (ז) אורב מחר לב וגו' . מי שהוא אורב בלא לב ולב חבל לבו טהור . שפתיו חן . דבריו אהובים לכל . ואפילו המלך נעשה רעהו (וקרובין לזה דברי טמאירי) :
- (ח) עיני ה' . נצרו איש דעת (ויראח ה' היא חכמה) עיין פירושי לישעיה י"א ב' :
- (ט) שוחה עמוקה . כמו כ"ג כ"ז :
- (י) עושה דל . מושב להרבות לעצמו . ואח"כ הוא נותן שחר לשופט עשיר . כדי שילדיקהו בריבו . וגמלא מפסיד יותר ממה שהרויח במה שעסק :
- (יא) למה יקח משכבך מתחתיד . כל ש"ע"פ שאין לוקחין המשכב מבטל חוב . מן הערב לוקחין ואין מרחמין עליו . כי לא היה לו לערוב ערובה . כי בערובתו רמה את רעהו שבזולת הבטחתו לא היה מלווה :
- (יב) מהיר . עיין ישעיה י"ו ה' :

כג

- (א-ג) את אשר לפניך . הוא המושל . התבונן תמיד לפני מי אתה עומד . כי המושל החכם בודק אותך באכילתך ואם אתה רעבון אתה אוכל סכינים . אתה גורם רעה לעצמך . לפיכך אל תתאו למטעמותיו . כי הוא לכם נזים כי הוא רוצה לנסות אותך אם אתה להוט אחר התענוגים ואז לא יבטח בך ולא יעלך למעלה רמה :
- (ד) מבינתך חדל . כמו חדלו לכם מן האדם (ישעיה ב' כ"ב) עיין שם פירושי :
- (ה) התעוף . הנכון כרש"י . וכפלת תרומתו ותיעוף . ומזה מגלה עפה . כפולה :
- (ו) אל תדחם . כאן מדבר ברע עין : ולא במושל כמו למעלה א—ג . והפסוקים קרובים ועניניהם רחוקים מאד :
- (ז) יתהלך במישרים . הנכון ingreditur blande כיירונימוס . והוא דבק למטה . אבל אחריתו וגו' :
- (ח) הבוני וגו' . דרך מליצת השיר הוא נותן דברים אלו בפי השכור . אעפ"י שהוא לא יוכל לאמרם . והכוונה לומר . האיש השכור אינו מרגיש אפילו כשמכין אותו . ואחרי הקינו לא יאחר לשוב ולשחות . כאלו בזמן תרדמתו היה מתאוה להתעורר כדי לחזור ולשחות (ר"ח כסלו) :

כד

- (י) התרפית . ביום נרת חבך . כדעת רש"י ורמ"ק :

- (י) יבקשו נפשו. ידרשו דמו לנקום נקמתו. כפי' ראשון של רמ"ק. וכן גיז'. וקרוב לזה אין דורש לנפשי (מהלים קמ"ב ה').
 (יג) נפגשו. כמו שפירשתי למעלה כ"ב ז'. הם זה הפך זה:
 (יח) באין חזון. תוכחה. עיין פירושי על חזון ישעיה:
 (כה) חדרת אדם יתן מוקש. חדרתו גורמת לו מוקש. כרלב"ג ואבן יחיא:

ל.

- (ג) קדושים. האל הקדוש. כמו ביהושע כ"ד י"ט:
 (ד) מי עדה שמים וגו'. מי הוא בן אדם שיוכל לדעת החכמה הכללית. מי הוא שעלה שמים וירד. ויהיה כח בידו לאסוף רוח בחפניו וגו' כלומר להנחיל העולם וכל חלקיו. כמו שהאל עושה? מה שמו של איש כזה אם ידעת. או מה שם בנו אם היה בדור הקודם וגשאר בחיים אחד מבניו. והכוונה בכל זה כי אין בנו כח להבין החכמה המנהגת את העולם. וכעין מה שאמר ה' לאיוב. ואין לנו להרהר אחר מדותיו. אך ראוי לנו לבטוח בו. כי כל אמרת אלוה לרופה. וכל מעשהו באמונה:
 (כח) בידים תתפש. אולי צ"ל תתפש בנפול: היא קטנה ונתפשת ביד. ועכ"ז היא בהיכלי מלך. כי עם כל השתדלות המשרתים לנקות הבית ישאר תמיד איזה עכביש באחד מן החדרים הנשכחים. או כדעת אייכל תתפש נכח שאתה יכול לתפוש אותה בידיך:
 (לא) ומדך אדקום עמו. כפי' רש"י. אין לעמוד לנגדו. כמו הליש שלא ישוב מפני כל. והסוס האזור למלחמה (זרזיר כפי' גיז') והתיש שאינו ירח מפני כל. ועל שם שהוא עז נקרא עז:

לא.

- (ז) מה ברי. ענינו אל בני. כמו ומה אחזקן על בתולה. וכן למי שלמה. דילמא. וכן בל' ערבי מא נאמר להוראת לא. עיין גיז':
 (ג) רמחות מלבין. לנשים שגורמות אבדן המלכים (כפי' אייכל וראז'). וצריך לקרוא רמחות (י"ד כסלו תרכ"ד):
 (טו) וחק. טרף. כפי' רש"י וכמו כי חק לכהנים מאת פרעה:
 (כה) ותשחק דיום אחרון. איננה דואגת לראות האפשריות לבוא. כי מאד אחר היא משתדלת בכל כחה להצלחת ביתה. ומאד אחר היא אשה יראת ה' (פסוק ל') וכפה פרשה לעני ותורת חסד על לשונה. ולפיכך היא בוטחת באלהיה. ולא תירא משור כי יבא. המאמין בה' אינו יושב ובטל. אבל הוא בוטח שתהיה ברכת ה' במעשה ידיו (ט"ו כסלו):

כו .

- (3) לא תבוא. לפי הפשט. הנכון לא באל"ף :
 (1) מקצה רגלים. אולי מקצה כמו לקצות בישראל (מלכים ב' י' ל"ב) מענין
 שרש קוץ. השולח דברים ביד כסיל הוא מייגע כמה רגלים. עיין רש"י :

כז .

- (ג) בעם אויל. הצער שהאויל גורם לפעמים לזולתו בדבריו או במעשיו.
 אף בזולת כוונה רעה. כעם אין ענינו חמה :
 (כג—כו) חמשה פסוקים אלו נראין צעני מכתב "שלוש לתוך מואב שהיה נוקד
 ועוסק במרעה הבהמות והוא משבח ומברכו. וזה אני אומר מפני
 מלת נזר (ואם נזר לדור ודור) :

כח .

- (3) רבים שרוה. אינם המלכים והמושלים. אלא שרי המלך אנשי עלתו.
 וכוונת הכתוב כי כשהארץ מלאה עונות יש למלך שרים רבים. וכשיהיה
 למלך שר ויועץ אחד מבין יודע יאריך המלך ימים על ממלכתו :
 (ג) מי שעוסק דלים ועכ"ל הוא נשאר עני. הוא דומה למטר כוחף שהוא
 מזיק ולא מועיל :
 (ה) יבינו כל. צעניי המשפט. להרשיע רשע ולהצדיק צדיק :
 (1) טוב. גליקליכער. כפי' אייבעל (וכן למעלה י"ט א') ולפניו בעל שנות
 חיים :
 (יב) יחפש. יתחפש. כמו למטה פסוק כ"ח יסתר אדם :
 (כ) לא ינקה. מקללות :
 (כא) חבר פנים לא טוב. אבל כמה הוא יקר למנוח מי שלא ישא פנים
 לעשיר. כי על הרוב על פת לחם יפשע נזר :
 (כב) איש רע עין שאינו מייטיב לדלים. הוא נבהל ואץ להעשיר. ולא ידע
 כי זה יגרום לו חוסר ועניות :

כט .

- (1) בפשט איש רע יש מוקשים שיפול בהם. כלומר פשעיו גורמים לו שילכד
 בפח התלחות. והצדיק בהפך ירון ושמח. כי בטוח הוא שאין לו מוקשים :
 (ט) ורגז ושחק. האויל. כדעת רלב"ג :

איוב א.

(ו) שטן. ל"ל תחלת קריאתו שטן. משוט בחרץ. והיה כעין מרגל המשוטט בחרץ להגיד לאל מה שיש בזה מן הרע. והנה בהכרח היה הוא במחשבת בני אדם כאויב ושטן להם. לפיכך חזרו לקרותו שטן בס"ן. והנה השטן היה מלאך המשוטט בחרץ. אבל שאר המלאכים לא היו משוטטים בחרץ. אלא באים בשליחות האל לעשות מה שיצוו. ואח"כ חוזרים למרום :
(כא) וערום אשוב שמה. אל בטן אמי. אלא שבטן אמי האמור למעלה הוא כמשמעו: וכאן הוא משל אל הארמה והקבר; וזה דרך לחות שגור בשירי הקדש :

ב.

(ג) אי מזה תבא. ראב"ע. דברה תורה כלשון בני אדם :

ג.

(ג) יאבד יום. ל"ל שאין הכוונה על היום שנוול בו ממש. כי הוא כבר חלף. אלא (כמו שפירש רש"י על פסוק היום ההוא יהי חשך) הכוונה כשיגיע אותו היום בכל שנה ושנה. כי היה דרכם לחוגג ביום לדתם ולעשות זכר לכל מאורע טוב. וכן היו מתאבלים בכל יום שאירעו בו מאורעות רעות. והנה הוא אומר כי היום שנוול בו איננו יום טוב אלא יום רע. וראוי שיהיה יום חשך ולא אור בכל שנה ושנה: כי הוא יום מוכן לפורענות. ויש ראייה ברורה לפירוש זה. כי אמר יחשכו וגו' יקו לאור וגו' כי לא סגר דלתי בטני. הוא מתאווה שיהיה היום ההוא נענש על שלא סגר דלתי בטן אמו. א"כ היום שהוא מקלל איננו יום שעבר. כראב"ע וראו'. אבל הוא יום נמלא עדיין באופן שיוכל לקבל ענשו: הורדה. ענינו נוול. והוא הפעל מן ירה. שענינו השלכה בכח. וכן הנוול הוא מושלך בכח הטבע מצטן אמו :
(יב) מדוע קדמוני. מלשון במה הקדש ה' :
(טז) או כנפל שמון. שטומנים וקוצרים אותו בלא כבוד: בעורדלים לא ראו אור. שלא נהנו מן העולם הזה. כטעם ולא יראה כי יבא טוב :
(כג) לגבר אשר דרכו נסתרה. הסיר מעליו השגחתו :

קצו

מישרי לא

(כו) ותורת חסד עד לשונה . לימוד של חסד על לשונה . ר"ל מלמדת ומזרזת לעשות חסד עם הערצת (מלודת דוד). וכן פיה פתחה בחכמה . כל דבריה מלמדים החכמה (והחכמה היא החריות ויראת ה') . וסנה למוד הבנים (האידוקאציון) לא נשכח בפרשה הזאת . אעפ"י שעקר החובה הוא על האב ולא על האם :

(מ"ו בסלו תדר"ך)

ברוך רחמנא דסייען

1234567

אוצר החכמה

שר"ר

הטעם senza fallire il colpo לא יחטיא קליעתו . וכן כאן לא חטא לא תהיה תוחלתך נחבת ותמלא כל דבר על מקומו בשלום :
(כה) בברכה . לשון לחות : כטעם ולא גם לחה (רמב"ן) :

ו

(ג) לען . כפי' רש"י וע' גי' שרש לעה :
(ה) הינהק פרא . עיין רש"י :
(ו) היאכל תפל בדי מרח . כך אין טעם בדברי חברי :
(ז) בדוי . ענין זיבה . כמו נרת דותה . ע' רש"י . והכוונה הלחם שהיה בפי יוזב ממנו ריר מאוס כדברים המאוסים אשר לפניס מאנה נפשי לגנוע . וזה מפני החליים שהיו לו גם בפיו :
(ח) ותרדי עוד נחמתי . דבק למעלה : ואסדרה וגו' . וזהו סולד בחיל ^{אוצר החכמה} וחלחלה איך לא יחמול האל עלי . אחרי שלפנים כושל יקימון מלי . ולא הייתי מכחד תחת לשוני אמרי קדוש . והייתי מוכיח חטאים :
(יח) ומה קצי . כמו הודיעני ה' קלי . כמה היא מרת ימי . כמה אוכל לחיות . באופן שאוכל לקוות עוד שיהפוך ה' לי הקללה לברכה : כי אאריך נפשי . נשימתי . מלשון נפשו גחלים תלהט . והטעם שאוכל להיות ארך אפים ולהמתין עד יעבור זעם :
(יג) האם אין עזרתי בי . הוא כמתקן דברי עצמו . אחר שאמר אם כח אבנים כחי אומר עתה . באמת גדול כחי . כי יש בי תושיה . ומעתה . וכי מפני שאחי ורעי בגדו בי אין עזרתי בי בקרבי ובנפשי ? וכי תושיה נדחה ממני ? וכי אין עזרה למס (לאיש הנדחה ונמס מרוב צרותיו) אשר בגדו בו אחיו . ומרעהו יעזוב חסד ויראת שדי :
(יח) ילפתו . האורחות שהן השיירות מתלפתות ונעקשות בדרך . אחרי שלא ימלאו מים בנחלים . נמשך להם שיהיה דרכם עקש ונפחל . כי הוא מוליך אותן לאבדון . ל"ל ילפתו אורחות דרכם . אורחות בטעם מפסיק . ושיעורו . האורחות . ילפתו דרכם . והוא " על " דרך נוצלת עלה . ילפתו מלד דרכם :
(כה) מה נמרצו . כ"ל מרץ כמו מרט . מענין " " מרצ מרועה . והטעם דבר חד הנכנס בגפס . בין לטובה כמו כאן . ובין לרעה . כמו קללה נמרצת . וחבל נמרץ (מיכה ב' י') . או מה ימריץ (למטה י"ו ג') :

1234567 n"ח

ז

(טז) חדל ממני כי הבל ימי . על דרך השע ממני ואבליגה בערס חלך ואיני (סוף מזמור ל"ט) :

(ב) הנסה דבר אדיך. מלשון אשר לא נסמה כף רגלה. ופירושו למטה כי עתה תבא אליך ותלח :

(י) שאגת אריה וקור שחר : מקרא קצר. שאגת אריה וקול שחל לא תעמוד ללח : ושני בפירים נתעו. נתעו כמו נתלו. כמו מלחמות

כפירים נחוצ' ה' :
(יב) יגב. כמו (ש"ב י"ט ד') ויתגב העם ביום ההוא לבוא העיר כאשר יתגב העם הנכלמים :

(יז) האנוש מאלוה. כמעט והייתם נקיים מזה' ומישראל (במדבר ל"ב כ"ב). המעט מכס (במדבר י"ז ט'). כי לא דבר רק הוא מכס (דברים

ל"ב מ"ה) :
(כא) יתרם. הגכון יתרם. כמו כל יסע יתדותיו ללח :

ה.

(א) קרא נא. מאחר שלא ידעך אנוש כלפי האל חפילו תאמר שאתה צדיק לא יחוש האל לזעקתך. ואף לא המלאכים. כי כלם יודעים כי שוא

צדקת אנוש. ושהאדם מקבל תמיד מיד האל כגמול מעשהו בצדק ובמשפט. כי אמנם אויל ופתי הוא מי שכוועם בראותו הכללית הרשעים. כי לא ידע כי

לצמוק ישמרו עדי עד :
(ג) ואקוב. מיד פללתי כי ודאי יהיה נוהו ארור. ואינינו לשון קללה חלל ל' נבואה. כמו מה אקב לא קבה אל :

(ה) אשר קצירו רעב יאכל. למה ירחקו בניו מישע. מפני שהוא (אביהם) היה אוכל קצירו של רעב (על דרך בני בעור). והיה לוקח קצירו

ולחמו של עני חפילו מחוך העניים שהם הסלים שנותנים בהם הלחם. (נא) בערבי ובל' תלמוד כמו טא בעברי. וכן באיטלקי (Zana). וגם היה שואף

חילם בצמים ופחים בלו' במרמות וחוך. ע' למטה י"ח ט' :
(ו) כי לא יצא מעפר און. אלא הכל צדין ומשפט מאת האלהים :

(ז) כי אדם. הן ידעתי שההמון אומרים כי אדם לעמל ילד : ושהוא מעומד בטבעו אל סרעות (כמו שהעופות בטבעם מעופפים) ואין דין ואין דיין ;

אולם אני אדרוש אל אל :
(ח) אשים דברתי. כמו גול על ה' דרכך. דברה לשון הנהגה. נהג תרגומו דבר. ודברתי כמו דרכי. הם אומרים "עולם כמנהגו נוהג". אבל

אני פונה מחשבותי אל אל. וידעתי כי הכל בהשגחתו :
(כג) אבני השורה. על דרך פן חנוף באבן רגלך :

(כד) ולא תחטא כמו קולע באבן אל השערה ולא יחטיא (סופטים כ' ט"ז).

(לא) אז בשחת . אפילו אני אטהר את עצמי בכל יכלתי . אתה תטבלני בבית הקברות . ואהיה טמא עד שאפילו שלמותי יתעבוי . וכל זה (כדברי אהוד) הוא משל . והכוונה אף אם אהיה נקי אתה תרשיעני (כמו שאמר אנכי-ארשע) והטבילה בשחת היא להביא טומאה . וכן נראה דעת רש"י : (לג) לא יש : בתרגום יוני וסורי לוי יש :

י

(א) נקמה . נפעל מן קטט . מן ונקטתס . והוא כמו קוץ : (ד ה ו) העיני. הבימי. בי תבקש . הכל על דרך מה אנוש כי תגדלנו (למעלה ז' י"ז) :

(ז) כי לא ארשע . כמו והוא יסקיט ומי ירשיע (איוב ל"ד כ"ט) : (יא) תשובבני . מענין שכת בעדו . ויסך בדלתים ים לשון סייג . העצמות והגידים שומרים הלכ הריאה והמוח אשר בהם עיקר החיות :

(יו) ויגאה : ראשי שאמר למעלה לא אשא ראשי : (כ) וחדל. ושית. לפי הכתיב הפך הדבור מנכח האל ואמר לגסתר יחדל ישימ ממני :

יא

(ד) ובר הייתי בעיניך . אתה אומר זך לקחי ובר הייתי . אבל אין זה אלא בעיניך : (יח) וחפרת . מחפור באר . ולא תירא שיגזלו אותה ממך או יריבו עליה (חלמידי מוהר"ר אברהם חי ריג"ו) :

יב

(ה) עשותות . שם דבר מענין שמו עשתו (ירמיה ה' כ"ח) . וענינו ש'מן . עשר והלכה . עשות השאק . שומן האיש המצליח ושליו . כלומר האיש השמן ושאק ים לו לפיד הבז נכון למועדי רגל . אותו לפיד-בז אשר לאיש השאק הוא מזומן לכל מי שתמפר רגלו ויפול בצרות . כטעם הלעג השאקיים הבז לגאיונים . אחר שאמר שחוק לרעהו אהיה אמר כי כן דרך השאקיים לבז וללעוג על המדוכאים . ובז שלהם הוא לפיד אש המכאיב ושורף כל אשר יפול עליו :

יג

(ד) מפלו שקר . מפל בל' ערבי רקק . וכן טפלו עלי שקר זדים. רקקו

ח.

(ו) נות צדקך. תחת אשר חטאו לה' נוס צדק. ומקום חבותיהם ה' (ירמיה נ' ז') ה' נמשל לנוה צדק שהאלן נשמרות בו היטב. והוא מקום מוצלח ומבודק; הצדק הוא הצלחת החברה. על כן לפעמים קראו להצלחה צדק. וע' ירמיה ל"א כ"ג. רש"י :

ט.

(ג) רא יעגנו. לא יוכל האדם למצוא תשובה לאחת מאלף טענות שיטעון עליו האל (ספורנו ורש"י) :

(ה) המעתיק הרים. זה היה לפעמים על ידי הרעש. עיין Colletta ^{אוצר החכמה} ספר שני סימן כ"ז :

(ח) ודורך עד במתי ים. לא נמצא במתי ים בכל החכ"ך. ובמקרא גדולה שנת רפ"ה ודורך על במתי עב. ובשאר מקראות גדולות כתוב בגליון. ובספר מוגה כתוב במתי עב. וכן נראה נכון. כי לפניו ואחריו מדבר בשמים. וכן ביטתה י"ד ט"ו חעלה על במתי עב חרמה לעליון. הרי שהאל הוא על במתי עב :

(יב) הן יחתה. הוא עושה מעשיו בהרף עין. לשון כחמק חארוז (משלי ^{אח"כ 1234567} כ"ג כ"ח). עיין אוהב גר עמוד 109 :

(יג) עזרי רהב. הבאים לעזור לרשעים שהוא מעניש :

(יד) אבחרה. אברר. בחר-ברר :

(יט) מי יועידני. הראוי יועידנו. וכן הוא בתרגום יוני וסורי. וענינו מי יקבע לו זמן לבא למשפט. וכדי שלא לשלוח יד תרגמתי ואס למשפט הגה יאמר מי יועידני : אם לבח אמיץ הגה : הטעמים מדביקים חמץ לאס כח. וכן נכון. והכוונה אס לכח גדול. הגה. כבר זה ידוע. וכבר הגדתי למעלה עולם גבורתו. (אהוד) :

(כא) חם אני. אני צדיק חמים. ואע"פ כן חייני מכיר את עצמי. כי אני מוצא עצמי מדוכה ביסורין כאלו אני רשע. עד שאלטרך למחוס בחיי :

(כג) למסת. בתרגומו כד מתמסמסין זכאין : אם שוש. פירש"י לשונו של שטן ; ביד רשע. כלפי שטן. ולפי זה פני שופטיה הכוונה על האלהים. ולפי זה המכוון בס' איוב הוא ללמד כי השטן הוא תחת יד האל :

(כז) אעזבה פני. מלשון עוזב תעוזב עמו. ענין פריקת משא. אפרוק מעל פני משא לערי : ואבדיגה. חעשה פנים להוצות :

(כח) יגדתי. אס אחזק ולא אתרעס נגד ה'. ולא אבא עמו במשפט. לא חסור מעלי יראת היסורים. כי ידעתי שלא חנקני :

(כט) אנבי ארשע. על כל פנים חרשיעני וחיימרני. א"כ למה הצל חוגע למבול בלא חרעומת :

(יא) תנחומות אל. כוונת אליפו על דבריו בסימן ד' וה' ואלי דבר יגב
וגו' האנוש מאלה ידק וגו' וגו' (כמו שהוא אומר כאן מה אנוש כי
יזכה וגו' וגו') וסוף הענין נחמה. הנה אשרי אנוש יוכיחו אלוה וגו' כי הוא
יבא ייחבש וכו' וכו' (ראו') : ודבר לאט עמך. לאט הוא פעל עבר מן
לאט : אך הפעל הזה נגזר ממלת לאט שהיא משרש חטט. וענינה בנחת.
כמו ואני אתנהלה לאטי. והכוונה מה שהאל הוריעך בנחת על ידי. אך בלאט
הוא משרש לוט :

(יב) מה יקחך לבך. לשון ולוקח נפשות חכם. הערתו ברב לקחה. כלומר
מה יסיחך לבך : ומה ידומון עיניך. פירשוהו לשון רמיזה. אך איוב
היה מדבר דבריו בפירוש ולא היה רומז בעיניו. וכמו שמפרש מיד כי חשיב
אל אל רומך והוא אמת מפך מלין. לפיכך נראה לי שהז"ן טעות סופרים.
ול"ל ידומון לשון עינים רמות : ולא רמו עיני. והמקראות שאחר זה מוכיחים
שכוונת אליפו להוכיח איוב על רוס לבדו :

(טז) שותה במים. כענין ותבא במים בקרבו (תהלים קט) והכוונה שהוא
מלא עולה :

(יט) דהם לבדם וגו'. הרי זה מאמר מוסגר. אחר שהזכיר החכמים. אמר.
הם היו לדיקים ולהם לבדם יפן לשכון בארצם לבטח. ואח"כ מתחיל מה
הגידו החכמים. והוא כל ימי רשע וגו' וגו' כלומר שאין הצלחת הרשעים
מתקיימת :

(כד) במלך. עיין ישעיה כ"ט ג' :

(כו) ידוץ אדיו בצואר. הרשע שונא ה' היה (כביכול) רץ אליו בצואר
זקוק להלחם בו : בעבי גבי מגניו. משל לקוח מאנשי המלחמה.
שלוקחים בידם מגן שנבז עב. שלא יעברו בו החלים :

(כז) פימה. לשון פנים תרנוס פה. ומזה הפלירה פיס (שמואל א' י"ג כ"א).
והנה רבוי השומן גורם לבשר שיתכפל ויעשה כמין שפתיים. והנה הוא
כעין פה :

(כח) וישכון. בימי הצלחתו. כטעם (ג' י"ד) עם מלכים ויפלי ארץ הזונים
חרבות למו :

(כט) לא יעשד. עוד אחרי נפלו : מגדם. עיין ישעיה ל"ג ח'. והנכון
בעיני שז"ל מגלם. כטעם שלחו מגל כי בשל קציר. חילו ונכסיו לא יבשילו
ולא יגיעו לשיוכל "ה המגל לנטות לארץ לכרות אותם. וכמו שאומר למטה
בלא יומו תמלא. יחמם כגפן צמרו וגו' :

(לא) אל יאמן וגו'. לפי קריאתו פירושו אל יאמן בשוא ועול אשר תעשה
אחריו כי שוא והבל תהיה תמורתו ; אך כ"ל שהנכון בשו (בשוא) כמו
בשוא גליו) ישעיה אל יאמין אם יגבה ויתגשא נטעה של יונקתו הזכרת. כי
שוא תהיה תמורתו של הנטע ההוא כי בלא יומו תמלא וגו' :
(לב) תמלא. תיבש לשון כקש יבש מלא (נחום א' י') :

עלי דברי שקר . כמו שהרוק יולא מן הפה . והרוק אין בו טעם .
כן קראו להולאת דברים שאין בהם טעם . ריקקה :

(יב) עד מה אשא . אחר שאמר ואדברה אני ויעבור עלי מה . חזר בו
ואמר למה אסכן עצמי להטיח דברים כלפי מעלה פן יהיה עלי קלף
יותר ויותר : אשא בשרי בשני . כמו נפשי אשים בכפי . תליה מורה סכנה
גדולה . כאלו אדם נושא גופו בין שני (ככלב המושא בפיו בשר שנגב) שבקל
חוטפים אותו מפיו . וכאלו ישים נפשו בתוך כפו . שבקל תלקח מידו . אחר
כן הוא חוזר בו שנית ואמר הן יקטלני לא איהל . כמו שאמר למעלה (ו' י"א)
מה כחי כי איהל . הגה הוא הורג אותי ואין לי עוד תקוה (וכן למטה י"ד
י"ד כל ימי צבאי איהל) א"כ אדברה ולא אירא . ולפחות (אף אם לא אטיח
דברים נגדו) אך דרכי אל פניו אובח ואבאר לדקתי . ובדבר הזה גם הוא
עצמו יהיה לי לישועה כי ה' אוהב צדיקים ולפניו חנף לא יבא . או יהיה על
מה אשא וגו' תשובה שאיב נותן בפיו חבירו . כלומר ואם תאמרו מה לי לסכן
עצמי (כמו שאמר ויעבור עלי מה) ומה אועיל אם אטיח דברים נגד האל ?
לזה הוא משיב הן יקטלני וגו' (נתחל הלוי) :

(כז) עד שרשי רגלי תתחקה . אחת שומר כל אורחותי לדקדק עמי כחוט
השערה . ואחת הולך אחרי בכל מקום שאלך . ואחת מתחקה . אחת
נותן רגל ומניח דפוס רגלך על שרשי רגלי . על כל מקום ששם דפוס רגלי :
שרשי . דפוס הפסיעות :

יד.

(ו) שעה מעליו . כמו למעלה י' כ' הלא מעט ימי וחלל ואף כאן ראוי
להיות וחלל :

(י) ויחדש . ויבוע (אהוד) :

(יז) ותמפל על עוני . זה מענין טפול בל"ח . שענינו טיחה . וטעמו כמו
חתום בצרור פשעי . אחת נותן על עוני טיח וכיוצא בו דרך חתום :

פו .

(ד) ותגרע . בשלשה מקומות בס' זה (כאן ולמטה פסוק ח' ול"ו כ"ז)
כ"ל שרש גרע מענין גר וגר ענין הגרה והזלה . וקרובין לזה דברי רש"י :

(ז) ראשון אדם . ראשון שבאדם . קודם לכל אדם . כמו וכסיל אדם
בזה אמו . ואביוני אדם . ופריץ חיות : חולדת . כמו הן בעון חוללתי :

(ח) ותגרע אליך חבמה . כאן גם ר' אהרן וואלפוזאהן וגם הכורס מפרשים
ענין מזילה :

בסדר לא יהיה לך לכבוד : לא תרומם . כל תרומם . ע"ד עתה ארומם
עתה אנשא (ישעיה ל"ז י') :

(ו) והציגני . ואיש נבל כזה . הוא מחרף אותי ונותן אותי למשל ולשנייה :
ותפת . וזה מכעים אותי כל כך עד שתבער אש בקרבי . ואני בפנימיותי
כתפת שהוא מקום שריפת הבנים למולך : לפנים . כמו לפניס כמו (מ"א ו'
כ"ט) מלפנים ולחיון .

(ט) ויאחו : אעפ"י שבראותו איש נבל מנרף איש נקי היה אפשר
שירפה מדרכו הטובה . אל נא יחוש לכל זה . אבל יתחזק בדקתו . כי
אמנם האנשים האלה אין בהם חכם . ואין ראוי לחוש לדבריהם :
(יא) מורשי לבבי . נתקו וגשברו מחשבותי החציבות לי . שהיו כמו ירושת
לבי וחלק נחלתו כלומר מה שהייתי מקוה להמשיך ימי בטוב ובנעימים
(ראו' ונ"ז) :

(יב) לידה . זמתי מורשי לבבי היו נותנים לילה ליום כי לילה מזומן לי .
ומחשבותי היו מקוות שיבואני יום וכן בזמן שהחשך קרוב לבא היו אומרות
לי שהאור קרוב (תלמיד רמ"א) : בפני חשך . כמו למטה (כ"ג י"ז) כי
לא ננחתי מפני חשך קודם שיבא חשך :

(טז) בדי . בריחי : שאור . כלומר אל שערי שאל תדרגה (נ"ז ואחרים)
התקוות הנ"ל : אם : כאשר יחדו אני ותקותי נרד לעפר : נחת . נרד
משרש מות . להוראת נחת שהוא תרומם ירד :

יח .

(ב) עד אנה תשימון הנצי לבדני . משך חמש שנים נתקשיתי בפסוק זה ולא
נתקדרה דעתי בכל מה שראיתי בו במפרשי עמנו ושלא מבני עמנו .
גם פירושים רבים חדשנו בו אני ותלמידי ולא שקסה רוחי באחד מהם . ועתה
(ב' שבע תר"ב) ראיתי כי במענה הקודם (י"ו) איוב אמר לחבריו שמעתי
כאלה רבות מנחמי עמל כלכם . הקץ לדברי רוח און מה ימריץ כי מענה .
גם אנכי ככם אדברה וגו' הנה חרף אותם ושחק אותם בלעג ובח . ונ"ל כי
בלרד בשמעו את אלה חרה אפו ואמר לחביריו עד אנה תגרמו שיאמר לכם
איוב תשימון קנני למלין ? הלא כל זה מפני שאתם מדברים בלא דעת ובלא
תבונה . לכן ראוי לכם להתבונן ולשים לבבכם קודם שתדברו . תבינו ואחר
נדבר . ועתה כ' באב תר"ז נ"ל שאין צורך להוסיף מלות בפסוק ונ"ל כי
אחר שסיים איוב מענהו נשאלו חבריו כשעה חדא כאלמים בלי דעת מה יענו .
ואז בלרד הוכיחם ואמר להם עד מתי תשימו קץ לדבריכם ? התבוננו מה
שים בו די . אבל סוף סוף ראוי לנו שמדבר ולא נניח לאיוב שידבר גבוהה
גבוהה :

מז .

- (ג) ימריצך . עיין למעלה ו' כ"ה :
- (ה) יחשוך . הטעם יחשך כאבכם :
- (ו) אם אדברה . לו יש נפשכם תחת נפשי הייתי יכול לדבר ולשתוק כרצוני שהרי אם אדבר ודברי יקלו כאבכם הנה לא כאבי הוא אשר יקל אלא כאבכם ואם אחדל מה אפסיד ? והמפרשים כלם פירשו כאלו איוב מדבר עתה על עצמו לפי האמת כלומר עתה שאני נגוע אם אדבר לא יקל כאבי וגם אם אחדל לדבר לא ילך ממני שום חלק מהכאב . אך כ"ל כי מלות אך עתה שנפסוק הסמוך מוכיחות כי עד כאן לא היה דברו לפי האמת אלא לפי הדמיון לו יש נפשכם תחת נפשי :
- (ז) בר עדתי . כמו למעלה כי עדת חנף גלמוד ואש אכלה אהלי שחר הכוונה על ביתו של אדם ועבדיו וקניניו :
- (ח) ותקמטני . זה הוא מה שהלאתי וגדול מנשוא כי אחת השמות כל עדתי וזה שקמטת אותי עד עלי וכחישותי יקום ויענה נגדי . כלומר מכאובי וצרותי הם (לדעת חברי) עדים על רוע דרכי . זה מה שלא אוכל לסבול . —
- (ט) אפו טרף . באפו . כמו טורף נפשו באפו : טרף . לרי הנזכר אח"כ והוא אליפו וכל אחד מחבריו :
- (י) בחרפה הבו לחיי . ע"ד יתן למכהו לחי ישבע בחרפה :
- (יא) ירשני . נ"ל משרש רעה שממנו בל' חכמים רטיה והוא לשון שטיחה ורקוע כטעם צטיט חולות אדקס ארקעס ומלות ויפרפרני ויפלפלני שאחר זה סיוע לפירושי :
- (יב) ועלדתי . עיין הכנסה כהוראת שרש עלל בארמית . קרני דרך משל לקוח מן הבהמות והכוונה ראשי וכבודי :
- (יג) ותפלתי זכה . אחר שאין חמם בכפי אם אני מתפלל . תפלתי טהורה :
- (יד) אל תבסי דמי . כי הדם המגולה נראה כלועק נקמה על השופכו ועיין ישעיה כ"ו כ"א . —
- (כב) כי שנות מספר וגו' . כמו למע' ו' י"א זכרון המיתה מחזק את לבו לומר טענותיו בלי מורא . —

יז .

- (ג) שימה נא . מדבר עם האל : ערבני עמך . כדי שאוכל לריב עמך בלא מורא : מי הוא . מי הוא החוקע כפו לכפי דרך שבועה וערבון :
- (ד) בי לבם . חברי אלה לבם מכוסה ואין להם שכל וכל דבריהם דברי שוא . לפיכך לא תחרומם (אחיה האל) על ידיהם . וכל מה שיליצו

(טו) ויתן להם אביהם נחלה בתוך אחיהם . לא רצה שמלכנה רחוק ממנו . אבל משארנה בביתו עם אחיהם ועל ידי שהיו יפות ועשירות לא חסרו אנשים חשובים שנתרצו לקחתן בחנאי זה לנאת ממשפחתם ולבא לדור אלל איוב (א' חב תרי"א) :

יט

- (כ) בעור שני. אני כל כך רזה. שהייתי יכול לעבור ולהמלט בעור שני.
והיא נזנחה. כאלו תאמר בקופא דמחטא :
(כח) בי. זו. תרגום ושאר קדמונים וכ"י הרבה :
(כט) שדין. נכתב צו"ד והוא כמו שדי אלא שהוא לי רבים. וקריאתו
שדין לי רבים כמו אלהים. וכן חזי הוא בארמי אדין. וכן חזי שדי
עקרב חזין שדין :

כא

- (ה) והשמו. הנכון שהוא הפעל (כדעת ר' יונה) כי בהפעיל אינו אלא
יוצא ואם הוא הפעל ה"ל האוי כמו רדה והשכבה. והוא צווי במקום
עמיד ככל צווי שלפניו צווי כמו דרשוני וחיו (עמוס ה' ד'). —
(י) שור. נאמר לזכר ולנקבה עיין משתדל דברים י"ד :

כב

- (כ) קימנו. רש"י ותרגום עושים קימלא' נמחרים :

כד

- (כד) רמו. צ"ל דמו וכן בתרגום אוריכו :

לב

- (כז) בני אוהב נר מפרש כמעט ישאני עושני כמעט אני מת (אם לא
אדבר) כמעט יקחני האל וכדברי רש"י יסלקני מן העולם :

לג

- (יז) להסיר אדם מעשה. אדם ממעשה ע' ירמיה כ"ג י"ד :

לט

- (כח) יחפרו. רגליו (רמב"ן) :

תהלים מזמור מ"ט

מפורש ע"י שד"ל (*).

המשורר הקהתי מבני קרח. הלל הוא הימין (ד"ה א' ו' י"ח) (או אחר
מאלףאיו) ראה דברי אסף אחיו הגרשוני העומד על ימיו (שם פסוק
כ"ד) במזמור פ"ח האזינה עמי תורת וגו' אפתחה במשל פי חביעה חידות
מני קדם. ורצה להגדיל מעלת שירו על מעלת שיר אסף. ואמר שמעו זאת
כל העמים האזינו כל יושבי חלד. כלומר הדברים שאני בא לומר אינם מתיחסים
לישראל לבדם אבל הם ראויים שישמעו אותם כל בני העולם; ותחת שאסף
אמר חביעם חידות מני קדם. כלומר שהוא בא לספר ספורים קדמונים שאין
בהם שום חרוש ולא חכמה מלך המשורר. הוא אומר אפתח בכנור חידתי
שהיא כולה שלי ופרי תבונתי וכתו שאמר פי ידבר חכמות והנות לבי תבונות:
גם בני אדם. אותם שאין להם מעלה אחרת אלא שהם מהמין האנושי בני
אדם וזהו: גם בני איש. אותם שאביהם או אחד מזקניהם היה איש מיוחד
ונכבד הגדל ונודע מלך מעלתו. כמו הלל איש אלה ופי כמך בישראל (ש"ח
כ"ו ט"ו). והנה תחלה הזכיר החלוק שבין בני אדם מלך אבותיהם. ואח"כ
הזכיר ההפרש שבניהם מלך הממון. ואמר יחד עשיר ואביון:
פי ידבר חכמות. דברי חכמה. וכן תבונות. דברי תבונה. וכן נדקות מעשי
נדקה: והנות לבי. מה שאדבר בפי אינם דברים אמורים במקרה אבל הם
דברים שהגיתי בהם בלבי ומחשבותי שחשבתי בלבי הם דברי תבונה:
אמרה למשל אזני. אני רוצה לנגן בכנור כדי לעורר בלבי רוח השיר. אבל
הנגון הזה לא יהיה נגון שמחה וששון. או נגון קינה והספד. או נגון
תהלה ותודה. אבל יהיה נגון הראוי לדברי חכמה. משל וחידה; ואני אטה
אזני לאותו נגון למעדיי (מחיקה דידאקטיקה) הנקרא משל. ומתוך כך אפתח
ואתחיל בכנור את חידתי — הפירוש הזה איננו ברור לי למעלה מכל ספק
אך הוא מתאים על מלות אטה למשל אזני יותר מכל מה שמאלתי בדברי
המפרשים. וסוף סוף הבנת המזמור איננה תלויה בהבנת הפסוק הזה:
למה אירא בימי רע. ימי רע הם זמן המגפה כטעם להשקיט לו ימי רע
עד יכרה לרשע שחת (תהלים צ"ד י"ג). וכונת המשורר לומר שאין
ראוי לפחד כשהמות מוטת בני אדם לחלפים ולרצבות. כי אמנם הכל בהשגחה
ובנזרה אלהית. ולא במקרה. וכטעם יפול מלך אלק ורצבה מימיק אלך
לא יגש (תהלים צ"א ו'). עון עקבי יסובני, בזמן שהעונש והחולי הרודף אחרי
הוא מקיף אותי מכל צד. כלומר למה אירא ביזם רעה ומגפה. ביום שסתות
יפול מלדי אלק ורצבה מימיני:

(* פי' שני המזמורים מ"ט נ"א מדפס בלופה להמניד שנה שמינית עמוד 53. 61.
165. 174.

יראו. אחרי הבהמות וכמו שהבהמות עושות. כך הם צפופים יראו. חפלים
 ושתחתם הוא צפיהם. כלומר במאכל ומשתה: צפיהם. על דרך כל עמל אדם
 לפיהו; צפיהם יראו. על דרך לא בגבורת הסוס יחפץ לא בשוקי האיש יראה:
 ואחר שהמשילם לבהמות מלך מרוחם. המשילם לבהמות גם בצחינת מיתחתם
 ואמר כלאן (אשר לעצם תובלן בלי שיהיה בהן לא כח ולא שכל להמלט)
 לשאול שחו. הולכים גדודים גדודים לשאולה: שחו פניו כמו שחו (משרש שית)
 כמו שחו בשמים פיהם. וכאן הוראת המלה כמו אשר סביב שחו עלי. שפניו
 נאספו וכחו בלבא. והוסיף ואמר מות ירעם. אחר שהמשילם ללאן אחר
 שהרועה שלהם חיו חלא המות. והוא המנהל אותם לשאולה. ואחר שהם
 מתים או ירדו וימשלו בם אנשים ישרים. לבקר. בכל יום תמיד. וזה אמנם
 קשם להבין. איך ימשלו בני אדם באותם שכבר מתו? איך האמת הוא כי
 אחר שאמר קראו בשמותם עלי ארמות. אחר וירדו בם והכוונה ימשלו בצתייהם
 (הנקראים בשמותם) ויעשו בהם כרצונם. להפיל ולהרוס. לבנות ולנטוע — ודוגמת
 זה בדברי ווירגיל *jam proximus ardet Ucalegon* הוא שם בעל
 הבית. והמשורר אומר שאחזה בו האש. והכוונה שאחזה האש בביתו —
 ונורס לבנות שאול וגו'. השאול יבלה נורס וחוקס (ששוא נופס). אפוא לאתו
 מצול לו. הוא הארמון שבנה לו. כלומר העשיר מוכרח לעזוב משכנו אחר
 סקיס לו לכבוד ולתפארת. ולהיות בלה וכלה בשאול:

אמר החכם

אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול וגו'. הן אמת כי אין אדם נמלט
 מידת שאולה. אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול מלך שלא ייח לשאול
 שימשכני אליו עם כל העם המתים בימי רע. בזמן המנפה. אבל יקחני הוא
 (האל) כשירצה. בהשגחה פרטית. בזמן הראוי לי לעוצתי. לפי מה שתגזור
 חכמתו: אל תירא וגו' המשורר אומר ללבו אל תירא ואל תאמר אין דין ואין
 דין. כשתראה כי יעשיר איש וירבה כבוד ביתו. כי אמנם כל הכבוד הזה לא
 יקחנו עמו במות. ולא ירד אחריו כבודו. הן אמת כי הוא מתברך בלבו
 בחייו. והוא אומר לעצמו אשריך וטוב לך שאתה נהנה מן העולם הזה. וגם
 בני אדם יודוך וישבחוך כשאתה מטיב לעמך — אבל תבא עד דור אבותיו
 וגו'. המשורר מתעבד דבורו אל לבו ואומר לעצמו. התבונן כמה שאירע לאבותיו
 של זה העשיר. ותבין כי כמותם גם צניהם לא יראו אור (החיים והשללחה)
 לעולם ועד. אבל ימותו בלא עתם. או יאבד העושר בעיני רע. דור הוא זמן
 חיי האדם. ומלאו עמות ועמים על האמורעות והקורות המולאות את האדם.
 ביד עמותי (תהלים לא י"ו). ותעמים אשר סברו עליו (סוף ד"ה א').
 וכן כאן דור אבותיו הוא זמן חיי אבותיו. והכוונה על עמותם וקורותם. וכן
 ואת דורו מי ישוחח (ישעיה כ"ג ח') רש"י פירש על התלחות שסברו עליו.
 ו"ק פירש על הגדולה שחיה לו אחר הגלות. והנה שניהם פירשו דורו על
 הקורות המולאות אותו ומליצת רבא עד פניהם כאן ביאש והתקרבות שגילת
 אל סגור להחבוק בו. וקחצ לזה אבא בגבורות ה' אלהים (תהלים ע"א י"ו).
 הכוונה שיכנס בגבורות ה' בהתבוננותו ובדבורו. וכן בתלמוד אחרון **לחמא קמא**

עון עקבי. העון (העושה, המות) הבא אחרי וצמקבותי. על דרך לאי לך
בעקבי האון (שיר השירים א' ח'); והעון הזה הבא אחרי הוא ג"כ
מקיף חותי מכל נד. ואחר שאמר שאין האוי בו לפחד מן המגפה. אמר כי
לא כן הרשעים הצועקים על חילם וצרוץ פשרם יתהללו. להם ראוי לפחד
בזמן המגפה. כי איש מהם לא יוכל לפדות את אחיו. ולא יוכל למת לחלבים
כפרו. ופדיון נפשם הוא יקר עד מאד. ועם היותם עשירים גדולים אין ידם
משגת לפדות נפשם. ועם כל מה שיאמרו לתת לפדיונם לעולם פדיונם חדל
ונמנע:

ויחי עוד לגנא. דבק למעלה. אח לא פדה יפדה איש לא יחן לחלבים כפרו
באופן שאחיו יחיה עוד לגנא ולא יראה השחת; אבל בהפך יראה חכמים
ימותו וגו'. החכמים האמורים כאן הם העשירים שהצליחו להרבות נכסים.
והם נחשבים כחכמים בעיני חבריהם העשירים והם הם כסיל ובער שהזכיר אח"כ
באמרו יחד כסיל ובער יאבדו. ואח"כ פירש ועזבו לאחרים חילם. כי הכוונה
אינה אלא על העשירים שלא יועיל להם כספם והבס להצילם מן המות. וחלילה
חלילה לפרש יאבדו על אבדן הנשמה. ודברי רש"י כאן בסוף הפסוק. אע"פ
שהם גם כן רש"י כ"י על קלק שבידי. ג"ל שהם מוספת שהוסיפו אחרים שלמדו
כן מן המחפלים השוללים ההשחרות ממי שלא הוציא שכלו מן הכח אל הפעל;
כי אמנם רש"י שלא היו לו לעינים רק דברי רז"ל היה יכול לומר שקצת מן
הרשעים לא יקומו בתחיית המתים. אך לא היה יכול לפרש יחד כסיל ובער
יאבדו שגם הצועקים והסכלים (אף אם אינם רשעים) תהיה חובדת ונכרתת:
קרובם בתימו לעולם. המשורר מלעיג על העשירים ומגיד מחשבותיהם. ואומר
כי לפי דעתם. פנימיות בתיהם תעמוד לעולם כמו שהיא עתה. קירות
בתיהם ומדריהם ומטותם וארנזיהם וכסאותם וכל כליהם יהיו תמיד כמו שהם.
ולא יעלו על לבם כי אחרי מותם יבאו בתיהם ביד זרים ויעשו בבתיים כרונם.
ולא יהיה עוד זכרון לבעלים הראשונים. וכן הם קושצים כי משכנותם יעמדו
לדור ודור. ותמיד יהיו נקראים על שמם. וכן יהיו שמותם נקראים לעולם
עלי אדמות. על אחוזת נחלתם. ולא ידעו ולא יבינו כי גם משכנותם גם
שדותיהם יפלו ביד זרים ויאבד שמם ולא יזכר עוד: קרובם בתימו. קרובם של
בתימו. על דרך בני בעור. חיתו יער. והכוונה פנימיות בתיהם:
ואדם ביקר כל ילין וגו'. ועוד בגאות לבם הם קושצים כי כל אדם שאינו
עשיר ושאינו מתגהג בגדולה וכבוד הוא נמשל כבהמות. והוא והן דומין.
גלת ואדם היה בטעם מפסיק. ומלת ביקר היא במשרת. כך הדפים ר'
והלקח סיידנהיים בתהלים מדויק שלו וכן הדפים אחריו ר' יצחק בן אריה
ה"ו. וכן מלא יוחן ביינהיך מיכילום בכ"י אחד:

זה דרכם כסל למו. זה שאמרתי ואדם ביקר כל ילין וגו' זה הוא מה שהם
אומרים וכך הוא דרך הנהגתם. כלומר דרך כסילות שלהם. והוא לבקש
העושר והכבוד והתענוגים; ותחת שהם אומרים כי מי שאינו עושה כן הוא
נמשל כבהמות. הנה באמת הם עצמם דומים לבהמות. ואחריהם בניהם

אבל למעלה מכל שבת וסלה הוא מה שפסה דוד אחרי כן. והוא שלא די
שהתורה לפני הנביא: אבל עשה על זה. מזמור. והיחזק למשמרת לדוד
אחרון בדיואן שלו. ואחרי החבונני במעלה המעשה הזה השגב בעיני מאד.
נחתי את לבי לפרש המזמור הזה ולבאר תפלותיו. וזה הוא מה שפלה בירי
בחסד ה': בהתלהבות חרטתו על עונו ועלבת לבו על הייפודים רעים ששמע
מפי הנביא. לא אחר המלך דוד לשפוך שיחו לפני ה'. להתודות לפניו כמו
שהתורה לפני נתן. ולקצדיק עליו את הדין על העושים שגור עליו. ולהתפלל
אליו לא שלא יענישהו. אלא שלא ישליכהו מלפניו ככלי חץ חפץ בו. אך יקבל
חרטתו ושובתו. ויהי לפניו עהור ונקי מזוהמת חטאתו. וישיב לנפשו הכח
והנבזרה לשורר מזמורים ושירי מוסר ויראת ה'. להשיב רבים מעון:
והנה פתח ואמר חנני אלהים כחסדך כרוב רחמיך ממה פשעי. ולא אמר שא
לא את חטאתי. סלח נא לעוני. וכיוצא בלשונות האלה. מפני שלא
היתה שאלתו ובקשתו להגלל מן העונש. אלא לשוב לסיוע מרונה לאלהיו וחביב
בעיניו כאשר בתחלה. ולא מצאנו בשום מקום אחר, שיהי' החוטא שואל שימחה
ה' את עונו. ואף משה כשהתפלל לסליחת עון העגל לא אמר ממה עונם:
הרב כבסי מעוני וגו'. הרב הוא צווי מבין הפעיל. מקצר. כמו הרף
ממני העל את העם הזה. והכתיב הרבה הוא ג"כ צווי. אך
כלא קיצור. כמו הרפה ממני (שופטים י"א ל"ז). ומליצת הרב כבסי ענינה
כבסי כיום רב. כי יצאו לפעמים שני פעלים זה אחר זה. והראשון משמש
במקום תאר הפעל. כמו העמק שאלה (ישעיה ז' י"א) שעינו שאל [לך אות]
במעמקים. השפילו שבו (ירמיה י"ג י"ח) שבו בשפל: ואם היתה הקריאה
הרבה כבסי. ה' הצווי מתחלק בתאר כפעל (שכך הרבה מאד).
וה' הרבר מפסיד הרבה. וה' משתנה מדבור שירי לדבור פשוט:
כי פשעי אני ארע וגו'. לכך לא אירא מלבקש ממך שתמחה פשעי. כי אע"פ
שחטאתי לא תרוע לב חטאתי. אך לחנננות ה' יר. ואני מכיר עונותי.
וחטאתי נגדי תמיד. ואני מתחרט ועלצב תמיד על עוני. ומודה ועוזב ירוחם:
לך לבדך חטאתי. המלך או שר הצבא רשאי הוא לשלוח מאנשי מלחמתו גם
במקומות שיש בהם סכנה גדולה. שאם לא בן לעולם לא ינצרו על האויב.
ויפלו כלם חללים לפניו. ואין ספק כי אוריה החתי שהיה האחרון במעלה
בגבורים אשר לדוד (שמואל ב' כ"ג ל"ט) שמת שמתה גדולה כששלח אותו יואב
אל המקום אשר ידע כי אנשי חיל שם. והיה מחברך בלצבו כי בהלחמו במקום
הוא יעשה לו שם גדול ויפלה למעלה גבוהה. וגם ידע כי אולי ימות במלחמה.
אף זה דרך כל הגבורים. לחרף נפשם למות ביום קרב. והגם דוד לא חטא
(בדיני אדם) לאוריה החתי. הן אמר כי חטא לו במה שכחב באגרתו אל
יואב ושבתם מאחריו. כי כשיעזבוהו לבדו. אז ודאי ימות ביד האויבים.
ודוד צוה לעשות כן. כדי לחוס על דמם של יתר אנשי החיל. אך יואב לא
חש לצווי זה. ולא רצה להצות את עצמו בעיני אנשי הצבא בזמור אליהם
שיפזבו אחר מהם יחידי ביד האויב. אבל הניח שיפלו חללים גם אחרים וזלת

והמשורר מסיים ואומר אדם ביקר ולא יבין. והכוונה אדם שהוא עומד ביקר ועושר וכבוד. ולא יבין. ולא ישכיל להיטיב דרכיו. אך יבטח ברוב עשרו ולא ישים לבו רק להנאתו ולתענוגיו. הוא נמשל ודומה לבהמות — הפסוק הזה נאמר דרך התנודות למה שאמר למעלה בשם העשירים ואדם ביקר כל ילץ וגו' :

זה הוא מה שנראה לי בכוונת המזמור. הסתוס והסתוס הזה. ומהי השלמה הפירוש הזה היום ל' ניסן תרכ"ד. פה רוויגו Rovigo בבית ידי ותלמידו אחיבי מו"ה אברהם חי מיינשטער נ"י המורה לדרך בקהל הקדוש הזה. אשר באתי לכל קורתו להשתעשע בחברתו קנת ימים ; ה' יברכהו וישמרהו וישביעו שובע שמחות. עם אשתו אשת חיל עטרת בעלה, ועם שלש בנותיו הצנועות והמשכילות. תהי ברכת ה' בכל אשר לו. ונע לא יקרצ באהליו. יאריך ימים על ממלכתו. לטובתו ולטובת בני קהלתו. אמן ואמן :

מזמור בבוא אליו נתן הנביא (תהלים נ"א)

מפורש ע"י שד"ר

האמונה האמתית איננה עורכת לפנינו לאות ולמופת אנשים שלמים בתכלית השלמות. אבל היא מציירת גדוליה וקדושיה עם מומיהם חסרונותם וחסרונותיהם ; והבנים המגדלים על צרכיה למדו יראת ה' טהורה. השומרת אותם בגלוי ובסתר. ואם לפעמים יחטאו. יכירו חטאתם וישובו אל ה'. ובכל כחם וחקנו המעות :

דוד המלך בחירי ה' חטא חטא גדול במעשה בת שבע ואוריה. אך עונו הוסיף עטרת זהב גדולה בראש היורחזמוס. ולא עטרה אחת. אבל שמים. האמת היא התוכחה שהוכיח נתן הנביא את המלך (שמואל ב' י"ב) ותשובת המלך חזאתי די"י ; והשנית היא מזמור בבוא אליו :

וחטא עצמו היותר גדול. והוא הריגת אוריה. הוא גם הוא עטרת זהב לישראל כלו. כי בשאר גויי הארץ כמה וכמה מלכים אהבו נשים בעולות ולא הוצרכו להרוג את בעליהן. כי לא היה הדבר נמאס ומחועב כל כך בעיני העם. ולא היו מורדים במלכם אף אם יחפרסם הדבר שאשת אחד העם הרתה בבית המלך. אבל דוד היה יודע כי המעשה ההוא יקליף עליו את הגוי כלו. ולהסחיר חטאתו הוצרך להוסיף על חטא הניאוף פשע הרציחה :

ומעשה נתן הנביא. שהפך פניו לבוא לפני המלך ולהוכיחו חללה במסוה המשל. ואח"כ באה ובחמה ובקנף גדול. וכל זה על חטא שעשה בסתר. ושלא היה שום אדם לועק עליו. כי בת שבע וכל קרוביה היו שמחים שגעשו קרובים למלכות ; ומעשה דוד שלא קנף על נתן. אבל מיד אדה ואמר חטאתי לה' ; כל זה הוד והדר ליורחזמוס. ומה דמות נערוך לו במפורי העמים עיבדי האלילים ?

יסודות ובחוכם ג"כ הנטיה אל המעשים המגורים. ב"ת בעון ובחטא כב"ת כלפיחית בדבש. שהדבש מעורב בצליחית בשעת ליטתה :
הן חמת חפלת בטוחות. אבל חמה האל. הוידע כי יצר לב האדם רע מלידה ומבטן ומהריון. ואדם אין לריק בארץ אשר יעשה פועל ולא יחטא. אין חמה מבקש שיהיה אדם נקי מכל חטא. אבל חמה מבקש שיהיה האמת בכליותיו. שיאהב האמת בכל לבבו. ואם יחטא יודה שחטא. וכן עשיתי אני. כי האמת היא בחדרי לבי. ואע"פ שחטאתי לא הייתי מעולם איש נשחית ונחשב כאותם שאברהם מהם הרגשת האמת והיושר. כי אחם אלהים למדתי מנעורי. ובסתום חכמה חודיעני. חמה היית תמיד תלמד אותי החכמה (אהבת הדרך והאמת). ועשית שארע אותה בסתום. בפנימיות לבי וגפשי. ולפיכך ראוי אני לסליחה. ולכן אבקש ממך שתחטאני באהב ואטהר וגו'. ומלת תחטאני ענינה הזאה. וכמו שכתבתי במשחל (ויקרא ד' ג') בפני קרבן חטאת. עיין שם. והנה המקרא הזה כלו משל ומליצה. והמפון בו אינו אלא שהאל ישיב לו אהבתו בקרם. ויהיה בפניו כאיש נקי וטהור. זכאלו מעולם לא חטא :
תשמייעני ששון ושמחה. תבשרני על ידי הנביא ששלחת לפני. וזה יהיה לי לששון ולשמחה. ותגלגל עלמותי שהיו מדוכאות מפני הדברים ששלחת לי ביד נתן הנביא ; וזה על דרך ושמועה טובה תדען פנא (משלי ט"ו ל') :
וחזור ומחפיל על הסליחה. הסתר פניך מחטאי וכל עונותי מחה. ואח"כ מתפלל שיליחו מהכשל בחטא. לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי. רוח נכון ענינו ישר וגאון. ובלתי נוטה לכאן ולכאן. כמו ולבס לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו (תהלים ע"ח ל"ז) :
ועתה מפרש עיקר בקשתו. שאינה להמלט מן העונשים שאמר לו נתן. אלא אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני. שלא יהיה עונו סבה שתשפל רוחו. ולא יהיה עוד חזק ואמץ לשורר שירי קדש לכבוד האל ולהוכיח החוטאים : השיבה לי ששון ישעך. השיבה לי השמחה שהייתי שמח בכל עת שהייתה לי ישועה מצרותי. כי השמחה ההיא הייתה גדולה מאד. כי בכל ישועה שהיית נותן לי היה לבי מתחזק באמונתי שאני חביב לפניך. ורוח מדינה חסמכני. ענינו וברוח. חמה ה' חסמכני ותאמלני ברוח גדולה וחזק. שאוכל לשורר בגבורה כאשר במחלה : מדיב אין ענינו מי שידו פתוחה. אלא שר וגדול. עיין פירושי בישעי' ל"ב ה' :
אלמדה פושעים דרכיך. כשתשיב לי רוח אמץ וגבור אוסיף לחבר מזמורי מוסר ויראת ה' : וארגיל הפושעים ללכת בדרכיך. וחטאים אליך ישונו ואין הכוונה חודיע לפושעים דרךך שאתה מרבה למלח. כי שרש למד נאמר על ההרגל במעשה. ועיין מה שכתבתי בצבורי העתים תקפ"ח עמוד קמ"א :
הצידני מדמים אלהים. הצילני שלא אחטא עוד בשפיכות דמים. לבלתי ירום לבבי מאחי. ולבלתי אסגר מן המטה גמין ושמאל. כי להיותי מלך יש בידי למלא כל תאוות לבי. ולהפטר מן התרעומת בהריגת מי שחטאתי לו. כמו שעשיתי לאוריה ; ואז כשלא אחטא עוד. תרן לשוני לרקתך. אשוב לזמר

אוריה . והנה דוד חטא חטא גדול נגד אוריה בכוונתו הרעה . והנה חייב בזה
 בדרי שמים . אבל בדרי אדם לא חטא לו . כי לא נעשה עמו דבר נגד משפטי
 המלחמה . וכמה אלפים מישראל גרס דוד מיתתם במלחמותיו . והיה הדבר רע
 בפני האל . ולא ראה שיבנה הוא בית לשמו . כי דמים רבים שפך (דברי הימים
 א' כ"ב ח' וכו' ג') . ועם כל זה היה דוד נכבד מאד בחייו ובמותו בקרב
 ישראל . כי אמנם כששאלו ישראל מלך הלא לכך שאלוהו (שמואל א' ח' י')
 והיינו גם אנחנו ככל הגוים ושפטנו מלכנו ויאל לפנינו ונלחם את מלחמותינו .
 וכשזיה מלך בני עמון את מלכיו דוד היה דוד מחוייב לנקום כבוד בני עמו
 המחולל . קודם שיבא מלך בני עמון לנקור להם כל עין ימין . כמו שבקש אביו
 לעשות לאשי יבש גלעד (שמואל א' י"ח) . והנה דוד לא חטא לאוריה . אבל
 חטא לה' והיה פטור מדרי אדם וחייב בדרי שמים . ואין לריך לומר שלא חטא
 לבת שבע . כי בלב שמה נהיתה לו לאשה . ובפרט כי אוריה הראה לכל שלא
 היה לבו בוער באש ההבחה . והנה דוד גרס מיתת אוריה . אך לא עשה
 עמו דבר שלא היה ברשותו וברשות כל שר לבא לעשות . ומטאמו לא היתה
 חלא לה' . כי כוונתו היתה רעה . ונעשה עין של מעלה כאלו חונה רואה .
 לפיכך הוסיף ואמר למען תהרס בדברך תזכה בשפטך . וטעמו כטעם אם יחטא
 אדם לחים ופללו אלהים ואם לה' יחטא אדם מי יתפלל לו (שמואל א' ב' כ"ה)
 שעינו אם יחטא אדם לחים . השופטים ישפטו . ויענשו את החוטא ממון (על
 דרך ונתן בפלילים) או מכות . והניזק יתפייס וימחול לו . והחוטא ינקה
 מחטאמו ; אבל אם לה' יחטא אדם מי יעשה עמנו פליל ושופט בשבילו ? הלא
 האל לבדו הוא בעל דין והוא לבדו הדין . ואי אפשר לפייסו בממון . אבל
 החוטא לריך שיקבל ענשו ככל אשר יצוה עליו האל . וכן כאן דוד אומר לך
 לבדך חטאתי . בחופן שאתה לריך על כל העושים שנורת עלי ושדברת לי על
 ידי נתן . מלת למען אין ענינה תמיד (כדעת גזיניוס) על הכוונה . אך היא
 באה ג"כ (כדעת רח') להורות על הנמשך מן הפעולה . חף אם הפועל לא
 נתכוון לכך . כגון כבד את אבך ואת אמך למען יאריכון ימך . שעינינו ועל
 ידי כן יאריכון ימך . לא שהאל יזוה לאדם שיכבד אביו ואמו בכוונה שיאריך
 ימים . וכן והיה להם דבר ה' לו לו וגו' למען ילכו וכשלו אחר וגו' (ישעי'
 כ"ח י"ג) . וזולתם רבים . — ודעה פירש לך לבדך . לך שאתה יחיד . ואחריו
 הלכו רמב"ן ויחזקאל בר"ל . ואין לא זכרו יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך
 (משלי ה' י"ז) . להם לבדם נתנה הארץ (אע"פ ו' י"ט) . וישימו לו לבדו ולהם
 לבדם ולמלאים האוקלים אמו לבדם (בראשית מ"ג ל"ב) ? והם הביאו סוף
 מפסוק וידעו כי אתה שמך ה' לבדך עליז על כל הארץ (סוף מזמור פ"ג)
 כאלו לבדך הוא שם תאר לאל . כלומר יחיד ומיוחד ; וזה הכל . אך פירוש
 הכתוב הוא כי אתה שמך ה' . אתה לבדך עליון על כל הארץ :
 הן בענין חללתי וגו' . הנטייה למאשים ולעוונות היא טבעית באדם . ואין [ככל
 האדם] נולדתי מעורב בענין . ולא תלדה בלבד אלא גם משעת שהיו
 אני מעורב בחטא . וכשנחשבים כי אני צד היתה הטיפה ההיא מורכבת מכל

שיר חודם ותסלה כקדש . ואז ס' שפתי תפתח ופי יגיד תהלתך . אחת תה
 בי הכח והעבודה לשורר . ואני אומר תהלתך :
 ועתה צבואו לגמור תפלתו הוא אומר כי לך הוא מקוה שהאל ימלא שאלת
 וימחה את חטאתו . מפני שלבו נשבר ומדכה . וכמו שאמר ברחש דב
 כי פשעי אני אדע וחטאתי עדי תמיד . והאל לא יבזה לב נשבר ומדכה . אז
 בספק הוא רצוי לפניו יותר מכל קרבן . כי לא תחפוץ זבח וגו' זבחי חלה
 רוח נשברה . והנה מאמר כי לא תחפוץ זבח וגו' אין להבינו כמשמעו . ולא
 חלל לומר שלב נשבר ומדכה רצוי לפניו יותר מזבחים ועולות כי החרסה והתשוב
 רציה גם בלי זבחים . והזבחים אינם לרצון אס לא ישתתף עמהם הלכ הטו
 ולא הזכיר חטאת ואשם . כי אין חטאת בזה על המזיד (רש"י) והאשם
 יבא רק על אותם החטאים והשגגות המפורשות בחורה ; אבל הזכיר זבח ועול
 כדרך שנאמר לשמואל (ש"א ג' י"ד) אס יתכפר עון בית עלי בזבח וזמנו
 כי גם בני עלי לא היו בני חטאת ואשם . אבל אס יחשבו לתת שחד ל
 בהרבותם זבחים ועולות . לא יעילו מאומה . ומלת ואתנה כ"ל שחזרת למע
 (גד הנגינה) . ואס אתן עולה לא תרצה . ואחר שהזכיר הזבחים בזה לר
 על ענין אחר . עיקרי מאד בלבו של דוד . והוא בנין בית המקדש . וס'
 ירושלים מטרופולין לישראל . כי יודע היה שלא סכון הממלכה ביד זרעו אס לו
 יתחילו כל ישראל לבוא מכל עריהם ירושלימה למג אח חניהם ולזבוח או
 זבחהם . והנה בל ימירוד סיה היבוס בירושלם או בחלק מה ממנה . ואח
 לא נדע איך סיה שלא גירשם דוד מעס . אך ידענו כי שלמה בנה את חומת
 ירושלים סביב (מ"א ג' א') . והוא העלה למס עובר כל העם הנותר מ
 החמורי החתי הפרזי החוי והיבוס (סס ט' כ' וכ"א) . לפיכך סיים דוד תפלת
 בחמרו היטיבה ברצוק את ציון (שתיה מטרופולין לכל האומה) . תבנה חומת
 ירושלים (שניה שלטים בכלה . ונוכל לבנות חומותיה בכל מקום שנרצה . ו
 סיה ליבוס שלטון זה) . אז תחפץ זבחי נדק עולה וכליל אז יעלו על מזבח
 פרים . כלומר אז יעלו כל ישראל לראות את פני ה' ולהקריב שם עולות רא
 ושלמי חגיגה . וזה סיה לרצון לפניו . כי בזה תחקש האומה כאש אחד
 ויהיה לכלם לב אחד לעבודתו — דוד עבדו חרעו נשיא לעולם . ומי של
 הבין כלל מחשבות דוד חשב כי שני המקראות האלה האחרונים נוספו בגלות בב
 וקלל מחממי העמים בדור הזה אמרו כי המזמור כלו נכתב בבבל ופסוק בב
 אליו נתן האביא אינו חלל שקר וכזב . ואין ראוי לאבד זמני להשיע
 עליהם . ודי לי אס מי שיקרא פירוש יראה ויבין כי ראוי הוא המזמור הזה
 לדוד המלך . וכל דבריו מחישים יפה על טבעו ומעמדו . ודרכיו ומחשבותיו .

1234567

אוצר החכמה

סאדובה ט' שבט תרכ"ד

שד"ר

שד"ר